

**ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN DİNİ VE
TOPLUMSAL TEMELLERİ
(YİMPAŞ ÖRNEĞİ)**

Satılmış ÖZ

**Doktora Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Fazlı POLAT
2013
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Satılmış ÖZ

ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN DİNİ VE TOPLUMSAL
TEMELLERİ
(Yimpaş Örneği)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Fazlı POLAT

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

14/06/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Çok Ortaklı Şirketlerin Dini ve Toplumsal Temelleri (Yimpaş Örneği)" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

14/06/2013

Satılmış ÖZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Fazlı POLAT danışmanlığında, Satılmış ÖZ tarafından hazırlanan bu çalışma 14/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fazlı POLAT

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ö. Faruk İŞCAN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mustafa MACİT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Celil ABUZER

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 14/06/2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**YÖNTEM**

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMI	5
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	6
1.3. ARAŞTIRMADA SAYILTILAR	9
1.4. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ	11
1.5. ARAŞTIRMADA KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	12
1.6. KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER	12

İKİNCİ BÖLÜM**KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

2.1. SOSYOLOJİ-İKTİSAT MÜNASEBETİNE İLİŞKİN KLASİK NAZARİYELER	14
2.2. DİN İKTİSAT İLİŞKİSİ	27
2.2.1. Dinlerin Ekonomi Anlayışları	32
2.2.2. İslam'ın Ekonomik Hayata Bakışı	38
2.3. TÜRKİYE'DE DİNİ SERMAYENİN GELİŞİMİ	45
2.3.1. Türkiye'de Dinî Sermayenin Gelişimi ve Nedenleri	45
2.3.1.1. Ekonomik Nedenler	46
2.3.1.2. Siyasi Nedenler	48
2.3.1.3. Dinsel Nedenler	50
2.3.1.4. Toplumsal Nedenler	51
2.3.2. Faizsiz Bankacılık: Katılım Bankaları	52

2.3.3. Cemaat ve Tarikat Kuruluşları.....	55
2.4. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLER	58
2.4.1. Şirket Kavramı Ve Şirket Türleri.....	58
2.4.2. Çok Ortaklı Şirket Kavramı	62
2.4.3. Şirketlerin Çok Ortaklı Olmalarının Yöntemi: Halka Açık Olma.....	62
2.4.3.1. Şirketin Kuruluşu Sırasında Halka Açılması	63
2.4.3.2. Şirketin Kurulduktan Sonra Halka Arz Edilmesi.....	63
2.4.4. İzinsiz Halka Arz Faaliyetleri	64
2.4.5. Çok Ortaklı Şirketlerin Tarihsel Gelişimi	64
2.4.6. Türkiye’de Çok Ortaklı Şirketler	65
2.4.6.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Kuruluş Ve Gelişmesi.....	65
2.4.6.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası’nın Kuruluşu	69
2.4.6.3. Sermaye Piyasası Kurulu’nun Kuruluşu	72
2.4.6.4. Türkiye’de Kurulan Çok Ortaklı Şirketler.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKMASININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

3.1. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN OLUŞMASINDA ETKEN OLAN NEDENLER	75
3.1.1. Toplumsal Nedenler	76
3.1.1.1. Toplumsal Tabakalaşma ve Sınıfsal Yapı	79
3.1.1.2. Toplumsal Çatışma	90
3.1.1.3. Statü, Güç ve İktidar	94
3.1.1.4. Sosyal Bütünleşme ve Çözülme	97
3.1.1.4.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Oluşmasında Etkili Olan Sosyal Bütünleşme Motivleri	103
3.1.1.4.1.1. Milliyetçilik Duygusu	103
3.1.1.4.1.2. Dış Tesirlerin Etkisi	105
3.1.1.4.1.3. Fonksiyonel Bir Gereklik Olarak Bütünleşme.....	106
3.1.1.4.2. Sosyal Farklılaşma	107

3.1.1.4.3. Sosyal Bütünleşme ve Çözülmenin Oluşmasında Ekonomik Faktörlerin Etkisi.....	110
3.1.2. Ekonomik Nedenler.....	115
3.1.2.1. Renklendirilmiş Sermaye Yapılanması	120
3.1.2.2. Sermayenin Örgütlenmesi.....	124
3.1.2.2.1. TÜSİAD	124
3.1.2.2.2. MÜSİAD	125
3.1.2.2.3. TUSKON.....	128
3.1.2.3. Ekonomik Beklentiler	129
3.1.3. Dinî Nedenler	132
3.1.3.1. Dinî Manevi Duyguların Etkisi.....	135
3.1.3.2. Din Kaynaklı Yasaklar ve Teşvikler	136
3.1.3.3. Dinî Semboller ve Kişiler	137
3.1.4. Siyasal Nedenler	138
3.1.4.1. Genel Siyasi Konjonktür ve Neticeleri.....	138
3.1.4.2. Siyasal İslam ve Alternatif Modellerin Oluşturulması.....	141
3.2. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN GERİLEMESİNİN NEDENLERİ	142
3.2.1. Toplumsal Nedenler	142
3.2.2. Siyasal Nedenler	144
3.2.3. Ekonomik Nedenler.....	149
3.2.4. Yönetmel Problemler	153
3.2.5. Dinî Nedenler	155
3.3. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN SONUÇLARI.....	159
3.3.1. Toplumsal Sonuçları	159
3.3.1.1. Toplumsal Çözülme ve Güvensizlik.....	159
3.3.1.2. Yeni Toplumsal Sınıflar ve Burjuva	160
3.3.1.3. Güç ve Statünün Alternatif Bir Şekilde Yeniden Yapılanması.....	163
3.3.1.4. Toplumun Farklı Kesimlerinin Ekonomiye Kazandırılması.....	164
3.3.2. Ekonomik Sonuçları.....	165
3.3.2.1. Alternatif Sermaye ve Kalkınma Modeli.....	165
3.3.2.3. Küçük Tasarrufların Ekonomiye Kazandırılması	168
3.3.2.4. Gurbetçilerin Ekonomik Sıkıntıları.....	170

3.3.3. Dinî Sonuçları	171
3.3.3.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Din ve Dindarlarla ilgili Tutum ve Davranışlarda Etkileri	172
3.3.3.2. Dinî Akide ve Pratiklerle İlgili Tutum ve Davranışlar	173
3.3.3.3. Dinî Sembollerle İlgili Sonuçları	174
SONUÇ	176
KAYNAKÇA	185
EKLER	198
Ek 1. Mülakat Soruları	198
Ek 2. İşçi Şirketleri	201
Ek 3. Yimpaş Holding Grup Şirketleri	213
Ek 4. Çok Ortaklı Şirketler	215
ÖZGEÇMİŞ	219

ÖZET**DOKTORA TEZİ****ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN DİNİ VE TOPLUMSAL TEMELLERİ
(YİMPAŞ ÖRNEĞİ)****Satılmış ÖZ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fazlı POLAT****2013, 219 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Fazlı POLAT
Prof. Dr. Ö. Faruk İŞCAN
Doç. Dr. Mustafa MACİT
Doç. Dr. Celil ABUZER
Yrd. Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR**

Din ve iktisat ilişkisi sosyolojinin ve sosyal hayatın önemli konularından birisidir. Sosyal hayat içerisinde dinin mi yoksa ekonominin mi başat rol oynadığı yine sosyolojinin ve özellikle de din sosyolojisinin önemli ilgi alanları arasında yer almıştır.

Ülkemizde yurt dışına çıkan işçilerimizin, artık değerlerinin ekonomiye kazandırılması düşüncesi ile 1960'lı yıllarda kurulmaya başlanan ve resmi kurumlar tarafından da desteklenen işçi şirketleri, 1980'li yıllardan itibaren farklı bir boyut kazanmış ve artık değerlerin sermayeye dönüştürülmesinde dinî argümanlar da ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu şirketlerin kurulmasında ve gelişmesinde dinî argümanların ön plana çıkması ve daha sonra yaşamış oldukları sıkıntı, dindarların hem kendi içlerinde hem de dışarıda imajlarının zedelenmesine ve dinî teori, pratik ve cemiyet hayatlarına sirayet eden bir takım sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak tüm sosyal olay ve olgularda olduğu gibi, çok ortaklı şirketlerde de tek nedenle izah etmek yetersiz bir açıklama olacaktır. Bu çalışmamızda çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmelerindeki toplumsal, ekonomik, siyasal ve dinî etkenler araştırılmaktadır. Yine bu çalışmamızda çok ortaklı şirketlerin dini, toplumsal ve ekonomik sonuçları ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, ekonomi, ortaklık, şirket, işçi, holding

ABSTRACT**Ph. D.DISSERTATION****RELIGIOUS AND SOCIAL FOUNDATIONS OF MULTIPARTNERED
CORPORATIONS (THE CASE OF YIMPAS)****Satılmış ÖZ****Advisor: Prof. Dr. Fazlı POLAT****2013, 219 pages****Jury: Prof. Dr. Fazlı POLAT
Prof. Dr. Ö. Faruk İŞCAN
Assoc. Prof. Dr. Mustafa MACİT
Assoc. Prof. Dr. Celil ABUZER
Assist. Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR**

The relationship between religion and economics is an important subjects of sociology and of social life. In social life, whether religion or economics has a leading role has always been a significant focus point of both sociology and especially sociology of religion

Employee ownership, which was started being constructed in 1960s thinking that this would have the residual values of our employees, who had gone abroad, contribute to the economy and which is also supported by public enterprises, have acquired a new dimension since 1980s and religious arguments also were started being used heavily in transforming the residual values into funds. Religious arguments coming into prominence in the establishment and development of these corporations, and also what that they have gone through afterwards damaged the image of religionists both in the eyes of each other and of others, and caused a set of problem which endured the religious theory, practice and community lives. But setting forth what is what in these aggregate corporations using only one explanation won't be sufficient as it is in all the social events and cases. In this study, aggregate corporations have been studied by using social, economic, political and religious factors that affected their establishment and development. Religious, social and economic outcomes of aggregate corporations were put into paper again in this study.

Keywords: Religion, economy, partnership, corporation, employee, conglomeration.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜSBED	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: aynı yer
Ank.	: Ankara
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
Çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCFY	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
DPÜSBE	: Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OMÜİFD	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: sayfa
s.s.	: sayfa sayısı
sy.	: sayı
t.y.	: Tarih Yok
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İktisat, insanlığın mevcudiyetini devam ettirebilmesi, toplumların oluşumu ve gelişmesi için gerekli olan en temel kurumlardan birisi olarak kabul edilmektedir. İktisadın sosyolojiyle olan münasebetini de teknik tanımlamalarından daha çok topluma dönük olan bu yönü ilgilendirmektedir. Yine insanların yerleşik hayata geçmesi ile birlikte elde edilen fazlalık ürünün değerlendirilmesi ve buna el konulması da tarihi süreç içerisinde sosyologların ilgisini çeken önemli hususlardan birisi olmuştur. İnsanlık tarihinde iki dönem iktisadi hayatın şekillenmesi bakımından önem arz etmektedir. Birincisi, insanların henüz komplike iktisadi faaliyetler içerisine girmedikleri, ekonominin sadece günü kurtarmaktan ibaret olduğu, avcılık ve toplayıcılıkla geçinilen dönemdir. Diğeri ise, özellikle yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte başlayan ve sanayi dönemi ile iyice belirginleşen, insanların ihtiyaçlarından fazla, sadece günü kurtarmak için değil, geleceğe yönelik de üretmek ve tasarrufta bulunmak için çaba sarf ettikleri dönemdir. Bu iki dönemin farklılığı sosyolojik olayların farklılığında da kendisini göstermektedir.

Sosyal hayatın farklılaşmasında ortaya çıkan bu süreç sosyolojinin iktisatla olan münasebetinde olduğu gibi, din-iktisat ilişkisinde de kendisini göstermiştir. Nitekim sosyologlar, geleneksel dönemde dinin iktisatla olan münasebetinde dinî argümanların ön plana çıktığını iddia ederlerken, modern dönemlerde ekonomik saiklerin önemli bir yer tuttuğunu savunmaktadırlar. Ancak sosyal olayların tek yönlü ve determinist ilişkiler ağı içerisinde ele alınması, amacını aşan bir ifade olacaktır. Çünkü sosyologlar tüm sosyal olayların karşılıklı ilişki içerisinde olduğunu kabul ederler.

Ülkemizde, başta ekonomik olmak üzere, bir takım nedenlerle yurt dışına çıkan işçilerimizin artık değerlerinin ekonomiye kazandırılması düşüncesi ile 1960'lı yıllarda kurulmaya başlanan ve resmi kurumlar tarafından da desteklenen işçi şirketleri, 1980'li yıllardan itibaren farklı bir boyut kazanmış ve artık değerlerin sermayeye dönüştürülmesinde dinî argümanlar da ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç içerisinde işçi şirketlerinin mahalli birlikler ve küçük kuruluşlar olmaktan çıkıp, artık holdingleşmeye dönüştüğünü ve tüm argümanlarıyla din ile birlikte anılmaya başladığını görmekteyiz. Çok ortaklı şirketlerin kurulmasında ve gelişmesinde dinî argümanların ön plana çıkması ve daha sonra yaşamış oldukları sıkıntı, dindarların hem

kendi içlerinde hem de dışarıda imajlarının zedelenmesine ve dinî teori, pratik ve cemiyet hayatlarına sirayet eden bir takım sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak tüm sosyal olay ve olgularda olduğu gibi, çok ortaklı şirketlerde de sebep sonuç ilişkisini tek etkenle izah etmek yetersiz bir açıklama olacaktır. Bu çalışmamızda din-sosyoloji-ekonomi ilişkisi çerçevesinde çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmelerindeki toplumsal, ekonomik, siyasal ve dinî etkenler araştırılmaktadır. Yine bu araştırmamızda çok ortaklı şirketlerin dinî, toplumsal ve ekonomik sonuçları ortaya konulmaktadır. Çalışmamızda, ortaklardan ve çalışanlardan değişik tekniklerle elde edilen verilerin doğruluğu varsayımından hareketle çok ortaklı şirketler sosyolojik bakış açısı ile incelenmiştir.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın yürütülmesinde emeğini esirgmeden yol gösteren, destek ve teşviklerini esirgemeyen ve rehberlik yapan Danışman Hocam Prof. Dr. Fazlı POLAT'a, çalışma süresince kıymetli zamanlarını ayırarak, çalışmanın her aşamasında yakın ilgisini ve desteğini gördüğüm Prof. Dr. Ö. Faruk İŞCAN'a, Doç. Dr. Mustafa MACİT'e, Yrd. Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR'e ve Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmam süresinde her türlü destek ve gayretlerinden dolayı Yimpaş Holding eski ve yeni yönetici ve çalışanlarına ve ortaklarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Bu çalışmamızın konusunu çok ortaklı şirketler oluşturmaktadır. Türkçe iktisat literatüründe, ekonomi ve iktisat sözcükleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Arapça kökenli olan “*iktisat*” sözcüğü, tutumluluk ve tasarruf etme anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Ekonomi ya da iktisat, metodik bir tarzda, insanın sınırsız ihtiyaçlarını tatmine imkân veren vasıtalarından en uygun bir şekilde yararlanmak ve onları yönetmek², olarak tarif edildiği gibi, genel itibariyle sınırsız olan insan ihtiyaçlarının, sınırlı olan kaynaklarla en iyi nasıl karşılanacağını inceleyen bir bilim dalı şeklinde de tanımlanır.³ İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başlamasından itibaren çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, başta avcılık ve toplayıcılıkla başlayan, daha sonra toprağın işlenmesi, yerleşik hayata geçilmesi ve nihayet sanayileşmeyle devam eden bir süreç içerisinde; üretimde bulunmak, ticaret yapmak ve elindeki varlıkları korumak gibi, esas itibariyle ekonomik karakterli çeşitli faaliyetlerde bulunduğu kuşkusuzdur. Bu tarihi süreç içerisinde her dönemin kendine özgü karakteristik özelliklerinin olduğu da muhakkaktır.

İktisat, insanlığın mevcudiyetini devam ettirmesi, toplumların oluşumu ve gelişmesi için gerekli olan en temel kurumlardan birisidir. İnsanlar yaşamak için besine, barınmaya, giyinmeye ve gerekli diğer temel gereksinimlere ihtiyaç duyarlar. İhtiyaçların karşılanması süre giden bir mücadeleden ibarettir. Bu mücadele içerisinde ihtiyaç duyulan temel gereksinimlerin çeşitliliği ve tedarik edilme şekli toplumdan topluma değiştiği gibi, aynı toplum içerisinde de farklı dönemlerde değişiklikler arz ettiği görülmektedir. Aynı şekilde “*ihtiyaç*” kavramının içeriği de öteden beri farklılaşan bir unsur olmuştur. İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla kendisinin ve türünün devamını sağlamaya çalışırken, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın sürülmesiyle birlikte yerleşik hayata geçilmiş, gelişen teknoloji ve buna paralel olarak artan imkânlarla birlikte de ekonomik verimlilik artmış, bu sosyolojik evrimleşmenin neticesinde de fazla ürün elde edilmeye başlanmıştır. Fazlalık olarak elde edilen bu ürünlerin “*değerlendirilmesi*” ve “*el konulması*” başta eşitsizlikler olmak üzere bir takım sosyolojik olay ve olguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern öncesi

¹ Osman Z. Orhan, Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, Palme Yay., Ankara 2010, s.3.

² Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, (Çev. Mehmet Aydın), Tekin Kitabevi, Konya 1994, s.109.

³ Orhan, Erdoğan, s.4, Ömer Faruk Çolak, *İktisada Giriş*, Gazi Kitabevi. Ankara 2007, s.2.

toplumlarda tüm ekonomik çabalar hane halkı içerisinde ve arasında gerçekleşirken, modern toplumlarda bu ekonomik ya da iktisadi faaliyetler hane halkının dışına çıkararak toplumsal bir olaylar bütünü ya da olgular haline dönüşmüştür. Tasarrufa yönelmek insanların kendi emekleri ile yetinmeyip başkalarının emeğinden de faydalanmasını (Marksist terminoloji ile ifade edersek ‘*sömürü*’) beraberinde getirmiştir.

Bütün toplumların ekonomik kurumlara sahip oldukları, fakat ekonomik kurumların teşekkülü ve işleyişinin kültürün ve toplumun organizasyon yoğunluğuna, mevcut kaynakların, teknoloji ve servetin dağılımına göre toplumdan topluma farklılık gösterdiği, buna bağlı olarak da ekonomik kalıplar arasında büyük farklılıkların doğduğu kabul edilmektedir⁴. Bununla birlikte toplumun kültürünü oluşturan temel değerlerin iktisadi faaliyetleri ve dolayısıyla ekonomik kurumları etkilememesi düşünülemez. Aynı şekilde tüm toplumsal olguların sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirlerinden etkilendikleri de görülmektedir.

Sosyal hayatın en önemli ve en temel kurumlarından biri olan ekonominin ve yine toplumsal hayatın başat unsurlarından olan din ile olan ilişkisi, toplumsal ilişkileri analiz eden sosyolojinin inceleme alanı dışında kalması düşünülemez. Çünkü ekonomiye konu olan her türlü davranış biçimi insan-insan veya insan-toplum ilişkilerini içermektedir. Toplumsal ilişkiler dışında, bir başka ifade ile toplumun dışında gerçekleşen bir ekonomiden söz etmek imkânsızdır.

Ekonominin toplumsal hayattaki etkisi, dolayısıyla sosyoloji ile ilişkisi kabul edilmekle birlikte, toplumu tek başına yönlendirmek için yeterli değildir. Toplumsal kurumların ve olguların karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları kabul edilmektedir. Bununla birlikte hangi toplumsal olgunun dominant bir özellik arz ettiği tarihi süreç içerisinde farklılaşmaktadır. Toplumum sürekli etkileşim halinde olduğu en önemli olgulardan birisi de dindir. Dinlerin toplumsal hayatı neredeyse bütünüyle belirlediği Orta Çağ öncesinde, kazanç arzusu gündelik ihtiyaçların giderilmesiyle doğal bir biçimde sınırlanırdı. İnsanlar temel ihtiyaçlarını giderdikten sonra daha fazlası için hareket etme, savaşım verme ihtiyacını hissetmezlerdi. Orta Çağ’da ise feodal sistemin ve dinsel kurumların gerekleri doğrultusunda “*işbirlikçi*” ve teknik anlamda iş odaklı, meslek örgütlenmesiyle sınırlı bir lonca düzeninin iktisadi yaşama dönük belli

⁴ Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s.333.

düzenlemeleri söz konusuydu. Zira Protestanlığın ortaya çıkışı ve reformasyon öncesinde Hıristiyanlık keşiş ve monkların yaşantısıyla temsil edilirdi ve ruhban yaşantısıyla sınırlı dinî yaşantı asla ve asla iktisadi etkinliklerle iç içe geçemiyordu.⁵ Dikkatlerini dinin diğer sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkilerinin, etki ve tepkilerin incelenmesi konusu üzerinde toplamış bulunan din sosyologlarının üzerinde önemle durdukları meselelerden biri de dinî inançlar, düşünceler ve uygulamalarla ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin incelenmesi olmaktadır.⁶ Bilindiği gibi, bu gün genel olarak “geri kalmış” veya “kalkınmakta olan” ülkeler olarak bilinen ve dünya devletlerinin önemli bir bölümünü oluşturan kesimin büyük bir kısmını Müslüman ülkeler oluşturmaktadır. Aynı gruba dâhil bulunan Türkiye’de ise dinin toplum hayatının önemli ve ayrılmaz bir realitesini oluşturmakta olduğu vakıası dinî ve sosyal ilimler ve özellikle din sosyolojisi ile uğraşanların gözünden kaçmayan bir husustur. Böyle olunca, kalkınmaya çalışan Müslüman ülkeler ve özellikle bugün her şeyden önce sosyo-ekonomik bakımdan kalkınma ve modernleşme problemiyle karşı karşıya bulunan toplumumuz açısından dinle ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin araştırılıp değerlendirilmesi büyük bir önem kazanmaktadır.⁷

Esas itibariyle tüm toplumsal olayların karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır.⁸ Bununla birlikte bu karşılıklı etkileşimin tek yönlü ve determinist bir etkileşim olduğunu iddia etmek sosyal olay ve olguların ruhuna aykırı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim dinin inanç ve ahlak yapısının toplumun ekonomik gelişmesini etkilediği gibi, ekonomik işleyişin de karşılıklı olarak dinî tutum, davranışlar ve ahlaka tesir ettiği kabul edilmektedir.⁹ Tüm sosyal olaylarda olduğu gibi, ekonomi ile din arasındaki ilişkide karşılıklıdır. Bunların bir kısmı dinin egemen olduğu ve ekonomik olayları ve olguları kontrol altına aldığı, geleneksel toplumlarda olduğu gibi,¹⁰ arz talep dengesi de dâhil,¹¹ ekonomik hayatın her alanında *dinin fonksiyonel olduğu* bir

⁵ Şennur Özdemir, “Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(153), 2007, ss.153-164.

⁶ Ünver Günay, “İktisadi Ahlak ve Din”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 1986, ss. 109-128, s.109.

⁷ Günay, s.110.

⁸ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara 1964, s.64.

⁹ Abdurrahman Kurt, *Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, Emin Yay., Bursa 2004, s.266.

¹⁰ Veysel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yay., İstanbul 2006, s. 12.

¹¹ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1997, s.135.

etkileşim tarzı şeklinde olurken, bir kısmı ise, ekonomik olayların, özellikle dindarların dinî teoriden ziyade tecrübe ve pratiklerine tekabül eden kısımlarına hâkimiyetinin olduğu ve *ekonomik gerekliliklerin fonksiyonel olduğu* bir etkileşimden söz edilebilir. Diğer bir etkileşim tarzı ise dinin ekonomik olaylarda göz önünde bulundurulmadığı, ya da ekonomik olaylarda dinin ön plana çıkmadığı yani ilişkilerin *nötr* olduğu etkileşim biçimidir. Bizim araştırmamız sürecinde bu üç durumda göz önünde bulundurulacaktır.

Araştırmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmamızın yöntemi, konusu, problemi, amacı, önemi, varsayımları, evren ve örnekleme, kapsam ve sınırlılıkları ile kullanılan yöntem ve teknikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise kavramsal çerçeve ölçüsünde, araştırmamızın ilerleyen bölümlerinin temel taşları olması düşüncesi ile, sosyoloji-iktisat ilişkisi, din-iktisat ilişkisi ile Türkiye’de din referanslı sermayenin ortaya çıkmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Yine çok ortaklı şirketlerin ilk nüvesini oluşturan işçi şirketlerinin ortaya çıkmasının tarihi süreci, resmi kurumların işçi şirketleri ile olan ilişkileri ile ülkemizde kurulan çok ortaklı şirketler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, araştırma konumuz olan çok ortaklı şirketler üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan birincisi bu şirketlerin ortaya çıkmasının nedenleridir. Bu nedenler toplumsal, ekonomik, siyasi ve dinî nedenler olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. İkinci olarak ise çok ortaklı şirketlerin gerilemesindeki toplumsal, ekonomik, yönetsel, siyasi ve dinî nedenler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, çok ortaklı şirketlerin toplumsal, ekonomik ve dinî sonuçları incelenmiştir. Sonuç kısmında ise, ifade edilen teorik ve alan araştırmasından çıkan sonuçların verileri değerlendirilmiş ve bunun üzerinden genellendirmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

1960'lı yıllardan itibaren Türk işçilerin yurt dışına, özellikle Avrupa ülkelerine gitmeye başlamaları ile birlikte, yurt dışında çalışan ve “para biriktirme” düşüncesinde olan “*gurbetçi*” vatandaşlarımız, aynı zamanda memleketlerinde yaşayan insanların iş-güç sahibi olmaları, bununla birlikte memleketlerine döndüklerinde tütecek bir bacalarının olması düşüncesi başta olmak üzere, değişik düşüncelerle bir araya gelerek küçük tasarruflarını birleştirmişler ve yurdun değişik yerlerinde “çok ortaklı şirketler” kurmaya başlamışlardır. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarruflarının yatırıma dönüştürülmesine yönelik devletin de resmi olarak bazı teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin kuruluşunda, gelişmesinde, örgütlenme biçiminde ve insanların çok ortaklı şirketlere özellikle ortak olmak suretiyle ilgi göstermelerinde, dinî teori, pratik ve tecrübelerin etkili olup olmadığı, olduysa hangi aşamasında ve ne derecede etkili olduğu konuları araştırmamızın problemlerinden birisini teşkil etmektedir. Diğer taraftan şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan toplumsal, siyasî ve ekonomik nedenler araştırmamızın bir diğer problemini oluşturmaktadır. Yine çok ortaklı şirketlerin ekonomik sıkıntılar yaşamasında ve gerilemesinde etkili olan dinî, siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenler de araştırmamızın konusu ve problemleri arasında yer almaktadır. Esas itibarıyla tüm toplumsal olayların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri¹² ilkesinden hareketle, çok ortaklı şirketlerin toplumsal, ekonomik ve dinî sonuçları da araştırmamızın problemlerinden birisini teşkil etmektedir.

Bu çalışmamızda din - iktisat ilişkisi Yimpaş örneği göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Din ekonomi ilişkisi incelenirken özellikle Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizle, ülke içerisinde yaşayan vatandaşlarımızın küçük tasarruflarının bir araya getirilerek yeni bir ekonomik güç oluşturmayı hedefleyen

¹² Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.64.

çok ortaklı şirketlerin dinî ve toplumsal temelleri inceleme konumuzu teşkil edecektir. Bu çalışmamız esnasında, kurulan çok ortaklı şirketler Yimpaş özelinde incelenirken, bu şirketlerin iktisadi faaliyetlerindeki başarı ya da başarısızlıkları veya yatırım alanlarının sırf iktisadi bakış açısıyla incelenmesinden ziyade, bu şirketlerin dinî ve toplumsal temelleri inceleme konusu yapılacaktır. Daha çok hangi coğrafyada kuruldukları, ortakları ve çalışanlarının demografik, dinî ve kültürel özellikleri ile bu bağlamda din kapital ilişkisi ele alınacaktır. Burada asıl amaç söz konusu şirketlerin ekonomik faaliyetlerinin ve iktisadi geçmişlerinin incelenmesi ya da kurulmuş olan şirketlerin tespit edilmesi suretiyle bir envanter oluşturulması değil, dinî ve toplumsal temellerinin incelenmesidir. Bu araştırma yapılırken konumuza ışık tutması bakımından konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz, sosyal bütünleşme-çözülme, toplumsal tabakalaşma, şirket kavramı ve çeşitleri dinlerin ekonomik olaylar karşısında takındıkları tavır ile sosyologların ekonomi – din, ekonomi – toplum ilişkilerine bakış açılarına da değinilecektir. Çok ortaklı şirketlerin yapılanmalarında önemli etkenlerden birisi olan dinin ve dindarların özellikleri de yine araştırmamızın konuları içerisinde yer almaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsanların dinî tutum ve davranışları ekonomik faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Din karşılıklı olarak hem oluşturduğu zihniyet yoluyla ekonomik hayatı etkilerken,¹³ aynı zamanda bir takım emir ve yasaklarla da iktisadi hayatın çizgilerini belirlemektedir. Bununla birlikte insanlığın tüm hayatında olduğu gibi ekonomik hayatında da etkili olan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında dinin rolü ve etkisi dindarların dindarlıklarının “açıklık ve koyuluğuna” yada “yoğunluk ve yüzeyselliğine” göre değişmektedir.

Bu çalışmamızın amacı, çok ortaklı şirketler bağlamında din ile ekonomi arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koyduktan sonra, yaşadığımız toplumun önemli bir kısmını ilgilendiren ve değişik vesilelerle, farklı nitelendirmeler altında gündeme gelen “işçi şirketleri”, “halk şirketleri” ya da “çok ortaklı şirketler” olarak adlandırılan kuruluşların, dinî ve toplumsal temellerinin ortaya konulmasıdır. Söz konusu olan bu

¹³ Mustafa E. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Der Yay., İstanbul 2000, s. 43-44.

şirketlere gerek ortak olmak suretiyle, gerekse çalışan olarak ilgi gösteren *sosyal grubun* demografik yapıları ile dinî anlayış ve yaşayış tarzlarının ortaya konulması da araştırmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

Çok ortaklı şirketler Yimpaş özelinde incelenirken, bu şirketlerin ticari faaliyetleri değil, toplumsal ve dinî temellerinin araştırılması en önemli önceliğimiz olacaktır. Söz konusu şirketlerin ticari faaliyetleri incelenirken dahi iktisat biliminin verileri ışığında değil, sosyolojik olarak toplum ve toplumun temel değerleri ile kapital ilişkisi göz önünde bulundurulacaktır. Bunun yanında iktisadi bir takım verilerin sosyolojik verilerle ilişkili olup olmadığının tespit edilebilmesi için iktisat biliminin bir takım verileri dikkate alınacaktır.

Ekonomi, insanın temel biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için tarihsel süreç içerisinde toplumsal kurumların, davranışların ve ilişkilerin sürekli belirleyicileri arasında yer almıştır. Ekonominin bu belirleyici ve etkileyici özelliği modern toplumlarda daha da belirginleşmiştir. Toplumun her kesimi ekonomi ile yakından ilgilenir olmuştur. Aylığını alan memurun ödemeleri de, varsa ödemelerinden arta kalan kısmın değerlendirilmesi de; yurt dışında milyar dolarlık ihaleye girecek olan holdingin kredi görüşmeleri de kendi çapında bir iktisadi faaliyettir. Özellikle ekonominin bu kadar önemli bir noktaya geldiği ve toplumun her kesimini ilgilendirdiği günümüzde döviz, borsa, altın gibi yatırım araçlarını kontrol ve speküle edenlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bunların içerisinde, toplumların ekonomi ile ilgileniş biçimleri ve tarzları, bir başka ifade ile iktisadi yapıları, toplumun kültürel ve demografik yapısının egemen unsurlarına göre değişmektedir. Ekonominin, toplumun kültürel yapısından, dolayısıyla dinî anlayış ve yaşayış tarzından ayrı ele alınması düşünülemez. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu ilişki tek yönlü ve determinist bir ilişki değildir. İnsanların dindarlıklarının şeklini ekonomik hayatın belirlediği de, ekonomik hayatını dinin belirlediği de olmuştur. Bu araştırmamız çok ortaklı şirketlerin kuruluş, gelişme ve gerilemesinin nedenlerini ve sonuçlarını bu nedenler ve sonuçlar üzerinde dinin ve dindarlığın belirleyiciliğinin olup olmadığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Toplumların sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda dikkat çekici başarılarına, reformlarına ancak toplumsal bütünlüğün, sürekliliğin gerçekleştiği

dönemlerde rastlamaktayız. Kimi toplumlarda, bariz, yasal ve dinsel olarak bir sınıf, statü, tabaka kabul edilirken, kimi toplumlarda ise resmi olarak olmasa bile, filli olarak ekonomik, siyasi, dini, mezhepsel ve son zamanlarda cemaatsel olarak sınıflandırıldığı ve bu sınıflandırılma içerisinde her sınıfa ayrı bir ekonomik kariyer “*takdir*” edildiği gözlemlenmektedir. Bu sınıflandırılmış toplum yapısı içerisinde sınıfların farklı arayışlar içerisinde girdikleri ve kendi çözüm yollarını üretmeye başladıkları da gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, özellikle günümüzde sosyal ve ekonomik kalkınma, modernleşme, sosyal bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır. İşte bu noktada çok ortaklı şirketlerin, küçük tasarruf sahiplerini birleştirmek suretiyle ortaya çıkışları “*alternatif sermaye*” oluşturmaları ve iktisadi alanda söz sahibi olmalarının arkasında yatan temel etkenler önem arz etmektedir. Çok ortaklı şirketler aynı zamanda bir sosyal grup oluşturmaktadırlar. İşte bu sosyal grup şeklinin toplumsal ve dinî temelleri bakımından nasıl bir içeriğe sahip olduğunun belirlenmesi de çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin siyasi yapıları ve siyasetle olan ilişkileri de toplumumuzda tartışıla gelen hususlar arasında yer almaktadır. Çok ortaklı şirketlerin özellikle kurucularının özellikleri ile süreç içerisinde siyasetle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak siyasi bir özellik arz edip etmedikleri de araştırmamızın önemli noktalarından birisidir. Ayrıca bu çalışma ekonomik olay ve olguların dinî ve toplumsal temellerini ortaya koymasının yanında, değişen toplumsal ve ekonomik değerlere ve özellikle dinî duygu ve düşüncelere etki etme şeklini ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir.

Ekonomi, sosyoloji, din, ekonomi sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, din sosyolojisi, dinî ekonomi gibi alanlarda din iktisat ilişkisi konusunda değişik çalışmalar bulunmakla birlikte, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalında din iktisat ilişkisinin çok ortaklı şirketler bağlamında incelenmesi bakımından, yapılan ilk doktora tezlerinden olması hasebiyle de çalışma ayrı bir önem arz etmektedir.

1.3. ARAŞTIRMADA SAYILTILAR

Araştırmamızın varsayımlarını şu konular oluşturmaktadır:

1. İlk teşekkül eden çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki en önemli unsurların başında “*milliyetçilik*” duygusu gelmektedir. Zira gurbetçilik yapan vatandaşlarımızın, yeni neslin aynı duruma düşmesine gönüllü razı olmamış ve memleketlerine yatırım yapmak istemişlerdir.

2. Çok ortaklı şirketlerde dinsel temalar ise özellikle 1980’li yıllardan sonra ön plana çıkmaya başlamıştır. Dinî gerekçelerin ön plana çıkmaya başlamasında, Avrupa’da bulunan vatandaşlarımızın kültürel yapılarında meydana gelen değişimlerin etkin olduğu varsayılmaktadır. Avrupa’daki işçilerin örgütlenmeleri başlangıçta ekonomik değil, sosyo-kültürel ve dinî nedenlerle ortaya çıkmıştır. İkinci kuşağın asimile olacağından endişe eden ilk kuşağın göçmen işçilerin çocuklarının kimliğini ve kültürünü korumak için dine sarıldıkları ve bu şekilde başlayan dayanışmanın ve örgütlenmenin ekonomik alana uzandığı varsayılmaktadır.

3. Çok ortaklı şirketlerin tarihi süreçleri siyasal İslam’ın seyri ile paralellik arz etmektedir. Özellikle siyasal İslam’ın önemli aktörleri arasında yer alan milli görüş geleneğinin teşvik edici rol oynadığı, bunu yaparken de milli ve manevi değerleri ön plana çıkardığı varsayılmaktadır. Bu kuruluşlar sisteme alternatif teşkil ettiği iddiasında olan siyasal İslam’ın kendi kurumlarını oluşturma çabası olarak da algılanabilir.

4. Çok ortaklı şirketlerin oluşmasında ve gelişmesinde ülkemizde uygulanan ekonomik ve siyasi faaliyetlerin de önemli etkisi olduğu varsayılmaktadır. Zira özellikle 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan ve iktisadi faaliyetlerin yanında manevi değerleri de ön planda bulunduran bu kuruluşlar, toplumda var olduğu düşünülen sınıfsal yapılanmaya karşı bir alternatif oluşturma gayreti içerisinde meydana gelmiş, içerisinde yer edinemediği ana kütleye reaksiyon göstererek ondan çözülen, fakat aynı zamanda kendi içerisinde bütünleşen bir yapıda oldukları varsayılmaktadır.

5. Çok ortaklı şirketlerin, hem ekonomik hem de Dinî ve siyasi bakımdan kendi içerisinde farklı, yeni bir toplumsal tabakalaşmanın oluşmasını da beraberinde getirdiği varsayılmaktadır.

6. Çok ortaklı şirketler, küçük sermaye sahibi olan insanlara, büyük işlerin sadece belli sınıflara ait olmadığını, dolayısıyla bir takım işlerin herkes tarafından yapılabileceğini gösterdiği bununla da toplumun ekonomik olarak mikro birimlerinin makro düzeyde entegresinin sağlanması suretiyle toplumsal meşruiyet düzeyini artırdığı varsayılmaktadır. Bu durumun toplumda var olduğu düşünülen tabakalar arasında *sosyal çatışmayı* beraberinde getirdiği var sayılmaktadır.

7. Çok ortaklı şirketlerin, Dinî gruplar olarak nitelendirilemeyeceği; ancak bazı şirketlerin dinî mekânları, motifleri ve ritüelleri ziyadesiyle ön plana çıkardıkları, bu durumun da bu şirketlerin dinî görünüm kazanmalarına vesile olduğu varsayılmaktadır.

8. Çok ortaklı şirketlerin yatırımcılarının ortak olma amaçlarının ortak olma zamanlarına göre farklılıklar gösterdiği varsayılmaktadır. Zira bu şirketlerin ilk kuruluş aşamasında ve henüz gelişmedikleri dönemlerde ortak olanlarda milli ve manevi hassasiyetler ağır basarken, son zamanlarda, özellikle Yimpaş özelinde incelendiğinde, Aytaç sonrası dönemde ortak olanların, daha çok menfaat ilişkileri içerisinde oldukları ve maddi kaygıları ön plana çıkardıkları varsayılmaktadır.

9. Çok ortaklı şirketlerle ilgi uygulanan resmi politikalar ilk dönem destekleyici, hatta teşvik edici mahiyette olurken, son dönem de caydırıcı, baskıcı ve ekonomik rakipleri karşısında haksız rekabet oluşturacak bir tutumda olmuştur. Özellikle baskıcı politikaların uygulandığı dönemlerde ortakların ve çalışanların şirketlere bakış açılarının resmi politikalara bir reaksiyon olarak etkilendiği, bu durum şirketlere karşı toplumsal ilginin artmasını sağlarken, şirketleri resmi işlemlerinde sıkıntıya soktuğu varsayılmaktadır.

10. Toplumların ekonomik yapısı ile sosyal ve Dinî olay ve olgulara bakış açısı arasında bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde çok ortaklı şirketlerin çalışanlarının ve yöneticilerinin toplumsal yapıları ile şirketlerin gelişim süreçleri arasında ilişki olduğu varsayılmaktadır.

11. Çok ortaklı şirketler toplumsal bütünleşmeyi sağlamanın yanında toplumda dindarların ekonomik evrim geçirmelerine ve toplumsal hayat içerisinde figüran olarak değil bir aktör olarak daha fazla yer almalarına zemin hazırlamıştır. Bu durum dindarların hayata ve dolayısıyla dünyaya bakış açılarını, mistisizmin oluşturduğu bir lokma bir hırka anlayışından daha pozitif ve realist düşüncelere temayül yönünde

değiştirirken, zamanla ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ise yine dindarların birbirlerine olan güvenlerinin sarsılmasına neden olduğu ve dindarların birbirleriyle olan toplumsal münasebetlerinde olumsuz bir örnek teşkil ettiği varsayılmaktadır.

12. Çok ortaklı şirketler dindarların, şartları kendileri tarafından oluşturulmayan piyasa ekonomisi içerisinde kendi inanç ve ritüellerini bertaraf etmeden var olma çabasıdır. Ancak bu çaba zamanla piyasanın gelenekselleştirmiş olduğu şartlarla uyumlu hale gelmiştir.

1.4. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Evren, araştırma ya da gözlem alanına giren obje ve bireylerin tümü, elemanlar bütünü¹⁴ olarak tanımlanmakla birlikte, araştırma sonucunu genelleştirmeye yarayan elemanlar bütünü¹⁵ olarak da tanımlanmaktadır. Her araştırmanın kendine özgü bir evreni bulunmaktadır. Bu bağlamda bizim araştırmamızın evrenini Anadolu sermayesi, çok ortaklı şirketler, yeşil sermaye gibi isimlerle adlandırılan holdinglerden birisi olan Yimpaş Holding'in ortakları, özellikle Yozgat ve çevresinde yaşayanlar oluşturmaktadır. Yine söz konusu holdingin eski ve yeni çalışanları da araştırmamızın evreni içerisinde yer almaktadır.

Araştırma alanımızı teşkil eden çok ortaklı şirketlerden birisi olan Yimpaş'ın ortak ve çalışanlarının tamamı üzerinde çalışma yapmamız zaman, enerji ve maliyet bakımından çok kolay olamayacağı için, deneklerin tespitinde seçkisiz, sistematik ve küme örnekleme tekniği ile evreni temsil yeteneğine sahip bir örneklem oluşturulmuştur. Bu örneklemede ana kütlede var olan kategorilerin, belli sınırlamalar dâhilinde probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğinin maksimum derecede yansıtmasına özen gösterilmiştir. Bunun için ortaklardan değişik toplumsal gruplara mensup olanlar ile ortak olma bakımından farklı dönemleri teşkil edenlerle ayrı ayrı mülakatlar yapılmıştır. Bu şirketlere ortak olanlar doğal ortamları içerisinde gözlemlenerek olaylara bakış açılarını etkileyen sosyo-kültürel temeller belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca şirketin gerek kurucu ve yöneticileriyle, gerekse eski ve yeni

¹⁴ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yay., Ankara 2011, s.234.

¹⁵ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yay., Ankara 2002, s. 109.

çalışanları ile mülakatlar yapılmak suretiyle ortaklığın ve şirketleşmenin Dinî ve toplumsal temelleri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.5. ARAŞTIRMADA KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Her araştırma doğal olarak bazı kapsam ve sınırlılıklar dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda bizim de araştırmamızın kapsam ve sınırlılıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Araştırmada ulaşılan sonuçlar, örneklemin temsil ettiği Yimpaş örneği ile sınırlıdır. Ancak zaman zaman diğer şirketlerden de örnekler verilmek suretiyle çok ortaklı şirketlerin genel profili çıkarılmaya çalışılmıştır.

2- Araştırmada tespitine çalışılan çok ortaklı şirketlerin dinî ve toplumsal temelleri, mülakat, gözlem ve katılımcı gözlemlerimizi de kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırmadan elde edilen veriler, katılımcıların vermiş oldukları cevapların samimi ve doğru olduğu varsayımıyla sınırlıdır.

3- Araştırma, planlanan belli bir zaman diliminde yapıldığından dolayı, katılımcıların zamanla tutum ve davranışlarının değişebileceği düşünülebilir. Dolayısıyla araştırma, yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

4- Çok ortaklı şirketlerin içinde buldukları ekonomik durumun da, ortakların ve çalışanların olaylara bakış açılarını etkilediği, bir kısım ortakların hisselerini nakite çevirememenin sıkıntısı içerisinde olduğu, yine bazı personellerin de, gerek işlerini kaybetmenin verdiği sıkıntı gerekse iş akitlerinin feshedilmesinden kaynaklanan alacaklarının tahsilinde sıkıntı yaşamaları verdikleri cevapların güvenilirliğini azaltacaktır.

1.6. KULLANILAN YÖNTEM VE TEKNİKLER

Bu çalışma metodolojik açıdan teorik ve uygulama olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın teorik kısmında ekonomi din ilişkisi ile ilgili süreci temellendirecek literatür taraması yapılmış, bu ilişkiye yönelik tartışmalardan ülkemizde yaşanan çok ortaklı şirketler ve dindar davranışı temellendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız nitel araştırma teknikleri göz önünde bulundurularak

hazırlanmıştır. Bu bağlamda çalışmaya dolaylı gözlem tekniklerinden olan kaynak taraması yapılarak başlanmış ve bu konuda daha önce yapılmış olan akademik çalışmaların yanında konumuzu ilgilendiren diğer Türkçe ve İngilizce çalışmalar da gözden geçirilmiştir. Kaynakların taranmasında ve fişlemelerin yapılmasında bilgisayar teknolojisinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmamız esnasında çok ortaklı şirketlerin ortakları ile yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmamız esnasında bazı ortaklarla ön görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ortakların ortaklık miktarları, eğitim durumları, ortak olma zamanları gibi faktörler göz önünde bulundurularak 53 ortak ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Aynı zamanda şirketin birinci kademedeki yönetim kuruluna kadar değişik kademelerde bulunan yöneticiler ile de mülakatlar yapılarak çalışmamız temellendirilmeye çalışılmıştır. Yine şirket yönetiminden ve maliye, SGK, SPK gibi çok ortaklı şirketleri doğrudan ilgilendiren resmi kurumlardan alınan belgeler ile de şirketin tarihi süreci temellendirilmiştir. Elde edilen bu veriler kullanılmak suretiyle şirketlerin ve ortaklıkların oluşması, gerilemesi ve sonuçları üzerindeki etkilerin farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda kullanılan yöntemlerden birisi de içeride ve dışarıda yapılan katılımlı gözlem ki, bu gözlemler hem çalışmanın başladığından beri sürdürülen hem de yaklaşık 7 yıl gibi bir süre çeşitli kademelerde bizzat yönetici olarak bulunmuş olmamızın verdiği avantajla yapılan gözlemlerdir. Gözlem bu tür çalışmaların yönteminin temelini oluşturan bir teknik olmamakla beraber araştırılan yapının içerisinde birçok gelişmeyi yakından izleme fırsatı bulduğumuz için bu çalışmada önemli bir teknik olarak tercih edilmiştir.

Bazı ortak ve çalışanlarla da, önceden hazırlanan sorulara bağlı kalmaksızın *mülakatlar* yapılmış ve genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Sorulan sorular ortamın ve ortakların durumuna ve verdikleri cevaplara göre değişkenlikler gösterebilmiştir. Ancak asıl amaç olan ortakların dinî ve toplumsal temellerini tespit etme gayretinin dışına çıkılmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. SOSYOLOJİ-İKTİSAT MÜNASEBETİNE İLİŞKİN KLASİK NAZARİYELER

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar tüm toplumlar hayatta kalmak, varlıklarını ve türlerini devam ettirmek için bir takım çabalar içine girmişlerdir. Ancak tarihi süreç içerisinde var olan bu çabanın, sadece hayatta kalma ya da türünü devam ettirme çabasından ibaret olduğunu iddia etmek insanlık türü için insafsızlık olacaktır. İnsanlığın bu çabası aynı zamanda bir statü için verilen mücadele ya da türüne özgü zaman içerisinde oluşmuş-oluşturulmuş bir tabakalaşma/sınıflaşmanın varlığını devam ettirirken ortaya çıkan çatışma da üstün olma çabasıdır. Ekonomi, toplumun alt sistemlerinden birisi ve diğer toplumsal olgularla sıkı ilişki içerisinde. Zaman zaman kimi sosyal teorisyenlere göre diğer tüm toplumsal olguları belirleyen en önemli etkidir.

Ekonomik sosyoloji; toplumu bir bütün sistem, ekonomiyi ise o bütünün ikinci derecede bir alt sistemi olarak gördüğü için ekonomik olayları sosyal gerçekler arasında görür. Böyle olunca ekonomik sosyolojinin aynı olaya, ekonomiden farklı bir biçimde bakması doğaldır. Ekonomik sosyolojinin konusu, toplumsal gerçeklerden ayrılması mümkün olmayan olaylardır.¹⁶ Diğer taraftan bir takım sosyolojik hadiseler de ekonomik hayatı etkilemekte ve ona yön vermektedir.¹⁷ Ekonomik sosyoloji her ekonomik olayın aynı zamanda bir toplumsal olay olduğu ön kabulünden yola çıkarak hareket eder. Hüsnü Erkan, ekonomik davranışı, “*ekonomik motivasyon ve amaçlara bağlı sosyal davranışlar*” olarak tanımlamaktadır. Ekonomik davranışların, kazanç fayda gibi bir yandan ekonomik bir amacın, diğer yandan bu amaca ilişkin kültürel değer ve normlar ile belirlendiğini ifade eder.¹⁸

İbn Haldun’un ise, toplumları “*hadari*” ve “*bedevi*” toplumlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İnsanların toplum halinde yaşamalarının ve “*umran*” a geçmelerinin zorunlu olduğunu ifade eden İbn Haldun, toplumsal hayatın da zorunlu

¹⁶ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yay., Bursa 2011, s.158.

¹⁷ Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1973, s.300-312.

¹⁸ Hüsnü Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, Bayraklı Matbaası, İzmir 1986, s. 19-20.

olarak belli aşamalardan geçmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bedevi umran başlangıç noktası, hadari umran ise ulaşılan noktadır.¹⁹ Esas itibariyle umran bir gelişmeyi ifade etmektedir. Mülk ve devlet kavramları sadece hadarilikte görülmektedir. İbn Haldun'a göre, tasnif edilmiş olan toplumların yatay ve dikey hareketliliği bir zorunluluktur ve tüm toplumlar bunu yaşayacaklardır.

İbn Haldun, insanın iktisadi yönünü ortaya koyarken, insanın hayatını sürdürebilmesi için, fıtrati gereği bir takım temel gereksinimlere ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu konuda Kuran-ı Kerim'den de çeşitli ayetler nakleder. İbn Haldun yaratılmış olan her şeyin yaratılmışların en şerefli olan insanların faydalanması için yaratıldığını, bunun da belli bir millet, sınıf ya da zümreye hasredilmediğini, bütün insanların emrine sunulduğunu ifade eder.²⁰ İbn Haldun insanın emrine amade kılınan nimetlerden faydalanabilmesi için bir takım faaliyetlerde bulunması, bir araya gelerek çeşitli iktisadi teşebbüslere girişmesi gerektiğini ifade etmektedir.²¹ Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki, İbn Haldun'un burada bahsettiği bir araya gelme şekli toplumun üyelerinin emek ya da birikimlerini birlikte hareket ettirmelerinden ziyade bir iş bölümünü ifade etmektedir. Ona göre, insanlar ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamazlar. En basit ihtiyaçlarını karşılamak için bile, başkalarının ürettikleri mal ve hizmetleri satın almak, bunu karşılayabilmek için de başkalarının ihtiyaçlarına yönelik üretimde bulunmak mecburiyetindedirler.²² Tüm bunlara göre İbn Haldun, insanın iktisadi faaliyetlerden ayrı düşünülemeyeceğini, hatta iktisadi faaliyette bulunmanın Allah'ın bir emri olduğunu ifade eder.²³

İbn Haldun'un iktisadi faaliyetlere bakış açısında dünyevi mülk ve servet edinilmesinden çok uhrevi boyutun ön plana çıktığını görmekteyiz. Nitekim o, zenginlik ve refahın bazı çevrelerde aşırı boyutlara varması sonucu, ölçsüz biçimde artan israf ve gösterişin insanın dünyası ve ahireti için de faydalı sonuçlar doğurmayacağını ifade

¹⁹ Ahmet Arslan, *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi Yay., Ankara 1997, s.105-106.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), MEB Yay., İstanbul 1991, II, 319-320.

²¹ İbn Haldun, II, 100-103.

²² İbn Haldun, I, 100-103.

²³ İbn Haldun, II, 327.

etmektedir.²⁴ Ona göre, insan bütün iktisadi faaliyetlerini Allahın rızasını kazanma hedefine yöneltmelidir. Çünkü Allah dünyayı ahiret için bir vasıta kılmıştır.²⁵

İbn Haldun, iktisadi faaliyetler içerisinde işbirliği, dayanışma ve yardımlaşma ilkelerine çok önem vermektedir. Ona göre, insanların iktisadi faaliyette bulunmalarının ve birbirleri için üretmelerinin bir hikmeti de onları iş birliğine yöneltmektir. İbn Haldun'un düşünce sisteminde çok önemli bir yeri olan "asabiyet" kavramı da bir soyun (neseb asabiyeti) veya bir değer (sebebe asabiyeti) yüceliğine duyulan inancın toplumun tüm fertlerince gönülden benimsenmesini ve bu değerlere bir saldırı halinde hep birden, şiddetle karşı konulmasını ifade etmektedir. Bu da onun iş birliği ve dayanışmaya ne derece önem verdiğini göstermektedir.²⁶ Kozak'a göre asabiyet, genel planda bir topluluğun üyelerinin, hep birlikte müşterek bir değeri benimsemeleri ve bu değer uğruna her türlü fedakârlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları olduğu halde, ferdi planda insan olmanın onuru ile ve hayatını anlamlandıran üstün bir değere sahip olmanın verdiği güçle birleşmesi dağılma ve yabancılaşmadan kendisini koruyan, kendisine güven duygusu, başarıma azmi yüksek, şahsiyetli ve hür bir insan tipini simgeler.²⁷

Sosyolojinin iktisatla olan münasebetine ilişkin önemli isimlerden birisi de Karl Marks'dır. Marks insanlık tarihini maddi kaynaklar üzerindeki mücadeleden ibaret olarak görür. Ona göre, daha fazla maddi kaynağa sahip olan, ötekileri kontrol hakkına sahiptir. Dolayısıyla diğerlerini daha fazla kontrol edebilmek için daha fazla maddi kaynak gereklidir. Nadir bulunan maddi kaynakların tekeli, onlara gereksinim duyanlar ve sahip olamayanların itaat etmelerine neden olabilir.²⁸ Marks'ın genel olarak düşünce sistemine bakıldığında zaman sosyal yapıyı iktisadi faaliyetlerin şekillendirdiği iddiasında olduğu görülür.

Marks'a göre, bir toplumdaki üretim ilişkilerinin tamamı o toplumun temel yapısını, alt yapısını ya da iktisadi yapısını oluşturur. Toplumdaki alt yapı üst yapıya

²⁴ İbn Haldun, II, 328-330.

²⁵ İbn Haldun, I, 511.

²⁶ İbrahim Erol Kozak, *İnsan Toplum İktisat*, Değişim Yay., Adapazarı 1999, s.152.

²⁷ Kozak, s.105.

²⁸ Malcolm Waters, *Modern Sosyoloji Kuramları*, (ed. Zafer Cihrioğlu), Gündoğan Yay., İstanbul 2008, s.331.

şekil verir ve onu belirler.²⁹ “*Artık ürün*” kavramı Marks’ın kuramında önemli bir yer tutmaktadır. O’na göre, gelişmekte olan tüm insan toplulukları artık ürün üretirler. Çoğu insan toplumunda artık ürüne değişik yöntemlerle bir sınıf insan tarafından el konulur. O, “*artık ürüne*” belirli bir grup tarafından el konulan toplumları “*sınıflı toplumlar*” olarak adlandırır.³⁰ Marksizm toplumu çatışan ve gittikçe kutuplaşan bir mücadele ortamı olarak ele alır. Sınıf çatışmasının sonucu ise, organik bütünlüğü olmayan, birbirine karşıt unsurlardan oluşmuş, çatışan bir toplum tasavvurudur. Böyle toplumlarda devlet de üstün olanın yanındadır. Yani devlet egemen sınıfların baskı aracıdır.³¹ Bir diğer ifade ile devlet çatışan toplumda taraftır ve egemen sınıflar tarafından bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır.

Marks’a göre iktisatçıların yanlış ön kabulü ekonomik ilişkilerin soyut bir biçimde ele alınabileceği iddiasıdır. İktisatçılar sermaye, metalar, fiyatlar vs den sanki insanların müdahalesinden bağımsız bir hayata sahiplermiş gibi söz ederler. Bunun böyle olmadığı yeterince açıktır. Her ekonomik olgu aynı zamanda kesinlikle toplumsal bir olgudur ve belirli tipte bir ekonominin varlığı belirli bir toplum tipini gerektirir.³²

Marks’a göre, kapitalizm geliştikçe işçiler yoksullaşmaktadır. Kapitalist üretim tarzının sağladığı olağandışı zenginlik, toprak ve sermaye sahipleri tarafından gasp edilir. Ancak işçi ile emeğinin ürünü arasındaki bu ayrılık, aslında basitçe işçiye ait malların gasp edilmesi olarak görülemez. Üretim yani nesnelleştirme süreci bir kayıp ve nesneye kölelik biçimini alır, işçi nesnenin bir kölesi haline gelir. Kapitalist ekonomide işçinin yabancılaşması emeğin üretken gücü ile işçinin kendi ürettiği nesnelere üzerindeki kontrolünün yokluğu arasındaki bu dengesizliğe dayanır. İşçinin kendi ürününe yabancılaşması oldukça farklı biçimler kazanır. Marks’ın yabancılaşma tartışmasının temel boyutları şu şekilde sıralanabilir: İşçi, ürettiği şey başkaları tarafından kendisinin yararlanamayacağı şekilde gasp edildiği için, ürünlerinin kullanımını üzerindeki kontrolden yoksundur. Aynı şekilde yapılan iş, işçinin zihinsel ve fiziksel enerjisini özgürce geliştirmesini mümkün kılacak gerçek doyumlar sağlamaz.

²⁹ Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Heyet), Sol Yay., Ankara 1993, s.23.

³⁰ Duncan F. Koley, *Kapital’i Anlamak*, (Çev. Hakan Öngel), Arkadaş Yay., Ankara 2010, s.51.

³¹ Fırat Mollaer, *Türk Kolasının Düşündürdükleri: Bir Muhayyile mi, Süreklilik mi? Cola Turka ve Milli İktisat*, Bilgi, 2003/2, ss.1-19, s. 6.

³² Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev. Ümit Tatlıcan), İletişim Yay., İstanbul 2009, s.39-40.

Böylece işçi bizzat işine yabancılaşmış olur. Tüm ekonomik ilişkiler aynı zamanda toplumsal ilişkiler oldukları için, emeğin yabancılaşmasının doğrudan toplumsal sonuçları vardır. Bu durum insan ilişkilerinde paranın önemi konusunda yeterince açıktır. Para, en heterojen niteliklerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği ve yeniden üretilebileceği soyut bir standart sağladığı için, toplumsal ilişkilerin rasyonelleşmesini sağlar.³³

O'na göre, burjuva toplumunda, insanlar kendilerine insanlıklarını kazandıran toplumla bağlarından belirli biçimlerde yabancılaşırlar. İlk olarak yabancılaşmış emek türsel ve bireysel hayatı birbirine yabancılaştırır. İkinci olarak bu emek bireysel hayatı bir soyutlama olarak türsel hayatın amacına dönüştürür. Yabancılaşmanın etkileri sınıfsal yapı aracılığıyla yoğunlaşır ve proletarya tarafından yoğun bir biçimde yaşanır. Marks, yabancılaşmanın sadece ücretli emekçinin konumuyla sınırlı olmadığına inanır. Yabancılaşmanın aşılmasının özel mülkiyetin aşılmasına bağlı olduğunu öne sürer.³⁴ Ancak şunu hemen ifade etmek gerekir ki; Marks'ın ileri sürdüğü tüm bu teoriler proletarya ve burjuvanın berraklaştığı toplumlar için söz konusudur. Oysa bizim toplumumuzda böyle bir berraklaşmadan söz etmek güç olacaktır.

Marks'a göre tarih, insani ihtiyaçların sürekli yaratılması, doyurulması ve yeniden yaratılması sürecidir. Bu nedenle emek, yani insanlarla doğal çevreleri arasındaki yaratıcı alışveriş, insan toplumunun temelini oluşturur. Bireyin kendi maddi çevresiyle ilişkisi, üyesi olduğu toplumun özel karakteristikleriyle dolaylıdır.³⁵

Marks, tarımcı kültürde toplum tipinin daha bütünleştirici bir karakter arzettiği görüşünü benimser. O'na göre, doğulu toplum değişmeye büyük direnç gösterir. Topluluklar “artık” ürünlerinin bir bölümünü çoğu kez dinsel nedenlerle, kabilenin tanrısının inanılan varlığının etkisiyle bir despota saygı göstermek adına verebilirler.³⁶

Marks'a göre, sınıflar ancak üretim ilişkileri, üretici kitleyle sömürü ilişkisi içindeki bir azınlık grup tarafından gasp edilebilecek bir üretim fazlasını mümkün kılan farklılaşmış bir iş bölümünü gerçekleştirdiği zaman ortaya çıkar. Sınıflar sadece gelir dağılımındaki eşitsizliklerin sonucudur ve bu yüzden sınıf çatışması gelirler arasındaki

³³ Giddens, s.41-45.

³⁴ Giddens, s.45-48.

³⁵ Giddens, s.57.

³⁶ Giddens, s.62-63.

çelişkileri en aza indiren önlemlerle hafifletilebilir, hatta ortadan kaldırılabilir. Böylece ona göre, sınıflar üretim ilişkilerinin bir boyutudur. Yine ona göre sınıf zorunlu olarak bir çatışma içerir. Farklı bir bağlamda burjuvaziye atıfta bulunarak benzer bir noktaya işaret eder: kapitalistler, sadece bir başka sınıfa karşı mücadeleyi sürdürmek zorunda kaldıkları ölçüde bir sınıfı oluştururlar. Aksi takdirde piyasada kar arayışı içinde birbirleriyle rekabet içine gireceklerdir. Sınıflar, üretim ilişkileri ile toplumun geri kalan kesimi veya toplumsal üst yapı arasındaki temel bağlantı noktasıdır. Sınıfsal ilişkiler siyasal güç dağılımının ve siyasal organizasyonun ana eksenidir. Marks'a göre, ekonomik ve siyasal güç yakın ilişki içindedir. Ancak birbirinden ayrılması imkânsız şeyler de değillerdir.³⁷

Marks'a göre, kapitalizm bir meta üretim sitemidir. Kapitalist sistemde üreticiler sadece kendi ihtiyaçlarını veya kişisel ilişki içinde oldukları bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için üretmezler, kapitalizm ulusal ve çoğu kez uluslararası düzeyde bir mübadele piyasasını gerektirir. Her meta, kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki yanlı görünüme sahiptir.³⁸

Kapitalizm yükselişinin yol açtığı sermayenin organik bileşiminde artış, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimi ile yakından ilişkilidir. Yoğunlaşma sermaye birikimi artarken bireysel kapitalistlerin kendi kontrolleri altındaki sermaye miktarını genişletebilmeleri sürecini; merkezileşme ise sermayelerin birleşmesini anlatır. Her ikisi giderek daha fazla üretken birimlere yol açar. Genel bir kural olarak, daha büyük birimler daha küçük olanları piyasadan silme ve onların sermayelerini yutma eğilimindedirler.³⁹ Marks bunu toplumsal bir gerçeklik olarak ifade etmektedir. Marks'ın sosyal teorisinin önemli bir ayağını oluşturan çatışma kuramının en önemli sebepleri arasında da bu tarihi gerçeklik teorisi yatmaktadır. Zira tarihi süreç içerisinde alışlagelen ekonomik realitelerin dışında yeni bir kuram geliştiren çok ortaklı şirketlerin varlığı alternatif teşkil ettiği zihniyeti tarihi bir gerçeklik olarak rahatsız edecektir.

Gerek sosyolojinin gerekse dinin ekonomi ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğu zaman ilk akla gelen isimlerden birisi de şüphesiz Max Weber'dir.

³⁷ Giddens, s.76-82.

³⁸ Giddens, s.91.

³⁹ Giddens, s.107-108.

Weber'in Roma tarihi üzerine yaptığı erken dönem çalışmalarında ekonomik yapılar ve toplumsal düzenin diğer yanları arasındaki ilişkinin farkında olduğu ve daha özel anlamda tüm ham ekonomik determinizm biçimlerinin reddedilmesi gerektiğine inandığını da gösterir.⁴⁰

Weber, modern bir ekonominin işleyişi konusunda naif bir anlayıştan kaynaklandığını düşündüğü, borsayı “*topluma karşı komplo*” dan başka bir şey olarak görmeyen anlayışı reddeder. Borsanın basitçe kapitalist azınlığa kazanç sağlayan bir araç olduğu düşüncesinin bu kurumun ekonomide yüklendiği arabulucu işlevleri tamamen göz ardı ettiğini, oysa borsanın bir iş adamının rasyonel planlamayla kendi girişimini geliştirebileceği bir mekanizma sağladığını ifade eder. Borsanın işleyişinin bir takım sorumsuz spekülasyonlarla özdeşleştirilmesinin de hata olduğunu ifade eder.⁴¹

Weber'in özellikle konumuz açısından da önemli olduğunu düşündüğümüz bir diğer araştırması ise toprağa bağlı ve gündelik işçiler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasıdır. Weber bu çalışmasında gerek toprak sahiplerinin, gerekse gündelik olarak çalışanların çabalarının sadece ekmeğini kazanma güdüsü temelinde incelenemeyeceğini, bunun aynı zamanda bir düzeyden başka bir düzeye geçişin çabası olduğunu, bu düzeyinde korunabilmesi için toprak sahiplerinin zaman zaman çok daha ağır şartlara tahammül etmek mecburiyetinde olduklarını ifade eder. Bu çabanın aynı zamanda kişisel bağımlılık ilişkisinden kurtulma veya bağımsızlığını sürdürme gayreti olduğunu iddia eder.⁴²

Weber'in konumuz açısından da önemli çalışmalarından birisi de “*Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*” adlı çalışmasıdır. O, bu çalışmasında iş önderleri ve sermaye sahipleri kadar, vasıflı iş gücünün daha üst kesimlerinin hatta modern girişimlerin yüksek teknik ve ticari eğilimli personelinin ağırlıklı olarak Protestan olduğunu ifade eder.⁴³ O'na göre, ilk kapitalist gelişme merkezlerinin ağırlıklı olarak Protestan olduğu görülür. Ekonomik gelenekçilikten kopuş genelde geleneğin ve özelde eski haliyle dinsel kurumların bir kenara itilmesine yol açmıştır. Eylemleri maddi dünyaya yönelik olduğu için din, maddi olmayan şeylerle ilgili görülür. Ancak

⁴⁰ Giddens, s.200.

⁴¹ Giddens, s.201.

⁴² Giddens, s.203.

⁴³ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yay., Ankara 1997, s.35.

Protestanlık, kilisenin gündelik etkinlikler üzerindeki kontrolünü gevşetmeden ziyade, taraftarlarından Katolikliktekinden çok daha katı bir disiplin talep eder ve bu nedenle müminin hayatının tüm alanlarına dinsel bir faktör aşılır. İşte kapitalizm ile Protestanlık arasında bu şekilde açıklanamayacak, fakat açık bir sebep sonuç ilişkisi vardır.⁴⁴ Bu çalışması dinlerin ekonomik ilişkileri açısından da önem arz etmektedir.

Weber, insanların kazanma hırsından daha çok kaliteli yaşam hevesinde olduklarını iddia eder. O'na göre, işçilerin kazançlarını almaya alışık oldukları kazancın çok daha üzerinde artırabilecekleri parça başı ücret sisteminin uygulamaya konulduğunda sonucun çoğu zaman yapılan iş miktarının artmasından ziyade azalması şeklinde yansiyacaktır. Ona göre geleneksel işçi, gündelik ücretini en üst düzeye çıkartmaya çalışmaz. Daha ziyade sadece her zamanki ihtiyaçlarını karşılamak için ne kadar çalışmak zorunda olduğunu düşünür. Kişi doğası gereği giderek daha çok para kazanmak istemez, aksine her zamanki gibi yaşamaya, alıştığı hayatı sürdürmeye ve hayatı sürdürebilmek için gerekli miktarı kazanmaya çalışır.⁴⁵ Bununla birlikte kazanç konusunda tam ve bilinçli bir insafsızlık çoğu kez geleneğe kesin itaatle doğrudan ve yakın ilişki içinde olmuştur.⁴⁶ İnsan, hayatının amacı olarak, kazanma güdüsünün hâkimiyeti altındadır. Kazanmak artık kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamamanın bir aracı değildir. Doğal durum olarak adlandırabileceğimiz şeyin tersi olan bu durum, ön yargısız bir bakış açısından tamamen anlamsız olan şey, kapitalist etki altında olmayan bütün insanlara yabancı olduğu kadar kesinlikle kapitalizmin mutlak yönetici etkisidir.⁴⁷ Weber, ayrıca ekonomik rasyonelleşmenin sağlandığı ülkelerin, hukuki rasyonelleşme derecesi bakımından, ekonomik açıdan daha geri bazı ülkelerin altında olduğunu ifade eder. Rasyonelleşme bir çok somut biçim kazanan ve toplumsal hayatın farklı alanlarında farklı biçimlerde gelişen kompleks bir olgudur.⁴⁸

Weber'e göre kapitalist ruhun kökenindeki asketik Protestanlık ile kapitalist ekonominin farklı düzeylerindeki toplumsal tabakalar arasında tarihsel bir ilişki olabilir. Püriten ahlakın büyük ölçüde yerleşmesi ile modern kapitalizmin işleyişinin zorunlu bir bileşenine dönüştüğü iddiasına karşındır. Tam tersine Protestan ahlakın özel sonucu

⁴⁴ Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s.205-206.

⁴⁵ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, s.60.

⁴⁶ Weber, s.58.

⁴⁷ Weber, s.53.

⁴⁸ Weber, s.78.

olarak, püriten kendi dinsel inancı nedeniyle bir meslekte bilinçli olarak çalışmayı seçse bile, modern insanı böyle davranmaya kapitalist iş bölümünün uzmanlaşmış karakterinin ittiği düşüncesidir.⁴⁹

Ona göre, dinsel ahlakın ekonomik düzen üzerindeki etkisi öncelikle özel bir bakış açısıyla, örneğin Batı'da ekonomik hayatı egemenliği altına almaya başlayan rasyonalizmin gelişimi veya gerçekleşmesiyle ele alınabilir. Dinin ekonomik hayat üzerindeki etkisinin dolaysızlık derecesi kadar doğası da değişkendir. Dışsal olarak benzer ekonomik organizasyon biçimleri çok farklı ekonomik etkilerle bir arada bulunabilir ve özel karakterlerine bağlı olarak çok farklı tarihsel sonuçlar üretebilirler. Ekonomik bir etik, ekonomik bir organizasyon biçiminin basit bir fonksiyonu değildir, ancak tersi daha az doğrudur. Kuşkusuz dinsel inançlar ekonomik bir eğitim oluşumunu koşullandırabilecek birçok farklı etki arasından sadece biridir ve din, diğer toplumsal, siyasal ve ekonomik olgulardan büyük ölçüde etkilenir.⁵⁰ Dinsel ve büyüsel faaliyetlere katılan insanlar tipik olarak özel niteliklere sahip nesnelere ve varlıkları gündelik dünyaya ait olanlardan ayırırlar. Sadece belirli nesnelere dinsel özelliklere sahiptir, sadece belirli bireyler dinsel güçlerin kendilerine bahşettiği ilham veya lütufa ulaşabilir.⁵¹

Hindistan'da Hinduizmin iyice yerleştiği erken dönemde, İsa'nın doğumundan yaklaşık dört beş yüzyıl kadar önce, zanaat ve ticaretin gelişimi doruğa ulaşmıştı. Şehirlerdeki ticaret ve zanaat loncaları kentin ekonomik düzeninde Orta Çağ Avrupa'sındaki loncalara benzer öneme sahiptilerdi. Ayrıca Hindistan'da rasyonel bilim oldukça gelişmişti ve farklı dönemlerde birçok felsefe okulu filizlenmişti. Bunlar neredeyse başka bir yerde eşine rastlanmayan bir hoşgörü atmosferi içinde yaşıyorlardı. Orta Çağ Avrupa'sındaki benzer hukuk kurumları gelişmişti. Fakat kast sisteminin ortaya çıkışı, Brahman rahiplerin yükselişi ile birlikte, Avrupa'dakine benzer daha üst düzeyde ekonomik gelişmeyi fiilen engelledi. Kastın ekonomik faaliyetler üzerindeki temel etkisi, mesleki yapıya ritüel bir sabitlik kazandırması ve böylece ekonominin daha fazla rasyonelleşmesini engelleyecek biçimde işletmesidir.⁵²

⁴⁹ Weber, s.139.

⁵⁰ Giddens, s.268.

⁵¹ Giddens, s.269.

⁵² Giddens, s.273-274.

Sosyolojinin iktisatla olan münasebetine ilişkin önemli açıklamalarda bulunan sosyologlardan birisi de Sabri Ülgener'dir. Ülgener'in olaylara bakış açısı Weber ile benzerlik arz etmekle birlikte, zaman zaman farklılıkların olduğu da görülür. Ayrıca Ülgener'in görüşleri, ülkemizin özellikle cumhuriyet Türkiye'sinin şekillenmeye başladığı ilk dönemlerde yetişmiş olması bakımından da önem arz etmektedir. Weber dinin ekonomiyi etkileyebileceğini sual ederek bu ilişki ağının varlığına dikkatleri çekmişti. Ülgener de bu bağlamda Weber'in izini sürmüş, Weber gibi iktisattan sosyolojiye geçiş yapmıştır.⁵³

Ülgener'in konumuz açısından da önemli çalışmalarından birisi "*iktisat ahlakı*" ile "*iktisat zihniyeti*" kavramlarını birbirinden ayırmış olmasıdır. O'na göre, İktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti, biri uyulması istenen normların ve hareket kurallarının toplam ifadesi, öbürü gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamıdır. Dinin faiz yasağı iktisat ahlakını oluştururken, faiz yasağı karşısında inananın takındığı tavır iktisadî zihniyeti oluşturmaktadır. Birinin nereye kadar uzandığını, öbürünün nereden başlayacağını gösteren hassas ve şaşmaz bir ölçüye sahip değiliz.⁵⁴ Kültür dünyamızın alttan üste kaderini tayin edecek olan ikili bir tabakalaşma; altta temel değerleri ve politik yapısı ile Orta Çağlaşmış bir dünyanın iktisat ahlâkı ve zamanla onun üstüne gelip oturacak olan çözülme devri zihniyeti.⁵⁵ Ticari kuruluşların genel yapısının ve çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmelerinin incelenmesinde iktisadi ahlak kadar iktisadi zihniyetin de önemli bir etken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira, esnaf psikolojisini tek başına değil de devrin ahlak ve zihniyet çatısı altında daha iyi kavrayabiliriz.⁵⁶ İktisat ahlakını ve zihniyetini daima barışmaz ve tezat halinde karşı karşıya olan iki ayrı tanım olarak da algılamamak gerekir. Aralarında bunca gerginliğe rağmen, zaman zaman barışmaları ve birleşmeleri imkânsız değildir.⁵⁷

Gerek Weber, gerekse Ülgener, ticari hayatta ortaklık ve birleşmelerin oluşmasında doğal şartları önemli bir faktör olarak görürler. Her ikisi de deniz ticaretinde ki rizikonun karadakinden daha fazla olmasından dolayı bu rizikoyu

⁵³ Ahmet Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi Sabri F. Ülgener*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 280-281.

⁵⁴ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay., İstanbul 2006, s.17.

⁵⁵ Ülgener, s.18.

⁵⁶ Ülgener, s.44.

⁵⁷ Ülgener, s.49.

azaltmak için deniz ticaretinde ortaklığın, karadakinine nispetle fazla olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁸ Yani ortaklıkta riski temel faktörler arasında görmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin dinsel boyutlarının irdelenmesi bakımında da Ülgener'in tespiti önem arz etmektedir. Mümin kimseler dinlerine gösterdikleri dikkat ve hassasiyeti ekonomik düzleme taşıyabilir ve kendi aralarında sık dokunmuş bir birlik meydana getirilirse, bu durumda riyazî bir tipolojiden ve riyazet küresinden bahsedileceğini ifade etmektedirler.⁵⁹ Burada dikkat çeken husus dini hassasiyet ile ekonomik hayat arasında ilişki kurulmuş olmasıdır.

Weber'e göre İslam, doğuşu itibariyle, medeni bir dindir. Savaşçı feodal bir aristokrasi kısa bir süre içerisinde İslam'ın taşıyıcısı haline gelmiştir. İslam dininin önce kentten çevreye savaşçı bir feodal aristokrasiyle açılışı İslamiyet'e ait ideal bir kişilik tipini oluşturdu: savaşçı tipoloji. Bu tipoloji daha işin başında, Protestan etiğine ters düşen bir iktisadi etik ile hareket etti ve yayıldı. Gaza malının üretimin önünde gitmesi bu iktisadi etiğin en canlı anlatımıdır. Weber'in İslam'a ilişkin bu yorumlarına eleştirel yaklaşan Ülgener öncelikle İslamiyet'i çağdaş batı ekseninin dışında ve ötesinde gösteren Weber'e karşı çıkmıştır. Weber'in İslam'ı, dünya dinleri arasında Kalvinizmin bir ucta, Brahmanizmin'de öteki uçta bulunduğu bir cetvelin ortasında yer almaktadır. Ülgener'e göre Weber'in İslamiyeti bu denli kusurlu, yetersiz ve fevkalade rahatsız edici bir yanlılıkla değerlendirmesi politik saplantılarından ve ırki bağlılığından değil, fakat yürüttüğü araştırma metodundan kaynaklanmaktadır. İslamî toplum yapısı cihat ve fütuhata yönelik karakteristiğini doğuşundan sonra bir dönem daha devam etmiştir. Cihat tasavvufa da ters değildi. Fütuhat kapısının kapanmasına rağmen tarikat ve tasavvuf faaliyeti herhangi bir kesintiye uğramamış, fütuhat sonrasında içe dolan, münzevi bir hayatı bu faaliyetler pekiştirmiştir. Bu haliyle İslam, tüketim ekonomisinin izlerini sürmüştür.⁶⁰

Ülgener'e göre İslam'ın ekonomik modeli birbirinin içine geçmiş, biri diğeri için var olan ve dengelenmiş son derece insani iki boyuta dayanmaktadır. Özü itibariyle söylemek gerekirse; kazanmaya teşvik edilen insan, başıboş bırakılmış değildir. İnsan çalışma ve kazanç yanı ile piyasa göstergelerine, harcama yanı ile infak'a dayalı

⁵⁸ Sayar, s. 282.

⁵⁹ Sayar, s. 305.

⁶⁰ Sayar, s. 318-319.

toplumsal dayanışmayı pekiştirecek bir zorlama içindedir.⁶¹ İslamiyet özel mülkiyete karşı değildir. Fakat servete dayalı bir bireysel zenginlik, kibir ve gurur metaı haline getirilmişse işte o zaman İslamiyet o insanın karşısına dikilir, verilen ruhsatı geri alır. Ekonomik düzlemde insana verilen özgürlük bir adım sonra cebir ve kahra dönüşmekte, verilen ruhsat şartlara bağlı olarak azimeti zorlamaktadır.⁶²

Ülgener'e göre, iktisadi yaşayış, nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi, kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı ya da o akımların gövdeleştigi kuruluşlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır. Prekapitalist insan için de aynı şey söylenebilir.⁶³

Batıda yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme ile beraber yürüyen devir, bizde Orta Çağ değerlerine dönüş karakteri taşıyor: Her şeyden önce, parlak bir ticaret devrinin sonu. Teşebbüs formlarında yer alan esnaflaşma; değer anlayışının da aynı suretle kapanma ve katılma, en küçük bir yeniliğe göz yummayan meslek ve sanat taassubu. Nihayet feodal hayatın asırdan asra aktardığı ağalık ve efendilik şuuru. Bol tüketimin hele görünüş ve gösteriş etkisinden hiçbir zaman uzak kalmamakla beraber, kendini gündelik iktisadi kaygıların üstünde göstermeye alışık, üretimi ve değer yaratmayı kendinden başkalarının sırtına yüklenmiş görmek isteyen zihniyet. Hepsi de Batı Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllardan beri tarihe mal olduğu halde bizde birçok tarafları örselenmeden "yeni zamanlara" devredilmiş "Orta Çağ" değerlerinden başka şeyler değil.⁶⁴

Çözüm dönemi insanı, geçim yollarını önüne gide gide kapanır görüp orada yitirdiği loş, kuytu yollara sapmak suretiyle karşılamaya çalışırken, ahlak kuralları alışılmış Orta Çağ değerleri ile (kısmet, kazaya rıza, kadere teslimiyet vs) bu tehlikeli taşmaya gittikçe daha sert bir tepki göstermekten geri kalmayacaktı. Ahlakçı açısından küçük şehirlerin basit, kendi halinde esnaf ve küçük memuruna seslenişin etkisiz kaldığı

⁶¹ Sayar, s. 319.

⁶² Sayar, s. 320.

⁶³ Ülgener, s.5.

⁶⁴ Ülgener, s.9.

söylenemese de, o yolda telkinlerin bütün bir toplumu kendi doğrultusunda toplamayı başardığını sanmak da yanlış olur. Yolunu ve kolayını bulanlar normal değerlerin üstüne ve dışına taşma ve tırmanmayı bilmişler, başarmışlardır. Çözülme devrinin iktisat ahlakı ile iktisat zihniyeti arasındaki uyumsuzluk, hatta birbirine ters düşme buradan geliyor. Bir yanı zapt edilmez bir hırsla önünü açmaya çalışırken, öbür yanı kendi içinde o derece katı bir müsamahasızlığa gömülüyor.⁶⁵

Orta Çağın hayat anlayışı prekapitalist devirlerde mutad olduğu gibi, manasını ve hedefini henüz maddeleşmemiş bir dünya görüşü etrafına sıralanmakta bulur. Maddeleşmemiş demekle şunu anlatmak istiyoruz: gündelik hayatın her türlü faaliyet ve şekillerini iktisadi düşünceden gayrı saiklere göre ayarlanmış görmek isteyen bir cemiyet anlayışı. Mal ve servete düşkünlüğün hakiki saiki, mutad iktisadi faaliyetlerden biri ile zenginleşmek, sermayesini ve onun getirdiği geliri artırmak değildir. Nüfuz ve iktidar sahiplerini oldum olası servet peşinde koşturan saikleri alelade kar ve rantabilite ölçüsünden büsbütün başka maksatlarda aramalıyız. Bunlar yerine göre, siyasi hayatta paye ve iktidar sahibi olmak, debdebe ve saltanat sürmek, unvan ve asalet satmak, nam ve nişan peşinde başkalarıyla yarışmak vs.⁶⁶

Ülgener Anadolu'da ilk lonca teşkilatları olarak görülen Ahiliğin gerekçesini, Orta Doğu'nun, özellikle de Anadolu'nun 12. ve 13. asırlarda geçirdikleri siyasi problemlerle ilişkilendirmektedir. O'na göre Anadolu'da bu teşkilatın kurulması ve gelişmesinde, yerine göre birbirini kollamak ve yardımlaşmak, dış tehlikeye karşı birlikte savunmak, kendilerine sığınanlara başka bir dinden ve topluluktan olsa bile kapılarını açmak vs. hepside iktisadi – hesapçı mülahazalardan çok daha derinlere sarkan ruh ve zihniyet tezahürleri etkili olmuştur.⁶⁷

Ülgener'in iktisadi zihniyet ile ilgili önemli görüşlerinden birisi de tüketim alışkanlıkları ile ilgilidir. O, tüketim biçimlerinin içtimai hayat içerisindeki yerine değinirken, Bol refah ve gösterişli hayat üst tabakanın, nerede olursa olsun, vazgeçilmez vasıflarındandır. Zaten alttan üste çıkmanın veya üsttekilere intisap etmenin cazip tarafı ve hedefi de buradadır. Hadsiz hesapsız harcamak, etrafındaki halkayı ihsan ve atıye ile

⁶⁵ Ülgener, s.59.

⁶⁶ Ülgener, s.60-61.

⁶⁷ Ülgener, s.64-66.

kendine biraz daha bent etmek, zevk ve sefa içinde ömür sürmek.⁶⁸ Şeklinde ifade eder. O'na göre, dinî mistik cereyanlar dahi üst tabakalara dünya nimetlerinden bol bol faydalanmakta açık kapı bırakmakta diğerlerinden farklı bir yol tutmamışlardır. Kanaatkârlığın teslimiyet ve tevazuun meyilli bir satıh üstünde yukarıdan aşağıya kaydırıldığı görülmektedir. Üst tabakada beliren zihniyet yalnız o tabakanın sınırları içinde kalmaz; önüne dikilen setleri birer ikişer devirerek daha aşağı sınıflara süzülür ve umumileşir.⁶⁹

2.2. DİN İKTİSAT İLİŞKİSİ

Tutumlu ve dengeli olmak gibi anlamlar taşıyan ekonomi ya da iktisat,⁷⁰ metodik bir tarzda, insanın sınırsız ihtiyaçlarını tatmine imkân veren vasıtalardan en uygun bir şekilde yararlanmak ve onları yönetmek, olarak tarif edilmekle birlikte,⁷¹ genel itibariyle, sınırsız olan insan ihtiyaçlarının, sınırlı olan kaynaklarla karşılanması tekniği olarak da tanımlanır.⁷² Diğer taraftan ücret ve maaş gibi gelirler insanların gereksinimlerini karşılamakta dayandıkları temel nokta olarak tanımlanmıştır. Böyle bir gelir olmaksızın günlük yaşamda üstesinden gelinmesi gereken sıkıntıların artacağı belirtilmiştir.⁷³ Bu tez Weber'in "*ekonomik etkinliğin özü bakımından zorunlu olarak toplumsal bir etkinlik olmadığı*"⁷⁴ teorisi ile çelişiyor gibi gözükmeyle birlikte, esas itibariyle bu iki teori aynı şeyi savunmaktadır. Çünkü Weber burada ekonomik olayların teorisinden bahsederken, Anthony Giddens yaşayan ekonomiden bahsetmektedir. İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başlamasından itibaren çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, başta avcılık ve toplayıcılıkla başlayan, daha sonra toprağın işlenmesi ve nihayet sanayileşmeyle devam eden bir süreç içerisinde; üretimde bulunmak, ticaret yapmak ve elindeki ürünleri korumak gibi, esas itibariyle ekonomik karakterli çeşitli faaliyetlerde bulunduğu kuşkusuzdur.

⁶⁸ Ülgener, s.126.

⁶⁹ Ülgener, s.129-135.

⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2008, s.26.

⁷¹ Mensching, s.109.

⁷² Orhan, Erdoğan, s.4.

⁷³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (Haz. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayrac Yay., Ankara 2000, s.326.

⁷⁴ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.98.

İktisat, sosyal konular ve sorunlar ile ilgili bir düşünce tarzı, belirli kuralların tutarlı bir biçimde uygulanmasıdır.⁷⁵ İnsanlığın mevcudiyetini devam ettirmesi, toplumların oluşumu ve gelişmesi için gerekli olan en temel kurumlardan birisidir. İnsanlar yaşamak için besine, barınmaya, giyinmeye ve gerekli diğer temel gereksinimlere ihtiyaç duyarlar. İhtiyaçların karşılanması süre giden bir mücadeleden ibarettir. Bu mücadele içerisinde ihtiyaç duyulan temel gereksinimlerin çeşitliliği ve tedarik edilme şekli toplumdan topluma değiştiği gibi, aynı toplum içerisinde de farklı dönemlerde değişiklikler arz ettiği görülmektedir. İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla kendisinin ve türünün devamını sağlamaya çalışırken, hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın sürülmesiyle birlikte yerleşik hayata geçilmiş, gelişen teknoloji ve imkânlarla birlikte de ekonomik verimlilik artmış, bu sosyolojik evrimleşmenin neticesinde de fazla ürün elde edilmeye başlanmıştır. Fazlalık olarak elde edilen bu ürünlerin “değerlendirilmesi” ve “el konulması” eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern öncesi toplumlarda tüm ekonomik çabalar hane halkı içerisinde ve dar anlamda haneler arasında gerçekleşirken, modern toplumlarda bu ekonomik faaliyetler hane halkının dışına çıkarak, toplumsal bir olaylar bütünü ya da olgular haline dönüşmüştür. Tasarrufa yönelmek insanların kendi emekleri ile yetinmeyip başkalarının emeğinden de faydalanmasını (Marksist terminoloji ile ifade edersek ‘sömürü’) beraberinde getirmiştir.

Bütün toplumların ekonomik kurumlara sahip oldukları, fakat ekonomik kurumların teşekkülü ve işleyişinin kültürün ve toplumun organizasyon yoğunluğuna, mevcut kaynakların, teknoloji ve servetin dağılımına göre toplumdan topluma farklılık gösterdiği, buna bağlı olarak da ekonomik kalıplar arasında büyük farklılıkların doğduğu kabul edilmektedir⁷⁶. Bununla birlikte toplumun ana yapısını oluşturan temel değerlerin iktisadi faaliyetleri ve dolayısıyla ekonomik kurumları etkilememesi düşünülemez.

Sosyal hayatın en önemli ve en temel kurumlarından biri olan ekonominin, toplumsal ilişkileri analiz eden sosyolojinin inceleme alanı dışında kalması düşünülemez. Çünkü ekonomiye konu olan her türlü davranış biçimi toplumsal ilişkileri

⁷⁵ İsmail Aydoğmuş, Erdal Demirhan, *Bir Sosyal Bilim Olarak İktisat ve İktisatta Yöntem*, (Ed. Ö. Faruk Çolak), İktisada Giriş, Kitabevi Yay., Ankara 2007, s.2.

⁷⁶ Arslantürk, Amman, s.333.

içermektedir. Toplumsal ilişkiler dışında, bir başka ifade ile toplumun dışında gerçekleşen bir ekonomiden söz etmek imkânsızdır.

Ekonominin toplum hayatındaki etkisi dolayısıyla sosyoloji ile etkisi kabul edilmekle birlikte, toplumun salt ekonomik nedenlerle yönlendirildiğini iddia etmek eksik olacaktır. Bunun yanında toplumu etkileyen birçok unsur vardır. Bunlardan birisi ve en önemlisi de dindir. Dinlerin toplumsal hayatı neredeyse bütünüyle belirlediği Orta Çağ öncesinde, kazanç arzusu gündelik ihtiyaçların giderilmesiyle doğal bir biçimde sınırlandırılırdı. İnsanlar temel ihtiyaçlarını giderdikten sonra daha fazlası için hareket etme, savaşım verme ihtiyacını hissetmezlerdi. Orta Çağ'da ise, feodal sistemin ve dinsel kurumların gerekleri doğrultusunda “işbirlikçi” ve teknik anlamda iş odaklı bir meslek örgütlenmesiyle sınırlı bir lonca düzeninin iktisadi yaşama dönük sınırlı düzenlemeleri söz konusuydu. Zira Protestanlığın ortaya çıkışı ve reformasyon öncesinde Hıristiyanlık keşiş ve monkların yaşantısıyla temsil edilirdi ve ruhban yaşantısıyla sınırlı dinî yaşantı asla ve asla iktisadi etkinliklerle iç içe geçemiyordu.⁷⁷ Dinin diğer sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkilerin, etki ve tepkilerin incelenmesi konusu üzerinde toplamış bulunan din sosyologlarının üzerinde önemle durdukları meselelerden biri de dinî inançlar, düşünceler ve uygulamalarla ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin incelenmesi olmaktadır⁷⁸. Bilindiği gibi, bu gün genel olarak “geri kalmış” veya “kalkınmakta olan” ülkeler olarak bilinen ve dünya devletlerinin önemli bir bölümünü oluşturan kesimin büyük bir kısmını Müslüman ülkeler oluşturmaktadır. Aynı gruba dâhil bulunan ülkemizde ise dinin toplum hayatının önemli ve ayrılmaz bir realitesini oluşturmakta olduğu vakıası dinî ve sosyal ilimler ve özellikle din sosyolojisi ile uğraşanların gözünden kaçmayan bir husustur. Böyle olunca, kalkınmaya çalışan Müslüman ülkeler ve özellikle bu gün her şeyden önce sosyo-ekonomik bakımdan kalkınma ve modernleşme problemiyle karşı karşıya bulunan toplumumuz açısından dinle ekonomik hayat ve faaliyetler arasındaki münasebetlerin araştırılıp değerlendirilmesi büyük bir önem kazanmaktadır.⁷⁹

⁷⁷ Özdemir, s.153.

⁷⁸ Günay, s.109

⁷⁹ Günay, s.110

Kapitalizmin kendisini bir din olarak görenler⁸⁰ yani Weber'in ifade ettiği gibi, din tarafından koşullandırılan bir formasyon değil, aslında onun dinî bir fenomen olduğu⁸¹ iddiasında bulunanlar ve bu iddialarını çeşitli bakış açıları ile temellendirmeye çalışanlar olmakla birlikte, üzerinde durmak istediğimiz asıl konu kapitalizmin kendisinin niteliği değil, din ile ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Din ile iktisat arasındaki ilişkiyi inceleyen sosyologların başında Weber gelmektedir. Weber, kapitalizmin bir kere gelişip olgunlaşınca dine ihtiyacı kalmadığını, ilgiyi minimum dereceye indirdiğini gelişme döneminde itici gücün din olduğunu⁸² ifade etmekle birlikte, dinsel içerikli tutumların ekonomik davranışların bir belirleyicisi olduğunu ve bu bakımdan toplumların ekonomik değişmelerinden birisi olduğunu ifade etmiştir. O özellikle "*Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu*" adlı çalışmasında kapitalizm ile Protestanlık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kapitalist ruhun köklerinin en kesin haliyle Protestan ahlakı içerisinde araştırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Aslında Weber, belirli bir dinî ahlakın iç mantığı ile değil, onun bireylerin davranışları açısından toplumsal sonuçları ile ilgilenir. Ona göre dinsel inançlar ekonomik ahlakın oluşmasını koşullandırabilecek birçok etkenden sadece birisidir ve din diğer toplumsal olaylardan etkilenir.⁸³ Weber, dünya dinleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmasına göre, mistik bir eğilim taşıyan dinler iktisadi gelişmeye uygun olmamasına karşılık dünyaya dönük asketizmle uzlaşmış dinler iktisadi gelişme için münbit bir kaynağı oluştururlar.⁸⁴ Weber, Hindistan'da dinsel içerikli olan kast sisteminin oluşmasına kadar ekonomi ve bilimin yeterince geliştiğini ancak kast sisteminin oluşması ve yaygınlaşması ile birlikte ekonomik gelişmeyi fiilen etkilediğini ifade etmektedir. Kast sisteminin ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkisinin sınırlı değil oldukça yaygın olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Yine Konfüçyanist etki altındaki geleneksel Çin'de de dinî teori ve pratikler ile ekonomik hayat arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu ifade

⁸⁰ Walter Benjamin, *Din Olarak Kapitalizm*, (Çev. Akın Sarı), Praksis, Sayı: 26, 2011, ss. 183-186, s. 183.

⁸¹ Michael Löwy, *Din Olarak Kapitalizm: Walter Benjamin ve Max Weber*, (Çev. Akın Sarı), Praksis, Sayı: 26, 2011, ss.187-198, s. 188.

⁸² Özkan Açıkgöz, "Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 32, 2005, ss. 91-123, s.97.

⁸³ Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s.268.

⁸⁴ İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu şartı Protestan Ahlak", *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 2002, ss. 89-98, s.92.

⁸⁵ Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s.273-274.

etmektedir.⁸⁶ İslam ise, başlangıçta aktif ve savaşçı bir dindi. Fakat daha sonra bedeviler ve tasavvufçular tarafından uzlaşmacı ve öte dünyacı bir din haline getirilmiştir. Sonuçta İslam'ın ne sûfileri, ne de savaşçıları kapitalizmin alt yapısını üretememişlerdir.⁸⁷

Weber'in çizgisinde devam eden Sabri F. Ülgener ise, Türk toplumunda dinin ve dinin toplumla en fazla etkileşime giren görünümü olan tasavvufun oluşturduğu popüler kültür vasıtasıyla bunun diğer toplumsal olaylara özellikle de ekonomiye etkisi üzerinde durmuştur. Bunun içinde teorik dinden ziyade yaşayan dine dikkat çekmiştir.⁸⁸ Ülgener'e göre, iktisadi yaşayış nerede ve ne zaman olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan yatar. Kapitalizmi kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı ya da kurumlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır.⁸⁹ Ülgener'e göre, iktisadi kalkınmanın temel unsurunu, o ülkenin insan varlığının özelliklerinde aramak gerekir.⁹⁰ Ona göre İslam'ın özünde çalışıp servet biriktirmeye engel bir durum yoktur. Ancak daha sonraki süreç içerisinde gelişen mistik- tasavvufi düşüncenin sonucu olarak madde ile ilişkisi olmayan bir anlayış ortaya çıkarılmıştır.⁹¹ Yani ona göre İslam iktisadının yeterince gelişmemiş olmasının nedeni dinin kendisi değil, halk tarafından yorumlanan ve zaman içerisinde gelişen tasavvufi İslâm'dır.

Türk sosyologlarından Mehmet İzzet, dinin iktisadi faaliyete etkisini, *"...istihsalin, mübadelenin, istihlakin ve servet dağıtımının, mülkiyetin başlangıcında dinî tasavvurların mevcudiyeti aşıkardır. Esasen iktisadi faaliyet, bütün içtimai değişmelerin tertipçisi ve nâzımı olup, diğer bir âmilin nüfuzu altında bulunmasaydı; bizzat iktisadının nasıl olup da değişmeye maruz kaldığını anlamak mümkün olamazdı.*

⁸⁶ Giddens, s.279.

⁸⁷ . Yıldırım, s.62.

⁸⁸ Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara 2010, s.338.

⁸⁹ Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.12-13.

⁹⁰ Tefik Ertüzün, "Prof. Ülgener'in İktisadi Kalınma Yaklaşımı", *İstanbul Üniv., İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 43, İstanbul 1987, ss.13-25, s.19.

⁹¹ Ahmet Özkiraz, "Sabri F. Ülgener'in Max Weber Eleştirisi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No 28, 2003, ss.49-61, s.60.

Demek oluyor ki, tarihi maddeciliğin davasını makul bir hadde indirmek lazımdır."⁹² Şeklinde açıklamaktadır. Görüldüğü gibi İzzet'e göre, iktisadi faaliyet salt üretim ve tüketim ilişkisi içerisinde oluşturulmuş müesseselerden ibaret değildir. Tüm iktisadi faaliyetler aynı zamanda sosyal faaliyetlerdir ve bu faaliyetlerde sosyal hayatın diğer unsurları da doğal olarak etkindir.

Esas itibariyle tüm toplumsal olayların karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri kaçınılmazdır.⁹³ Bununla birlikte bu karşılıklı etkileşimin tek yönlü ve determinist bir etkileşim olduğunu iddia etmek sosyal olay ve olguların ruhuna aykırı bir yaklaşım olacaktır. Tüm sosyal olaylarda olduğu gibi ekonomi ile din arasındaki ilişkide karşılıklıdır. Bunların bir kısmı dinin egemen olduğu ve ekonomik olayları ve olguları kontrol altına aldığı, ekonomik hayatın her alanında *dinin fonksiyonel olduğu* bir etkileşim tarzı şeklinde olurken, bir kısmı ise, ekonomik olayların, özellikle dindarların, dinî teoriden ziyade tecrübe ve pratiklerine tekabül eden kısımlarına hâkimiyetinin olduğu ve *ekonomik gerekliliklerin fonksiyonel olduğu* bir etkileşimden söz edilebilir. Diğer bir etkileşim tarzı ise, dinin ekonomik olaylarda göz önünde bulundurulmadığı, ya da ekonomik olayla dinin ön plana çıkmadığı yani ilişkilerin *nötr* olduğu etkileşim biçimidir. Bunlardan birincisine ekonomik şartların ve gerekliliklerin inananlar tarafından oluşturulmadığı toplumlarda cemaat halinde rastlanılması olanaksız gibi gözükmektedir. Bu tür eylemler kişisel dikkat ve riayetin ötesine geçmeyecek ve Ülgener'in ifadesi ile iktisadi ahlak boyutunda kalacaktır. Bu tür ahlaki karakterlerin zihniyet boyutuna geçmesi, ancak sistemlerin entegrasyonu ile değil inşası ile mümkün olacaktır. Ekonomik koşul ve işleyişlerin ithal edildiği toplumlarda, iktisadi yapının şekillenmesi de beraberinde ithal edilecek ve inananlar yaşadıkları hayata dinde yer aramaya başlayacaklardır.

2.2.1. Dinlerin Ekonomi Anlayışları

Yaşayan en eski semavi dinlerden birisi olan Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ın bilinen en önemli ahlaki öğretisi, "On emir"dir.⁹⁴ Ahd-i Atik'te Şabbat

⁹² Mustafa E. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, s. 53.

⁹³ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.64.

⁹⁴ 1. Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Yahve benim. Benden başka tanrın olmayacak.
2. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın RAB, kıskanç bir

(Cumartesi) tatili, Tanrı'nın dünyayı yaratırken dinlendiği gün olup;⁹⁵ Musevilere Şabbat günü ateş yakmama, ticaret yapmama ve hatta karanlıkta oturma zorunluluğu getirilmişti. Şabbat dışındaki günler için ise emredilen çok çalışmaktır.⁹⁶

Bütün tek tanrılı dinlerde faiz yasağı vardır. Bununla beraber iş hayatının gündelik akışında, yani dinin pratik alanına tekabül eden kısmında, faiz uygulamaları her zaman olmuştur.⁹⁷ Kaldı ki Yahudi dinine göre, Yahudiler arasında borç verilirken faiz işletilmesi yasaklanmış⁹⁸ olmasına rağmen, Yahudiler dışındakilerle bunun pazarlıkla belirlenmesi mümkün olarak görülmektedir.⁹⁹ Yine *iska* adı verilen Yahudi ortaklığı sistemine *Talmud*'da yer verilmiştir.¹⁰⁰ Kuran-ı Kerim Yahudilerin bu konudaki tutumlarını, "*Yahudilerin haksızlıklarından, çocuklarını Allah yolundan menetmelerinden, yasak edilmişken faiz almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemelerinden ötürü, kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri onlara haram kıldık.*"¹⁰¹ Ayeti ile haber vermektedir.

Diğer taraftan Yahudilerin çok para sahibi olması dinen teşvik edilir: "*Altın ve gümüş ayağın sağlam basmasını sağlar,*" "*zenginlik ve güç kalbi coşturur*", "*dindar kişi parayı vücudundan çok sever, sevmelidir.*" Hıristiyan öğretisi ve kilisenin yoksulluğu yücelttiği göz önüne alındığında, yoksulluğu sayesinde cennete gitmeye çalışan Hıristiyan ile altın ve gümüş toplamayı cennete gitmenin aracı olarak gören Yahudi arasındaki zihniyet ayrılığının ekonomik alandaki etkisi farklı olacaktır ve

Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği günahın hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm. 3. Tanrın Yahve'nin adını boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü Yahve, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır. 4. Şabat Günü'nü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın RAB'be Şabat Günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancı hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü ben, RAB yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Günü'nü kutsadım ve kutsal kıldım. 5. Annene, babana saygı göstereceksin ki, Tanrın RAB'bin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun. 6. Adam öldürmeyeceksin. 7. Zina etmeyeceksin. 8. Çalmayacaksın. 9. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. 10. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin. (Bkz. Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 2002, s.217-218).

⁹⁵ Çıkış 20, 2-17.

⁹⁶ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (2.Baskı), İstanbul Pınar Yayınları, 2001, s.76.

⁹⁷ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, (Çev. Şehnaz Layıkal), İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.3.

⁹⁸ Çıkış, 22/25.

⁹⁹ Tesniye, 23 / 19-20.

¹⁰⁰ Çizakça, s.10.

¹⁰¹ 4. Nisâ, 160-161.

olmuştur. Nitekim “Hıristiyanlık kendine bağlı, çok dindar bir kişiyi rahip, monk yapar, Yahudilik ise akılcı bir iş adamı yapar.”¹⁰²

Yahudilerle ilgili önemli çalışmalar yapan Werner Sombart kapitalizmin oluşmasında önemli etkenler arasında gördüğü sömürgeciliğin ortaya çıkmasında Yahudi etkisi üzerinde durmaktadır. Ona göre Avrupalılar, özellikle Amerika kıtasına fetihler başlatırken burada Yahudilerin önemli payı vardır. Özellikle keşiflerin sponsorluğunu üstlenen Yahudiler, yine bu keşifler sonucu Amerika’ya yerleşenlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Sombart iddiasını daha da ileri götürerek Kristof Kolomb’un gizli bir Yahudi olduğu tezini ileri sürer.¹⁰³ O kapitalizmi üreten şeyin Weber’in iddia ettiği gibi Protestanlık değil, Yahudilik olduğunu iddia eder.¹⁰⁴

Sombart’ın Yahudilerle ilgili yapmış olduğu bir diğer tespit ise, Yahudiler’in ortaya çıkışından itibaren “*kol emeğinden*” ziyade “*kafa emeği*” ile geçindiğidir. Onlar genel olarak tarım ve zanaat işleri ile uğraşmamışlardır. Onlar daha çok organizatördürler. Diğer taraftan Yahudiler tarihlerinin her dönemlerinde doğrudan para işleri ile uğraşmışlardır. Bu hem ticari kârlarından, hem de tefecilik faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ Bununla birlikte Yahudilerin tefecilik ve rehincilik gibi işlere yönelmelerinin nedenini Orta Çağ’da birçok meslekte çalışmalarının yasaklanması olarak ifade edenler de olmuştur.¹⁰⁶ Ancak şunu hemen ifade etmek gerekir ki Yahudiler, elde ettikleri servetin ve maddi olanakların önemli bir kısmını küçük işlerden başlayarak oluşturmuşlar ve bu küçük işleri zamanla devasa şirketler haline dönüştürmeyi başarılabilmişlerdir. Hem yaşayan hem de tarihi süreç içerisinde Yahudilerin seyyar satıcı olarak başladıkları işi nasıl marketler zinciri haline dönüştürdükleri, bir garajda başlayan işletmeleri zamanla birçok ülkenin ekonomisinden daha büyük bütçelere hükmeden şirketler haline getirdikleri artık bilinen birer gerçekler haline gelmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² Berrak Kurtuluş, “İşahlakı: Geçmişte ve Günümüzde”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 50, 2005, ss. 738-759, s.752.

¹⁰³ Werner Sombart, *Kapitalizm ve Yahudiler*, (Çev. Sabri Gürses), İleri Yay., İstanbul 2005, s.47.

¹⁰⁴ Kurtuluş, s.750.

¹⁰⁵ Sombart, s.11.

¹⁰⁶ Taner Tatar, *Sömürgecilik Sosyolojisi Ders Notu*, Malatya 2009, s.7.

¹⁰⁷ Zenife Umerova, *Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s.91-109.

Yahudiler ekonomik ilişkiler çerçevesinde, kapitalizmin bugünkü çerçevesinin oluşmasına ciddi manada katkı sağlamışlardır. Günümüz iş hayatını yöneten ticari mekanizmanın birçok ayrıntısını icat etmişler, birçoğunun da olgunlaşmasına katkı sağlamışlardır. Onlar kapitalizme modern ruhunu vermişlerdir.¹⁰⁸ Diğer taraftan özellikle Avrupa ülkelerinde ticaretin çok yönlü bir şekilde canlanmasını ve sanayinin gelişmesini sağlayanlar da Yahudiler olmuştur.¹⁰⁹

Sombart, 17. Yüzyıldan bu tarafa Yahudiler arasında büyük zenginlikler ve servetlerin var olduğunu, Yahudilerin çevrelerinde yaşayan Hıristiyanlara göre her zaman daha zengin durumda olduklarını, ticari hayatın günümüzde önemli unsurları arasında yer alan kâğıt para, tahvil, borsa gibi unsurların oluşmasında her zaman aktif rol oynadıklarını ifade etmektedir.¹¹⁰

Hz Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç ettiği sıralarda Ticaret, zanaat ve ziraatla uğraşan Yahudilerin en önemli meşguliyetlerinden birinin de tefecilik olduğu, İslâm'ın faizi haram kılmasının Yahudiler için ağır bir darbe olduğu, bu durumun

Türkiye'de bir takım sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı Türk Burjuvazisi oluşmadığından dolayı gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ticaretin Rumlar ve Ermenilerle birlikte Yahudilerin tekelinde olduğu görülmektedir.¹¹¹

Her ne kadar küreselleşen dünya da ekonomik faktörleri ayırıştırmak güçleşmiş ve beyhude bir çaba olarak algılanır hale gelmişse de, bu süreç içerisinde Yahudi şirketlerin tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de özellikle borsa ve bankacılık sektörü başta olmak üzere tüm ticari alanlarda aktif bir şekilde yer aldıkları bilinmektedir. Tüm bu açıklamalardan Yahudilerin ekonomik olarak tamamen kurtulmuş insanlardan oluştuğunu çıkarmak yanlış olacaktır. Yahudilerden düşkün insanların bulunduğu ve kendi aralarında oluşturdukları müesseseler ile bu kimselere yardımcı oldukları da bilinmektedir. Ülkemizde zaman zaman basın yayın organları ve sosyal ağlar vasıtasıyla piyasada bulunan bazı ürünlerin üreticilerinin menşeinin Yahudi olduğu iddiaları gündeme getirilmekte bu iddialar toplum nezdinde itibar görmektedir. Ancak şunu da

¹⁰⁸ Sombart, s.34.

¹⁰⁹ Sombart, s.43.

¹¹⁰ Sombart, s.174-175.

¹¹¹ Hasan Sabır, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 62, 2006, ss. 3-19, s.8

ifade etmek gerekir ki, bu iddiaların toplum nezdinde karşılık bulması her geçen gün değerini yitirmektedir.

Hıristiyanlık tarihine bakıldığı zaman ise, genel olarak diğer dinlerde de olduğu gibi, ekonomik bakımdan tekdüze bir sistemden bahsetmek zor olacaktır. Diğer bir ifade ile Hıristiyanlık tarihinin muhtelif devirlerinde ekonomiye ve ekonomik olaylara bakış açısında farklılıkların olduğu görülür. Diğer taraftan Hıristiyanlık tarihi içerisinde sadece tarihi süreç içerisinde farklı dönemlerde değil, aynı dönemde farklı anlayışların ortaya konulduğu ve mezhepsel farklılıkların kendisini belirginleştirdiği de söylenebilir.

Orta Çağ özelinde Hıristiyanlığın ekonomi ile olan ilişkisine bakılacak olursa; Protestanlığın ortaya çıkışı ve reformasyon öncesinde Hıristiyanlık keşiş ve monkların yaşantısıyla temsil edilirdi ve ruhban yaşantısıyla sınırlı dinî yaşantı asla ve asla iktisadi etkinliklerle iç içe geçemiyordu.¹¹² Hıristiyan batı, Orta Çağ boyunca kendi kendini sömürgeleştirme sürecini yaşamıştır.¹¹³ Orta Çağ düzeni, Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hâkim olduğu, kilise tarafından tanımlanmış tüm alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve Kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir. Roma İmparatorluğu dağıldıkça güç kazanan Hıristiyan kilisesi, ruhani ve maddi otoritesini genişletmiştir. Bu düzen, papa, imparator ve lokal güçlerin karşılıklı bağımlılığına dayanır. Orta Çağ'da Avrupa'ya damgasını vuran iki temel yapı vardır. Bunlardan biri sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri toprakla örtüştüren ve Orta Çağ'da Avrupa'da yaşam tarzını belirleyen feodalitedir. Diğeri ise dinî ve kurumsal faaliyetleriyle Avrupa toplumunu kendine bağlı ve bağımlı hale sokmuş olan kilisedir.¹¹⁴ Bu dönem içerisinde bir Hıristiyan için kilisenin, hayatın her alanında olduğu gibi ekonomik alanda da, yegâne belirleyicisi olduğu görülmektedir. Kilise, dinsel ideolojik gerekçelerle bütün feodal sistemi destekliyordu. Tanrı gerçekten hepsinin senyörüydü. Serfler de kesinlikle insanın bu köleliğinin bedenleşmiş haliydi. Kilise, dünyevi senyörlerin müttefiki ayrıca bütün feodal sistem kemerinin kilit taşı olarak kabul ediliyordu.¹¹⁵

¹¹² Özdemir, s.153.

¹¹³ Tatar, s.18.

¹¹⁴ Ramazan Kılıç, Mine Demirçelik, "Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketi", *Dumlupınar Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, Sayı: 30, 2011, ss.181-190, s.182.

¹¹⁵ Pınar Ülgen, "Orta Çağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", *Mardin Artuklu Üniversitesi, Mukaddime Dergisi*, Sayı: 1, 2010, ss. 1-18.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde çalışma ilk günah sebebiyle insanlara verilen bir ceza olarak algılanmakta ve çalışmayı olumsuzlayan değerler atfedilmekteydi. Çalışmayla birlikte bir Hıristiyan hem günahının kefareti ödenebilecek hem de diğer yardıma muhtaç kardeşlerine yardım edebilecektir.¹¹⁶ Ancak insanı günahkâr olarak gören bu anlayışa karşı başta Calvin'in "*İş gelirinin toprak gelirinden büyük olmaması için ne sebep var? Tüccarın kârı çalışkanlığı ve gayretinden gelmiyorsa nereden geliyor?*" gibi teşvik edici sözleri ile başlayan başkaldırı burjuvazinin servet birikimine ve kapitalist ruha uygun olarak gelişmesini sürdürmüştür. Böylece belki de kilisenin aşırı despot ve tutucu tavrına bir tepki olarak kapitalist ruh gelişmeye başlamıştır. Kâr elde etmek ve para kazanmak, orta çağ kilisesinin anlayışına zıt olarak, Protestan ahlakına göre Tanrı'nın gözünde çok sevaptı. Kişinin çok serveti varsa Tanrı'nın gözünde çok makbul bir kuldu. Para kazanmak ve sermaye birikimi kötü bir şey değildi. Böylece, din gayretiyle para biriktirip yatırım yapan girişimci bir Protestan burjuvazisi oluştu.¹¹⁷ Böylelikle Orta Çağ boyunca daha çok bu dünya hayatından kaçmanın dinî bakımdan üstün tutulmasına karşılık, Calvin ve Luther gibi Protestan dinî liderlerin yorumlarıyla birlikte gözlerin bu dünyaya çevrildiği ve bu durumun Batı'da modern kapitalizmi doğurduğu ifade edilmektedir.¹¹⁸

Hıristiyan kültüründe çile çekme, dünyada çekilen bu acıyla ahiretteki dünyayı kurtarma çabası esasken, Protestan ahlak çok çalışmayı ön plana çıkarmıştır. Dindar insan, çok çalışarak hem bu dünyadaki hem de ahiretteki yaşamını kurtarır. Sürekli çalışan dindar insan kazancı ile temel ihtiyaçlarını karşılar, lüks tüketimini sınırlar. Weber'e göre dünyevi asketik Protestanlık para kazanmayı doğrudan doğruya tanrının isteği olarak görmüştür. Böylece tüm Hıristiyanlar kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve tasarruf edebildikleri kadar çok tasarruf etmeye, yani zengin olmaya teşvik edilmiştir. Lüks tüketim sınırlanmış olduğundan harcanamayan para biriken sermayeye eklenir. Protestanlık işte böyle bir dünyevi asketizm geliştirmiştir. Başka bir deyişle dünyevi asketizmin zorlaması sonucu sermaye birikmiştir.¹¹⁹ Diğer bir ifade ile Protestanlar aslında Hıristiyanlık dinin dünyevileştirdikleri gibi aynı zamanda ekonomik

¹¹⁶ Kozak, s.80.

¹¹⁷ Cem Doğru, "Osmanlı Toplumunda Kapitalist Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engellenen Faktörler", *AÜSBED*, 11(1), 2008, ss. 75-91.

¹¹⁸ Günay, s.125.

¹¹⁹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, ss.148-151.

iş ve ilişkileri de manevileştiriyorlardı. Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki, bu Hıristiyanlığın ya da Protestanlığın özünde var olan akîdevî bir durum değil, zaman içerisinde ortaya çıkmış olan bir yaşam felsefesidir. Nitekim Walter Benjamin bu durumu Hıristiyanlık dininin bir paraziti olarak tanımlar. Ancak ne var ki, bu parazit durum olan kapitalizmi de Hıristiyanlık tarihi ile eş sayar. Reform zamanındaki Hıristiyanlığın kapitalizmin ortaya çıkışını teşvik etmediğini, bunun yerine kendisini kapitalizm içerisinde dönüştürdüğünü ifade eder.¹²⁰

Bir kısım dinler dünyayı iyi ve eğlenceli bulmakta ve ona karşı müspet bir tavır takınmaktadırlar. Mesela ilkel ve arkaik dinler dünya hayatı karşısında müspet bir tavra sahip olup, dünya nimetlerini elde etmek için yapılan gayretleri tasvip etmektedirler. Aynı şekilde Homeros ve veda destanlarında görüldüğü gibi, eski Yunan ve Hint dinleri de dünyayı temelinde iyi görmekte, ancak kötü güçlerin sürekli olarak bu iyi dünyanın düzenini bozma eğiliminde oldukları görüşünü de taşıdıkları anlaşılmaktadır. Eski İran dini olan Zerdüştlük mülkiyete büyük bir önem vermekte ve zengini fakirden üstün tutmaktadır.¹²¹

Bir kısım dinler ise, dünya hayatına karşı olumsuz bir tavır takınmaktadırlar. Budizm’de de görüldüğü gibi, dünya düpedüz bir hayal, ilahi hakikati gizleyen aldatıcı bir perde, şer kuvvetleriyle dolu olarak algılanmaktadır. Hayat tüm sıkıntı ve üzüntülerin kaynağıdır. Onun için insan bir an önce bu hayat yükünden kurtulmak için çalışmalıdır. Budizm’e göre, hırs ve tamahtan azade olmak ve dünya nimetlerinden yüz çevirmek, Nirvana’ya giden yolda ilerlemenin ilk şartı olmaktadır.¹²² Hinduizm’in, Hindistan’da tüm sosyal hayatı kast sistemi ile kontrol altına alma iddiası içerisinde olduğu ve bununla toplumsal tabakalara özel meslek ve görevler yüklediği de bilinmektedir.

2.2.2. İslam’ın Ekonomik Hayata Bakışı

İslam gibi dünyanın dört bir yanına yayılmış ve farklı iklimlerde farklı kültürlerle tanışmış olan bir dinin, standart bir iktisadi zihniyet oluşturduğundan bahsetmek bilimsel bir iddia olmayacaktır. İslam dini yapısı gereği tanıştığı farklı

¹²⁰ Benjamin, s. 184.

¹²¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998, s.394.

¹²² Günay, s.394.

iklimlerde farklı kültür ve anlayış biçimlerinin gelişmesine öze sadık kalmak şartıyla müsaade etmiştir.¹²³ Bunu özellikle muameleat ile ilgili birçok hususta görmekteyiz. Bu durum din bilimcileri tarafından meşhur 72 fırka hadisi ile de izah edilmeye çalışılmıştır. Weber iktisat ahlakının farklı çağ ve zamanlara göre değişiklikler arz ettiğini, hatta aynı zaman içerisinde farklı toplumlara göre de değişik anlayış ve yaşayış biçimleri arz ettiğini kabul etmektedir.¹²⁴ Ülgener de yukarıdaki açıklamaya uygun olarak genel anlamda iktisadi ahlak diye ayrı bir ahlak tanımlaması yapılamayacağını, iktisadi ahlakın günlük yaşamımız içinde sahip olduğumuz sosyal ahlakın, günlük ihtiyaçları karşılarken şekillenen formu olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Ülgener bu ifadesi ile sosyal şartlara ve zihniyet dünyasına göre iktisadi davranışın nasıl şekillendiğini açıklamıştır. Yine Sombart da insanların üretim için lüzumlu vasıtaları ya gelenek ve göreneklerine göre seçeceklerini, ya da o vasıtaların gayeye uygun olup olmadıklarını tetkik ettikten sonra yani rasyonel olarak kullanacaklarını ifade etmektedir.¹²⁶ Zaten din sosyologları da din ile toplum ilişkisinin karşılıklı olduğunu kabul etmektedirler. Örneğin Wach, din ile topluluk arasındaki etkileşimin yakından ve sistematik bir şekilde incelenmesi halinde, bunun birinci derecede, dinin topluluk üzerindeki etki biçiminde görüleceğini¹²⁷ ikinci olarak topluluğun dine etkisi biçiminde görüleceğini, toplumun dine etkisinin hem içerik hem de biçim açısından kendini göstereceğini ifade etmektedir.¹²⁸

İslamiyet’le ilgili yazılarını tamamlayamadan öldüğü ileri sürülen Weber’in İslam anlayışının temelinde askeri güdü kavramı yatmaktadır. İslam’ın ilk ortaya çıkışında şehirli aydınların değil, ganimet, fetih ve cinsel arzularını tatmin arzusu içinde motive edilmiş disiplinli savaşçılardan oluşan bir bedevi savaşçılar dini olduğunu iddia eder.¹²⁹ Weber, İslam’da kapitalist ruhun gelişimini engelleyen durumların, sufiliğin kaderci bir hayat çizgisini cesaretlendirmesinden, savaşçı ve fetihçi ruhun, üretken kapitalist ruhun önüne geçmesinden ve İslam’ın despotik yapısının mülkiyet hakkını,

¹²³ Açıkgöz, s.113.

¹²⁴ Fatma Torun, Hacı Duran, “Sabri F. Ülgener ve İki Farklı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 42, 2010, ss.63-75.

¹²⁵ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Der Yay., İstanbul 1981, s.23.

¹²⁶ Torun, Duran, s. 71.

¹²⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), AÜİFY, Ankara 1987, s.4-7

¹²⁸ Wach, s.33.

¹²⁹ S. Bryan Turner, *Max Weber ve İslam* (çev. Yasin Aktay) Vadi Yay., Ankara 1991, s.10-11.

dolayısıyla kapital birikimini sınırlandırmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.¹³⁰ Weberin İslam dini ile ilgi bu görüşleri, Müslüman savaşçıların rolünü tamamıyla abarttığı, orta sınıf tüccarların İslam'ın değerlerini şekillendirmedeki öneminden habersiz olduğu, ilk dönem Müslümanların sadece işsiz güçsüz bedevilerden ve savaşacak topluluk arayan bir gruptan oluşmadığı, hemen hemen toplumun her tabakasından insanlardan oluştuğu, ancak kendisinin muhtemelen bundan haberdar olmadığı, savaşların özellikle Hz. Muhammed döneminde lüks ve sefahatten değil, onları yok etmek isteyen düşmanların saldırılarından kaynaklandığı şeklinde eleştirilere uğrarken,¹³¹ sûfi mistik düşüncenin, özellikle tekkecilik ve dervişliğin kapitalizmin Müslüman coğrafyada yayılmasının önündeki engel olduğu hususundaki görüşü de kabul görmüştür.¹³² Ancak Ülgener, İslam toplumlarında var olan ekonomik gerileyişi, batı toplumlarında var olan müsamahakârlığın kültürel beslenme kaynaklarının bizde olmayışına bağlar.¹³³

Timur Kuran, 'İslam'ın Ekonomik Yüzleri' adlı eserinde genel olarak Müslümanların gerilemelerindeki nedenler üzerinde durmaktadır. O, Müslüman ilim Öncüleri Ansiklopedisi'ne dayanarak, Müslüman bilim adamlarının % 64'ünün çağır açan yapıtlarını 1250'den önce, % 36'sının da 1250-1750 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri üzerinde durmuştur. Günümüzde ise ona göre, Arap dünyasında kişi başına düşen bilimsel üretim İsrail'dekinin yüzde birini oluşturmaktadır.¹³⁴ Kuran'a göre Müslümanlarca, Kur'an'ın ezberlenmesi anlaşılmasından daha önemli hale gelmiş ve düşünsel tutuculuk anlamına gelen 'ortodoksiden' çok davranışsal tutuculuk anlamına gelen 'ortopraksi' geçerli olmaya başlamıştır.¹³⁵

Kuran'a göre, Müslümanların belli bir tarihten sonra ekonomik kalkınma için temel teşkil edecek olan eğitim, bilim ve teknolojik gelişmelere gereken önemi vermedikleri kanaatindedir. Ayrıca o, eğitim kurumlarında "ezberciliğe alışmış, klasiklere tapan öğrenciler yetiştirildiğini, böylece verdikleri mezunların, bilgiyi bulunup yayılacak bir

¹³⁰ Abdurrahman Kurt, "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Ün., İlahiyat Fak. Dergisi*, 19(1), Bursa 2010, ss.1-23.

¹³¹ Kurt, s.13-18.

¹³² H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1992, s.83,86.

¹³³ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.146.

¹³⁴ Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 217.

¹³⁵ Kuran, s. 158.

kaynaktan çok edinilebilecek bir meta olarak gördüklerini ve gözlem ve deneye dayanan bilimsel yöntemlere verdikleri önemin azaldığı” kanaatindedir.¹³⁶

Teorik olarak İslam’da dünya ve ahiret hayatları karşısında dengeli bir tutum takınıldığı görülmektedir. Gerçekte İslam dini dünya hayatını şartlı olarak kabul ve tasdik etmektedir. Zira İslamiyette asıl olan ahiret saadetidir ve bu dünya hayatı ahiret saadetini elde etmek için bir imtihandır. Ancak bu durum bu dünya hayatının ve nimetlerinin inkarı anlamına gelmemektedir. Müslüman’ın dünya ve ahiret hayatına karşı dengeli olması ve orta yolu tutması, “hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışması” istenmektedir.¹³⁷ Sabri Ülgener de İslam’ın temelde hem bu dünyaya hem de ahirete yönelik bir din olduğunu, “ey rabbimiz bize dünyada ve ahirette iyilik ver”¹³⁸ ayeti ile açıklamaktadır.¹³⁹

İslam ekonomisinin dayandığı temel ilke, kıt olan kaynakların kişisel arzu ve hırslar yönünde değil, İslam’ın öngördüğü kural ve hükümlerle dağıtımıdır.¹⁴⁰ İslâm, müminleri çalışmaya ve verimli olmaya, kapasiteleri ölçüsünde insanlığa faydalı olmaya davet eder. Bununla beraber, insanların sosyal varlıklar olduklarını ve çalışma kadar dinlenmeye ihtiyaç duyduklarını da kabul eder. İslâm’da dinlenme çalışan herkesin hakkıdır. Meselâ, Cuma ve diğer dinî bayramlar, İslâm geleneğinde dinlenme ve eğlenme günleridir. Burada çalışma ahlâkı açısından önemli bir nokta Cuma günlerinin Müslümanlar için bir “*sept günü*” olmamasıdır. Şabat ya da sebt günü Allah’ın Yahudileri çalışmaktan men ettiği cumartesi günü olup, Hıristiyanlar tarafından pazar günü ile bu gelenek sürdürülür. Ancak Müslümanlar cuma günü çalışmamakla yükümlü tutulmamışlardır. Yalnızca cuma namazı sırasında işlerini terk etmek ve camiye gitmekle mükelleftirler. Dinlenme vakitleri hem sosyal, hem ekonomik, hem de dinî nedenlerden ötürü bir gereklilik olarak görülmüştür. Fakat İslâm ahlâkıyla bağdaşmayan faaliyetler, İslâm ahlâkında dinlenme faaliyeti olarak görülmezler ve kınanırlar.¹⁴¹

İslâm geleneğinde veren elin alan elden üstün olduğu düsturu ile açıklanan ve varlıklı olmanın hoş görülmesi zaman içinde İslâm toplumlarında fakirliğin zenginlikten

¹³⁶ Kuran, s. 237.

¹³⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.395.

¹³⁸ Bakara, 201.

¹³⁹ Ülgener, *Zihniyet ve Din*, s.32.

¹⁴⁰ Nur Serter, *Giydirilmiş İnsan Kimliği*, Der Yay., İstanbul 1996, s.117.

¹⁴¹ Mahmut Arslan, “Türkiye’de İslam ve Çalışma Ahlakı Değerleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 2003, ss.7-21.

daha kutsanmış bir durum olduğu şeklinde tahvil edilmiş ve bunun sonucu olarak da İslâm toplumlarında fakirliğin baskın olduğu bir dinî-mistik kültür gelişmiştir. Diğer taraftan özellikle Anadolu'nun birçok yerinde İslam dininin bazı emirleri ile çalışma prensipleri arasında doğrudan bağlantı kurulmakta ve biri diğerine engel olarak görülmektedir. Hacca gidip gelen bir insanın terazi işleri ile uğraşmaması anlayışı bunun en belirgin örneğidir.

İslam dininde, ekonomi biliminin en önemli kavramlarından birisi olarak tanımlanan mülkiyet¹⁴² tarihî süreç içerisinde, daha asr-ı saadet döneminden itibaren tartışılan bir konu olmuştur. Bir kısım din bilginleri özellikle bakara suresinde yer alan “... sana neyi infak edeceklerini soruyorlar, de ki; ihtiyaçtan fazlasını...”¹⁴³ ayetini ve Ebu Zer el-Gıfari'nin elde bulunan servetle ilgili yapmış olduğu açıklamaları delil göstererek İslam dininin mülkiyet edinilmesine sıcak bakmadığını ifade ederlerken, bir kısmı da İslam dinin servet ve kazançla ilgili emrettiği ritüellerin yerine getirilmesi şartıyla mülkiyet edinilmesinde ve biriktirilmesinde bir sakınca olmadığını savunmuşlar ve buna Hz. Muhammed döneminde zengin olan ve bir ordunun savaşa hazırlanmasına katkı sağlayacak sahabelerin varlığını delil göstermişlerdir.

Mülk edinme, bireylere sosyal yaşamda güven vermektedir. Muhafazakâr düşüncede özgür bir toplumun en önemli göstergesi, mülkiyet noktasında ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet, kazanımlardan ziyade atalardan devralınan ve torunlara aktarılacak olan bir emanettir. Bireylerin toplumdaki özgürlüğünü yansıtan, sivilleşmeyi artıran ve yönetme erkine sahip olanların tiranlaşmasını önleyen mülkiyet; bireylerin, toplumun ve kurumların birbirleriyle olan ilişkilerinin belirlenmesinde de önemli bir etkidir.¹⁴⁴ Servet ve mülkiyetin ne kadar olması gerektiği ya da servet biriktirilip biriktirilemeyeceği konusu din bilginleri tarafından net olarak ortaya konulmuş bir konu olmayıp bu konudaki tartışmalar devam etmektedir.

İslam dininin mülkiyet ve servet ilişkisi içerisinde göz önünde bulundurduğu en önemli ritüellerin başında zekât gelmektedir. Zekât İslam dininde rızaya dayalı bir ritüel olmayıp belirli oranlarda zorunlu tutulan bir ritüeldir. Zekâtın hangi üründen ve ne

¹⁴² Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s.288.

¹⁴³ Bakara, 219.

¹⁴⁴ Francis Graham Wilson, *The Case For Conservatism*, Penguin Books Ltd., New York s.75. (Aktaran, H.Hüseyin Akkaş, “Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, 5(2), ss.241-254.

şekilde verileceği hususu İslam dininin ekonomiye ve ekonomik faaliyetlere bakış açısından da önem arz etmektedir. İslam dinin zekât hususunda en dikkat çekici hususu ticari malların zekâtı meselesidir. Ticari olan kuruluşlarda, stok yapmamak şartı ile, kuruluşun değeri üzerinden değil kârı üzerinden zekâtın miktarının hesaplanması gerektiği “*üretken ekonomi*” yi tasvip etmesini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu durum kişiyi stokçu bir yapıdan üretken bir yapıya geçmeye teorik olarak teşvik etmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin önemli İslami argümanlarından birisi mudarebe olmuştur. Mudarebe sözlükte, toprakla uğraşmak anlamına gelmektedir. Ancak İslami terminolojide, elde edilen kârın, karşılıklı olarak anlaşmaya varılan bir oranda dağıtılması şartıyla bir ortağın diğerine, bir ticari işlemi yürütebilmesi için nakit olarak sermaye sağladığı, iki ortak arasındaki bir anlaşma¹⁴⁵ olarak kabul edilmiştir. Çok ortaklı şirketler, organizasyonlarının faizsiz olmasını mudarebe yöntemi ile temellendirmektedirler.

Çok ortaklı şirketlerin ön plana çıkardıkları İslami terminolojiye ait bir diğer kavram ise müşarekedir. Müşareke, iki tarafın ortaklık kurması demektir¹⁴⁶ Mudarebede bir yanda işe karışmayan pasif bir sermayedar, diğer yandan emeğini ortaya koyan aktif bir müteşebbis olduğu halde, müşarekede hem sermaye, hem de emeğin aktif olarak ortaya konduğu tam bir ortaklıktır. Tarafların yapacağı anlaşmada birbirlerinin çalışmasını engelleyecek herhangi bir şart getirilemez.¹⁴⁷

İslami iktisat kavramlarından birisi de faizdir. Türkçe’de faiz olarak kullanılan Arapça’daki “*riba*” kelimesi sözlükte fazlalık, nema, artma, çoğalma gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamıyla riba hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade etmektedir.¹⁴⁸ İktisatçılar ise faizi sermaye kullanımının karşılığında ödenen bedel veya sermayenin kirası, ödünç alınmış paranın kirası¹⁴⁹ şekillerinde tanımlamışlardır.

¹⁴⁵ Mahmut Danacı, *İslami Finans Teknikleri –Uygulama Biçimleri, Sorunları Ve Çözüm Biçimleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Ün., Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1991, s.40.

¹⁴⁶ Armağan, s.41.

¹⁴⁷ Cihangir Akın, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986, s.149.

¹⁴⁸ İsmail Özsoy, “Faiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1995, XXII, 110-126.

¹⁴⁹ Feridun Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, İstanbul Ün. İkt. Fak. Yay., İstanbul 1981, s. 273.

Para, ticaretin ortaya çıkışından yüzyıllar sonra ortaya çıkıp tutunabilmiştir. Kredi kavramının bile paranın ortaya çıkışından önceye rastladığı¹⁵⁰ ifade edilmektedir. İslam ekonomisinde para bir mübadele vasıtası ve kıymet ölçüsüdür, bu görevlerin dışında kullanılmamalıdır.¹⁵¹ İslam para kazanma ve harcama üzerinde önemle durmuş, azami fayda sağlamak için, kazançlarla harcamalar arasında sağlam bir denge kurmaya, çalışmıştır. İslam, sürekli meşru kazancı öğütlemiştir. Gayrimeşru kazanç yolları sonunda, kişiyi ve toplumu bir yıkıma sürükleyeceği için, tamamen yasaklanmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki faizin kesin olarak yasaklanması ile birlikte neyin faiz olacağı, neyin faiz olmayacağı konusu uzun yıllar İslam hukukçularını meşgul etmiştir ve etmeye de devam etmektedir.

Faiz ortaya çıktığı andan itibaren başta din adamları olmak üzere filozof ve iktisatçıların inceleme konularından birini teşkil etmiştir. Faizi din ve ahlak açısından inceleyen Eflatun ve Aristo onu çirkin bir kazanç yolu olarak görmüşler ve faizin zenginlerle fakirleri karşı karşıya getirerek devletin selametini tehlikeye attığını ifade etmişlerdir. Aristo paradan para kazanılmasını gayri tabi ve adaletle aykırı bulmuştur.¹⁵²

Tarihin değişik dönemlerinde değişik usul ve uygulamalar ile karşılaşan faizin, Eski Yunan ve Roma'da borcunu ödemeyen kimseyi alacaklısının kölesi haline getirdiği, Eski Hint'te de yüksek kastlar için tamamen yasak olduğu, ancak aşağı kastlar için şartları belirlenmiş bir uygulamasından bahsedildiği görülmektedir.¹⁵³

Kuran-ı Kerim'de, faizin yasaklanmasında tedrici bir yol takip ederek önce faizi yasaklanmamış kötülüğüne dikkat çekilmiş, ardından kendilerine yasak olduğu halde faiz yiyen Yahudilerin düştükleri durum göz önüne serilmiştir. Üçüncü grup ayette faiz yasaklanırken, dördüncü ayetlerde yasağın şiddeti nihayet noktasına varmıştır. Faiz konusunda ayetler Kuran-ı Kerim'de dört ayrı yerde dile gelmiştir.¹⁵⁴ Birinci ayet: *“Başkalarının parası arasında artış sağlasın diye faize verdiğiniz para Allah katında artmaz; ama Allah'ın hoşnutluğunu dileyerek verdiğiniz zekât, işte bunu verenler, verdiklerinin karşılıklarını kat kat arttırlar.”*¹⁵⁵ İkinci ayet : *“ Yahudilerden sadır olan zulüm, Allah yolundan çok yüz çevirmeleri ve ondan nehyedildikleri halde faiz*

¹⁵⁰ Feridun Ergin, *Para Politikası*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1975, s.17-19.

¹⁵¹ İsmail Özsoy, *Özel Finans Kurumları*, Asya Finans Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.46.

¹⁵² Özsoy, “Faiz”, s.46.

¹⁵³ Özsoy, “Faiz”, s.46.

¹⁵⁴ İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yayınları, İzmir 1994, s.44.

¹⁵⁵ Rum, 38.

almaları ve insanların mallarını haksız yoldan yemeleri sebebiyle aslen onlara helal kılınmış olan güzel şeyleri onları haram kıldık ve onlardan küfredenlere elim bir azap hazırladık.”¹⁵⁶ Üçüncü ayet ve yasağın gelişi : “Ey inananlar! Kat kat arttırılmış olarak faizi yemeyin, Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁵⁷ Dördüncü grup ayetler ve tehdit: “Faiz yiyenler kendisini ancak şeytan çarpmış kimseler gibi kalkacaklardır, bu onların ‘alışverişte faiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Oysa Allah alışverişi helal faizi haram kılmıştır. Kendisine rabbinden öğüt erişip faizden vazgeçen kimseye gelince , bundan önce aldığı onundur ve işi Allah’a kalmıştır. Faiz’e tekrar dönenler ise cehennemlik olarak orada ebedi kalacaklardır. Allah, faizi mahveder, sadakayı ise arttırır, Allah hiçbir günahkar ve koyu inkarcıyı sevmez. İman edip, yararlı işler işleyen, namaz kılan ve zekât verenlerin rableri nezdinde mükafatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve üzülmeyeceklerdir. Böyle yapmazsanız, Allah ve peygamberi tarafından açılacak bir savaş ile karşı karşıya kalacağınızı bilin. Faiz almaktan tövbe ederseniz, ana sermayeniz sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne haksızlığa uğramış olursunuz. Borçlu sıkıntıda ise genişliğe kavuşmasını bekleyin. Bununla beraber, eğer bilerseniz, alacağınızı bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.”¹⁵⁸

Hız. Muhammed bazı hadislerinde İslam dininin faiz ile ilgili sınırlarını açıklamış, ayrıntılı bir şekilde izah etmiş ve faize girilmesi durumunda bir takım musibetlerin gelmesi ile de tehdit etmiştir.

2.3. TÜRKİYE’DE DİNİ SERMAYENİN GELİŞİMİ

2.3.1. Türkiye’de Dinî Sermayenin Gelişimi ve Nedenleri

Öncelikle Türkiye’de dinî sermaye incelenirken doğrudan tarikat ve cemaatlerin kontrolünde olanlar ile dindar insanlar tarafından kurulan ancak sermayesi geniş halk tabanına yayılan şirketleri bir birinden ayırmak gerekir. Yine özellikle cemaat ve tarikatların kontrolünde olan kuruluşları da; sermayesi de cemaat, tarikat ya da vakıflar tarafından konulan ve tüm kontrolünün yine cemaat ve tarikatlarda olduğu kuruluşlar ile cemaat ve tarikatlara gönül veren esnaf ve işadamlarının oluşturduğu teşekkülleri ayrı tutmak gerekir. Bizim inceleme konumuz olan çok ortaklı şirketlere geçmeden önce

¹⁵⁶ Nisa, 160-161.

¹⁵⁷ Al-i İmran, 130.

¹⁵⁸ Bakara, 275-280.

yine dinî sermayede önemli unsurlar olan katılım bankaları ile cemaat ve vakıf kuruluşlarına da kısaca değineceğiz. Türkiye’de İslamî sermayenin doğuşunu hazırlayan sebepleri başlıca dört başlık altında toplamak mümkündür. Araştırmamızdan elde ettiğimiz verilere de dayanarak, bunları ekonomik nedenler, politik nedenler, dinsel nedenler ve toplumsal nedenler olarak sıralayabiliriz. Ancak bu nedenler inceleme konumuz olan çok ortaklı şirketlerin teşekkülünde amil olan nedenlerden ziyade genel nedenleri arz etmektedir.

2.3.1.1. Ekonomik Nedenler

Genellikle ekonomik açıdan üç grup İslam ülkesi ayırt edilebilir. Birincisi; Yemen, Sudan gibi sanayileri geri, gayri safi milli hâsılları ve milli gelirleri dolayısıyla kişi başına düşen gelirleri çok düşük, istihdam bakımından tarıma bağlı, ancak tarım politikaları tam olarak oluşmamış, endüstriyel tarım potansiyellerine yönelik çalışmalar yapılamamış, çoğu zaman açlık, kuraklık, kıtlık gibi problemlerle uğraşan ülkelerdir. İkinci grup; Türkiye, İran, Mısır, Malezya, Endonezya gibi nüfus yoğunluğu fazla, sanayileri nispeten gelişmiş ve gelişmeye de devam eden, sanayi sektörünün payı tarıma göre giderek yükselen, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında olan ülkelerdir. Üçüncü grup ise; Suudi Arabistan, Kuveyt gibi herhangi bir sanayileşmesi olmamakla birlikte özellikle petrole dayalı ve belli zümrelerin refah seviyelerinin yüksek olduğu körfez ülkeleridir.¹⁵⁹

İslam ülkelerinden zengin petrol kaynaklarına sahip olanlar petrol sayesinde bu güne kadar büyük gelirler elde etmişlerdir ve etmeye de devam etmektedirler. 1970’li yıllarda OPEC ülkelerinin petrole zam yapma kararı almaları sonucu bu ülkelerin petrol gelirleri daha da artmıştır. Cari ticaret bilançolarında ortaya çıkan büyük fazlalıklar, bir yandan bu gelirlerin nasıl değerlendirileceği sorununu ortaya çıkarırken, diğer yandan da bu gelirlerin, bu ödemeleri yapan petrol alıcısı ülkeler için ödenen onca paranın geriye döndürülmesi konusunu ön plana getirmiştir.¹⁶⁰ Yani ortaya artık değer değerlendirilmesi ve Marksist terminoloji ile emeğe ve birikime yabancılaştırılma problemi çıkmıştır. Bu artık değerlerin ekonomik olarak değerlendirilmesi çoğu zaman

¹⁵⁹Bu konudaki tanımamla için ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1988, s.149.

¹⁶⁰ Akın, s.4.

yine kapitalist sistemin en önemli argümanlarından olan ve çoğu batı merkezli olan bankalarda değerlendirilirken, bir kısmı için bunun dinsel gerekçeler ile alternatifi aranmıştır. Ne yazık ki elde edilen artık değer, yeterli insan gücüne ve tabii kaynağa da sahip olunmasına rağmen ekonomik kalkınmalarında bu ülkeler tarafından gereği gibi kullanılmamıştır. Bu durumda paralarının bir kısmını gelişmiş ülke mali kuruluşlarına yatırarak onlardan petrol karşılığı aldıkları paraları tekrar onların kullanımına vermişlerdir.¹⁶¹ Ancak artık değerlerini alternatif şekillerde değerlendirmek öteden beri küçükte olsa (bu tabir özellikle katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payından hareketle kullanılmaktadır.) bir grup için problem teşkil etmiştir.

Dünya ölçeğinde Müslüman ülkelerde dini sermayenin özellikle finans kurumlarının gelişmesindeki en önemli nedenlerden birisi petrol gelirleri ve bunun değerlendirilmesi problemi olmuştur. Artık ürünlerin değerlendirilmesi ülkemiz açısından da önemli problemler arasında yer almıştır. Ayrıca diğer taraftan yatırımlarının finansmanı için gerekli kaynak arayışları da milli ve dinî hassasiyetler taşıyan yatırımcılar için bir problem teşkil etmektedir. Bankalar özellikle belli rakamların üzerinde finansal destek için, en az verecekleri finansal değer kadar kendi eksperleri tarafından belirlenen miktarda gayrimenkul ipoteği veya nakdi teminat istemektedirler. Sermaye sıkıntısı çeken insanlar için böyle bir isteği karşılamak imkânsız gibi gözükmektedir. İşte bu karşılıklı arayış insanların tasarruflarını değerlendirmek için alternatifler ararlarken, iş kurmak ya da işini büyütmek isteyen müteşebbislerin ortak bir noktada buluşmalarına neden olmuştur. Bu ekonomik faaliyetler sonucunda oluşan en önemli alternatifler içerisinde Finans Kurumları ve Çok Ortaklı Şirketler başta gelmiştir.

Çok ortaklı şirketlerin ortaklarının tamamının dinsel nedenlerle ve artık değerini “faiz” esasına göre çalışan müesseselerde değerlendirilmemesi düşüncesi ile yatırımda bulduklarını iddia etmek doğru bir varsayım olmayacaktır. Çünkü yatırım yapan ortakların önemli bir kısmının yakınlarından birisini işe yerleştirme, tasarruflarının artarak değerlendirilmesi, memleketinde iş yerlerinin kurulması gibi gerekçelerle de yatırım yaptıkları görülmektedir. Bu olayların hepsi başlı başına birer ekonomik gerekçedir. Yurt dışına giden vatandaşlarımızdan özellikle ilk dönem gidenlerin manevi değerlerle

¹⁶¹ Bilgin Yıldırım, *Türkiye’de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1993, s.17.

birlikte milli değerlerle de hareket ettikleri görülmektedir. Çünkü ileride de göreceğimiz üzere, ortaya konulan çok ortaklı şirketlerin tamamı manevi hassasiyetleri olan insanlar tarafından ya da sadece dinî argümanlar ön plana çıkarılarak kurulmamıştır. Bir kısmı sadece ekonomik gerekçeler ve memleketin her tarafında fabrikalar kurulacağı, gurbetçilerin çocuklarının “gâvurun gözüne bakmayacağı” ve bu fabrikalara da halkın ortak olacağı sloganları ile oluşturulmuştur. Bu bir yönüyle geri kalmışlığın cezasını gurbete gitmek suretiyle ödemek durumunda kalan Anadolu insanının aynı cezadan çocuklarına hisse bırakmama çabasıdır. Aynı zamanda katılım bankalarının dışındaki bankaların da faizsiz argümanı kullanmak suretiyle artık değeri ekonomiye kazandırma çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Hükümetler de bankalarda altın ve döviz hesapları ile katılım hesaplarının açılması suretiyle artık ve atıl olan değerlerin ekonomiye kazandırılması politikasını benimsedikleri görülmektedir. Gerek katılım bankaları gerekse çok ortaklı şirketler ekonomistlerin yastık altı olarak ifade ettikleri sermayenin ekonomiye kazandırılması hususunda meşruiyet vazifesi gördükleri de ifade edilebilir.

Diğer taraftan günümüz bankaları, kalkınma hedefine yönelik uzun vadeli yatırım kredileri yerine, ticari amaçlı kısa vadeli kredileri yeğlemekte; bu tutum, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına engel oluşturmaktadır. İslam bankalarının, kalkınma amacına yönelik yatırım projelerini finanse ederek gelişmekte olan ülkelerdeki bir eksikliği giderebileceği düşünülmektedir.¹⁶²

2.3.1.2. Siyasi Nedenler

Ülkemizde dinî sermayenin yaygınlaşmasında siyasi nedenler de söz konusu olabilmektedir. Özellikle Milli Görüş teşkilatının alternatif sermaye oluşturma ve Anadolu'nun her yerini fabrikalarla donatma, bunu yaparken de halkı bu sistem içerisinde tutma düşüncesi, dinî sermayenin yayılmasına neden olmuştur. Avrupa Milli Görüş Teşkilatı'nın dinî sermayenin yayılmasına lojistik destek sağladığı, dinî sermaye olarak adlandırılan sermayenin en çok geliştikleri dönemin REFAHYOL iktidarı dönemi olduğunu da yine istatistikler ortaya koymaktadır. Ayrıca çok ortaklı şirketlerin gelişme, duraklama ve gerileme dönemleri, özellikle Milli Görüş teşkilatının tarihi

¹⁶² Yıldırım, *Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları*, s.18.

süreci ile paralellik arz etmesi de önemli bir ayrıntıdır. Yine ortaklardan önemli bir kısmı ortak olma gerekçesini “*siyasi görüşüne yakınlık*” veya “*siyasi emellerinin gerçekleştirilmesinin bir aracı*” olarak izah etmiştir.

Türkiye’de çok ortaklı şirketlerin gelişmesindeki en önemli etkenlerden birisi de devlet politikalarıdır. Özellikle Özal’lı yıllarda aktif bir şekilde uygulanmaya başlanan liberal bir ekonomik sistem ile gelişmeleri adeta teşvik edilmişken, 28 Şubat döneminde önüne geçmek için belirgin bir şekilde tavır alınmış, MGK bildirimleri yayınlanmıştır. Yayınlanan bu bildirimler ve uygulanan bir takım tedbirler şirketlerin sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Ancak halkın bu kuruluşlara ve kuruluşların ürettiği ürünlere olan rağbeti giderek artmıştır.

Ayrıca dinî sermayenin diğer bir boyutu olan katılım bankalarının gelişmelerinin iki şekilde olduğu belirtilmektedir. “Birincisi; geleneksel bankacılıkla birlikte, İslam finansal kurumlarının kurulması girişimleridir. Girişimler iki türlü yapılmakta; ya Müslüman ülkelerde İslami ticari bankalar kurulmakta, ya da bazı Müslüman ülkelerde, ancak çoğunlukla Müslüman olmayan ülkelerde İslami yatırımlar yapılmakta ve holdingler kurulmaktadır. Her iki durumda da genellikle İslami bankaların bankacılık faaliyetleri tüm bankalara uygulanan belirli kurallara tabi bulunmaktadır. Mısır ve Sudan’da Faysal İslam Bankaları, Dubai İslam Bankası ve Ürdün İslam Bankası birinci grubun örnekleridir. Ulusal veya uluslararası yatırım holding şirketleri olan İkinci Grup örnekleri; Darül Mal Al-İdam (Cenevre), İslami Yatırım Şirketi (Bahama Adaları) ve Bahrain İslam Yatırım Bankası’dır. Faizden kaçınmayı arzu eden Müslümanların mevduatlarını çekmek ve her nerede olursa olsun kârlı buldukları yatırım fırsatlarına bu fonları yatırmak için söz konusu girişimler yoluyla kurulmuş bulunmaktadır.¹⁶³ Keza İkinci Şekil, İslami emirlere uymak amacıyla tüm finansal sistemin yeniden inşa edilmesi girişimini içermektedir. Burada iki yaklaşım yer almaktadır. Birincisi; İran İslam Cumhuriyetinde olduğu gibi, ekonominin tamamı İslami esaslara göre değiştirilir. Diğer yaklaşım Pakistan’da olduğu gibi, tüm ekonominin İslamileştirilmesinin

¹⁶³ Abdulkaki Başgümüş, *Özel Finans Kurumlarının Sermaye Piyasası İçindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Ens., 1997, s.28.

bankacılık sektöründen başlayarak ağır ilerleyen bir süreç içinde gerçekleştirilmesidir.¹⁶⁴

2.3.1.3. Dinsel Nedenler

Gerek kapitalizm, gerek sosyalizm (Komünizm); materyalist, maddeci bir dünya görüşüne sahiptir. Dünyayı düzenleme tarzları birbirinden ayrılırken, konu olarak ele aldıkları ve düşündükleri insan tipi; maddi güdülerle davranışlarını düzenleyen bir ekonomik insan tipidir. Halbuki İslam Ekonomisinde düşünülen ideal insan; Allah'ın emir ve vahiylerine, Kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e, Peygamberin sünnetine, âlimlerin müşterek kanaatleri olan icma-ı ümmete ve büyük âlimlerin içtihatları sonucunda tavsiye ettiklerine göre yaşayışını ve davranışını düzenleyen bir insandır.¹⁶⁵

İslam'a göre, yukarıda saydığımız dört temel kaynağa dayanarak Müslüman kişinin günlük yaşamında hayatının yalnız ekonomik yönünü değil, inanç, ibadet, ahlak, sosyal ve beşeri yönlerinin de İslam'ın koyduğu bütün esaslara uyması gerekmektedir. İslam, hayatın tüm safhasını kapsayan bir bütündür. Ekonomik prensipler ve meslekler de bu entegre bütünün bir parçasıdır. İslam'da iktisadi konular, toplumun diğer meselelerinde ayrı ve bağımsız olarak ele alınmaz, ekonomik davranış, insan hayatının bütünlüğü içinde ele alınır.¹⁶⁶

İslam Dini'nin iktisadi hayatta uyulmasını istediği prensiplerden bir kaçış şöyledir; Her Müslüman hayatını sürdürmek için çalışmak zorundadır. Hiç kimse üretici bir gayret sarf etmeden ve sonuçta bir riske katlanmadan kazanç ya da mükâfata hak kazanamaz. Başka bir ifadeyle, gayretsiz gerçekleşen her kazanç haksızdır. Sahibine risksiz veya herhangi bir gayreti olmadan kazanç sağlayan veya zarar veren her iş gayret ya da teşebbüs de haksızdır.¹⁶⁷ Kuran'ı Kerim ve hadislerde bunun değişik ifade biçimleri bulunmaktadır.

İslam'a göre insanlar parayı ya da diğer fertlerin ihtiyacı olan malları stoklamamak ve bu mallarda tekel kurmamak zorundadır. İslam dini servet

¹⁶⁴ Sami Kazıcı, "İslami Bankacılık Sisteminin Yapısı ve Uygulaması", *Vergi Dünyası Dergisi*, Ocak 1988, Sayı: 77, s.20.

¹⁶⁵ Sabahattin Zaim, *İslam ve İktisadi Nizam*, Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi, Karabük 1979, s.37.

¹⁶⁶ Sabahattin Zaim, *İslam - İnsan Ekonomisi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992, s.124.

¹⁶⁷ Bilgin Yıldırım, s.11.

düşkünü ve amacın servet biriktirmek olmasını hoş görmemektedir. İslam'da para sadece bir değişim aracı olarak kabul edildiğinden dolayı, paraya verilen değer ve bakış açısını da buna göre düzenlemek gerekmektedir. İslam'da faizin olmayışının da bu nokta ile ilgili olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁸ İslamiyet'te faiz, çok kesin ve çok sert bir biçimde yasaklanmış, faizle ilgilenenler, diğer kusur işleyenler için uygulanmayan azap dolu bir gelecekle ikaz edilmiştir. Faizcilik, Allah'a ve Resulü'ne savaş ilan etmek kadar vahim bulunmuştur.¹⁶⁹

Günümüzde faizli esaslara göre çalışan bankalar dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi ülkemizde de faaliyet göstermektedir. Ülkemizdeki dinî hassasiyetleri olan halkın bir kısmı bu tür kurumlarla ilişki kurmaya çekinmişlerdir. Bu durum karşısında tasarruflarını altın ya da döviz gibi değerini kaybetmeyeceğini ve saklaması kolay olan metalara yönlendirmişler yada gayri menkule yatırım yapmışlardır. Ancak hem menkul yatırımlarda hem de gayrimenkul yatırımlarda hırsızlık, değer kaybetme, yanlış yerde yanlış yatırım yapma, ilgilenememe gibi bir takım sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Tüm bu durumlar insanların manevi değerlerine de uygun alternatifler aramalarına neden olmuştur.

Yine İslam dininin karşılıksız borç vermeyi, infakta bulunmayı, başkalarına faydalı olmayı tavsiye eden uygulamaları da insanların manevi motivasyonun önemli basamaklarının arasında yer almıştır.

2.3.1.4. Toplumsal Nedenler

Gerek çok ortaklı şirketlerin gerekse diğer dinî sermayenin oluşmasındaki en önemli nedenlerden birisi de toplumsal olanıdır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde oluşmaya başlayan ve cumhuriyetli yıllarda iyice belirginleşen, sermayenin renklendirilmesi ve belli ellerde toplanması ile devletin kendi eliyle oluşturduğu burjuvazi, zaman içerisinde çoğu zaman bir reaksiyon olarak alternatiflerin aranmasına neden olmuştur. Bunların içerisinde bir takım küçük büyük sermaye kuruluşları yer alırken, diğer taraftan da bunlarla birlikte MÜSİAD, TUSKON gibi sivil toplum kuruluşları gelişmiştir.

¹⁶⁸ Zaim, *İslam ve İktisadi Nizam*, s.79.

¹⁶⁹ Bakara, 279.

Süreç içerisinde oluşan ve kast sitemindeki gibi net olarak belirginleşmemekle birlikte, varlığı kabul edilen toplumsal tabakalaşma veya sınıflaşma sisteminden duyulan rahatsızlık, bu sınıfsal yapılanmanın en önemli faktörü olarak görülen ekonomik yapılanmalara dolayısıyla alternatif sermaye grubunun teşekkül etmesine neden olmuştur.

Bu nedenler genel olarak dinî sermayenin gelişmesini açıklamak için kullanılmıştır. Asıl araştırmamızın konusunu teşkil eden çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinin nedenleri daha ayrıntılı olarak üçüncü bölümde belirtilecektir.

2.3.2. Faizsiz Bankacılık: Katılım Bankaları

Katılım bankaları resmi olarak; “Katılım Bankası, sermayesine ilaveten yurt dışından ve yurt içinden özel cari hesaplar ve kâr ve zarara katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayıp ekonomiye fon tahsis etmek amacıyla faaliyet gösteren ve toplanan fonları mevzuatında belirtilen usullerle, her türlü zirai, ticari faaliyetlerin ve hizmetlerin finansmanında, ortak yatırımlarda, yurt dışı teminat mektubu verilmesinde, ihracat ve ithalatın finansmanında, yatırımlara ilişkin ekipmanların temin edilip, firmalara taksitle satılması veya kiraya verilmesi gibi hususlarda kullandırabilen mali kuruluştur,” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁷⁰

Kâr ve zarara katılmayı esas alan ve İslami usullere uygun bir şekilde iktisadi faaliyette bulunma iddiası içerisinde olan faizsiz bankacılığın tam bir tanımının yapılması güç olmakla birlikte, “İslam’ın koyduğu ve teyit ettiği prensipler çerçevesinde banka işletmeciliği yapmak”¹⁷¹ olarak tanımlanabilir. “İslam Bankası; bankacılık işlemlerini İslam ekonomi esaslarına uygun olarak yapan bir kuruluştur”¹⁷² şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Tarihsel sürecini incelediğimizde, faizsiz sistemi milattan öncesine ve Hammurabi kanunlarına dayandırma gayretlerini de görmek mümkün olmakla birlikte¹⁷³ modern anlamda faizsiz bankacılık ihtiyacının 20. Yüzyılda ve özellikle İslam ülkelerinde görülmeye başlayan sanayileşme hareketleri ve 1970’li

¹⁷⁰ Özel Finans Kurumlarının Kurulmasına ilişkin 16.12.1983 gün ve 831/7506 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname

¹⁷¹ Cihangir Akın, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, Kayhan Yayınları, İstanbul 1986, s.10.

¹⁷² Servet Armağan, *Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi 1*, Timaş Yayınları, İstanbul 1991, s.36.

¹⁷³ Dünya’da ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık, Erişim Tarihi: 17/07/2012, www.kuveyturk.com.tr/pages/faizsiz_bankacilik.aspx

yıllarda petrol fiyatlarının ani artışı ile ortaya çıktığı görülmektedir. Zaten incelememizde söz konusu olan İslam öncesi dönemde yada İslam dışı toplumlarda oluşan faizsiz sistem değil, İslami inanç biçiminden beslenen düşünce sisteminin ortaya koyduğu faizsiz bankacılık anlayışıdır.

1955 yılında Pakistan'lı Muhammed Uzair, fikir planında İslam Bankacılığı konusunda özel olarak ilk araştırmayı ortaya koymuştur. Bu fikir hareketinden sonra 1963 yılında Mısır'da ilk İslam Bankası "Myt-Gamr" adı altında kurulmuştur. Bu banka çeşitli sebeplerle 1977'de kapanmak zorunda kalmıştır. Bunu tekrar Mısır'da kurulan "Nasır Sosyal Bankası" takip etmiştir. Kahire'de 1973'te Suudi Arabistan, Libya, Ürdün, Sudan, Fas, Yemen, İran, Afganistan, Pakistan, Endonezya, Malezya, Türkiye ve Mali temsilcilerinden oluşan bir komite İslami bir ekonomik sistemin geliştirilmesi ve mevcut sermaye fazlasından İslam dünyası içinde istifade edilmesini tavsiye kararı olarak ilan etmişlerdir. Böylece Kahire'de toplanan bu komite, modern İslam Bankacılığının da temellerini atmıştır.¹⁷⁴

Faizsiz bankacılığın en önemli örneği Türkiye'nin de üyesi bulunduğu İslam Kalkınma Bankası'dır. Türkiye 1984 yılında İslam Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu'nda devamlı üye bulundurma hakkını elde etmiştir. Böylece Türkiye elli devleti çatısı altında toplayan İslam âleminin en büyük finansman kuruluşunda çok etkin rol oynayabilecek konuma gelmiştir.¹⁷⁵

Bugün dünya üzerinde 100'ün üzerinde Faizsiz Banka bulunmaktadır. Bu bankalardan 4'ü Türkiye'de olup "Katılım Bankaları" adıyla faaliyet göstermektedirler. Faizsiz Bankaların bulunduğu ülkelere örnek olarak İsviçre, Lüksemburg, Danimarka, Filipinler, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Güney Afrika ve Bahama Adaları sayılabilir. Bununla beraber, Afganistan, Irak, Suriye, Yemen ve Libya gibi Müslüman olup da, Faizsiz Bankaya sahip olmayan devletler de vardır. Bünyelerinde faizsiz bankacılık birimi kuran bankalar arasında ise, Citibank, Union Bank of Switzerland, Kleinwort Benson, ANZ Grindlays, Goldman Sachs, United Bank of Kuwait ve Arab Banking Corporation sayılabilir. Aslında Türkiye'de yaygın bir inanç olarak faizsiz finans kurumlarının Arap ülkelerinden geldiği düşünülür. Oysaki bu kurumlara ilişkin

¹⁷⁴ Başgümüş, s.31.

¹⁷⁵ Faizsiz Bankacılık Hakkında, Erişim Tarihi: 16/07/2012, www.bankasya.com.tr/hakkimizda/faizsiz_bankacilik_hakkinda.jsp#1.

yasal alt yapı oluşturulurken İngiltere’de bu şekilde faaliyet gösteren bir kurumun ana sözleşmesi aynen tercüme edilmiştir.¹⁷⁶

Türkiye’de kar zarar ortaklığına dayalı çalışan ilk banka DESİYAB (Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası)’dır. DESİYAB Avrupa’daki işçilerin tasarruflarını yatırıma dönüştürmeyi amaçlayarak 1975 yılında kurulmuştur. Ancak 1978 yılından sonra faizli olarak çalışmaya başlamış ve kuruluşun amacında değişiklikler yapılmıştır.¹⁷⁷ DESİYAB işçi şirketlerinin ve inceleme konumuz olan çok ortaklı şirketlerin kurulması ve gelişmesinde de ilham kaynağı olmuştur.

1980’li yıllara kadar ithal ikameci büyüme politikaları izleyen Türkiye bu tarihten sonra dünyaya açılmayı hedef alarak ihracatla büyüme stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu dışa açılma stratejisi dünyada var olan yeniliklerin finans alanında da ülkemize kazandırılmasını sağlamıştır. 28.7.1981 tarihinde Türkiye’de 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kabul edilmiş, 1983 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuş ve Borsa’nın kurulmasıyla birlikte bütün sermaye piyasası araçları birer birer uygulamaya konulmuştur. Aynı şekilde T.C. Merkez Bankası bünyesinde para piyasası kurulmuş, İnterbank piyasası, dövizdeki liberalizasyonla birlikte döviz büfeleri, leasing, factoring şirketleri sermaye piyasası aracı kurumları gibi birçok yeni kurum mali sisteme dâhil edilmiştir. O dönemlerde yaşanan döviz krizi, yabancı sermaye ihtiyacı ve tıkanan ekonominin çarklarının döndürülmesi maksadıyla Türkiye’de yabancı bankaların da kuruluşuna izin verilmiş ve 13 yabancı banka Türkiye’de şube açmıştır. İşte bu dışa açılma döneminde dünyada 1970’li yıllardan beri uygulanan faizsiz bankacılık uygulamasının 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı kararname ile ülkemizde de uygulanmasına izin verilmiştir. 19 Aralık 1999 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Bankalar Kanunu’nda Değişiklik Yapılması’na ilişkin 4491 sayılı Kanun ile 4389 sayılı Bankalar Kanunu’nun bazı maddeleri değiştirilerek Özel Finans Kurumları Bankalar Kanunu kapsamına alınmıştır. Özel Finans Kurumları uygulaması ile hedeflenen, Türkiye’de düşük olan özel tasarrufların teşvik edilmesi özellikle inançlarından dolayı “*yastık altı*”nda, atıl olarak ekonominin dışında gayrimenkul, döviz, altın gibi alanlara kayan tasarrufların ekonomiye kazandırılması

¹⁷⁶ Faizsiz Sistem Hakkında, Erişim Tarihi: 17/07/2012,

http://www.turkiyefinans.com.tr/tr/hakimizda/faizsiz_sistem_hakkinda.aspx#.

¹⁷⁷ Mustafa Uçar, *Türkiye’de Dünya’da Faizsiz Bankacılık ve Hesap Sistemleri*, Faisal Eğitim Vakfı Yay., s. 61.

olmuştur. Özel Finans Kurumlarının kuruluşunda ikinci amaç ise körfez ülkelerinden ülkemize yabancı kaynak teminidir.

Özel Finans Kurumları Kurulması Hakkında 83/7506 sayılı kararname ve eki Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile T.C. Merkez Bankası Tebliğlerinin yayınlanmasından sonra, 1985 yılından itibaren Türkiye'de 6 adet Özel Finans Kurumu kurulmuştur. 2006 yılı itibarıyla özel finans kurumları katılım bankası statüsü almış, böylece klasik bankacılığın tüm argümanlarına sahip olmuşlardır. Bugün itibarıyla Türkiye'de 4 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir.¹⁷⁸

2.3.3. Cemaat ve Tarikat Kuruluşları

Türkiye'de cemaat ve vakıf kuruluşlarına bakıldığı zaman, bu kuruluşları; cemaat ve vakıflar tarafından kurulan/kurdurulan, cemaat ve vakıflar tarafından kurulmayıp, bu dinî gruplara destek veren "*esnaf ağabeyler*" olmak üzere iki sınıfa ayırmak mümkündür.

Türkiye'de iktisadi konular öteden beri cemaat ve tarikatların ilgisini çekmiştir. Zaten dini, bir hayat nizamı olarak kabul eden ve müntesiplerinin her yönüyle ilahi buyruklara uygun bir hayat yaşamasını gaye edinen bu tür organizasyonların, hayatın en önemli unsurlarından birisi olan iktisadi faaliyetlerden kendilerini soyutlamaları da düşünülemez. Diğer taraftan, cemaat ve tarikat yapılanmalarına bakıldığı zaman kendilerinin bazen çok büyük bütçeli birer iktisadi faaliyet yürüttükleri görülür. Bu gün sayıları binlere ulaşan öğrenci yurtları ve buralarda kalan milyonlarca öğrencilerin, yine binlerce dergah, ev ve tekkelerin iktisadi faaliyetleri küçümsenemeyecek boyutta maharet gerektirmektedir. Nitekim, örgütlenme teorisyenleri, bir hareketin başarısının o hareketin kaynak sağlayıcılarının ya da elitlerinin katkılarına fazlasıyla bağlı olduğunu ifade ederler. Bu kimselerin etkili bir siyasetçi, önder, başarılı bir iş adamı veya fabrika sahibi olmaları fark etmez, ne kadar ikincil öneme sahip olduğu söylenirse söylensin, bir hareketin başarısı bu tür kaynak sağlayıcılara bağlıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁸Dünya'da ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık, Erişim Tarihi: 17/07/2012, www.kuveytturk.com.tr/pages/faizsiz_bankacilik.aspx

¹⁷⁹ Aktaran, Helen Rose Ebaugh, *Gülen Hareketi*, (Çev. Ömer Baldık), Doğan Kitap, İstanbul 2010, s.89.

Cemaat ve tarikatların iktisadi konulara ilgileri kimi zaman sadece iktisadi faaliyetle uğraşan müntesiplerinin bu iktisadi faaliyetlerinde dinî kurallara riayeti telkinle kalırken, kimi zaman çok daha ileri boyutlarda iktisadi faaliyetlerin kurulmasını ve geliştirilmesini teşvik edici boyutta olmuştur. Nitekim Mehmet Zahit Kotku, *“çalışmak, ticaret ve sanat erbabı olmak, el ele verip şirketler kurmak, güzel güzel, büyük fabrikalar tesis ederek, iç ve dış ticarete büyük işler başarmak dururken, muayyen bir maaşa razı olup, pasif bir köle gibi çalışmak, akli başında kafası çalışan bir insan için revamıdır? Vakıa memuriyette bir şeref, bir saltanat var gibi görünürse de, hadd-i zatında hiç de öyle değildir. Bir taraftan aşağı emir verirken, diğer taraftan yukarıdan aldığı emrin memuru ve tahakkümü altındadır.(...) bütün hayatı boyunca işleri, başındaki amirin emirlerine itaatten ibarettir. Amma haram, amma günah maişet kaygısı hepsini hoş gördürür(...) İşte Almanya, işte Japonya, daha dün ikisi de mahv ve perişan oldular(...) onların hiç devlet kapısına başvurduğunu, yani memuriyet aldığını gördünüz mü?”¹⁸⁰ “bu kapının önünde cemaatin dizdiği otomobillerden rahatsız oluyorum, yabancı diyarlara ekmek parası için giden işçilerin o diyarlara gitmemesi varken buna mecbur kılınması beni üzüyor. O otomobillerin yerine atölyeler, fabrikalar kurulsa ve bu vatandaşlara iş bulunsa yabancıların kölesi olmazdık(...) Müslüman ticaret ve sanatkarların birleşmesi adeta farzdır”¹⁸¹ diyerek müntesipleri için iktisadi bir çerçeve belirlemektedir. Çizmiş olduğu bu çerçeve içerisinde müntesiplerini üretmeye, o günün şartlarında bir toplu iğne dahi üretemeyen ülke olmaktan utanmaya davet ediyordu. İş hayatına öncelik verilmesi ve yine iş hayatı içerisinde birlikte hareket edilmesi gerekliliği de onun öğretileri arasında yer almaktaydı. Onun bu çağrılarını çerçevesinde bir grup insanın bir araya gelerek o günün şartlarında Avrupa’nın en büyük motor fabrikasını kurdukları ve bunu bir süre işlettikleri bilinmektedir. yine bu tür çağrılarının çok ortaklı şirketlerin oluşmasında etkin rol oynadığı görülmektedir.*

Fethullah Gülen ise; öncelikle *“mülkün yegane hakiminin Allah olduğunu, dilediğinden alacağını ve elinden aldığını zelil edeceğini, dilediğine vereceğini, verdiği*

¹⁸⁰ Sabri Ülgener’in Melamileri, Erişim Tarihi:17/07/2012, Lutfibergen.blogcu.com/Sabri-ulgener-in-melamileri/7625271,

¹⁸¹ Mehmet Zahit Kotku, Erişim Tarihi: 17/07/2012, www.yenisafak.com.tr/Diziler/Default.aspx?i=287851,

*kimseyi de aziz kılacağını, istediğinden alıp istediğine vereceğini*¹⁸² ifade etmek suretiyle ekonomik bakış açısının ana çerçevesini çizdikten sonra, iktisadı tasarruf olarak algılamakta ve *“haddi aşmamak, aşırı gitmemek, gereğinden az veya çok harcamamak..”*¹⁸³ olarak tanımlamaktadır. İktisat etmeyen insanın darlığa düşmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda *“evet bütün ruh-u canımızla ülkenin, en münbit ovaları, en bereketli yaylaları ve en feyizli ırmaklarıyla cennetlere çevrilmesini istiyor ve diliyoruz. Modern teknikle ziraata, yeni buudlar kazandırılmalı, yıllardan beri emekleyip duran sanayi inkişaf ettirilip, gelişmiş ülkelerle rekabet edecek seviyeye ulaştırılmalı; el değmemiş yer altı, yerüstü zenginliklerimiz değerlendirilerek, insanımızın istifadesine sunulmalı; hudut kapılarından dünyanın dört bir yanına ihracat konvoyları akıp gitmeli, ne pahasına olursa olsun, Türk parası dünya borsalarında, bu şanlı milletin şerefine uygun, o mutena yerini almalı ve yıllardan beri sözü edile gelen ‘milletin güçlendirilmesi, halkın refah seviyesinin yükseltilmesi’ gibi vaadler bir an evvel mutlaka gerçekleştirilmelidir. Bunlar yapılırken de Batı’nın ilim ve irfanı, sanat ve tekniği alınıp değerlendirilmeli, ama milli ruh ve milli düşünce çiğnenmemeli, tarihi seciyemiz yıpratılmamalıdır”*¹⁸⁴ demek suretiyle, ülkenin kalkınmasından, milletin refah seviyesine genel ekonomik çerçeveyi belirlemektedir. Aynı zamanda müntesipleri için, yer altı ve yerüstü kaynaklardan faydalanılması, ihracata yönelik çalışmaların yapılması, Türk Lirası’nın değerlenmesi için çaba sarf edilmesi ve tüm bunlar yapılırken milli ve manevi ruhtan sapılmaması gibi hedefler koymaktadır. Nitekim bu hedeflere kulak veren müntesipler dünyanın dört bir yanına yayılan, başta eğitim kurumları olmak üzere, finans sektöründen basın yayın kuruluşlarına her türlü iktisadi alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu faaliyetlerin çok çeşitlendiği ve başta TUSKON olmak üzere değişik birlikler tarafından da organize edildiği bilinmektedir.

Cemaat ve vakıf kuruluşları incelendiği zaman genel olarak bireysel zenginleşmeyi ve sınırsız mülk edinmeyi değil; çalışmayı, gayret etmeyi, özellikle ülkemizin kalkınması için çaba sarf etmeyi yeğledikleri, çalışıp kazandıklarından da genel olarak *“hizmetlerin”* aksamaması için infakta bulunmayı tavsiye ettikleri görülür.

¹⁸² Ekonomi Anlayışımızın Temel Esasları, Erişim Tarihi : 17/07/2012, <http://tr.fgulen.com/content/view/17104/3/>.

¹⁸³ İsrâf, Nimeti Gönderene Karşı Saygısızlıktır, Erişim Tarihi : 17/07/2012, <http://tr.fgulen.com/content/view/14487/18/>.

¹⁸⁴ Fethullah Gülen’in Sosyo-Ekonomik Kalkınma Hakkındaki Görüşleri, Erişim Tarihi : 17/07/2012, <http://tr.fgulen.com/content/view/1907/24/>.

Her ne kadar değişik dönemlerde, özellikle tarikat liderleri ve cemaat önderlerinin iktisadi teşekküller ile ilişkilendirilme gayreti olmuşsa da,¹⁸⁵ istisnai durumlar olmakla birlikte, bu ilişki liderlerin kişisel servet edinmeleri şeklinde hiçbir zaman olmamıştır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, bu ilişki müntesiplerin yönlendirilmesi ve iktisadi faaliyetlerine belli bir format kazandırılması, sonuçta da hizmetlerin finanse edilmesi şeklinden öteye geçmemiştir.

Cemaat ve tarikat kuruluşlarının kendi aralarında oluşturdukları birliklerin menfaat birliğinden öte, adeta adanmışlık ruhu ile oluşturulmuş birlik görüntüsü arz ettiği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan grup içi iletişimde dostluk ve fedakarlıkların ön planda olduğu bu kuruluşların, özellikle hareketlerin önderleri tarafından oluşturulan bilinç ile “*sahabe hayatı*” yaşama gayreti içerisinde oldukları da mütalaa edilmektedir. Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki, bu tür kuruluşların zaman içerisinde büyüyerek ciddi bir güç olmaları, aynı zamanda bir merkez oluşturmalarını beraberinde getirmiştir. Bu durum da cemaat ve tarikatlarda hizmete adanmış ruhlar ile menfaate odaklanmış olanların ayrılması problemini beraberinde getirmiştir.

2.4. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLER

2.4.1. Şirket Kavramı Ve Şirket Türleri

Şirket genel olarak; iki ya da daha çok kişinin emek ve mallarıyla ekonomik bir amaca ulaşmak için sözleşmeyle birleşerek oluşturdukları topluluk¹⁸⁶ olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda da görüldüğü gibi bir işletmenin şirket olabilmesi için en az iki kişinin bir araya gelmesi şart koşulmuştur. Türk Ticaret Kanunu’na göre, ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere, limited şirketlerin kurulmasında en az iki veya daha fazla ortağın, anonim şirketlerde ise en az beş veya daha fazla ortağın bir araya gelmesi şartı konulmuştur. Ancak bu şart 13/01/2011 tarihinde kabul edilen ve 14/02/2012 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak, 01/07/2012 tarihinde yürürlüğe giren 6102 sayılı kanun ile kaldırılmış ve şirketlerin tek bir gerçek veya tüzelkişi ile kurulmasına imkan verilmiştir. Tanımda dikkat çeken bir diğer özellik de, ulaşılmak istenen ortak bir ticari ve ekonomik amaç bulunması gerekliliğidir. Ulaşılmak istenen bu amaç için ortaklar

¹⁸⁵ Faik Bulut, *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*, Doruk, Ankara 1997.

¹⁸⁶ Hançerlioğlu, s.392.

aralarında bir sözleşme yaparlar ve bu sözleşme ile ulaşılmak istenen amaçların gerçekleşmesi için gerekli olan prosedür ile sermaye ortaklar tarafından belirlenir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki şirketlerde ulaşılmak istenen asıl amaç ekonomik olmakla birlikte, bu amaçlar yanında sosyal amaçlar da söz konusu olabilir.

Türkiye’de, özellikle henüz geleneklerin daha baskın olduğu ve ticari zihniyetin tam oluşmadığı bölgelerimizde, tüm yasal zorunluluklara rağmen şirket kuruluşlarında ve işletmelerinde yasalardan çok örf ve adetlere göre hareket edildiği, yasal bir zorunluluk olan şirket sözleşmesinin bir prosedürün yerine getirilmesi olarak algılandığı, bu sözleşmenin yanında, çoğu zaman sözel olan, bazen de yazılı olan ayrı sözleşmelerin yapıldığı da gerek mahkeme kayıtlarından gerekse piyasa şartlarından anlaşılmaktadır. Bu durum beraberinde bir çok sosyolojik olay ve olguları da doğurmaktadır. Anadolu’nun bir çok yerinde “*ortak esnaf zihniyeti*” oluşmakta, esnaf aralarında çıkan anlaşmazlıkları mahkeme süreçleri ile değil, kendi aralarında oluşturdukları heyetler vasıtasıyla çözmektedirler. Gerek esnafı üçüncü şahıs arasında, gerekse esnafı esnaf arasında oluşan sorunlarda “*esnafa gidilmekte*” ve esnafın dediği, yasalar aksini buyursa bile, esnafa gidenlerin özellikle toplumsal saygınlıkları açısından kabul edilmektedir. Yine ticari ilişkilerden doğan anlaşmazlıkların temelinde yatan en önemli unsurlardan birisi ortaklıkların şeklinin tam olarak belirtilmemesi ve başlangıçta oluşan “*güven ve iyi niyet esası*” ile hareket edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde şirketler, tabii oldukları yasalara ve özelliklerine göre; Borçlar Kanunu’na göre kurulan şirketler, özel kanunla kurulan şirketler, kooperatifler ve ticaret kanununa göre kurulan şirketler olmak üzere dört grupta sınıflandırılabilir. Bizim konumuz açısından bazı şirket tanımlamaları, araştırma alanımızı oluşturan şirketlerin kapsamına girmediğinden dolayı ayrıntılı olarak yapılmayacaktır. Bunlardan birisi adi şirkettir. Adi şirketi kısaca şu şekilde tanımlayabiliriz: Borçlar kanununa göre kurulan şirket adi şirkettir. Adi şirket sözleşmesi Borçlar Kanunu’nda “*Adi ortaklık sözleşmesi, iki ya da daha fazla kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleştirmeyi üstlendikleri sözleşmedir.*”¹⁸⁷ Şeklinde tanımlanmaktadır. Bu şirketin kuruluşu bir şekle bağlı değildir. Şirket sözleşmesi yazılı olabileceği gibi sözlü de

¹⁸⁷ 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 620 md., Erişim Tarihi: 18/07/2012, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6098.html>.

olabilir. Adi şirketin tüzel kişiliği yoktur, bir ticari unvana da sahip değildir.¹⁸⁸ Tanımlaması ayrıntılı olarak yapılmayacak olan bir diğer şirket türü de özel kanunla kurulmuş olan şirketlerdir. Devlet tarafından belirli hizmetlerin gerçekleştirilmesi ve hizmetlerin verilmesi için özel kanunla kurulmuş olan şirketlerdir.

Bir diğer ticari kuruluş ise kooperatiflerdir. Kooperatif 5146 sayılı Kooperatifler Kanunu'nda şu şekilde tanımlanmıştır: *“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denilir.”*¹⁸⁹ Kooperatiflerin asıl amacı kar elde etmek değil, ortakların belirli ekonomik menfaatlerini karşılıklı yardım ve dayanışma ile sağlamaktır. Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki inceleme konumuz olan Yimpaş, ticari faaliyetlerine kooperatif olarak başlamış ve yaklaşık iki yıl sonra şirketleşme yoluna gitmiştir.

Türk Ticaret Kanunu'nda ticaret şirketleri, şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri olmak üzere ikiye ayrılır. Şahıs şirketlerinde, şirketin bir tüzel kişiliği olmakla beraber şirket, güç ve itibarını kurucusu olan şahıslardan alır. Çünkü şirketin sermayesi yanında kurucuların şahsi servetleri ve itibarları, üçüncü şahıslar nezdinde şirketin itibarı bakımından önemli rol oynar. Bu tür şirketlerde şirket borçlarına karşı ortakların sorumluluğu sınırsızdır. Ortakların sorumluluğunun sınırsız oluşu şirket ortaklarının şahsi itibarlarının önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu tür şirketlerde şirketin güç ve itibarı tamamıyla şirket ortaklarının şahsi prestijleri ile alakalıdır. Bu şirketler kolektif şirketler ve komandit şirketler olmak üzere ikiye ayrılır. Araştırma konumuz olan Yimpaş Holding bünyesinde bu tür şirketler bulunmadığından sadece bu kadarı ile iktifa edilecektir.

Sermaye şirketlerindedeki şirket güç ve itibarını şahıs şirketlerinde olduğu gibi ortakların şahsi servetlerinden değil, sermayesinden alır. Bu tür şirketlerde ortakların sorumlulukları şirkete koydukları sermaye ile sınırlıdır. Ortakların şirkete koymayı vaat ettikleri sermaye miktarının dışında kalan şahsi mülkiyetleri şirketle ilgili değildir. Yine

¹⁸⁸ Yılmaz Benligiray, *Muhasebe Uygulamaları*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 2006, s.171.

¹⁸⁹ 5146 Sayılı Kanunun 1. Mad. Erişim Tarihi: 18/07/2012, www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/445.html.

bu şirketlerde ortakların değişmesi önemli değildir. Çünkü şirketin sorumluluğu ortağın şahsında değil şirketin mal varlığındadır. Ancak resmi olarak böyle olmakla birlikte, şirketlerin piyasa değeri ve güvenilirliği açısından şirketlerin sermayedarlarının sosyo ekonomik durumları da şirketlerin itibarları açısından en az şirketin sermayesi kadar önemlidir. Diğer taraftan reel piyasanın en önemli aktörlerinden olan bankalarla yapılan sözleşmelerde ortakların her birisi müteselsil kefil olarak kabul edilmekte ve sözleşmeler o şekilde düzenlenmektedir. Özellikle piyasanın yine önemli argümanları arasında yer alan çek ile ilgili yapılan yeni yasal düzenlemelerle birlikte, bankalar müşterilerini sıkı takibe almakta ve şirketin malvarlığıyla birlikte ortakların şahsi servetlerini de araştırmaktadırlar. Bu sistem içerisinde piyasanın belirleyicileri konumunda olanlar, aksi bir durumda zararlarını tazmin etmekte aldıkları tedbirler ile öncelikli sıralarda yer alırlarken, üçüncü şahıslar ciddi problemler ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Türk Ticaret Kanunu'na göre sermaye şirketleri; sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket, anonim şirket ve limited şirket olmak üzere üç türdür. Bunların içerisinde anonim şirket yapılanması konumuz açısından önem arz etmektedir. Çünkü mevcut hukuksal yapımız içerisinde şirketlerin çok ortaklı olabilmeleri için tüzel kişiliklerinin anonim şirket şeklinde olması gerekmektedir.

Ülkemizde sermaye piyasasının doğuşu Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanmakla birlikte, yeniden canlanması 1960'lı yıllarda hürriyet tahvilleri ve tasarruf bonoları ile başlamıştır. Tasarruf bonoları tamamen, hürriyet tahvilleri ise kısmen zorunlu tasarruf mahiyetinde olduğu için bir süre sonra bunları ellerinde bulunduranlar paraya çevirme olanağı aramaya başlamışlardır. Piyasada bazı kişiler de bunları piyasa şartlarına göre, özellikle faiz oranlarını göz önünde bulundurarak, satın almış, bu durum zamanla aracılardan oluşmasına neden olmuştur. Alıcılar, üstüne belli bir kâr koyarak satmasıyla ilk defa "ikinci el menkul kıymetler piyasası" doğmuş oldu. 1980'lerde tasarruf bonoları tamamen piyasadaki çekilmiştir. Ancak menkul kıymetler piyasası artık kurulmuştur. Başlangıçta halka açık olarak kurulan ya da sonradan halka açılan şirketler başarı kazanıp güçlendikçe, bunların hisse senetleri piyasada aynı esnaf tarafından alınıp satılmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda bazı büyük holdingler halka açılmanın avantajlarını görerek 2-3 bin ortaklı büyük şirketler kurmaya başlamışlardır.

Hatta mevcut holdinglerine paralel yeni yatırım holdinglerini tesis etmişlerdir. Aynı tarihlerde görülen yurt dışına işçi akımı da Anadolu'nun çeşitli köşelerinde pek çok işçi şirketlerinin kuruluşunu beraberinde getirmiştir.¹⁹⁰

2.4.2. Çok Ortaklı Şirket Kavramı

Genel olarak Türk Ticaret Kanunu incelendiği zaman, yapılan şirket tanımlamaları içerisinde “çok ortaklık şirket” tanımlaması bulunmamaktadır, olmaması da doğaldır. Çünkü çok ortaklı şirket, bir şirket türü değildir. TTK’da bulunan tanımlamalardan birisinin almış olduğu şekildedir. Yani TTK’ya uygun bir şekilde limited şirketin en fazla 50 ile sınırlanan ortak sayısının ve anonim şirketler için belirtilmeyen üst sınırın ortaklık yapısı içerisinde kullanılmasıdır. Bizim inceleme konumuz olan çok ortaklı şirket kavramına gelince; özellikle Ortadoğu ve Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin tasarruflarıyla kurulan, daha sonra mahalli tasarrufların da katılımını sağlayarak halk girişimciliği hareketine öncülük eden kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, işçi şirketi ve halk şirketi olarak da tanımlanmışlardır. Şirket kavramı adından anlaşılacağı üzere ortaklık ve çokluk ifade etmekle birlikte ülkemizde çok ortaklı şirket ifadesi ile daha çok yukarıdaki tanımımız anlaşılmaktadır.

2.4.3. Şirketlerin Çok Ortaklı Olmalarının Yöntemi: Halka Açık Olma

Büyük yatırımlar için gerekli sermayenin çoğu zaman bir kişi ya da grup tarafından sağlanamaması, hukuksal bir araç olarak anonim şirketleri gerekli kılmıştır. Bu bağlamda artan sermaye ihtiyacını halka açılarak sağlamaya çalışan anonim şirketlerin ihraç etmiş olduğu enstrümanlara değinmenin faydalı olacağı kanısındayız. Şirketlerin halka açık olmaları iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri şirketin kuruluşu sırasında halka açılmasıdır. Diğeri ise, şirketin kurulduktan sonra halk arz edilmesidir.

¹⁹⁰ Sevgi Işık, *Servetin Yaygınlaştırılmasında Çok Ortaklı Şirketlerin Yeri ve Önemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2011, s.135.

2.4.3.1. Şirketin Kuruluşu Sırasında Halka Açılması

Bu yöntemde şirket kurulmadan önce değişik yöntemleri kullanarak ortak arayışına çıkar. Bu ilan sonucunda bulunan ortaklarla birlikte şirket kurulur. Böylece şirketin halka arzı gerçekleşmiş olur. Ancak bu yöntem fazla kullanılan bir yöntem değildir. Çünkü bu yöntem ile somut olmayan bir şirkete ortak aranmaktadır. Dolayısıyla özellikle güven açısından ciddi sakıncaların doğmasına neden olacağından ve şirketin kuruluş aşamasında kar dağıtımını güç olacağından ortakların yatırım yapmakta çekingen davranmalarına neden olacak. Bununla birlikte günümüzde özellikle kalkınma ajansları ve sivil toplum örgütlerinin çağrısı ile bir takım halka açık şirketlerin kurulduğu da bilinmektedir. Yine inceleme konumuz olan çok ortaklı şirketlerin bir kısmının da bu yöntemle kurulduğu da bilinmektedir.

2.4.3.2. Şirketin Kurulduktan Sonra Halka Arz Edilmesi

Şirket kurulduktan ve belli bir ivme kazandıktan sonra halka arz edilmesidir. Bu halka arz biçimi iki şekilde kullanılmaktadır. Birincisi şirket kurucularının veya şirketin kuruluşu esnasında ortak olanların hisselerini satmasıdır. Bu şekilde halka arz edilmesi bir önceki şekle göre daha kolaydır. Çünkü şirket kurulmuş ve halka arz edilebilecek somut bir durum söz konusudur. Ayrıca özellikle bu şekilde halka arz edilecek olan şirketlerin Sermaye Piyasası Kurumu'nun denetimine tabi olması da yatırımcılar açısından önem arz etmektedir. Bu şekilde şirketlerin halka arz edilmesinde, halka arzdan elde edilecek olan gelir, ilk sermaye sahiplerine aktarılmakta, dolayısıyla şirket fondan yararlanamamaktadır. Şirketin fondan yararlanamıyor olması mali gücünü artırmayacağı sonucunu da beraberinde getirir.

Şirket kurulduktan sonra halka arz edilmesinin diğer bir yöntemi de sermaye artırımını yoluyla halka arz edilmesidir. Anonim şirketlerin iktisadi koşullar ve kendileri ile ilgili durumlardan dolayı ihtiyaç duydukları fonu karşılama yöntemlerinden birisidir. Bu yöntemle şirketin sermayesi artırılır ve artırılan kısım halka arz edilir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, öncelikle her pay sahibi, yeni çıkarılan payları, mevcut paylarının sermayeye oranına göre, alma hakkına haizdir.¹⁹¹ Halka arz işleminde İMKB

¹⁹¹ 6102 sayılı TTK 461. Madde, Erişim Tarihi: 18/07/2012, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6102.html>.

yoluyla işlem gerçekleştirilebildiği gibi, SPK'dan izin almak suretiyle, aracı finans kurumları vasıtasıyla ve doğrudan şirketlere başvurulması yöntemi ile hisse senedi de ihraç edilebilmektedir.

Sermaye artırımını yoluyla halk açılma yönteminde, genellikle nominal bedelin üzerinde bir değerle ihraç edilen hisse senetlerinin satışından elde edilen hasılat, doğrudan şirkete kalmaktadır. Yeni yatırımcıların ödedikleri primli hisse şirketin öz sermayesini artırmaktadır.

Araştırma konumuz olan çok ortaklı şirketlerden bir kısmının da bu ikinci yöntemi, sermaye artırımını yoluyla halka arz edilme yöntemini kullandıkları görülmektedir. Ancak araştırmamız esnasında, araştırmamızın evreni dışında kalan çok ortaklı şirketlerin birisinde halka açık olmanın ortakların hisselerini gayri resmi bir yöntemle bireysel olarak halka arz etmeleri şeklinde gerçekleştirdikleri görülmüştür.

2.4.4. İzinsiz Halka Arz Faaliyetleri

İzinsiz halka arz faaliyeti, Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde kurul kaydına alınmaksızın hisse senedi satışı ve ortak etme vaadiyle para toplanmasıdır. Çok ortaklı şirketler, özellikle araştırmamızın konusunu teşkil eden Yimpaş'ın bu yöntemle halka açılma yöntemi izledikleri ve bundan dolayı da haklarında sık sık davalar açıldığı iddia edilmektedir.¹⁹² Yine bu şekilde özellikle yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızdan toplanan fonların bankacılık sistemi kullanılmaksızın kuryeler vasıtasıyla ülkemize getirildiği de bilinmektedir. Bu şekilde arz edilen fonlara yatırım yapan yatırımcılar makbuz veya "hisse senedi talep formu" ile yatırımlarını yapmışlardır. Ancak şunu da ilave etmek gerekir ki bu şekilde yatırımda bulunanlar da dâhil hiçbir ortak yatırdığı paranın şirket kayıtlarında gözükmediği şeklinde bir şikâyette bulunmamıştır.

2.4.5. Çok Ortaklı Şirketlerin Tarihsel Gelişimi

Çok ortaklı şirketlerin ilk kez Batı Avrupa'da işçi ortaklıkları kurma şeklinde ortaya çıktığı savunulmaktadır.¹⁹³ 19. Yüzyılda Batı Avrupa'da işçiler daha iyi yaşam

¹⁹² TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 s. Sayılı araştırma komisyonu raporu, s.24-26.

¹⁹³ Ali Osman Taşlıca, "Çok Ortaklı Şirketler", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1984, ss. 33-54 s.38.

koşulları elde etmek için en iyi aracın üretim araçları içinde örgütlenmek olduğunu savunmuşlar ve bunu kooperatifçilik şeklinde hayata yansıtılmışlardır. Bu şekildeki ortaklıkların bir amacı da liberalizmin işleyişindeki adaletsizliklere karşı işçilerin çıkarlarını koruma düşüncesidir. Batıda ikinci dünya savaşından sonra çok ortaklı şirketler olgusu, kurulu şirketlerin halka açılması ve devletin elindeki şirketlerin halka devredilmesi şeklinde olmuştur.¹⁹⁴ Ülkemizde de devlet kuruluşlarının birlikler şeklinde örgütlenmiş olan halka devredilmesi şeklinde çok ortaklı yapılanmalara rastlamak mümkündür. Nitekim Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kapatılma kararından sonra halktan gelen talepler doğrultusunda kapatılma kararından vazgeçilmiş ve yerel birliğe devredilmiştir. Aynı şekilde Amasya Şeker Fabrikası ile Kayseri Şeker Fabrikaları da üretici birliklere devredilmiştir. Ülkemizde bu şekilde yapılan devirlerde devir bedellerinin genellikle sembolik olduğu da gözlemlenmektedir.

Almanya'da ise, ikinci dünya savaşından itibaren devlet yatırımlarının halka devredilmesi suretiyle sermayenin tabana yayılması ilkesi benimsenmiş ve halk ortaklığı, halk hisse senedi gibi kavramlara yasalarda yer verilmiştir. Bunun ilk örneklerinden birisi Volkswagen'in yasa ile halka devredilmesidir. Bunu peyder pey diğer şirketlerin devredilmesi izlemiştir.¹⁹⁵

Diğer Avrupa ülkelerinde de bu tür uygulamalara rastlamak mümkündür. Örneğin İsviçre'de halka açık olan firmaların kurulması ve gelişmesi teşvik edilmiştir. Yine Yunanistan'da ise bir kişinin en fazla %2 paya sahip olabileceği şart koşulmuş ve böylece sermayenin tabana yayılması hedeflenmiştir.¹⁹⁶

2.4.6. Türkiye'de Çok Ortaklı Şirketler

2.4.6.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Kuruluş Ve Gelişmesi

Ülkemizde çok ortaklı şirketlerin doğuşu ve gelişimi yurt dışında bulunan işçilerimizin kurdukları işçi şirketleri ile başlamış halk şirketleri ve halka açık anonim şirketler şeklinde gelişme göstermiştir.¹⁹⁷ İkinci dünya savaşının neden olduğu ekonomik sıkıntılar, savaştan zarar görmüş, sanayileşmiş ülkelerin yoğun bir kalkınma

¹⁹⁴ Taşlıca, s.38-39.

¹⁹⁵ Taşlıca, s.39.

¹⁹⁶ Taşlıca, s.40.

¹⁹⁷ Taşlıca, s.40.

seferberliğine girmelerini gerektirmiştir. Özellikle Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik kalkınma hamlesinin, beklenenin üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle işgücü ihtiyacı artmış, bunu karşılayamayan vatandaşların yerine, gelişmemiş ve işgücü fazlası olan ülkelere, özellikle Akdeniz ülkelerinden işgücü transferi gerçekleşmiştir. Bu arada sanayileşmiş ülkelere işçi akımının beklenenden yüksek olması ülkeler arasında resmi ikili iş gücü anlaşmalarını gerekli kılmıştır. Bu anlaşmaların ilki Federal Almanya ile İtalya arasında 1957 yılında yapılmıştır. Türk işçilerinin çalışmak için yurt dışına gitmeleri ise 1961 yılında Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşması ile başlamış, bunu diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar izlemiştir.¹⁹⁸ Ancak yurt dışına çıkan işçilerimizin, özellikle Avrupa ülkelerinin işgücüne doymasını müteakip, hepsinin kolay şartlarda çıktıklarını ve yurt dışında hemen iş bulduklarını ifade etmek eksiklik olacaktır. Vatandaşlarımızdan bir kısmı çok zor şartlar altında yurt dışına çıktıklarını, çıktıkları zaman hemen iş bulamadıklarını, buldukları işte genel olarak zor şartlar altında çalışmakla birlikte, şikâyet edilme korkusu ile daha da zor şartlarda çalıştıklarını, insan onuruna yakışmayacak yer ve koşullarda yaşadıklarını, tekrar çıkamama korkusu ile memleketlerine uzun yıllar dönemediklerini ifade etmişlerdir.

Vatandaşlarımız yurt dışına çıkmakla birlikte ülkemiz şartlarına göre çok daha yüksek gelirler elde etmeye başlamışlardır. Örneğin 1984 Suudi Arabistan'da çalışan bir vatandaşımız 1,500 Suudi Arabistan Riyali maaş aldığını ifade etmiştir. Aynı tarihte SAR kurunun Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre 88,000 TL civarında¹⁹⁹ olduğu ve Türkiye'de asgari ücretin de 16,200 TL olduğu²⁰⁰ dikkate alınır, Suudi Arabistan'da çalışan bir işçimizin asgari ücretin yaklaşık 8 katı maaş aldığı ortaya çıkacaktır. Bu durum Avrupa ülkelerinde çalışanlar açısından çok daha iyi şekiller arz etmektedir. Yine yapılan mülakatlardan tasarruf oranlarının %30 ile %70 arasında değiştiği görülmüştür. İşte bu şekilde kazanılan paraların değerlendirilmesi sorunu da beraberinde gelmiştir. Bir kısmı, ev, araba, arsa, tarla, döviz, altın gibi geleneksel yatırımlara yönelmişlerdir.

¹⁹⁸ Ali Osman Gürbüz, *İşçi Ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Alternatifleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1987, s.50.

¹⁹⁹ Döviz Kurları, Erişim Tarihi: 22/07/2012, www.tcmb.gov.tr.

²⁰⁰ Yıllar İtibariyle Asgari Ücretler, Erişim Tarihi: 22/07/2012, www.alomaliye.com/yillar_iti_asgari_ucretler.htm.

İşçilerimizin tasarruflarını “birlikte” değerlendirme düşünceleri daha çok duygusal etkenlerle başlamıştır. İşçi şirketlerinin kurulmasında Türk işçilerinin kurmuş oldukları kültür ve dayanışma derneklerinin ve bunların katılımıyla Köln’de kurulan federasyonun rolü büyüktür. Nitekim TÜRKSAN adlı ilk işçi girişimi 1964 yılında Köln’de gerçekleşmiştir. Bu girişimlerin 1972 ile 1976 yıllarında sayılarının 350 ye ulaştığı ifade edilmektedir.²⁰¹ Başlangıçta kişisel özveriler ve amatörce yürütülen işçi şirketleri kurma girişimlerinde; ülkesindeki diğer insanlar için bir şeyler yapabilmeyi kendine görev sayma, az da olsa bir ek gelir sağlama isteği ya da yurda dönüşte bir gelirin olması düşüncesi, ülkemizde çalışma ya da yakınlarından birisinin iş olanağına kavuşması düşüncesi, elde edeceği prestij gibi nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu tür şirketlerin ilk zamanlarda kurulmasında yurt dışında bulunan elçiliklerimizin de etkin rol oynadıkları görülmektedir.²⁰²

Bu şekilde kurulmaya başlanan şirketlerin ilk zamanlar ait oldukları memlekete, kendi köyüne, iline yatırım yapılması şeklinde başladığı görülür. Ancak bu şekilde başlayan girişimler zamanla gelişerek çok farklı boyutlar kazanmıştır. İlk zamanlarda kurulan bu şirketlerin kuruluş ve gelişmelerinde dinsel nedenlerin ön planda oldukları gözükmemektedir. Daha çok duygusallığın ve ekonomik gerekçelerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu gerekçelerin oluşmasındaki en önemli etken yurt dışında bulunan vatandaşlarımızın memleketlerine duymuş oldukları hasret ve buna mukabil buldukları ülkelerin bizim memleketimize göre o günün şartlarında çok daha gelişmiş olmasıdır. Bu durum insanlarımızın milli duygularının kabarmasına ve kalkınmada katkısının olması düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur.

TÜRKSAN kısa süre içerisinde aradığı toplumsal desteği bulunca, bu durum karşısında Türkiye’deki resmi çevreler, o günlerde daha çok işçi şirketi olarak ifade edilen, çok ortaklı şirket fikrine karşı daha büyük ilgi duymaya başlamışlardır. Çeşitli basın yayın organlarında konuya geniş yer verilmiş, bu yeni oluşuma sempatiyle yaklaşılarak destek verilmiş, bu tür oluşumlarla yakından ilgilenilmeye başlanmıştır. Daha sonra şirketin Ankara Ticaret siciline kayıt işlemleri tamamlanarak 10 milyon TL olarak bildirilen sermaye ile ilk Türk işçi şirketinin kuruluşu gerçekleşmiş ve yönetim kurulunun yapmış olduğu karar oluşturma gezisinden sonra şirketin öncelikle duvar

²⁰¹ Taşlıca, s.42.

²⁰² Gürbüz, s.51-52.

kâğıdı ve okul defteri üretmesine karar verilmesinin ardından, İstanbul'da küçük bir arazi satın alınmıştır.²⁰³

TÜRKSAN firmasının çok ortaklı şirketler açısından önemi, diğer şirketlerin kurulmasına örnek ve önyak olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, TÜRKSAN'ın kuruluşundan çok kısa bir süre sonra tüm Almanya'da çeşitli işçi şirketleri kurulmuştur. Ancak daha sonra kurulan şirketler ile TÜRKSAN arasında üstünde durulması gereken farklılıklar bulunmaktadır. TÜRKSAN'ın kurucuları Türkiye'nin çeşitli yerlerinden Avrupa'ya giden kimselerdir ve ortakların çoğunluğu da öyledir. Aynı şekilde göçmen işçilerin dış ülkedeki çalışma yerleri farklı yerler olan kimselerdir. TÜRKSAN'ın ilk tesis kuruluş yeri olarak alt yapı hizmetleri ve tüketici pazarı bakımından karşılaşılabilecek güçlüklerin en aza indirilmesi amacıyla İstanbul şehri benimsenmiştir. Daha sonra kurulan işletmelerin önemli bir kısmı ise daha çok hemşeriler grubu şeklinde birbirlerine memleket olarak yakın yerlerde bulunanlar tarafından kurulmuştur. Yapılan yatırımlarda da herhangi bir fizibilite çalışması yapılmadan “*memleket*” ler seçilmiştir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki; çok ortaklı şirketlerin 1980'li yıllardan itibaren oluşan yapılanmaları bu ilk yapılanmalardan farklılık arz etmektedir. Yapılan yatırımlarda herhangi bir alt yapı araştırması yapılmaksızın ağırlıklı olarak şirketlerin kuruluş yerleri tercih edilmişken, buralara yatırım yapanların böyle bir ayırım gözetmedikleri görülmektedir. İlk dönem planlanan yatırım projelerinin yatırımcı işçilere cazip gelmesinin bir nedeni de ortakların bölgelerinde onlar için yeni bir istihdam olanağı oluşturmayı hedeflemiş olmasıdır. Şirkete para yatıran işçilere yurda döndüklerinde, şirketin fabrikalarında işe almada öncelik tanınacağı vaat edilmiştir. Türk işçilerinden birçoğu da bu şirketlerden hisse almaya veya daha doğrusu hisse senetlerinin nominal değerini ödemeyi taahhüt etmeye, şirketler henüz proje bile kararlaştırmadan ve proje tercihlerine ait fizibilite hesabı dahi yapmadan girişmişlerdir.²⁰⁴

Almanya'daki Türk işçiler bir yandan kendi ekonomik durumlarını düzeltmeye çalışırken, bir yandan da Türkiye ekonomisine katkıda bulunmayı amaçlıyorlardı. Çalıştıkları batı ülkelerinin insanlarının yaşam koşullarını hayranlık ve o ölçüde de

²⁰³ R. Penninx, ve H. Renselaar, *Gurbet Mihnet Üç Kuruşluk Servet*, Ankara Ajans Türk Matbaacılık, 1979, s.21.

²⁰⁴ Penninx ve Renselaar, s.22.

üzüntü ile izleyen vatandaşlarımız, benzer yaşam koşullarını kendi ülke ve yöresinde gerçekleştirmeye yönelik olarak etrafına toplayabildiği hemşerileriyle sorunları ve sonuçları ayrıntılı olarak incelemeyen kendi yöresinde fabrika bacalarının tüttüğü şirketleri kurmaya yönelmiştir. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşmayı isteyen vatandaşlarımız hem bu olanağı bulamayan hemşerilerine, hem de yurda kesin dönüş yaptıklarında kendilerine gelir veya çalışma güvencesi verebilecek şirketlerin kurulmasını istemişlerdir. Bu yüzden herkes öncelikle kendi yöresine yatırım yapmayı istemiştir.²⁰⁵ Geldikleri bölgenin ekonomik gelişmesine ve sanayileşmesine katkıda bulunma isteği çok ortaklı şirketlerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Çok sayıda göçmen işçinin bu anonim şirketlere ortak olma sebeplerinin başında, ileriki bir tarihte Türkiye'ye geri dönüşte bir işe sahip olmayı istemeleri gelmekteydi. Ayrıca hisse sahipleri hisse başına düşen kâr ile ek bir gelire sahip olmayı amaçlamışlardır.²⁰⁶ Bu tespitler ilk dönem işçi şirketleri için geçerli olmakla birlikte, asıl inceleme konumuz olan Yimpaş gibi kuruluşlar için yeterli değildir. Çünkü Yimpaş ve diğer kuruluşların oluşmaya ve ciddi manada ortaklıklar toplamaya başladıkları dönem, işçilerimizin ve çok ortaklı şirketlerin farklılaşmaya başladıkları dönemdir. Bu dönemdeki siyasi ve iktisadi gelişmelerden müstakil bir şekilde çok ortaklı şirketlerin tanımlanması eksik olacaktır.

2.4.6.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın Kuruluşu

Türkiye'ye özgü şirketleşme heyecan ve olgusunun filizlenmeye başladığı dönem olan 1960'ların ikinci yarısında görülmeye başlanan “çok ortaklı şirket”, “halk şirketleri”, “hemşeri şirketleri” ya da “işçi şirketleri”, yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın döviz tasarruflarını bir takım düşüncelerle üretimin hizmetine tahsis etmesine bir ölçüde olanak sağlamıştır. Yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın girişimleriyle kendi tasarrufları, yurt içindeki diğer küçük tasarrufları da uyararak ve desteğini alarak yöresel ölçekli bir yatırım ve sanayileşme heyecanı başlatmıştır. Gelişmiş yörelerle birlikte kalkınmada öncelikli bölgelerde de etkisini gösteren bu akım, bir taraftan dövizin yatırım, sanayileşme ve dolayısıyla iktisadi kalkınmaya aktarılmasını sağlarken, diğer taraftan küçük tasarrufların sanayi kuruluşlarına ortaklığı

²⁰⁵ S.Ceylan, *İşçi Şirketlerinde Finansman Sorunları*, DESİYAB Yayınları, Ankara1984, s.21-22.

²⁰⁶ S. Koray, F. Şen, *Türkiye' den Avrupa' ya Göç Hareketleri*. Önel Yayınevi, Köln,1993, s.81.

ve iktisadi refahın halka yayılması olgusunu da filizlendirmiştir. Bu dönemde yeni fonlar oluşturulmasında ve bu kaynakları yatırımlara kanalize edecek finansal aracı kurumların oluşturulmasında işçi dövizlerine ulusal tasarrufların arttırılmasında merkezi bir rol yükleme çabaları sonucunda 1973 yılında “İşçi Yatırım Bankası” kurulması faaliyetleri hız kazanmıştır.²⁰⁷ İşçi Yatırım Bankası Kurulması İle İlgili Yetki Kanunu Tasarısı’nın gerekçesinde işçi tasarruflarını bir yatırım kaynağı olarak değerlendirecek yeterli hizmet ağının oluşturulmamış olması nedeniyle yurtdışında çalışan işçilerin şirketleşme ve tasarruflarını yatırımlara yöneltme çabalarının sınırlı ve dağınık kalmasına, hatalı kararlarla girilen bazı teşebbüslerin ise beklenen sonuçları vermemesine değinilmiştir.²⁰⁸ Başlangıçta altı madde olan tasarıda yer alan “işçi tasarrufları” ibaresi “halkımızın ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarrufları” olarak, “İşçi Yatırım Bankası” ise “Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası” (DESİYAB) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca tasarıda yapılan bir diğer değişiklik, amacı düzenleyen maddede tasarruflar konusunda “milli kalkınma hedeflerine uygun ve yurt sathına yaygın teşebbüslere, özellikle sınaî yatırımlara yönelmek” hükmü ilave edilmiştir.²⁰⁹ DESİYAB A.Ş. 11.11.1975 tarihinde 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. Anılan KHK’nin 3. maddesine göre DESİYAB’ın kuruluş amacı; “Banka’nın amacı, Türkiye’nin süratle ve yurt sathına yaygın sanayileşmesidir. Bu maksatla yurt içinde, bilhassa yurtdışında çalışmış ve çalışanların tasarruflarını ekonomik bir güç halinde birleştirerek kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde değerlendirmek, kalkınma planlarının genel ilkelerine uygun ve yurt sathına yaygın teşebbüslere, özellikle sınaî yatırımlara yöneltmektir”.²¹⁰ TÛMOSAN, TAKSAN ve TEMSAN’IN 13.11.1975, TESTAŞ’ın 07.12.1975 tarihinde kurulması ile DESİYAB’ın 11.11.1975 tarihinde kurulması oldukça iyi tasarlanmış bir rastlantı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki üç “SAN” ın kuruluşu Banka’nın kuruluşundan yalnızca iki gün sonra gerçekleşmiştir ve bunların kurucu ortakları arasında DESİYAB’da bulunmaktadır. DPT’nin verilerine göre DESİYAB’ın TÛMOSAN’daki payı (1976) % 41, TAKSAN’da % 41, TEMSAN’da (1977) % 41, TESTAŞ’da (1976) % 23,

²⁰⁷ S. Şahinkaya, *Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası’ndan Türkiye Kalkınma Bankası’na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler*. s.4-5, Erişim Tarihi: 27/07/2012, <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/erc2002/pdf/P139.pdf>.

²⁰⁸ Şahinkaya, s.5.

²⁰⁹ Şahinkaya, s.6.

²¹⁰ Şahinkaya, s.8.

GERKONSAN’da da (1976) % 40 gibi yüksek sayılabilecek oranlardı. Böylece DESİYAB aynı zamanda “*ağır sanayinin bankası*” görevini de yüklenmiştir.²¹¹ Sermaye gerekleri yüksek, olgunlaşma süreleri uzun ve bazı durumlarda kârlılıkları düşük, ülke ölçeğinde üretim yapması beklenen “sanayi birimleri” ile ilgileri yerel düzeyi aşmamış ve kısa dönemde çok getiri bekleyen küçük tasarrufların yöneleceği “küçük imalat birimleri”, toplumsal mülkiyet ile küçük mülkiyet sahipliği arasındaki bağdaşmazlık mevcutken, DESİYAB’ın bu iki farklı yapıdaki görev alanlarında faaliyet göstermesi de bir yanılgı olarak değerlendirilmektedir. DESİYAB’ın kuruluşunun ardından kurulan “SAN”lı kuruluşlar modeli de DESİYAB’dan esinlenmiş ve bu kuruluşlardaki Banka payının sonradan yurtdışındaki çalışanlara ve diğer tasarruf sahiplerine satılması öngörülmüştü. Ancak 1978’den sonra “SAN” lı kuruluşlar anonim şirket statüsünde birer Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) haline aşamalı olarak dönüştürülerek DESİYAB, “SAN” lı kuruluşlarla iştirak ilişkisini sürdürme yanında esas olarak işçi şirketlerinin ve çok ortaklı şirketlerin bankası olma çizgisine yönelmiştir.²¹²

DESİYAB’ın amacı, faaliyetleri ve kapsamı Bakanlar Kurulu’na yetki veren 17.06.1982 tarihli ve 2680 sayılı Kanun’a dayanarak 04.11.1983 tarih ve 165 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yeniden düzenlenmiştir. 165 sayılı KHK’ye göre bu defa Banka’nın amacı “Türkiye’nin süratli ve yurt sathına yaygın sanayileşmesine ve sanayide mülkiyetin geniş halk kitlelerine yayılmasına katkıda bulunmak ve bu amaçla halkımızın ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarruflarını: Ekonomik bir güç halinde birleştirerek kârlılık ve verimlilik anlayışı içerisinde değerlendirmek, Kalkınma planlarının temel ilkelerine uygun teşebbüslere, özellikle sınaî yatırımlara yöneltmek, Sermaye piyasasının gelişimine yardımcı olmak” şeklinde belirtilmiştir.

13 sayılı KHK’nin bankanın amaçlarını düzenleyen maddesinde, 165 sayılı KHK’nin aynı maddesinden farklı olarak “sermaye piyasasının gelişimine yardımcı olmak” hükmünün bulunmayışı dikkati çekmektedir. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası’nın (DESİYAB A.Ş.) unvanı 165 sayılı KHK’nin bazı maddelerinin 22.06.1988 tarihli 329 sayılı KHK ile değişikliğe uğramasıyla Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. (TKB A.Ş.) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 165 sayılı KHK’deki “kalkınma

²¹¹ Şahinkaya, s.9.

²¹² Şahinkaya, s.9.

planlarının temel ilkelerine ve uygun teşebbüslere ve özellikle sınaî yatırımlara...” ibaresinin ikinci kısmı olan “özellikle sınaî yatırımlara yönelmek” kısmı çıkarılmış ve bankanın ihtisas alanı sanayi dışına da kayarak genişletilmiştir. Bununla birlikte bankanın hizmet götürme çabası içinde olduğu işçi şirketleri, çok ortaklı ve halka açık şirketler yerine “anonim şirket statüsündeki teşebbüsler” ibaresi kullanılarak müşteri portföyündeki genişleme 329 sayılı KHK ile gerçekleştirilmiştir. Bankanın amaç ve faaliyetlerini düzenleyen maddeye de “yurtiçi ve yurtdışı finans kurumlarıyla işbirliği yapabilir, bunların katıldığı ulusal ve uluslararası kuruluşlara üye olabilir” hükmü ilave edilerek uluslararası mali piyasalara entegre olma trendine uyum sağlama amaçlanmıştır.²¹³ Daha sonra 20.01.1989 tarih ve 89/T-2 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararıyla T.C. Turizm Bankası A.Ş. bütün aktif ve pasifleriyle birlikte TKB’ye devredilmiştir. 12.02.1990 tarihine gelindiğinde ise bankanın görev ve amacı 401 sayılı KHK ile yeniden düzenlenirken sermayesi de 10 trilyon Türk Lirası’na çıkartılmıştır. Anılan KHK’ye göre bankanın amacı “Türkiye’nin kalkınması için, anonim şirket statüsündeki teşebbüslere kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde kredi vermek, iştirak etmek suretiyle finansman ve işletme desteği sağlamak, yurtiçi ve yurtdışı tasarrufları kalkınmaya dönük yatırımlara yöneltmek, sermaye piyasasının gelişmesine katkıda bulunmak, yurtiçi, yurtdışı ve uluslararası ortak yatırımları finanse etmek ve her türlü kalkınma ve yatırım bankacılığı işlevlerini yapmaktır” şeklinde yeniden belirlenmiştir.²¹⁴ Görüldüğü üzere 1975 yılından beri önemli değişiklikler yaşayan bankanın ilk zamanlardakine oranla işçi şirketlerinin üzerindeki faaliyet yoğunluğu gün geçtikçe genişleyerek başka alanlara doğru yönelmiştir. Banka günümüzde halen Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. unvanıyla görev ve faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir.

2.4.6.3. Sermaye Piyasası Kurulu’nun Kuruluşu

Sermaye Piyasası Kurulu, tasarrufların menkul kıymetlere yatırılarak halkın iktisadi kalkınmaya etkin ve yaygın bir şekilde katılmasını sağlamak ve sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışmasını, tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının korunmasını düzenlemek ve denetlemek amacıyla 1981 yılında çıkarılan

²¹³ Şahinkaya, s.13.

²¹⁴ Şahinkaya, s.14.

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. Söz konusu Kanunu yürürlükten kaldıran 06.12.2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile Kurulun görev, yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiştir.²¹⁵ Sermaye Piyasası Kurulu, Türkiye'nin ilk düzenleyici kurumu olma özelliğini taşımaktadır.²¹⁶

SPK kuruluş amaçlarını ve çalışma alanlarını şu şekilde belirlemektedir. "Sermaye piyasasının güven açıklık ve kararlılık içinde çalışmasını ve tasarruf sahiplerinin yani yatırımcıların hak ve yararlarının korunmasını sağlamak hedefleri doğrultusunda, Sermaye piyasalarının ve kurumlarının işleyiş kurallarını belirlemek, Piyasadan fon kullanan şirketlerin belli kurallara uygun olarak en iyi şekilde yararlanmalarını sağlamak, Sermaye piyasasına yatırım yapan tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarını korumak, Piyasaların adil ve etkin çalışmasını sağlamaktır."²¹⁷

Sermayenin tabana yayılması ve özel teşebbüsün geliştirilmesi, küçük tasarrufların ekonomiye kazandırılması, yatırımcının korunması ve çok ortaklı yapılanmalara rehberlik edilmesi gibi amaçlarla kurulan SPK, özellikle 28 şubat süreci ile birlikte çok ortaklı şirketler tarafından kendilerine karşı defans uyguladığı gerekçesi ile en çok eleştirilen kurumlardan birisi olmuştur.

2.4.6.4. Türkiye'de Kurulan Çok Ortaklı Şirketler

Türkiye'de kurulan çok ortaklı şirketleri, İMKB'da işlem görenler ve görmeyenler gibi bir ayrımla ifade etmek mümkün olduğu gibi, kuruluşunda devlet teşekküllerinin aktif olup olmadıklarına göre bir sınıflamaya tabi tutmak da mümkündür. Çünkü devletin çok ortaklı şirketler ile ilgili takınmış olduğu tavır öteden beri tartışılan ve sık sık gündeme getirilen bir husustur. Sosyal bütünleşme başlığı altında da ifade ettiğimiz gibi, bir takım etkenler sosyal grupların oluşmasında faal durumdadırlar. Bunlardan birisi de siyasi partilerle bütünleşik algılanan devlet anlayışı veya devletin tebaalarını kendi zihninde tabakalandırılması ve bu tabaka içerisinde zihinsel olarak kendisini farklı bir konuma oturtması, vatandaşların otoriteye karşı

²¹⁵ Sermaye Piyasası Kurulunun Oluşumu, Erişim Tarihi: 21/05/2013, <http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=0&pid=0&submenuheader=-1>.

²¹⁶ Selim Çapar, "Düzenleyici Kurumlara Türkiye'den Üç Örnek: SPK, BDDK ve Şeker Kurumu", *Türk İdare Dergisi*, Yıl : 81, Sayı: 462, Ankara 2009, ss.198-223, s.200.

²¹⁷ Sermaye Piyasası Kurulunun Oluşumu, Erişim Tarihi: 21/05/2013, <http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=0&pid=0&submenuheader=-1>.

bütünleşmelerini ve ayrı bir grup oluşturmalarını getirmiştir. Ancak çok ortaklı şirketlerin 1980’li yıllardan itibaren kurulanları için bu ifade doğru olmakla birlikte, ilk kurulan çok ortaklı şirketler için aynı tanımlama yapılamaz. Çünkü ilk kurulan çok ortaklı şirketlerde ana gruba karşı reaksiyonel bir tavır değil, bütüncül bir anlayış söz konusudur. Çözülme ile birlikte gelen ayrı ayrı bütünleşmeler siyasi farklılıkların belirginleştiği, özellikle siyasal İslam’ın yükselişe geçtiği dönem için geçerlidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi bir dönem, devlet, çok ortaklı şirketlerin kuruluşunda aktif rol oynamış ve bunu ekonomik bir canlanma modeli olarak algılamıştır. Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi bu tür yatırımları organize etmek için DESİYAB’ı kurmuş ve bu kuruluş vasıtasıyla ülkenin değişik yerlerinde yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımlardan MAKSAN Malatya Makine Sanayi A.Ş., Arıcak Turizm ve Ticaret A.Ş. gibi bir kısmında TKB’nın hissesi değişik oranlarda devam etmektedir.²¹⁸ Bir kısmı ise TÛMOSAN gibi değişik aşamalarda özelleştirilmiştir.

Bir kısım çok ortaklı şirketler ise devletin müdahalesi olmaksızın kurulmuştur. Hatta çok ortaklı şirketlerle ilgili olarak resmi kurumların sürekli olarak problem çıkaran bir yapıda oldukları, diğer iktisadi kuruluşlara gösterilen kolaylıkların kendilerine gösterilmediği, SPK yetkililerinin kendilerinden işlemlerin gerçekleştirilmesi karşılığında rüşvet talebinde buldukları gibi iddialar da holding yetkilileri tarafından sık sık gündeme getirilmiştir.²¹⁹ Konumuzun çatısını teşkil eden çok ortaklı şirketlerin kuruluş, gelişme ve sonuçları ilerleyen bölümlerimizde detaylı olarak inceleneceğinden dolayı burada bu bilgiler ile iktifa edilecektir.

²¹⁸ Türkiye Kalkınma Bankası İştirakler, Erişim Tarihi: 22/07/2012,
<http://www.kalkinma.com.tr/istirakler.aspx>.

²¹⁹ TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 s. Sayılı araştırma komisyonu raporu, s.24-26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKMASININ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

3.1. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN OLUŞMASINDA ETKEN OLAN NEDENLER

Çok ortaklı şirketler denildiğinde akla ilk gelmesi gereken ekonomik bir yapılanma olduğudur. Ancak ülkemizde yaklaşık 40 yıl önce ortaya çıkan bu yapıların gelişimi takip edildiğinde ekonomik nedenler kadar hatta zaman zaman bunun da ötesinde başka sebeplerin bu yapıların oluşumunda etken olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bu yapıların ortaya çıkışında, gelişim sürecinde, farklı zamanlarda aldığı pozisyonlarda hangi etkenlerin belirleyici olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle de dinin genel olarak ekonomik organizasyon ve örgütlenmeler üzerindeki belirleyiciliği, özel olarak da Türkiye’de çok ortaklı şirketlerde hangi Saiklerin rol aldığı ve belirleyiciliği üzerinde durulacaktır.

Klasik sosyoloji teorilerinde din-ekonomi münasebetleri tespit edilirken sosyologun ortaya çıkarmaya çalıştığı ilişki daha belirsiz görünümde olan bir ilişki biçimidir. Türkiye gibi, dinin kimliğin öğeleri arasında aldığı yer çok belirleyici olan toplumlarda böylesi kolektif yapılar ister ekonomik, ister mesleki veya başka organizasyonlar, aynı zamanda dini organizasyon olma potansiyeli yüksek olan organizasyonlardır. Ancak her hangi saik tarafından belirlenmiş olursa olsun modern sosyolojinin genel eğilimi olan çok sebepli izah prensibini gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Bu genel prensipleri göz önünde bulundurarak çalışmanın bu bölümünde çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkışındaki toplumsal nedenler, ekonomik nedenler, siyasî nedenler ve dinî nedenler tespit edilecektir. Ancak şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki, her neden aynı zamanda başka nedenle doğrudan ya da dolaylı etkileşim ve ilişki içerisindedir.

3.1.1. Toplumsal Nedenler

Yapılan mülakatlardan, yurt dışına çalışmaya giden birinci kuşak, istisnaları olmakla birlikte, Türkiye’de eğitim düzeyi düşük, geliri asgari geçim standartlarının altında, iş imkânı olarak düzenli bir işi ve geliri olmayan, ya da özellikle inşaat işçiliği, çobanlık ve ırgatlık gibi ağır iş koşullarında ve devamlılığı olmayan işlerde çalışan ve toplumsal statü olarak aşağı mertebede kabul edilen kimselerden oluşmaktadır. Bu insanlar aynı zamanda yurt dışına çıkarken, “*yurt edinme*” düşüncesi ile değil, bir süre çalışıp belli birikimi temin ettikten sonra memleketine dönüp, küçüğe olsa kendi çapında bir iş imkânı oluşturup geriye kalan hayatını o şekilde devam ettirmek düşüncesindedirler. Aynı şekilde bu kimselerin iktisadi hayatında “*birikim ve tasarruf*” düşüncesinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu şekilde gidenlerin büyük bir kısmı aile ortamından uzak, birçok kişinin bir araya gelerek oluşturdukları, çoğu zaman bir odada on ve daha fazla kişinin kaldığı, tek amacın “*para biriktirmek*” olduğu, apartmanların giriş ve zemin katlarından oluşan ortamlarda ikamet ettikleri bir hayat sürmüşlerdir. Yine aynı şekilde çalışma ortamları itibariyle de buldukları ortamın en ağır şartlarında çalıştırıldıklarını da ifade etmektedirler. İnsanların bu şekilde bir barınma ve iş ortamına maruz kalmaları, onların geride kalan yakınlarının, özellikle işsizlikten kurtulma ve zor şartlar altında da olsa evlerine geçimlerini sağlayacak para gönderme düşüncesi ile cazip gelirken, yurt dışına çalışmaya giden insanlarda evlatlarını bu muameleye layık görmeme dürtüsü baş göstermiştir. Bu dürtünün etkisi onların “*memleketimize yatırım yapılacak, çocuklarımız işsiz kalmayacak, onlar buralara gelip gâvurun gözüne bakmayacak...*” çağrılarında reaksiyon göstermelerini sağlamıştır. Diğer taraftan gerek aile yapıları gerekse daha önceki çalışma koşulları da onların bu tür şirketlere ilgi göstermelerindeki önemli etkenler arasındadır. Bu kuşağın toplu halde yaşıyor olmaları, özellikle buldukları dönemin teknolojik ve ekonomik imkânları itibariyle henüz “*küreselleşemediklerinden*” dolayı milli kimliklerini ön planda tutuyor olmaları, grup bilincinin daha da gelişmesine ve toplumsal bütünleşmede daha aktif ve duyarlı olmalarına neden olmuştur. Bunun için de çok ortaklı şirketleri bu sürecin bir parçası olarak algılamışlardır. Yine çok ortaklı şirketlerin gerileme dönemlerinde yurt dışında bulunan işçilerimizin artık gurbeti yurt edindikleri, bir kısmının oralarda işveren haline geldiği, toplumun düşük statülü

insanlarından ziyade eğitim ve sosyal statü olarak mesafe kat etmiş, insanlardan oluşmaktadır. Ayrıca gerek çalışma imkânları gerekse barınma imkânları bakımından da birinci kuşak ile aralarında, gerek iş ve işçi hukukundaki genel gelişmeler, gerekse işçilerimizin eğitim seviyesinin yükselmesi ve daha bilinçli bireyler haline gelmesi dolayısıyla ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu kuşak artık ailesi ile birlikte bu ülkelerde yaşamakta ve yılda birkaç kez değil, birkaç yılda bir ülkelerine ziyarete gelmektedirler. Bir kısmının çocuklarının Türkçeyi bilmedikleri de gözlemlenmektedir. Bu iki kuşağın kültürel geçiş süreci ile “*memleket*” e olan ilgi ve alakalarında ters orantılı bir ilişki izlenmiştir. Bu kuşağın yurt dışında buldukları süre içerisinde ülkemizin yaşamış olduğu sosyo ekonomik durumlar onların yurt dışını benimsemelerinde etkin olmuştur. Birinci kuşak ile son kuşak arasındaki gerek kültürel gerekse dinî ve toplumsal farklılıklar çok ortaklı şirketlerin gelişme ve duraklama dönemleri ile paralellik arz etmektedir. Ayrıca ortakların ortak olma gerekçelerini izah etme bakımından da bu farklılıklar önemlidir. Çünkü ilk dönem ortaklarda din, memleket gibi manevi değerler ön plana çıkarken son dönem ortaklarda daha çok maddi değerler ön plana çıkmaktadır.

İbn Haldun toplumları bedevi ve hadari toplumlar olarak ikiye ayırmakta ve toplumsal hareketliliği zorunlu olarak görmekteydi. Diğer taraftan dünya nimetlerinin hiçbir topluluk ya da zümreye hasredilmediğini tüm insanların istifadesine sunulduğunu ifade etmekteydi. Aynı şekilde toplumsal iş bölümünün zorunluluğundan bahsetmekteydi. İbn Haldun’un özellikle sebep asabiyeti, çok ortaklı şirketlerden inceleme konumuz olan ve gerek kurucuların gerekse yönetici ve çalışanların din ve dünya karşısındaki tutumları ile “*ötekileştirildiği*” şirketlerin, oluşumu ve gelişimi açısından da önemli bir doktrindir. Gerek bir takım sermaye grupları, gerekse resmi ideolojinin ötekileştirdiği düşüncesine karşı aynı “*ezilmişliği*” yaşadıklarını düşünen halk büyük rağbet göstermiş ve bu duygu, şirketlerin büyüme sürecini hızlandırmıştır. Yine bu tür şirketlerin ilk andan itibaren kuruluş ve gelişmesini sağlayan önemli etkenlerden birisi de, nesep asabiyetidir. Memleketinin geri kalmışlığına ve teknolojik imkanlardan yoksun oluşuna tepki gösteren vatandaşlarımız, dışarıda kazandıklarının memleketlerine yatırım olarak dönmesi düşüncesiyle bu tür şirketlere ortak olmaktan çekinmemişlerdir. Nitekim İbn Haldun, göçebe toplumun dıştan gelebilecek olan tehlikelere karşı kendisini korumak ve doğal ihtiyaçlarını karşılamak için kuvvetli bir

dayanışma içerisinde olmak zorunda olduğunu ifade etmektedir.²²⁰ İbn Haldun'un determinizme varan iş bölümü ve aynı şiddetteki dikey ve yatay hareketliliğin sonucu olarak çok ortaklı şirketlerin tezahürü açıklanabilir. Zira, özellikle cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren burjuvazinin oluşumunda dışarıda bırakılmış olan Anadolu sermayesinin bu vesile ile varlığını ispatlama çabası olarak algılanabilir.

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasındaki önemli nedenlerden birisi de Marksist ifade ile daha fazla kaynağa sahip olan ötekileri kontrol altına alacak olmasıdır. Zira insanlığın iktisadi tarihi sadece artık ürüne el konulması mücadelesinden ibaret değildir. Bu mücadele aynı zamanda toplumsal farklılığın ve farkındalığın sağlanması düşüncesidir. Nitekim mülakat yapılan ortaklar sık sık *“ekonomik üstünlüğün sağlanması ile birlikte, güç ve otoritenin de sağlanacağından”* bahsetmektedirler. Ayrıntısı siyasal nedenler başlığı altında açıklanacak olmakla birlikte, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet ile birlikte de devam eden süreç içerisinde sermaye, mülkiyet, bürokrasi kavramları hep iç içe olmuş ve dolayısıyla sermaye ve mülkiyete sahip olanlar aynı zamanda kontrol gücüne de sahip olmuşlardır. Devlet karşılıklı ilişki içerisinde sermaye sahiplerinin bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum alternatif oluşturan reaksiyonel hareketlerin toplum nezdinde daha fazla itibar görmesine neden olmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca *“alternatif”* iddiasında olan tüm hareketler toplum nezdinde büyük itibar görmüştür. Dolayısıyla alternatif iddiası ile ortaya çıkan çok ortaklı şirketlerin toplum nezdinde görmüş olduğu ilgi de bu reaksiyonel hareketlilikten dolayı farklı olmuştur.

Ülgener, iktisadi zihniyet ile iktisadi ahlak arasında ayırım yapmakta ve iktisadi zihniyetin dindarların zihin dünyası ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Özellikle çözülme devrinde iktisadi zihniyetle iktisadi ahlak arasındaki uyumsuzluk, hatta çatışmadan bahsetmektedir.²²¹ Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasının ve yayılmasının en önemli nedenlerinden birisi de toplumun Ülgener'in ifadesinde karşılığını bulan iktisadi ahlaktan uzaklaşmış olması ve kendi iktisadi zihniyetini oluşturmasıdır. Bunu oluştururken de iktisadi ahlaka taalluk eden kısımların sadece bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılması ve özümsememesidir. Zira oluşan bu iktisadi

²²⁰ Nesrin Candan, “İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı” *Celal Bayar Üniv. İ.I.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Yıl: 2007, 14(2), 238.

²²¹ Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.59.

zihniyet, üretim, istihdam, yatırım gibi zorlukları başkasından bekleme, buna mukabil tüketim, lüks, sefahat gibi batı tipi alışkanlıklardan da vazgeçememe esasına dayanmaktaydı.

3.1.1.1. Toplumsal Tabakalaşma ve Sınıfsal Yapı

Tüm toplumlarda, toplumu oluşturan bireylerin, güç, servet veya sahip olunan diğer değerlere göre bir tabakalaşma ya da sınıflaşma sisteminin varlığı görülmektedir. Tabakalaşma sistemi, aslında eşitsizlikleri oluşturan sosyal kurumların kompleksi için kullanılır.²²² Hayatta benzer avantaj ve dezavantajları paylaşan insan grubu²²³ olarak da tanımlanan “*tabaka*”, bir toplumu oluşturan bireylerin ırk, zenginlik, statü, güç, eğitim durumu ve meslek açısından çeşitli hiyerarşiler içine girmeleriyle, toplumsal düzeyde bölünmeleri ya da farklı insan gruplaşmaları arasındaki yapılaşmış eşitsizlikler olarak da tanımlanmaktadır.²²⁴ Toplumsal tabakalaşma her şeyden önce bir hiyerarşi ve eşitsizlik durumudur.²²⁵ Hemen her toplumda prestijin, gücün ve zenginliğin adaletli bir biçimde dağılmadığını görmekteyiz. Bazı toplumlarda kimi insanların zengin, kimilerinin yoksul, kimilerinin toplum içindeki saygınlığının ve gücünün daha yüksek, kimilerinin ise daha az veya hiç olmadığını izliyoruz. Tarihi süreç içerisinde hemen her dönemde insanları derecelendiren, farklılaştıran ve tabakalara ayıran bir sistemin bulunduğu tanık olmaktayız.²²⁶

Bütün kişilerin aynı, tamamıyla eşit derece, rütbe ve ayrıcalıklara sahip olduğu, içinde tam bir eşitlik olan bir toplumun olmadığı, ancak tabakalaşma derecesi farklı, çok belirgin veya az belirgin olabileceğini ifade eden teoriler olduğu gibi,²²⁷ bir toplumu meydana getiren insan gruplarının istisnasız bir şekilde yukarıdan aşağıya doğru tabakalar halinde sıralandığı, bu sıralamanın kriterlerinin çok değişik olduğu, bununla beraber esas alınan kıymet ne ise bazı insanların buna diğerlerinden daha çok sahip görüldüğü ve onlara bir çeşit üstünlük tanındığı, dolayısıyla sosyal tabakalaşmanın

²²² Grusky, D.B., *Social Stratification*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, s.14443-14452, Erişim Tarihi: 22/08/2012, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767019744>

²²³ John Fulcher, John Scot, *Sociology*, Oxford University Press, 1999, s.601.

²²⁴ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul 2004, s, 221.

²²⁵ Sezer Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 13, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006, s.143.

²²⁶ Özkalp, s. 269.

²²⁷ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul 1976, s. 247.

daima bir eşitsizlik halinin ifadesi olduğunu ifade eden teoriler de bulunmaktadır.²²⁸ Bu teoriye göre, üst tabakalara doğru gidildikçe insanlar alt tabakalarda bulunanlara göre daha fazla imtiyaz sahibidirler.

Toplumsal farklılaşmanın açıklanmasında farklı ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Kapitalist toplum bilimciler toplumsal farklılaşmayı açıklamak için “*tabakalaşma*” kavramını kullanırken, Marksist toplumbilimciler “*toplumsal sınıf*” kavramını kullanırlar. Toplumsal sınıfların ya da tabakaların varlığını servet, gelir, meslek, eğitim, saygınlık, statü ve iktidar gibi ölçütlere bağlayan kapitalist sosyologlar, kümeler arasındaki düzenli farklılıkların aileden ve ailenin içinde bulunduğu tabakalardan miras alındığını kabul ederler. Başka bir ifade ile tabakalaşma belirli bir toplumda egemen olan rol ve statüye göre ortaya çıkan bir farklılaşmadır.²²⁹ Sosyal sınıf ise, aynı sosyal hayat tarzını paylaşan fertlerin meydana getirdiği bir sosyal kategori veya gruptur.²³⁰ Diğer taraftan sınıf ve tabakaların farklı anlamlar içermediğini, aynı şeyler olduğunu ifade edenler de olmuştur.²³¹ Kimi sosyologlar ise, tabakaları evrensel, sınıfları tarihin belli bir döneminde ve toplumlarda ortaya çıkan bir sosyal yapılaşma olarak kabul etmektedirler. Nitekim kölelik sistemi ve kast sistemi gibi tabakalaşma modelleri, nasıl tarihin belli dönemlerinde ve bazı toplumlarda görülen olgular ise, sınıf sistemi de sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan bir tabakalaşma modelidir.²³² Ancak “*tabakalaşma*” kavramı ile “*sınıf*” kavramının aynı anlamda kullanılması bazı anlamsal farklılıkları ortadan kaldıracaktır. Her iki kavram da toplumsal bir tasniften söz etmekle birlikte, tabakalaşma daha çok doğuştan gelen, insanların kendi iradeleri dışında gerçekleşen ve katmanlar arasında hareketliliğin olmadığı ya da çok az ve sınırlı olduğu sanayi öncesi toplumsal yapıyı ifade ederken, sınıf kavramı, sanayi devrimi sonrası toplumsal yapıyı izah etmektedir. Bu toplumsal yapıda mensup olunan sınıf sadece doğuştan gelen özelliklerle kazanılmamakta, insanların doğuştan getirdikleri bir takım özelliklerin yanında kendi kazanımlarının da etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tabakalaşma hiyerarşik bir biçimde bir bölünmeyi ifade ederken, sınıf daha yatay bir bölünmeye dayanır. Aynı zamanda tabakalaşma kısmen de olsa siyasi bir

²²⁸ Erol Güngör, *Sosyal Sınıflar ve Sınıf Kavgası* (R.Aron, Sınıf Mücadelesi Önsöz), Dergah Yay., İstanbul 1992, s.5.

²²⁹ Armağan Sibel, Armağan İbrahim, *Toplum Bilim*, Barış Yayınları, 1988, s.155.

²³⁰ Amiran Kurtakan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.145.

²³¹ Eyüp Kemerlioğlu, *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Saray Kitabevleri, İzmir 1996, s.39.

²³² Arslantürk, Amman, s.379.

anlam içerirken, sınıf kaynağını daha çok ekonomik ve toplumsal iş bölümünden alır. Toplumsal tabakalaşmanın en önemli kaynağı toplumsal sınıf ve yapılarıdır. Günümüzde toplumsal tabakalaşma konusu tamamıyla toplumun sınıfsal farklılaşması temelinde ele alınmakta ve irdelenmektedir.

Sosyologlar sosyal tabakalaşmayı belirleyici birçok etken sıralamaktadırlar. Ancak bunlar arasında ekonomi, itibar, iktidar gücü ve eğitim dikkat çekmektedir. Genellikle ekonomi ve eğitimin belirleyiciliği noktasında ortak kanaatin varlığı söylenebilir. Kimi toplum bilimcilerin ise ekonomi ve eğitim faktörüne yaşam tarzı ve aidiyetlik duygusunu da ekledikleri görülür. Ancak bu faktörlerden hangisinin baskın olduğu toplumun sosyo-kültürel değerlerine göre değişkenlik arz etmektedir. Ekonomik evrimini ve gelişmesini tamamlamış olan toplumlarda maddi faktörlerden çok, eğitim, kültür gibi manevi değerlerin ön plana çıktığı gözlemlenirken, ekonomik olarak kendini ispatlayamamış olan toplumlarda maddi ölçütlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, toplumsal sınıfların oluşması ve etkinliğinin sadece ekonomik gerekçelerle oluştuğunu ifade etmek tarihi sürece ve toplumsal realiteye haksızlık olacaktır. Zira tarihin belli dönemlerinde bazı toplumlarda sınıfsal yapının ayrıştırılmasında başta din ve mistisizm olmak üzere pek çok etkenin ön plana çıktığı görülmektedir. Statü göstergesi olarak meslek, eğitim düzeyi, ekonomik ve siyasi güç ve dinsel faktörlerinin birbirlerini tamamladıkları düşünülebilir. Ayrıca yaşam tarzı ve aidiyetlik duygusunun da ekonomiyle ilişkili olduğunun altını çizebiliriz. İster kapitalist sistem anlayışı ile tabakalaşma denilsin, isterse Marksist anlayışla sınıf denilsin bu farklılıkları ya da eşitsizlikleri ortaya çıkaran önemli etkenler vardır. Her ne kadar bazen iç içe geçmiş etkenler görülse de, yaşayan toplum açısından ekonomi, siyasal ve toplumsal etkenler bunların başlıcalarıdır. Sahip olunan maddi varlıkların eşit olmayan bir şekilde dağılımı ekonomik etkeni, gücün eşit olmayan dağılımı siyasi etkeni, toplumsal statünün eşit olmayan dağılımı ise toplumsal etkeni ifade etmektedir.

Modern toplumlarda sosyal tabakalaşma ya da sınıfların belirginleşmesinde ekonominin önemli bir faktör olduğunu görmekteyiz. Ülkeler ekonomik durumlarına göre sınıflandırılmakta, ülke içerisinde yaşayan bireyler yine maddi durumları baz alınarak farklı sosyal statülere yerleştirilmektedirler. Esas itibarıyla ekonomik durum diğer farklılaşma ölçütlerini de olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Şehirlerde

yerleşim yerleri ekonomik durumlara göre şekillenmekte, sosyal tesisler ve bunlardan faydalanma imkânı yine ekonomik güç ile paralellik arz etmektedir. Diğer taraftan ekonomik durumu iyi olanların çocuklarına daha iyi bir eğitim verme gayreti içerisinde oldukları ve bunun neticesinde de yönetenlerin yine aynı sınıftan hâsıl olduğu bilinen bir gerçektir. Ekonomik gücü elinde bulunduranların siyasi güce de nüfuz ettikleri bilinmektedir. Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birisi olan toplumsal tabakalaşma-sınıflaşma ve bu yapılar arasındaki mücadele önem arz etmektedir.

Genel olarak çok ortaklı şirketlerin müntesiplerinin toplumda bir eşitsizlik halinden bahsettikleri ve bunu farklı tonlarda ifade ettikleri görülmektedir. Nitekim bu yapılanmaların, işçi şirketleri ile başlayan süreç içerisinde toplumumuzda varlığı kanıksanmış olan eşitsizlik hali en büyük argümanları olmuştur. Gerek siyasal yapılanmalar, gerekse ekonomik örgütlenmeler ve sermayenin belli şehirlerle belli ellerde toplanması hali toplumsal eşitsizliğin bir delili olarak kullanılmıştır.

Yimpaş özelinde çok ortaklı şirketlerin ortaklarının genel olarak tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bir tabakalaşma veya sınıflandırma sisteminin var olduğunu ve bu tabakalaşma içerisinde “ötekileştirilmiş” bir grubun bilinçli bir şekilde oluşturulduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte genel profilleri incelendiği zaman, her ne kadar eğitim, dinî pratik, itikat ve cemaatsel olarak, özellikle de ekonomik seviye olarak farklılıklar gösterebilirler de, kültürel olarak aynı temelde buluştukları görülmektedir. Yine ülkemizde yaşanan bir takım siyasi ve ekonomik olayların kendilerinin sınıf bilincinin oluşmasında önemli bir etken olduğunu ifade etmektedirler. Hatta sınıfsal yapılanmanın bilinçli bir şekilde oluşturulduğunu, iktidarın, ekonomik ve bürokratik seçkinlerin belli çevrelerde toplandığını ve hep kendi içlerinde el değiştirdiğini ifade eden ortaklar ve çalışanlar da olmuştur.

Ortaklarının önemli bir kısmı, Avrupa ülkelerine gelmeden önceki toplumsal statülerinden yakınlıkla bahsetmekle birlikte, Avrupa’da kendilerinin çalışma şartları bakımından *köleleştirildiklerini* ifade etmektedirler. Kendilerinin çalışma koşulları olarak en aşağı şartlar da çalıştırıldıklarını, yine barınma ve beslenme bakımından da buldukları ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin çok gerisinde olduklarını ifade etmektedirler. Diğer taraftan, Avrupa ülkelerine işçi olarak gitmeden önceki dönemde

ülkemizdeki sosyo ekonomik problemlerin de insani yaşam standartlarının gerisinde olduğunu ifade eden ortaklar da olmuştur. “köleleşme”, “köleleştirilme” veya “köle hayatı yaşama” ifadelerini kullanan ortakların daha çok Avrupa ülkelerinde bulunan ortaklar olduğu yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Türkiye’de bulunan ortaklar aynı gerekçelerden çok daha seyrek bahsetmekte ya da bu ifadelere katılmadıklarını beyan etmektedirler. Bu ifadelerin arka planında yurt dışında bulunan vatandaşlarımızın yaşadıkları sosyo ekonomik durumların olduğu gözlemlenmektedir. Aslında burada bahsedilen kölelik sistemi; insanın kendisinin değil, emeğinin köleleştirilmesidir. Yine köleleştirildiğini ifade eden vatandaşlarımızın hem kendilerinin hem de gelecek nesillerin aynı sıkıntıları, ülkemizde yapılacak yatırımlarla, yaşamayacakları düşüncesiyle ortak oldukları görülmektedir. Ortaklar her ne kadar yaşadıkları durumu kölelik ya da köleleştirme olarak ifade etmişlerse de, aslında ifadelerinden sadece kendilerinin bireysel olarak yaşadıkları şartlardan şikâyetçi olmadıkları, gerek ülke içerisinde, gerekse ülkeler arasında bir takım sınıfsal yapılanmanın varlığını kabul ettikleri ve bunun da kendilerini sosyolojik olarak yeni arayışlara teşvik ettiği görülmektedir.

Ortaklarla yapılmış olan mülakatlardan toplumun Kast sistemindekine benzer bir şekilde sert olmamakla birlikte statüsel ve sonradan kazanılmış bir takım meziyetlerle tabakalandırıldığını ve bu yapılanma içerisinde din adamlarına ayrı bir konum takdir edildiğini görmekteyiz. Nitekim Ortaklardan Bolat; “... bizde din adamlarının yeri ve konumu farklıdır. Onlara her zaman saygı duyar, bağlılığımızı bildiririz. Çoğu zaman dinî bilgilerimizi kendilerinden öğrenmiş ve sorgulamadan da kabul etmiş, onları uygulamaya başlamışızdır. Zaman zaman din adamları ile zenginler birlikte hareket ederler. ...yine aynı şekilde zenginler toplumda yanlış bile yapsalar saygı görmekte, buna karşılık ekonomik durumu iyi olmayanlar sürekli olarak aşağılanmaktadır. Doğruları bile sorgulanmaktadır. Yaşadığımız köyde bile insanlar ekonomik durumlarına göre değerlendirilmektedirler. Bu sadece bizim ülkemizde değil Avrupa’da da kısmen bu şekildedir....siyasi olarak ön plana çıkan kimselerin de toplumda saygınlığı farklıdır...” derken aslında bir sınıfsal yapılanmadan ve bu sınıfsal yapılanmanın kriterlerinden bahsetmektedir. Ona göre, kast sistemine benzer bir toplumsal yapılanmadan bahsetmek mümkündür. Bu sistemin en önemli kriterleri olarak da dinî otorite, ekonomik ve siyasi güç ön plana çıkmaktadır. Bunu ifade ederken

de aynı zamanda bu yapılanmadan şikâyetçi olduğu da gözlemlenmektedir. Her ne kadar Hindistan'da var olduğu gibi sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir sistemden bahsetmek doğru olmayacaksa da, toplumlarda buna benzer bir yapılanmanın olduğunu kabul ettikleri sonucunu bu ifadelerden çıkarmak mümkündür. Bu yapılanma çok ortaklı şirketlerin ortak yapılarının oluşmasında ve toplum nezdinde itibar kazanmalarında iki şekilde mâkes bulmuştur. Birincisi, bu yapılanmadan şikâyetçi olan insanlar, yapılanmaya baş kaldırmışlar ve alternatifini olacağını düşündükleri, kendilerinin de itibar görecekları sistemi desteklemişlerdir. Diğeri ise özellikle siyasilerin ve din adamlarının toplum nezdindeki bu ayrıcalıklı, itibarî değerini fark eden çok ortaklı şirketlerin kurucu ve yöneticileri, ortaklıkların toplanmasında bu itibarî değeri ziyadesiyle kullanmışlardır.

Ortaklarla yapılan mülakatlardan ve literatür taramasından elde edilen sonuçlar değerlendirildiği zaman toplumumuzda, feodal toplumların genel özelliği olarak görülen “*zümre tipi*” bir yapılanmanın var olduğunu görmekteyiz. Zümre tipi yapılanmada, seçkinlerin ailesi son derece önemlidir. Bu aile tüm toplumsal yapılanma ve eşitsizlik sistemini belirleyebilir. Kral, ülkenin temsilcisi, aynı zamanda başkomutanıdır. Soylular ise büyük itibarı olan aristokratik ailelerdir. Tüccar ve zanaatkârlar ise toprağa bağlı olmaksızın kasabalarda yaşarlar. Tüccar ve zanaatkârlar loncaları ya yasal olarak kapalı ya da çeşitli yollarla girişi zorlaştırılmış, babadan oğla geçen meslek üyelerinin örgütleridir. Bu kapalı sosyal sitemde kısmen de olsa hareketlilik söz konusudur. Zenginleşen tüccarlar krala sağladıkları mali yardımlar karşılığında soyluluk unvanları satın alabilirler.²³³ Zümreler arası hareketlilik kastlardan daha fazla ancak sınıflardan daha azdır.²³⁴

Soylular ve ruhban zümreleri zamanla geliştirip olgunlaştırarak kurumlaştırdıkları ve pekiştirdikleri ayrıcalıkları ve otoritelerindeki tekellerini korumak için sık sık çekişme ve çatışma içine girmişlerdir. Genellikle başlangıçta etkili olan ruhban, daha sonraki gelişmeler sonucunda, bu etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Bununla birlikte her iki zümre uzun süre ötekiler üzerindeki etki ve denetimlerini sürdürebilmiştir. Kendilerine yönelen tehlikeler karşısında hemen kapanıp ayrıcalık ve haklarını koruyacak önlemleri almışlar ve titizlikle uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Özellikle askeri aristokrasi, kendi zümresini korumak için aldığı tüzel ve

²³³ Özkalp, s.275.

²³⁴ Kemerlioğlu, s.29.

töresel önlemler ile bu zümreyi oldukça sıkı bir biçimde kalıtıma bağlamıştır. Bununla birlikte, çok ender durumlarda ve yine kendi katı denetimi altında, olağanüstü yararlılıklar gösteren ve büyük başarılar sağlayan kişilerin zümrelerine geçmesine izin verdikleri de görülmüştür. Daha sonraları ekonomik başarı gösterenlerden pek azının da bu zümreye yükselmesine bazı olanaklar tanımıştır.²³⁵

Malkoç, “...ülkemizde yıllardır zengin olanlar hep aynı kimseler. Devletin tüm işlerini onlar yapıyor. Onlardan birisini bulmadan ve araya koymadan devlette işini zor yapıyorsun. Bunların çoğu eski ve yeni siyasiler, bürokratlar ve ekonomik durumu iyi olanlar...” derken, toplumumuzda bir seçkinler sınıfından bahsetmekte ve onların zümre tipi tabakalaşma da olduğu gibi ayrıcalıklı olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeden hareketle toplumsal yapımızın zümre tipi tabakalaşmaya benzerlik arz ettiğini ifade etmek yeterli olmayabilir. Ancak ortakların “... Türkiye’de bazı iktisadi kuruluşlar var. TÜSİAD gibi, bunlara üye olmak çok zor. Bir iktisadi kuruluş gibi değil, istediklerini ve kafalarına uyanları alıyorlar, uymayanları almıyorlar. ...yine askeriyede isteyen herkes yükselmiyor. Kendi istediklerini yükseltiyorlar. ...bürokraside üst dereceye gelenler, ya eski bürokratların çocukları, ya da çok kuvvetli torpilleri var...” ifadeleri ile, ayrıcalıklı bir zümrenin varlığından bahsetmekte ve aynı zamanda bu zümrelerin kendi aralarında oluşturdukları sistemi yine kendi elleri ile devam ettirdiklerini ifade etmektedir. Ortaklar “... ekonomik olarak iyi duruma geldiğimiz zaman bunlara alternatif sistemler oluşturacak veya istediklerimizi yaptıracağız..” derken de ortak olmasının gerekçesini sınıfsal yapılanma içerisinde yer bulma çabası olarak açıklamaktadır.

Modern zamanlarda toplumsal tabakalaşma kavramından ziyade “sınıf” kavramı kullanılmaktadır. Toplumsal sınıf, hem kendisi, hem de başkaları tarafından prestij, toplumsal ilişkiler, faaliyetler, mallar ve değer yüklemeleri bakımından toplumun diğer kesimlerinden farklı sayılan bir grubudur.²³⁶ “Sınıf” kavramı ilk defa Karl Marks tarafından ortaya atılmıştır. Marks’ın sınıf kavramındaki temel ölçütü ise mülkiyet kavramıdır.²³⁷ Sınıf sistemi endüstriyel sistemin karakteristik gruplarıdır. Burada din ve geleneklerden çok makineleşme, üretim araçlarına sahiplik ve teknoloji önem

²³⁵ Kemerlioğlu, s.32.

²³⁶ Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, Cem Yay., İstanbul 2007, s.223.

²³⁷ Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Yay., Bursa 2010, s.92.

kazanmaktadır.²³⁸ Bununla birlikte sosyal sınıf, aynı sosyal hayat tarzını paylaşan fertlerin meydana getirdiği bir sosyal kategori veya grup olarak ifade edilebilir.²³⁹ Ortaklarla yapılan mülakatlardan ve gözlemlerden elde edilen veriler değerlendirildiği zaman kendilerini gerek üretim araçlarının ve mülkiyetin sahibi olma bakımından, gerekse tüketim alışkanlıkları ve “zorunlulukları” itibariyle aynı kategoride değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Toplumsal sınıflar, kastlardan ve zümrelerden daha az kapalıdırlar. Katmanlar arasındaki geçirgenlik öteki tabakalaşma tiplerinden daha fazladır. Kalıtımsal olmayan bu tabakalaşma biçiminde katmanlar arasındaki hareketlilik, töreler dogmalar ve yasalarla sınırlanmamış, tersine değerlerle yüceltilip desteklenmiştir.²⁴⁰ Sınıf sistemleri tipik olarak öteki tabakalaşma sistemlerinden daha akışkan bir yapıya sahiptir. Sınıflar arasındaki sınırlar hiçbir zaman açık seçik değildir. Farklı sınıflar arasındaki evliliklere getirilen hiçbir biçimsel sınırlama yoktur. Diğer taraftan sosyologlar her ne kadar doğuştan gelen özellikleri sosyal sınıfların belirlenmesinde önemli bir etken olarak ifade etseler de tek neden olarak zikredilemeyeceğini de beyan etmektedirler.²⁴¹ Toplumumuzda var olduğu kabul edilen sınıfsal yapılanmada da durum bu iki özellik etrafında cereyan etmektedir. Bir taraftan doğuştan gelen özellikler sınıfsal yapılanmada etkin bir rol oynarken, diğer taraftan, sonradan kazanılan bir takım özelliklerin sınıfsal yapılanmada belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Cumhuriyet Türkiye’inde gelişen bir takım olay ve olguların etkisi ile ekonomik etkenlerin ön plana çıkmasıyla birlikte, sonradan kazanılan özelliklerden iktisadi olanının, sınıfların belirlenmesinde ve sınıflar arası hareketlilikte önemli bir etken olmuştur. Türken “.... *Elde edecekleri ekonomik gücün kendilerini, imkanlara sahip olma ve onları kullanma bakımından farklılaştıracağını, böylelikle toplumun diğer bireylerinin yaşadığı imkanlardan faydalanacaklarını...*” ifade etmektedir. Bu ekonomik gücün beraberinde statüyü de getireceği inancının yansımasıdır. Aynı zamanda varlığı içselleştirilmiş olan sınıfsal yapılanma içerisinde, seçkinlerin tüketim alışkanlıklarına ve mülkiyete duyulan özlemin ifadesidir.

²³⁸ Özkalp, s. 277.

²³⁹ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s.145.

²⁴⁰ Kemerlioğlu, s.37.

²⁴¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yay., Ankara 2000, s. 259.

Sınıf ve statü kavramlarının öteden beri toplumbilimciler tarafından muadil kelimeler olarak kullanıldığı da olmuştur. Sınıf kavramı insanların toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına göre bilinçli ya da bilinçsiz bölünmeleridir. Toplumsal statü ise bir bölünmeyi ifade etmez, birçok faktör tarafından belirlenen bir pozisyonu içerir. Bu faktörler sadece ekonomik faktörler değildir. Toplum içindeki bireyler işgal ettikleri mevkilere göre derecelenmekte ve değerlendirilmektedirler. Bu dereceler onlara belli bir saygınlık kazandırmaktadır. Toplumsal sınıflar mülkiyete ve prestije ilişkin unsurlar nedeniyle resmen tanınmış değillerdir. Toplumsal sınıflar maddi ve kendiliğinden oluşan gerçeklerdir. O halde bir toplumun üretim sürecinde belirli ve benzer bir rol oynayan ve aşağı yukarı aynı benzer ilişkileri yaşayan insanlar bütünü olarak toplumsal gerçekler, toplumsal sınıfları meydana getirirler.²⁴² Görüldüğü gibi, sınıf sistemlerinde tasnifleme doğum ve bireysel başarıya bağlıdır.²⁴³ Ancak sınıf siteminde bireylerin konumunun büyük ölçüde doğumdan ziyade bireysel başarıya bağlı olduğunu ifade edenler de olmuştur.²⁴⁴ Görüldüğü gibi toplumsal sınıfların belirlenmesinde çoğu zaman karşılıklı ilişki içerisinde olan güç, iktidar ve ekonomi önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal sınıfların ayrıştırılmasında her ne kadar değişik kriterler ve ölçütler kullanılıyorsa da ağırlıklı olarak “gelir” ve “mülkiyet” kavramlarının ön plana çıktığını görmekteyiz. Toplumsal sınıfların belirlenmesinde, sadece ekonomik nedenleri ortaya koymak gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Ekonomik etkenlerle birlikte tarihin değişik dönemlerinde ve toplumların sosyo kültürel durumlarına göre sınıfların oluşmasında etkin olan nedenler farklılıklar arz etmektedir. Din, siyaset, iktidar bunların başında gelir. Ancak, servet ve mülkiyete dayanan sınıflanma yapısının toplumun tamamını yönlendirme çabası içerisinde oldukları ve tüm toplumsal sınıflar içerisinde dikkat çekici bir konuma sahip oldukları gözlemlenmektedir. İşte bu yapılanma biçimi ortakların ilgisini çekmiş ve kendilerini cezbeden önemli bir unsur haline dönüşmüştür. Toplumsal yapılanma içerisinde meydana gelen oluşumların intikam dürtüsü ile sadece alternatif oluşturma çabası içerisinde olduklarını iddia etmek yeterli olmayacaktır. Bu aynı zamanda statüsel olarak farklılaşmış olan yapıya duyulan özlemin ifadesidir.

²⁴² Özkalp, s. 277.

²⁴³ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, Uşak Yay., Ankara 2005, s.113.

²⁴⁴ Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Yay., Bursa 2011, s.199.

Ortaklarla yapılan mülakatlarda iki sosyal düşünce geleneğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisi, mülkiyeti esas alan ve toplumları, artığı üretenlerin teşkil ettiği “sömürülenler” ile artığa el koyan “sömürenler” olarak sınıflandıran Marks’tır. Ortakların bu konudaki değerlendirmeleri toplumsal çatışma bölümünde ayrıntılı olarak işlenecektir. Ancak ortakların anlatımlarında sık sık Marks’ın tanımlarında ifadesini bulan “sömüren” ve “sömürülen” kavramlarını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu sömürme ve sömürülme ifadeleri bazen ülke içerisindeki bir yapılanmayı hedef alırken, bazen de ülkeler arası ilişkileri ön plana çıkardıkları görülmektedir. Diğeri ise güç ve otoriteyi esas alan Weber’dir. Ancak ortaklar genel olarak gücün ve otoritenin etkinlik şiddetini ekonomiden aldığını, ekonomik olarak kalkınmamış olanların böyle bir hakkının olmadığını ifade etmektedirler.

Günümüz sanayi toplumlarının çoğunda olduğu gibi, bizim toplumumuzda da eşitsizlik ilkesine dayanan bir sınıfsal yapı görülmektedir. Bizim toplumumuzda görülen bu yapılanma biçimi, diğer endüstri toplumlarının yapılanması ile benzerlikler arz etmekle birlikte, her toplumda olduğu gibi bizim toplumumuzda da tarihi ve kültürel temeller ile bir takım dış etkenlerin şekillendirdiği farklılıklar da görülmektedir.

Türklerin kökenini oluşturan Oğuzlarda, babadan oğla geçen bir aristokrasinin var olduğu gözlemlenince, Türklerde aristokrasinin bulunmadığı yolundaki iddialar konusunda şüpheler uyanmaktadır. Daha eski Türk topluluklarında olduğu gibi, Oğuzlarda da, tepede bir Han ya da aşiret başkanının, onun altında da bir aristokrat tabakanın (beyler), son olarak da alt sınıflar ya da halkın yer aldığı basit bir tabakalaşma düzeni görülmektedir.²⁴⁵ Diğer taraftan özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin mirasını devraldığı Osmanlı İmparatorluğunda da benzer bir şekilde babadan oğla geçen bir seçkinler sınıfının olduğu, yönetenler ile yönetilenlerin farklılaştırıldığı ve ayrıştırıldığı bir yapının varlığı görülmektedir. Ancak bu feodal sistemde ya da kast sisteminde olduğu gibi katı bir tabakalaşma değil, hareketliliğin de mümkün ve olabildiğince yaygın olduğu sınıfsal bir yapıdır. Bununla birlikte Türkiye’de Batı’daki gibi sınıfsal ayırım ve sınıflar arasında oluşan uçurum Osmanlı’nın son dönemlerinde nüveleri görülmüş olsa bile cılız bir halde bulunmaktadır. Bu tarihi gelenek millet olarak sınıfsal

²⁴⁵ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2006, s.82.

yapılanmayı ve bu yapılanma içerisinde ayrıcalıklı sınıfların varlığını içselleştirmemizi sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır.

Türkiye toplumunun karakteristik özelliklerinden birisi de Osmanlı İmparatorluğunun devamı olduğu kadar bir geçiş toplumu olmasıdır. Geçiş aşamasının en karakteristik özelliği toplumun yapısal olarak kurumsallaşamamış ve sosyolojik yapısının belirginleşmemiş, safların tercihinin tam olarak yapılamamış olmasıdır. Elbette hiç bir toplumun statik, durağan bir yapıya sahip olduğu ve değişmeden hayatini devam ettirdiği iddia edilemez. Dolayısıyla Türkiye toplumu da, tarihi süreç içerisinde değişmektedir. Ancak bu değişkenlik aynı zamanda bir geçiş toplumu özelliği göstermektedir. Geleneksel toplumdaki, modern topluma veya doğu medeniyetinden Batı medeniyetine doğru bir geçiş aşamasında olan, başka bir ifade ile iki medeniyet arasında git gel yaşamak durumunda olan Türkiye, bu geçiş aşamasında bir kısım kurumları ve kalıntıları devam ettirirken bir kısmını da terk etmekte ve yerine yenilerini oluşturmaktadır. Tarihsel bir durum olarak geçiş pozisyonu, bir takım zıtlıkları da beraberinde getirmektedir. İşte Türkiye toplumu sınıfsal yönden analiz edilirken hem bu tarihi mirası hem de yaşamış olduğu ikilem göz önünde bulundurularak hareket edilmelidir.

Türkiye’de toplumsal tabakalaşma ve farklılaşma çeşitliliklerini neden ve sonuç ilişkisi içerisinde çoğaltmak mümkündür. Bunların başlıcalarını din, eğitim, statü ve ekonomi olarak sıralamak mümkündür. Ancak ekonominin başat bir rol oynadığı ve diğerlerini de etkilediği görülmektedir. Toplumun yapılanmasında, şehirlerin inşa edilmesinde en önemli etken olarak, aristokratik miras ve birbirleri ile karşılıklı ilişki içerisinde olan ekonomiyi zikretmek mümkündür. Öteden beri aristokrasi, bürokrasi ve iktisadi güçlerin birbirleri ile ilişki içerisinde buldukları ve toplumda ötekileştirilmiş bir sistemin kendiliğinden ortaya çıktığı görülmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin ilgi görmeye başladıkları 1990’lı yıllardan itibaren ve özellikle de 1995’den sonra bu şirketlerin gelişmesine paralel yeni bir toplumsal yapılanmanın olduğu gözlemlenmektedir. Bu, çok ortaklı şirketlerin getirmiş olduğu yeni yapılanma, milliyetçi muhafazakâr, manevi değerlere saygılı olmakla birlikte, tüketim alışkanlıkları itibariyle batılı hayat tarzını benimsemiş olan bir yaşam biçimidir.

Bu yaşam biçimi kısa süre içerisinde bu şirketlerin ilk kurulduğu çevrelerde ilgi görmeye başlamış ve bu yapılanmaların hızlı bir şekilde yayılmasına nende olmuştur.

3.1.1.2. Toplumsal Çatışma

Çok ortaklı şirketlerin kurulması ve yatırımcıların rağbet göstermelerindeki en önemli nedenlerden birisi olarak, toplumun sınıfsal yapılanması ve bu yapılanma arasındaki mücadelenin olduğu görülmektedir. Ortakların, hatta bu kuruluşların müşterilerinin dahi örtük bir şekilde sınıfsal yapılanma ve bu yapılanma içerisinde var olduğunu düşündükleri mücadeleden bahsettikleri görülmektedir. Bu mücadele toplumda var olan sınıflar arası bir “çatışma” halindedir. Yimpaş Holding ortaklarından Çördük: “... biz ülkemizde ikinci sınıf vatandaşlar olarak görülüyoruz. Siyasi olarak tercihlerimize saygı duyulmuyor. Biz çalışıyoruz ama karnımızı zor doyuruyoruz. Bizim üzerimizden hiçbir iş yapmadan ceplerini dolduranlar var. Bizim emeklerimizi sömürenler var. ... aslında bu sadece bizim ülkemizde değil, bizim çalıştığımız Avrupa ülkelerinde de var. Hem ağır şartlarda çalışıyoruz onlara kazandırıyoruz, hem de insan onuruna yakışır bir muamele görmüyoruz. Bizim ülkemizde olduğu gibi Avrupa ülkelerinde de bir kaymak tabakası var ve bunlar her halükarda kazanıyorlar. Ayrıca ülkelerden durumu çok iyi olanlar ve geri kalan bazı ülkeleri sömürenler var. Bunlar ülkemizin kaynaklarına yeterli hâkim olamamasından kaynaklanıyor. Biz bu sıkıntıları yaşıyoruz ama çocuklarımız yaşamasın. Onlar kendi ayakları üzerinde durabilsinler, insanca yaşasınlar...” demektedir. Burada ortağın ifadesinde açık bir şekilde bir sınıfsal yapı ve bu sınıfsal yapılanma içerisinde sömüren ve sömürülen bir yapılanmanın olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bu yapılanma içerisinde ortakların, bu çok ortaklı şirketler vasıtasıyla mücadele içerisine girdikleri de anlaşılmaktadır. Zira ortakların bir kısmı kendilerini sömüren ve sömürülen şeklinde tasnif edilmiş toplumsal yapılanmanın içerisinde, sömürülen taraf olarak gördükleri ve bu şirketler vasıtasıyla sınıfsal bir mücadele içerisinde oldukları şeklinde algılamaktadır. Ancak burada dikkat çeken önemli bir hususta, bu mücadelenin sadece ülke içerisinde var olan sınıflar arası bir mücadele olarak algılanması değil, aynı zamanda ülkeler arası bir mücadeleden bahsetmesidir. Zira ülkemizin üretim kaynakları ve bunların işlenmesi itibarıyla yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olamadığı, dolayısıyla sömürülen bir konumda olduğunu ifade etmektedirler.

Çatışma kuramı denilince akla Karl Marks gelmektedir. Marks’da toplumsal sınıfların tanımını, sınıf mücadelesinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Ona göre tarih, sınıflar arası bir mücadeleden ibarettir. Toplumsal sınıflar da bu mücadelede yer alan en belirgin ve büyük role sahip aktörlerdir.²⁴⁶ Sınıf kavramı Marksist gelenekte esas olarak sınıf çatışması ve değişme analizlerinin içeriğine yerleştirilmiştir.²⁴⁷ Marksçı sınıf kuramında öncelik, toplumsal sınıfta değil, sınıflar arasındaki mücadelededir. Ona göre, sınıflar tek başlarına ele alınıp incelenemezler. Sınıflar ancak “*artığa el koymak*” için girdikleri karşılıklı ilişkiler çerçevesinde kavranabilirler. Diğer taraftan toplumsal sınıflar oluşturulmuş kategoriler olarak değil, tarihsel kavramlar olarak incelenebilirler.²⁴⁸ Marks’a göre toplum, bireyler arası etkileşim ve ilişkiler, kurum ve kurumlar arası bağlardan örülmüş bütün değil, diyalektik bir bağlamda zıt ve uzlaşmaz düşmansı sınıflardan meydana gelmiş bütündür.²⁴⁹ Marks’a göre sınıf, hangi cemiyette olursa olsun, mertebeli olarak mevcut bulunan grupları ifade eder ve sosyal sınıfların kaynağı da istihsal organizasyonunda bulunabilir. Ayrıca bu sosyal sınıf kendi şuuruna varır, diğer sosyal gruplarla münasebetinde ve onlarla mücadele içinde kendi birliğini fark eder. Her toplum, istihsal vasıtalarına sahip olan, siyasi hâkimiyeti elinde bulunduran ve diğerlerini istismar eden bir hâkim sınıfa sahiptir. Sonuçta kapitalist toplum içerisinde oluşan iki esas sınıfın, “*burjuvazi ile proletarya*”nın arasında mücadele oluşur ve bütün mesele bu iki gruptan birini tercih etme meselesinden ibarettir.²⁵⁰

Ortaklar ülke içerisindeki sınıfsal yapılanma olduğunu belirtirlerken, bu yapılanmanın kendi içerisinde de çeşitlilik arz ettiğini ifade etmektedirler. Zira ortakların önemli bir kısmının yerleşim yeri olan köy hayatında bile tarım arazilerine ve bunları işlemeye yönelik aletlere sahip olma bakımından farklılıkların olduğunu ifade etmektedirler. Ortakların Avrupa ülkelerine gitmeden önce genel olarak toplum içerisinde gündelikçi, çoban, inşaat işçisi gibi düşük seviyeli işlerde çalıştıkları gözlemlenmektedir. Demirci “...biz Avrupa’ya gelmeden önce memlekette hiçbir sosyal

²⁴⁶ Özkalp, s.277.

²⁴⁷ Hayriye Erbaş, “*Fark/Kimlik, Sınıf*”, Editör, Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun & Deniz Yüzuak; Fark/Kimlik, Sınıf, EOS Yayınları, Ankara 2007, s.36.

²⁴⁸ Metin Özügürlü, *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Kalkedon Yay., İstanbul 2008, s. 24.

²⁴⁹ Sezgin Kızılçelik, *Marx’ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2007, s.131.

²⁵⁰ Raymond Aron, *Sınıf Mücadelesi*, (Çev. Erol Güngör), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s.51-68.

güvencesi olmayan inşaat işlerinde çalışıyorduk. İnşaat işleri bulamadığımız zaman tarlası çok olanların tarlalarında günlük yevmiye ile çalışırdık. Kendi tarım işlerimizi yaptırmak için traktörü olan, diğer tarım aletleri olan kimselerin işlerinde bazen karşılıksız olarak çalışır ve kendi işimizi yapmasını isterdik. Aslında karşılıksız olarak çalıştığımız kimse bizim işlerimizi de karşılıksız yapmazdı, ücreti ne ise alırdı. Ama biz sıranın kendimize gelmesini ve böylece işlerimizin daha iyi yapılmasını sağlamaya çalışırdık...” burada ekonomik etkenler kadar üretim aletlerine ve mülkiyete sahip olma etkeni de dikkat çekmektedir. Marks toplumu genel olarak tanımlarken ekonomik etkenler üzerinde durmaktadır. Ona göre, toplumu ve toplumsal hadiseleri belirleyen yegâne etken ekonomik faktördür. Zaman zaman Marks toplumu iki ana sınıfa ayırmakla birlikte, sınıf ayrımını daha da ileri götürerek, sınıfları da kendi içlerinde katmanlara ayırdığı, örneğin burjuvayı, mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi gibi ayrımlara gittiği görülmektedir.²⁵¹ Ayrıca Marks'ın eserlerinde sınıf sayısının farklılıklar arz ettiğini, bir eserinde, feodal zadedgân, burjuvazi, küçük burjuvazi, büyük ve orta çapta çiftçi, hür küçük çiftçi, köle çiftçi, ziraat işçileri ve sanayi işçileri olmak üzere sekiz ayrı sınıftan, bir başka çalışmasında da mali burjuvazi, sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, küçük burjuvazi, çiftçi sınıfı, proletarya sınıfı ve lümpen proletarya gibi değişik sınıf tanımlamaları yaptığı da görülmektedir.²⁵²

Çok ortaklı şirketlerle birlikte sınıfsal çatışma içerisinde proletaryayı teşkil ettiğini düşünen insanlar, burjuvaya karşı varlıklarının bilincinde olmuşlar ve mücadeleye girişmişlerdir. Bu sınıflar arası mücadele sadece köylülük düzeyinde, arazisi olmayan ya da az olan, tarım alet ve teknolojilerine sahip olmayan, kendi emek gücü ile hayatini devam ettirmeye çalışan insanlarla tüm bunlara sahip olan insanlar arasındaki mücadeleden ibaret olduğunu iddia etmek olayı tek taraflı ve küçük ölçekte izah etmek olacaktır. Marks, bir sınıfın ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu ve kendi kurumları aracılığıyla bu çıkarlarının peşine düştüğü zaman bir sınıf olduğu konusunda son derece ısrarlıdır.²⁵³ Bu açıdan bakıldığında çok ortaklı şirketlerin ya da Yimpaş ortaklarının gelişim seyrini Marks'ın “*bilinç*” hali ile özdeşleştirdiği bir sınıf çatışması olarak değil, teknolojik dönemin getirdiği imkânlar ve bunları tüketim

²⁵¹ Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yay., Ankara 1979, s. 250.

²⁵² Aron, s.53-54.

²⁵³ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınhay). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s.112

imkânlarına sahip olmak ve olmamak arasında var olan ve aynı zamanda özentinin getirdiği bir mücadeleden ibaret olarak görmek gerekir.

Emek gücü “*insanlığı*” tanımlar; bu şekilde ihtiyaçların karşılanması insanların yetilerini ve potansiyelini geliştirir. Fakat üretimin tüm biçimleri “*nesneleşme*”yle sonuçlanır. İnsanlar bu süreçte, kendi yaratıcı yeteneklerinin somut ürünleri olan, ancak yaratıcılarından fiilen ayrılmaya başlayan malları imal ederler. Yabancılaşma, işte insanlığın türsel varlığıyla nesneleşmesinin kapitalizmde büründüğü çarpık biçimidir.²⁵⁴ Görüldüğü gibi; emeğin kendisi gibi, emeğin yabancılaşması da, Marks için, sadece düşünsel ya da tinsel alanda değil, insanın fiziksel varoluş ve maddi üretim dünyasında yer alan bir süreçtir. “*Yabancılaşmış emek*”, bazı insanlara başkalarının zorladıkları bir çalışma, “*zoraki emek*”tir; ayrıca, işçi tarafından onunla üretilenlere, başkalarınca, yani “*üretim sisteminin efendileri*”nce el konulan emek türüdür.²⁵⁵ Marksist çatışma kuramında işçi sınıfı ise bu noktada “*insanlığı yitirtiyor olma*”nın bilincinde ve bu sorunun üstesinden gelmenin yollarını arayan tek sınıftır. İşçi sınıfı, meta’nın kendine yabancılaşmasıdır, fakat kendine yabancılaşarak bir eleştirel devrimci bilinç, bir sınıf bilinci geliştirir.²⁵⁶ Gerek işçi şirketleri gerekse çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkması ile birlikte, emeğine ve birikime yabancılaştırıldığını düşünen insanlar bunu bir çıkar yolu olarak görmüşlerdir. Çünkü bu sistem içerisinde teorik olarak işçilerin patron olması yani emeğinin ve birikiminin hâkimi olması durumlarından bahsedilmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin yapılanmalarını izah eden önemli kuramlardan birisi de Dahrendorf’un kuramıdır. Dahrendorf, Marks’ın sınıf kuramını değiştirmeye çalışan ve ona önemli katkılarda bulunmuş bir toplum bilimcidir.²⁵⁷ Dahrendorf’a göre anonim şirketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte mülkiyet ve sermaye ile firmanın yönetimi ve denetiminin ayrıldığı bunun sonucu olarak da burjuva sınıfının giderek kendi içinde mâlikler ve yöneticiler olarak bölündüğünü görmekteyiz. Aynı şekilde işçi sınıfı da kendi arasında, kalifiye işçi, yarı kalifiye işçi ve düz işçi olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.²⁵⁸ Toplumun bir yüzü çatışma diğeri ise işbirliği olan bir madalyona

²⁵⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s.798

²⁵⁵ Tom Bottomore, & Nisbet, R, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete Tunçay & Aydın Uğur), Ayraç Yayınları, Ankara 2002, s.131.

²⁵⁶ Löwith, K., *Max Weber ve Karl Marx*, (Çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara 1999, s. 161.

²⁵⁷ Özkalp, s. 279.

²⁵⁸ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1997, s.189-190.

benzeten Dahrendorf, Marks'a karşı, toplumsal çatışmanın pek çok yönü bulunduğunu ve tek bir merkezi sorun etrafında sabitlenmediğini belirtmekteydi.²⁵⁹ Dahrendorf toplumsal çatışmaların yapısal kaynağını üretim araçlarının mülkiyetinin eşit olmayan dağılımında değil, otoritenin eşit olmayan dağılımında görür.²⁶⁰ O, sınıfların ortaya çıkmasında hükmetme ve hükmedilmenin ortaya çıkardığı otorite ilişkilerinden bahseder ve sınıf yapısının da üretim araçlarının mülkiyetinden daha çok otoriteye dayandığını söyler. Sonuçta çabalar toplumsal çatışmayı bastırmak yerine, onu etkin bir kurumsallaştırma sayesinde düzenleme yönünde yoğunlaştırılmalıdır. Çünkü Dahrendorf'a göre de çatışma toplumdan silinemez ve toplumsal yapının değişimi ve gelişimi için işlevseldir. Önemli olan çatışmanın, bastırılmak yerine etkin bir kurumsallaştırma ile düzenlenmesidir.²⁶¹

3.1.1.3. Statü, Güç ve İktidar

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasındaki etkenlerden birisi de bu şirketler aracılığıyla elde edilecek güce paralel toplumsal statü kazanılması, böylece de iktidar erkine sahip olunmasıdır. Ortakların önemli bir kısmı ekonomik ayrıcalığın beraberinde gücü getirdiğini, bunun da toplumsal statüyü farklılaştırdığını, iktidar üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedirler. Bu bir yönüyle güç, statü ve iktidara duyulan özlemi ifade ederken, aynı zamanda sınıfsal bir yapılanmaya işaret etmektedir. Ülgener, "Nüfuz ve iktidar sahiplerini oldum olası servet peşinde koşturan saikleri alelade kâr ve rantabilite ölçüsünden büsbütün başka maksatlarda aramalıyız. Bunlar yerine göre, siyasi hayatta paye ve iktidar sahibi olmak, debdebe ve saltanat sürmek, unvan ve asalet satmak, nam ve nişan peşinde başkalarıyla yarışmak"²⁶² demektedir. Bu sınıfsal yapılanma Marks'ta olduğu gibi salt iktisadi yapılanma değil, zihniyeti de ön planda tutan bir yapılanmadır. Kendisi ile derinlemesine görüştüğümüz ciddi bir sermaye ile Yimpaş'a ortak olan katılımcılarımızdan Ekinci "...bu şirketlerin elde edeceği ekonomik gücün, iktidarlar üzerinde etkili olacağını, zaten Türkiye'de iktidar olabilmenin yolunun ekonomik güce kavuşmaktan geçtiğini..." ifade ederken, bir başka katılımcı Üstündağ "...ekonomik

²⁵⁹ Marshall, s.112.

²⁶⁰ Özkalp, s. 279.

²⁶¹ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş). Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s.116-126.

²⁶² Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.60-61.

olarak iyi bir konumda bulunmaları durumunda çevrelerinde saygınlıklarının artacağını...” ifade etmektedir. Yine görüşlerini geniş bir biçimde bizimle paylaşan Çetin ise; “...devletler arasındaki ilişkilerin bile ekonomik bağımsızlığın boyutlarına bağlı olduğunu, iktisadi bakımdan durumu iyi olan ülkelerin iyi olmayanların içişlerine bile müdahale ettiğini, borç verirken aynı zamanda bazı yaptırımlar uyguladığını...” ifade etmektedir. Erten ise; “...ekonomik durumu iyi olan köylülerin daha çok saygı gördüğünü...” ifade etmektedir. Tüm bu anlatımlardan ekonomik gelişmelerle doğru orantılı bir güç ve bunun getireceği statü ve iktidardan bahsedilmektedir. Bu her ne kadar *bireysellik* ve *yerellik* olarak ön plana çıksa da sadece bireysel değil, aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde ön plana çıkan iktidar erkidir. Buradan hareketle toplumsal yapılanma içerisinde farklılaştığını veya ötekileştiğini düşünen toplumun ekonomik olarak güçlenmesi ile birlikte toplumsal hayatta kendisini ifade etme biçimidir.

Esas itibariyle burada ortakların ve kurucuların düşüncesinin salt bir ekonomik özgürlükten veya ekonomik olarak varlığını ispatlama düşüncesinden ibaret olduğunu iddia etmek yetersiz olacaktır. Bu aynı zamanda kendini ifade etme biçimi olarak algılanmakla birlikte, kültürel, sosyal ve simgesel olarak da ön planda bulunma mücadelesidir. Ekonominin getirdiği güç ve iktidar hususunda Pierre Bourdieu, günümüz toplumlarında bireylerin toplumsal sınıflarının belirlenmesinde yaşam tarzı, tüketim, zevkler, hobiler gibi farklılıklarından hareket etmek gerektiği üzerinde durmakta ve ekonomik sermaye, sosyal sermaye, kültürel sermaye, simgesel sermaye gibi dört yeni değişken üzerinde durmaktadır. Ona göre, bireyin içinde yaşadığı sosyal dünyada hem onların hareketlerini ve temsillerini engelleme veya yönlendirme yeteneği olan objektif yapılar, hem de bireylerde “*habitus*” adını verdiği, algı, düşünce ve eylem şemalarının meydana getirdiği bir sosyal oluş söz konusudur. Bourdieu toplumsal sınıfların sosyal evrende konumunu belirlemek amacıyla *habitus* kavramı dışında bir de “*sermaye*” kavramını sosyolojik analize dâhil eder. Ona göre, sermayeyi dört şekilde ayırt etmek mümkündür. Kendisiyle zenginliğe ulaşılan ‘*ekonomik sermaye*’, çeşitli biçimleri içeren ve *habitus*ta kendisini belli eden ‘*kültürel sermaye*’, kişinin harekete geçmesi için gerekli ve sürekli ilişkileri sağlayan bir gruba aidiyete bağlı imkânların bütünü olan ‘*sosyal sermaye*’, fiziksel görünüm, şeref, nam yapma, madalyalar gibi

çeşitli biçimlerde ortaya çıkan '*simgesel sermaye*'.²⁶³ Çok ortaklı şirketlerin ilgi görmesinin önemli nedenlerinden birisi de Bourdieu'nun ifadesi ile sosyal itibar görme tahayyülüdür.

Sosyoloji tarihinin tartışmasız en önemli isimleri arasında yer alan Weber'den itibaren sosyal sınıflar salt iktisadi ilişkiler düzleminde ele alınmaktan çıkmış, büyük ölçüde dinî inançlar tarafından şekillendirilen "*zihniyet*" in rolü de dikkate alınmaya başlamıştır. Weber, Marks'tan farklı olarak, sosyal sınıfların genellikle ekonomik temel üzerinden belirlendiğini kabul etmekle birlikte, ekonomik faktörlerin yalnızca üretim araçlarına olan uzaklık bakımından değil, vasıflılık düzeyi ve bireylerdeki bilgi, beceri farklılığı gibi çeşitli faktörlere göre de belirlendiğini vurgulamıştır.²⁶⁴ Weber sosyal sınıfları, tabakalaşmanın yalnızca bir boyutu olarak ele alır. Weber'de tabakalaşma; iktidar, ekonomik güç ve itibar boyutlarına sahip geniş kapsamlı bir kavramdır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Weber'in tabakalaşma kuramı üç boyut üzerinden tanımlanabilir: Sosyal sınıf, statü ve politik parti. Dolayısıyla Weber, sınıfı iktidar ve statüden ayırarak, ekonomik çıkar paylaşan bireyler katılımı biçiminde değerlendirmiştir. Weber'e göre insanları yöneten sadece ekonomik çıkarlar değildir. İnsanları birbirine bağlayan gerçek bağlar da ekonomik değildir. Diğer bir ifade ile Weber ekonomik gerçeklere önem vermiş ancak fikir ve değerlere daha çok önem vermiştir.²⁶⁵

Weber'e göre toplumsal tabakalaşma biçimlerini yalnızca ekonomik etkenler değil, onunla birlikte iktidar ve saygınlık da belirler.²⁶⁶ Marks için kapitalist toplumlarda sosyal tabakalaşmanın anahtarı üretim araçlarının sahibi olan ve onları kontrol edenlerle (burjuva), işgücü (proletarya) arasındaki çatışmalardır. Marks'a göre bu iki grup ve aralarındaki çatışmalar kapitalist toplumlarda iki temel sınıfı şekillendirmektedir. İlk olarak, Weber, tabakalaşmanın bu sınıf veya ekonomik boyutunun çok basit olduğunu göstermektedir. Üretim araçlarına sahip olup olmamasına ek olarak, kişinin toplumla daha genel ilişkisini dikkate almaktadır. İkincisi, Weber toplumda var olan diğer önemli bölümleri, sınıf bölümlendirmesinden bağımsız olarak

²⁶³ Ahmet Zeki Ünal, *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Birleşik Yay., Ankara 2011, s.75-77.

²⁶⁴ Arslantürk, Amman, ss. 395-397.

²⁶⁵ İsmail Doğan, *Sosyoloji*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 177-178.

²⁶⁶ Kemerlioğlu, s.11.

savunmaktadır.²⁶⁷ Weber buradan sosyal tabakalaşmanın çok boyutlu yönüne ulaşmaktadır; bu boyutlar, sınıf, statü ve parti'dir. Weber'e göre sosyal saygınlık, topluluk içerisinde tipik gruplar arasında dağıtılmaktadır, bu sosyal düzen olarak adlandırılmaktadır. Sosyal düzen ve ekonomik düzen benzer şekilde yasal düzen ile ilişkilidir. Bununla birlikte sosyal düzen ile ekonomik düzen aynı değildir. Ekonomik düzen, içerisinde ekonomik ürünler ve hizmetlerin dağıtıldığı ve kullanıldığı yöndür. Sosyal düzen yüksek derecede ekonomik düzen tarafından koşullandırılmaktadır ve daha sonra tepki olarak geri dönmektedir, yerel şartlara göre büyür ve değişirler. “*Sınıflar*”, “*statü grupları*” ve “*partiler*” toplum içerisinde gücün dağılım fenomenidir.²⁶⁸

Çalışmamıza katılan ve cevap verenlerin görüşlerini çeşitli açılardan analiz ettiğimizde Weber'in önerdiği toplumsal tabakalaşmanın üç tipine tekabül ettiğini ifade edebiliriz: Tahakküm eden ya da üst sınıf; Bu sınıf her türlü sermayeye ve üretim imkânlarına yeterince sahiptir. Tüketim alışkanlıkları itibariyle toplumun diğer kesimlerinden ayrılmaktadırlar. Kendilerini toplumdaki diğer sınıflardan bilinçli olarak farklı görür ve ayrı tutarlar. Bunlar sadece kendi emek ve kafa gücüyle değil, toplumda daha aşağı kesimlerde bulunanların emeklerini de kullanırlar. Küçük burjuvazi. Bunlar üst sınıfı taklit ederler. Üretim imkânlarına yeterince sahip olmamakla birlikte, halka göre farklılaşmış olan kimselerdir. Zaman zaman üst sınıf ile halk arasında diyalogları sağladıkları ve aracılık faaliyetleri yaptıkları da olur. Halk sınıfının ise, ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri zayıftır. Sınıf bilinçleri yeterince güçlü değildir. Çok ortaklı şirketlerle birlikte halk sınıfının, sınıf bilincine varmaya başladığı ifade edilebilir.

3.1.1.4. Sosyal Bütünleşme ve Çözülme

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin nedenlerinden birisi de toplumun bireylerinin sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirip gerçekleştirilememeleri durumu ile ilgilidir. Bütünleşme, bir toplumda farklılıkların azaltılarak toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olmalarının sağlanmasıyla kültürel birliğin

²⁶⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), İletişim Yay., İstanbul 1983, s.221-253.

²⁶⁸ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.453-465.

oluşturulması,²⁶⁹ işleyen bir bütüne veya sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sistemin parçalarının birbiriyle uyum sağlamaları²⁷⁰ olarak tanımlanmakla birlikte, sosyologlar tarafından farklı şekillerde tanımlandığını da görmekteyiz. Bazıları sosyal bütünleşmeyi bir örgütlenme süreci olarak tanımlayıp, birbirinden ayrı parçaların bir bütün haline gelmesi süreci olarak ifade ederlerken,²⁷¹ bazıları sosyal bütünleşmeden emek ile sermaye arasında kurulacak dengeyi anlamışlardır. Bir kısmı da fertlerin ve sosyal grupların dünya görüşleri arasındaki farkların cemiyetteki milli kültürden minimum seviyede faydalanmış olması hali şeklinde tanımlamışlardır²⁷². Diğer taraftan, birleşmek, kaynaşmak, birlik, ahenk ve denge içinde bulunmak, yekvücut olmak gibi kelime anlamlarına temas edildikten sonra, toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmek²⁷³ şeklinde tarif edenler de olmuştur. Bununla birlikte grup üyelerinin grup hedeflerine doğru, rollerini karşılıklı bağımlılık içinde oynadıkları anlamına geldiğini²⁷⁴ ifade edenler de olmuştur. Esas itibarıyla sosyal bütünleşme bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün oluşturacak şekilde birbirlerini tamamlamaları²⁷⁵ şeklinde ifade edilebileceği gibi, en yalın haliyle, mensubiyet duygusunun aşılması, milli topluma dâhil olduğunun fark edilmesidir. Yani kendi kendini ötekileştirmenin aşılmasıdır.²⁷⁶ Şeklinde de ifade edilebilir.

Konumuz bakımından da önem arz etmesi nedeniyle “*Sosyal bütünleşme*” kavramı ile “*bütünleşme*” kavramı arasındaki ilişkiyi bakılacak olursa, bütünleşme kavramı, grupların anlamlı bir biçimde bir araya getirilmesi ve sosyal ihtiyaçların düzenli bir biçimde karşılanması anlamına gelmektedir. Sosyal bütünleşme ise, fertlerin veya sosyal grupların dünya görüşleri arasındaki farklılıkların toplumların ortak kültüründen minimum seviyede sapmış olması ve sosyal yapıdaki insanların temel ihtiyaç ve etkileşimleriyle ortaya çıkan sosyal grup ve kurumların bir kompleksidir.²⁷⁷

²⁶⁹ Kirman, s. 42.

²⁷⁰ Theodore Caplow, *Elementary Sociology*, New York 1971, s.16-17.

²⁷¹ Dönmezer, s.153.

²⁷² Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yay, İstanbul 2011, s.215.

²⁷³ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.311; Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s.285.

²⁷⁴ Jeseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi), Atilla Kitabevi, Ank. 1996, s. 203

²⁷⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyoloji*, MEB Devlet kitapları, ty, byy, s.90.

²⁷⁶ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, s.247.

²⁷⁷ Bilgin, s. 171.

Zaten bir toplumsal yapı içerisinde tek tiplilikten bahsetmek tarihin hiçbir döneminde vuku bulmuş bir hadise değildir. Sosyal bütünleşme de bu anlamda alt kültürlerin yok sayılması değil, mümkün merteye ortak kültürün oluşturulması ve farklılıkların en az seviyeye indirilmesidir. Başka bir ifade ile farklı kültürel unsurların, ana kültür etrafında ana kültürün çıkar ve hedefleri doğrultusunda bütünleşebilmesidir.

Sanayi devrimi, sosyologların dikkatini bütünleşme konusu üzerine çekmiştir. Sosyal bütünleşme konusunun öncüsü Emile Durkheim olmuştur. Durkheim'e göre, bireylerin bağlı buldukları gruplar içinde kalmalarını sağlayan faktörlerin başında benzerlik, yani kişilerin aynı karakteristik özelliklere sahip bulunmaları gelir. Durkheim küçük bir toplumda bütün üyelerin aynı asli karakteristikleri taşımalarından ortaya çıkan bu dayanışmaya "*mekanik dayanışma*" adını vermiştir. Mekanik dayanışma, ortak değerler ve inançlar marifetiyle yerleşen dayanışmadır. Bu değerler ve inançlar kişinin ve grupların başarılı olarak işbirliği yapabilmelerini sağlar. Buna karşılık, iş bölümünden doğan dayanışma "*organik dayanışma*" olarak adlandırılmıştır.²⁷⁸ Her ne kadar sosyal bütünleşme *bir toplumu meydana getiren fertlerin, farklı gruplarının ve daha geniş muhtelif ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşme sürecinden ibarettir*²⁷⁹ şeklinde tanımlanmışsa da burada ifade edilen toplumun tamamının yeknesak olması değildir. Asıl ifade edilmek istenen, toplumu oluşturan grupların belli bir ideal ve değer etrafında toplanarak bütünleşebilmesi, bir başka ifade ile alt gruplarda oluşan "*biz*" duygusunun ana grup etrafında ortak "*biz*" e dönüştürülebilmesidir. Çünkü özellikle çağımızın nüfusu büyük, çok ırklı ve federal yapılanmanın olduğu toplumlarında kişilerin mensubu buldukları alt grupların normları ile büyük toplumun normları bazen birbirine uymamaktadır. Bir grup tarafından desteklenen ve fevkalade bir davranış biçimi olarak algılanan kültürel bir temayül, diğer grup tarafından sapkınlık olarak algılanabilmektedir. Kişinin üyesi olduğu küçük grubun normlarına uyulması için yapılan toplumsal baskı, büyük grubun normunun çiğnenmesine neden olabilmektedir.²⁸⁰ Bir toplumda bölgeler arası

²⁷⁸ Dönmezer, s.154.

²⁷⁹ Özcan Güngör, "Kuranda Sosyal Bütünleşme", *Diyanet İlmî Dergisi*, 40(3), 2004.

²⁸⁰ Dönmezer, s.155.

farklılıklar, eğitim, dil, din ve mezhep farklılıkları, bütünleşme sürecini etkileyen önemli faktörler²⁸¹ olarak ifade edilebilir.

Çok ortaklı şirketler her ne kadar sermayesini değerlendirmek isteyen yatırımcının ekonomik, siyasi, dinî gibi amaçlarla yaptığı bir faaliyet gibi görülse de bir başka yönüyle mekânsal olarak arzuladığı sosyal ortamdan uzaklaşmış insanların önce kendi aralarında sonra da “sıla” yaşadığı memleketindeki insanlarla -ki bu insanlar sosyal bütünleşmenin tüm dinamikleri açısından uygun şartlara haiz insanlardır- bir bütünleşme süreci yaşamaktalar. Bunu ortaklarla yapılan görüşmelerde çok bariz bir biçimde görmekteyiz. Ancak bu silya duyulan özlemin ve dolayısıyla bütünleşme arzusunun Avrupa ülkelerine giden birinci kuşak vatandaşlarımız ile onların çocukları ve torunları arasında yoğunluk bakımından farklılıklar gösterdiğini de ifade etmek gerekmektedir.

Sosyal çözülme ise; *bir toplumda ya da toplumu oluşturan bir grupta aynı davranış alışkanlıklarının ve değerlerinin zayıflamaya hatta bağlayıcı olmaktan çıkmaya başlamasıyla baş gösteren toplumsal durum*²⁸² olarak ifade edilmiştir. Bir ülkede sosyal bütünleşmeyi sağlayan şartlarda bozulma başladığı zaman sosyal çözülme de başlamış demektir.²⁸³ Diğer bir tanıma göre ise bir toplumda ayrı ayrı biz duygusunu taşıyan küçük cemaatler yer alıyorsa bu topluluk gruplara bölünerek çözülmüş demektir.²⁸⁴ Sosyal çözülme, bir topluluğu meydana getiren sosyal ilişkilerin bütünlüğü bozacak şekilde gevşemesi, bir toplumu ayakta tutan inanç ve değerler sistemlerinin etkinliğini yitirmesi, sosyal kurumların yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütünü meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlayamamaları halidir.²⁸⁵ Çeşitli olaylar, toplumun içinden geçtiği bir takım süreçler sistemin birbiriyle dengeli olarak fonksiyon gören çeşitli parçaları arasındaki dengeyi bozabilir ve bir örgütsüzlük, yapısızlık, erime hali belirir.²⁸⁶

²⁸¹ Arslantürk, Amman, s.369.

²⁸² Kirman, s. 54.

²⁸³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, “Türkiye’de Sosyal Çözülme Tehlikesi Olarak Alevi Sünni Ayrılığı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 1994, ss. 33-49, s.33.

²⁸⁴ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s. 299.

²⁸⁵ Vejdî Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din*, Etüt Yay., Samsun 1997, s.18.

²⁸⁶ Dönmezer, s.446-447.

Sanayileşme ile birlikte toplum hayatında daha önceden var olan bütün sosyal gruplar ve toplumsal tabakalar yeniden şekillenmeye başlamıştır. Daha önceden olmayan yeni gruplar ve tabakalar ortaya çıkmış veya var olanlar şekil değiştirmişlerdir. Vasıfsız iş gücü kırsal bölgelerden kentlere göç etmeye başlamış, bunun sonucunda da tek geçim kaynağı emek ticareti olan, yoğun iş temposu içerisinde çalışan, dolayısıyla kırsal kesime ve küçük zanaat hayatına göre daha güvensizlik içerisinde bulunan, usta çırak ilişkisi yerine endüstriyel makinelerin bir parçası olan yepyeni bir grup ortaya çıkmıştır. Hayatiyetini devam ettirebilmek için çalışmak ve daha çok özveride bulunmak zorunda olan bu yeni grup toplumun kültürel değerleri ile daha az ilgilenmeye ve sosyal faaliyetlerine daha az ilgi göstermeye, hatta zamanla hiç ilgilenmemeye başlamıştır. Bu durum sosyal çözülmenin nedenleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte toplumun baskın grupları tarafından oluşturulan değerler asimilasyonu çabaları da toplumsal çözülmeye önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Her ne kadar insanları bir araya getiren, toplum halinde birleştiren bireyi bir anlamda topluma bağlayan sosyal bütünleşme ve sosyal bütünleşmeye katkıda bulunan en önemli fenomen de din²⁸⁷ olarak ifade edilmekte ise de dinin toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı yegâne unsur olduğunu iddia etmek özellikle yaşayan toplumlar açısından yeterli bir ifade olmayacaktır. Oysa yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerle, özellikle de ekonomik gerekçelerle de toplumsal bütünleşmenin sağlandığı bir gerçektir. Bunun en yakın ve açık örneği olarak, bir toplumun şekillenmesini sağlayan en önemli unsurlardan olan anayasa ve kanunların düzenlenmesinde, özellikle Avrupa Birliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi çıkar amaçlı toplulukların ve IMF, Dünya Bankası gibi sırf iktisadi kuruluşların etkisini görmek yeterli olacaktır.

Sosyal bütünleşme ve çözülme kavramları, araştırma konumuz olan çok ortaklı şirketlerin veya başka bir ifade ile toplumu oluşturan küçük grupların, ana grubun değer yargılarını ve uyguladığı politikaları benimseme bakımından duydukları reaksiyonun bir neticesi olarak ilgi gösterdiklerini ifade ediyor olması bakımından önemlidir. Diğer bir ifade ile küçük gruplar, birtakım nedenlerle ana grubun değer yargılarını kabullenmeyerek alternatif bir takım arayışlar içerisine girebilirler. İşte bu grup halindeki arayış bir sosyal çözülmeyi ifade eder. İşte bu husus, gerek çok ortaklı

²⁸⁷ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul 2010, s.70.

şirketlerin, gerekse vakıf, cemaat kuruluşları, finans kurumları gibi alternatif sermaye modellerinin ana gruptan farklı olarak ortaya çıkmalarına neden olması bakımından önem arz etmektedir. Burada ifade edilen bütünleşme türü her ne kadar genel anlamda altı çilen sosyal bütünleşme kavramı ile bütünlük arz etmiyor gibi gözükse de, burada ifade edilen bütünleşme, alternatif grupların kendi aralarında beliren bütünleşme türüdür. Diğer bir ifade ile ana grup ile kültürel ve inanç değerleri bakımından bütünleşmeyi sağlayamamış olan küçük grupların, kendi içlerinde alternatif bütünleşme yöntemlerine başvurdukları gözlemlenmektedir. Bu bir yönüyle sosyal bütünleşme olarak ifade edilebileceği gibi diğer yönüyle de sosyal çözülme olarak ifade edilebilir. Ancak gerek çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkış gerekçelerini, gerekse bu şirketlere ortak olmak suretiyle yatırım yapan kimselerin durumlarını sadece bir sosyal çözülme yada alternatif bir bütünleşme olarak ifade etmek yeterli bir açıklama olmayacaktır. Tüm bu faaliyetler aynı zamanda memleketinden uzaklarda olan insanların, ana grubun üyelerinin yerinde iş ve kazanç elde etmelerine katkıda bulunma, dolayısıyla ana gruba katkı sağlama düşüncesi ile hareket etmeleri, minimum seviyede de olsa bağ kurmaları bakımından da genel anlamda bir sosyal bütünleşmedir.

Sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi için; toplumda iş bölümünün ve sosyal farklılaşmanın artışı, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, bölgeler arasındaki sosyal adaletin sağlanması, din ve mezhep ayrılıklarının giderilmesi için çalışma yapılması, işsizliğin azaltılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi şartlar sayıldıktan sonra, sosyal grupların ve cemaatlerin, toplumun bütününün bir parçası olduklarına dair şuurun kazandırılması ve yabancılaşmanın önlenmesi, milli kimliğin yıpratılmaması şartı da ilave edilmektedir.²⁸⁸ İşte bu sonuncu şart çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkması ve gelişmesi bakımından önem ifade etmektedir. Çünkü bu şirketlere ortak olanların ve şirketlerin çalışanlarının, ilerleyen bölümlerimizde ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere, önemli bir kısmının, kendilerini ekonomik gelişmeler ve kültürel değerler bakımından ana grubun bir parçası olarak görmedikleri bilakis alternatifi olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gerek yurt dışında bulunan yurttaşlarımızın, gerekse ülke içerisinde yaşayan küçük tasarruf sahiplerinin, ana grup olarak ifade edilebilecek olan vatanın gelişmiş ekonomiler içerisinde yer alması, Anadolu'nun her yerinin

²⁸⁸ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, s.247-255.

kalkınması ve bunun sağlanması içinde ülke insanının el ele vermesi gerektiği düşüncesi de bu şirketlerin sosyal bütünleşme açısından önemini ortaya koymaktadır.

3.1.1.4.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Oluşmasında Etkili Olan Sosyal Bütünleşme Motivleri

3.1.1.4.1.1. Milliyetçilik Duygusu

Sosyologlar genel olarak memleket birliğinden kaynaklanan bir bütünleşmenin varlığından söz etmektedirler. Bir kültürün unsurları durumunda olan gayeler, değerler, fikirler, temayüller, müesseseler ve bunları benimsemiş olan gruplar arasındaki tek birleştirici bağ mekân birliğinden ibaret ise böyle bir kültürün tam olarak bütünleşmemiş olduğu ifade edilebilir. Böyle bir kültürde kurumlar arasında bir ahenk ve tamamlanış durumu mevcut olmadığı gibi küçük gruplar arasında da gaye ve hedef tezatları göze çarpacağını ifade etmektedirler. Gerçi bir toplumun gruplarını bütün kurumları ve gayeleri bakımından aynı hale getirmek mümkün değildir. Milliyet ve din farklılıkları gösteren birçok büyük grupların aynı devlet içinde yaşamaları gerçek bir sosyal bütünleşmeyi değil, mekân bitişikliğini ifade ettiğini belirtmektedirler.²⁸⁹ Dolayısıyla büyük grup ya da ana grubun hedef ve gayelerinin, küçük grubun hedef ve gayeleri ile uyuşmadığı durumlarda toplumsal bütünleşmenin sadece aynı mekânı paylaşmaktan ibaret olduğu ifade edilebilir. Bu durum küçük grupların ana gruptan ayrılmasına, dolayısıyla kendi çözüm yollarını üretmesine neden olacaktır. Ancak aynı memleketi paylaşan grupların birbirlerine tamamen duyarsız davranmaları düşünülemez. Nitekim çok ortaklı şirketlerin ortaklarının aynı memleketi paylaştıkları insanlarla bütünleştikleri, onların da kendileri gibi “*gurbet ellere*” düşmemeleri, sefalet çekmemeleri, düşüncesiyle, aynı kültürel değerlere sahip olup olmadıklarına bakmadan ana vatanda yapılan yatırımlara güçleri nispetinde destek verdikleri gözlemlenmektedir. Diğer taraftan insanların aynı mekânı paylaşmalarının aynı kültürel değerleri taşıması anlamına gelmediği, farklı kültürel değerlerle hareket ederek ana gruptan ayrı oluşumlar içerisine gidebildikleri gözlemlenmektedir. “*Neden ortak oldunuz?*” sorusuna verilen cevapların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür; “*...memleketimize yatırım yapılması*” “*... biz yokluk ve sıkıntılar yüzünden bu bilmediğimiz tanımadığımız*

²⁸⁹ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s.288

ülkelere çalışmaya geldik, geride kalan çocuklarımız, akrabalarımız komşularımız gelmesinler, onlar bu sıkıntıları yaşamassınlar..” “... Avrupa ülkelerinin bizim ülkemizden daha gelişmiş olduğunu gördük. Bizim ülkemizde insanların sahip olmadığı birçok imkânlara sahipler. Bizim ülkemizde yaşayan insanlar neden bunlara sahip olmasın..” görüldüğü gibi ortak olma düşüncelerinin içerisinde ülkemizin kalkınması, insanlarımızın gelişmiş ülkelerin refah seviyesini yakalaması gibi düşünceler ön plana çıkmaktadır. Bu düşünceler farklı şekillerde yorumlanabileceği gibi, yurt dışında bulunan insanlarımızın milli duygularla ülkemizle bütünleşme çabaları olarak da ifade edilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, sosyal bütünleşme düşüncelerini ön plana çıkarana, daha çok ilk dönem ortakları oldukları gözlemlenmektedir. Bu dönem ortaklar aynı zamanda yurt dışına ilk giden vatandaşlarımızın karakteristik özelliklerini taşımaktadırlar. Bu dönem yurt dışına çıkış dönemleri Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasında refah seviyesi ve gelişmişlik bakımından ciddi farklılıkların bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Yine bu dönem, vatandaşlarımızın henüz ailelerinin yurt dışına çıkmadığı, bazen on ve daha fazla kişinin koğuş sistemi oluşturulmuş bekâr evlerinde yaşadıkları, yegâne amaçlarının para kazanmak ve kazandıklarını biriktirmek olduğu bir dönemdir. Yine ilk dönem ortakları yurt dışına kalıcı olarak gelmediklerini, birkaç yıl kalıp bir miktar birikimde bulunduktan sonra ülkemize dönmeyi planladıklarını, ancak bunu bir türlü gerçekleştiremediklerini ifade etmektedirler. Bu dönem ortaklar buldukları her fırsatta ülkemize ziyarete gelmişler ve çevreleri ile ilişkilerini koparmamışlardır. Son dönem ortaklar ise, artık vatandaşlarımızın kendi ifadeleri ile gurbeti yurt edindikleri bir dönemin içinden seçilmiş olan kimselerdir. Bunların önemli bir kısmı artık ailecek yurt dışına yerleşmiş, kendileri ve çocukları buldukları ülkede eğitim görmüş, yerleştikleri yerlerin kültürel değerlerini benimsemiş, buldukları her fırsatta ülkemizi ziyaret eden değil, birkaç yılda bir ancak ziyaret eden ve ülkemizle ilişkileri ikincil plana düşen kimselerdir. Ayrıca Yimpaş özelinde düşünüldüğü zaman Aytaç sonrası, özellikle 1998 den sonrası ortakların sosyo kültürel yapısı ile öncesi dönem ortakların sosyo kültürel yapıları arasında ciddi farklılıklar dikkat çekmektedir. Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar'da her fırsatta bu tür şirketlerin ülkenin her yerinde bulunan insanların birlikte hareket etmeleri düşüncesi ile bu tür yatırımlara girdiklerini ifade etmektedir. Yine kendilerinin sık sık gündeme getirdikleri

milli ekonomi ifadesi de bir yönüyle alternatif sermaye modelini ifade ederken diğer taraftan bütünleşik bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Çok ortaklı şirketlerden özellikle 28 Şubat sürecinde kurulanlar değerlendirildiği zaman “*Türk helikopteri*”, “*yerli otomobil*”, “*yerli motosiklet*” gibi insanların milliyetçi duygularına hitap eden söylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir.²⁹⁰ Hatta çok ortaklı şirketlerden birisi olan Jet-Pa’nın 1999 yılında tüm ulusal ve yerel kanallarda canlı olarak yayınlanan bir programla, tasarımını İngiliz firmasına yaptırdığı Osmanlı tuğrası logolu ve yine Osmanlı’nın kuruluşunun 700. Yılına ithâfen adının “*imza 700*” konulduğu otomobilinin tanıtımını yaptırmış ve bu otomobilin yapılacağı fabrikayı Siirt-Batman illerinde inşa edeceğini açıklamıştı.²⁹¹ Bu açıklamalar şirketin kuruluşunun iktisadi mülahazaların ötesinde, milli ve manevi, duygulara hitap eden yönünün var olduğu ve bu yönünün de yatırımcılar tarafından ilgi gördüğü dikkat çekmektedir.

3.1.1.4.1.2. Dış Tesirlerin Etkisi

Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan bir diğer husus da dış tesirler ile insanların bir araya gelmeleridir. Bu bütünleşme şekli, dıştan meydana gelen bir tesirle ortaya çıkan beraberlik halidir. Bu bütünleşmede tüm grupların ana grup ile görünüşte var olan bütünlük manzarasına rağmen hakiki bir bütünleşme hali yoktur.²⁹² Dışarıdan kaynaklanan baskılar ve tehlikeler sosyal bütünleşme düzeyini artırmaktadır. Örneğin Kurtuluş Savaşı’nda dış güçlerin Anadolu’nun bazı şehirlerini ve bölgelerini ele geçirmek istemeleri toplumumuzdaki çeşitli grupların bütünleşmesini sağlamış ve bu yerlerde düşmana geçit verilmemiştir. Benzer şekilde terör olaylarına karşı gösterilen tepkiler de bu türden bir bütünleşmeye örnek olarak gösterilebilir. Çok ortaklı şirketler açısından değerlendirildiği zaman, kendisini sömürdüğü ve sebepsiz zenginleştiğini düşündüğü gruplara karşı bir araya gelip alternatif arama da bu türden bir bütünleşmedir. Bu bütünleşme ulusal anlamda farklılaşmış toplumun üyelerinin

²⁹⁰ Harun Odabaşı, *Tabela Holdingler Son virajda*, Erişim Tarihi: 19.01.2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-7623-tabela-holdingler-son-virajda.html>.

²⁹¹ Harun Odabaşı, *Jet-Pa’nın Kural Dışı Yatırımı*, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-5530-35-jet-panin-kural-disi-yatirimi.html>.

²⁹² Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s. 289.

yaşadıkları bir takım problemlerin tezahürü olarak bir araya gelmesi olarak anlaşılacağı gibi, uluslar arası arenada bir başkaldırı olarak da algılanabilir.

Burada bizim araştırmamız bakımından, ülkemizin değişik yerlerinden Avrupa ve Orta Doğu ülkelerine çalışmaya giden vatandaşlarımızın veya yurdumuzda bulunan küçük tasarruf sahiplerinin memleketlerinin kalkınmasına ve yabancı ülkelerde gördükleri refah seviyesine ulaşmasına katkıda bulunmak amacıyla topyekûn bir araya gelmeleri ana grup ile bütünleşmeye verilebilecek bir örnektir. Aynı şekilde kendi kültürel değerleri ile bağdaşmayan sistemlerin oluşturduğu baskının neticesinde küçük grupların bir araya gelerek kendilerini ifade etme gayretleri ise dış tesirlerle oluşabilecek bütünleşmeye bir örnek teşkil etmektedir. Bunun nedenleri olarak iç siyasi çekişmeler, ülkenin ekonomik olarak refah seviyesinin henüz gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşamamış olması ve gruplar arası mücadele gösterilebilir. Yimpaş Holding ortaklarından Murat'ın *"...ülkemizin kalkınması için hep birlikte hareket etmek zorundayız. Herkes üzerine düşeni yaparsa hep birlikte kalkınırız, yoksa hep birlikte geri kalmışlığın sıkıntısını yaşarız.."* sözleri ile Zeynep'in *"...biz hayatımız boyunca hep sıkıntı yaşadık. Birileri zengin oldu biz geri kaldık, birileri ülkenin kaynaklarını sömürdü biz sıkıntısını yaşadık. İhtilal oldu biz sorun yaşadık, 28 Şubat oldu biz sorun yaşadık, çocuklarımızı başörtülü okutamadık, İmam Hatip Liselerine gönderdik problem yaşadılar, İlahiyat Fakültelerine gidenler toplumdan dışlandılar. Şirketler kuruldu onları, yeşil sermaye, dinci, tarikatçı gibi yakıştırmalarla baskı altına almaya çalıştılar..."* sözleri birlikte değerlendirildiği zaman, bu tür şirketlere olan ilginin arka planında birçok gelişmenin olabileceği gibi, toplumda uygulanan bir takım politikaların neticesinde, kendisini dışlanmış ve ikinci sınıf vatandaş olarak hisseden kimselerin, bu yapılanmaya karşı birlikte ve bütünleşik hareket etme düşüncesinin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Netice itibariyle çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birisi de dış baskılar neticesinde toplumun bir reaksiyon olarak birlikte hareket etmeleri olarak gösterilebilir.

3.1.1.4.1.3. Fonksiyonel Bir Gereklik Olarak Bütünleşme

Fonksiyon, kavramını sosyolojiye uyarlayan kişi Herbert Spencer olmuştur. Bir organizmanın her organının bütüne ilişkin bir fonksiyonu olduğu gibi, toplumda da her kurumun toplumun varlığını ve faaliyetlerini sürdürmesine katkıda bulunan bir

fonksiyonu vardır. Yani toplum birbiri içine geçmiş karşılıklı fonksiyonel bir bağlantı içinde bulunan unsurların oluşturduğu sistemler bütünüdür.²⁹³

Toplum, çeşitli alt kurumlardan oluşmuş sosyal bir sistemdir. Toplumsal sistem içerisinde her ögenin bir fonksiyonu vardır. Toplumsal sistemi oluşturan öğelerin en önemli fonksiyonu bütünleşmedir. Toplumunu oluşturan her parça diğer parçalarla tam bir uyum içindedir. Mükemmel bütünleşme hiçbir zaman gerçekleşmemekle beraber; sosyal sistem, iç ve dış etkileri sosyal kontrol ve tampon kurum mekanizmasıyla kendi içinde eriterek yeni bir uyum ve denge ortamına yönelir. Fonksiyonel bütünleşme toplumsal sistemi oluşturan öğelerin birbiriyle uyumlu hale gelmesi ve böylece toplumda yeni bir dengenin sağlanmasıdır. Sosyal düzenin korunması açısından toplumsal yapının öğeleri arasındaki fonksiyonel uyum, denge, bütünlük ve ahenk önemlidir.²⁹⁴ Başka bir ifade ile kültür unsurlarının her birinin ayrı birer fonksiyon ifa ederek cemiyeti işleyen bir bütün haline getirmek üzere bir araya gelmeleri halinde fonksiyona dayanan bütünleşme söz konusu olur.²⁹⁵ Fonksiyonel nitelikli bir bütünleşmenin hâkim olduğu toplumlardaki şahsiyet tipi; faydacı, mukaveleci ve mekanik alakalara yöneliktir. Ferdin bu yönelişlerini kapsayan şahsiyet tipi, günümüzde sanayileşmiş ve modernleşmiş toplumlarda yaygındır. Aynı toplumlarda görülen dayanışma eksikliği, manevi çöküntü, çözülme belirtileri, bazı sosyal hastalıklar ve anemi hali, sadece fonksiyonel şahsiyet tipinin bütünleşme için yetersizliğini ortaya koyar. Bütünleşme için ihtiyaç duyulan şahsiyet tipi, faydacı olduğu kadar, dayanışmacı ve toplumcu, fert ve toplum menfaatlerinin zıt olmayacağını benimsemeli, toplumdaki manevi tatminden de pay almalıdır. Toplumun moral değerleri etrafında manalı-mantıki bir bütünleşme sağlandığı takdirde, fonksiyonel bütünleşme bir anlam taşır.²⁹⁶ Özellikle çok kültürlü toplumlarda fonksiyonel bütünleşmenin, tüm küçük grupların ana grup etrafında toplanmalarının ve onun idealleri uğruna gayret sarf etmelerinin beklenmesi imkânsız zorlamak olacaktır.

3.1.1.4.2. Sosyal Farklılaşma

Sosyal hayat içerisinde insanların, yaşam yerleri, eğitim durumları ve ekonomik düzeyleri itibarıyla bir takım farklılaşmalar içerisinde buldukları sosyolojik bir

²⁹³Kirman, s.82.

²⁹⁴Sezgin Kızılcılık, *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Yayınları, Konya 1994. s.105.

²⁹⁵Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s. 291.

²⁹⁶Mustafa Erkal, *Sosyoloji 2*. Filiz Kitabevi, İstanbul 1983, s. 223.

gerçektir. Örneğin yaşam yerine göre yapılan tasnifte, köylülüğü Marksist kuram içerisinde feodal toprak kiracıları, bağımsız çiftçiler ve kırsal gündelikçiler gibi son derece çeşitli toplumsal grupları birbirine bağlayarak tanımlama girişimleri olmuştur. Sosyal bilimciler ise, köylüleri, kültürel alışkanlık ve normları ile vizyonlarının darlığıyla ve geleneğe sıkıca sarılmalarıyla tanımlamışlardır.²⁹⁷ Buna karşılık kentli yaşam tarzı ise, oldukça uzmanlaşmış bir iş bölümünü, toplumsal ilişkilerde araççılığın gelişmesini, akrabalık ilişkilerinin zayıflamasını, gönüllü birliklerin çoğalmasını, toplumsal çatışmaların artışı ve kitle iletişim araçlarının daha etkin oluşunu ifade eder.²⁹⁸ Burada söz konusu olan “köylülük” ya da “kentlilik” her ne kadar yerleşim yeri ile ilişki içerisinde olsa da, bazen farklılıklar da görülebilir. Köylülük tanımının çevrelediği yerleşke içerisinde kentli yaşam biçimine rastlamak eskiye oranla giderek artmakla birlikte, kentliliğin, kentlerde yaşayanların tamamını kapsadığı da iddia edilemez. Bu farklılaşmanın sonucunda bir takım tercihlerde yaşam tarzının etkin rol oynadığı gözlemlenmektedir. Köylü yaşam biçimine sahip olanlarla kentli yaşam biçimine sahip olanların hayattan beklentileri ve geleceğe dair tercihleri arasında bir takım farklılıkların ön plana çıkması muhakkaktır. Bu farklılaşma hemşeri birlikleri, mahalle dernekleri, taraftarlar birliği gibi bir takım birlikteliklerin ön plana çıkmasında da etkin rol oynamaktadır. Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasında etkili olduğunu belirttiğimiz ve belirteceğimiz nedenler arasında, sadece köylülük ve kentlilik anlamında değil, eğitim, dindarlık gibi birçok husustaki farklılaşmanın etkin olduğunu görmekteyiz. Bu sadece sınıfsal bir yapılanma değil, aynı zamanda pozitif veya negatif anlamda farklı olduğunu düşünen kitlelerin farklılaşmasıdır.

Toplumsal tabakalaşma biçimindeki farklılaşma, bir yerleşim alanındaki ayrı tabakaların farklı oturma bölgelerinde yaşamaları olgusunda yansımaları bulur. Tabakalaşmanın hemen bütün özelliklerinin tabakaların oturdukları bölgelerin birbirinden ayrılmasında kendilerini gösterdikleri söylenebilir. Bu farklılaşma birbirinden en katı bir şekilde sınırlarla ayrılmış kast düzeninin geçerli olduğu toplumlarda, sınıf tipi yapılanmanın olduğu toplumlardan daha belirgin ve katıdır. Bu katılık biraz farklılık arz etmekle birlikte zümre tipi yapılanmada da kendini

²⁹⁷ Marshall, s. 432.

²⁹⁸ Marshall, s. 400.

göstermektedir.²⁹⁹ Yine ekonomik ve eğitim durumuna göre farklılaşmanın tezahürü olarak da yerleşim yerlerinde farklılaşmaların oluştuğunu ve adeta toplumun doğal olarak yerleşim yeri bakımından farklılaşmaya tabi tutulduğunu müşahede etmekteyiz. Muasır ileri sanayileşmiş toplumlarda da sınıf tipi tabakalaşma biçiminin çoğu özelliklerinin oturma bölgelerinin de görece farklılaşmasında kendini gösterdiği söylenebilir. Bu toplumlar arasındaki ilişkiler kast sitemindeki kadar katı ve sınırlı olmaması dolayısıyla kesin sınırlarla ayrıştırılmış bir yerleşke sisteminden bahsedilemez. Bununla birlikte ekonomik ve bürokratik bakımdan farklılaşmış olan sınıfların oturma bölgelerinin de farklılaştığı gözlemlenmektedir.³⁰⁰ Ülkemizde de insanların yaşam kültürleri ve hayat standartları itibariyle yaşadıkları bölgeye göre sınıflandırılmaları mümkündür. Ancak bunu sadece köy-kent ayrımı şeklinde yapmak eksik bir ifade olacaktır. Zira kentlerde de oturlan bölgenin aidiyeti hissedilen sınıfların yapılarına göre yoğunlaştığı görülmektedir. Her ne kadar bu bölgeler keskin çizgilerle ayrıştırılmamışsa da sosyolojik bir vakıa olarak sınıfsal farklılığın oturlan bölgeye yansıdığı da muhakkaktır.

Ülkemizde, cumhuriyetin kuruluşundan bu güne kadar, oturlan yer, kırsal-kent ilişkisi bağlamında ele alındığında, kent lehine sürekli bir artışın olduğu görülür. Bu değişim 1950'li yıllara kadar durağan denilebilecek kadar az bir değişimle seyrederken, 1950'li yıllarda başlayan sanayileşme ve tarımda makineleşme hareketleri ile birlikte artış göstermiştir. Nitekim 1927 yılında yapılan sayımda nüfusun toplamının %75,8 ini kırsal, %24,2 sini kentsel nüfus teşkil ederken, bu oran sürekli kırsal nüfusta azalma, kentsel nüfusta artma şeklinde seyretmiş ve nihayet 1985 yılında yapılan genel nüfus sayımında oran %47 kırsal nüfus, %53 kentsel nüfus şeklinde çıkmıştır. 2007 yılında adrese dayalı nüfus sistemine göre yapılan sayımda ise %29,5 kırsal nüfus, %70,5 kentsel nüfus şeklinde gerçekleşmiştir.³⁰¹ Bu süreç Türkiye' de sınıfsal yapının oluşum sürecini göstermekle kalmayıp aynı zamanda izlenen politikaların sınıfların oluşumunda ki etkisini de göstermesi bakımından önemlidir. 1923'de ciddi bir savaştan çıkmış olan devletin imzaladığı Lozan Anlaşması ile Osmanlı'nın borçlarının önemli bir kısmı yeni kurulan Cumhuriyet'e kalmış, bu durum yeni devletin zorlu bir süreçten

²⁹⁹ Kemerlioğlu, s.112.

³⁰⁰ Kemerlioğlu, s.114.

³⁰¹ TÜİK, *Türkiye İstatistiği*, 2010.

geçmesine neden olmuştu. İşte böyle bir ortamda kalkınmayı sağlayacak sektör olarak tarım seçilmişti. “*Köylü milletin efendisidir*” ilkesi ileri sürülerek, ilkel tarımın en önemli unsuru olan köylü motive edilme gayreti ile köyünde tutulmaya çalışılmış, 1924 yılı bütçe gelirlerinin yaklaşık olarak $\frac{1}{4}$ ‘ünü teşkil eden aşar vergisi kaldırılmış, böylelikle tarımın büyümesi hedeflenmiştir. Kurulan ziraat işletmeleri, çıkarılan toprak reformu ve çiftçiye yönelik bir takım kuruluşların teşekkülü bu sınıfın ve dolayısıyla yeni devleti ayakta tutacak olan üretimin canlandırılması, modernize edilmesi amaçlarına matuftur. 1950’li yıllardan itibaren traktör Türk köylüsünün hayatına girmeye başlamış, bunun sonucunda da tarım ciddi bir ivme kazanmışsa da bu süreç çok uzun sürmemiştir. Bu süreç aynı zamanda tarımda makineleşmenin getirdiği işçi fazlalığının sonucu olarak, kırsaldan kente ciddi göçlerin başlaması ve köylünün yeni geçim kaynakları araması anlamına geliyordu. Doğal olarak bu süreç aynı zamanda yeni toplumsal sınıfların oluşmasını da beraberinde getirmiştir.

Çok ortaklı şirketlerin ortakları arasında eğitim durumu, yaşanılan yer, ekonomik durum farklılaşması gibi bir takım farklılaşmalardan bahsetmek mümkünse de, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etken köy – kent arasında oluşan farklılaşma ve bu farklılaşmanın sonucunda ortaya çıkan iş gücü fazlalığıdır. Bu fazlalık doğal süreç içerisinde ve yavaş yavaş ortaya çıkmamış, çok hızlı ve toplumun tüm tabakalarında özellikle köy hayatında tüm sertliği ile hissedilir bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak sınıfsal anlamdaki farklılaşmanın da çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasında alternatif bir bütünleştirici rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

3.1.1.4.3. Sosyal Bütünleşme ve Çözülmenin Oluşmasında Ekonomik Faktörlerin Etkisi

İnsanlar sadece bir takım kültürel nedenlerle bir araya gelmezler. Çoğu zaman doğdukları andan itibaren kendilerini içinde buldukları sosyal çevreden farklı olarak, kendi arzu ve istekleri ile girdikleri veya bizzat kurmuş oldukları bazı sosyal organizasyonlarda vardır. Ekonomik kuruluşlar bunların başında gelir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, ekonomik amaçlı olarak teşekkül etmiş olan yapılanmalar sosyal grupların içerisinde en gevşek yapılı olanları olarak ifade edilir.³⁰² Bu tür grupların devamlılığı, söz konusu olan ticari faaliyetin devamlılığı ile sınırlıdır. Diğer taraftan

³⁰² Tahir Çağatay, *Günün Sosyolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s.161.

insanlar –kuruluşun tüzüğünde özel bir husus olmaması şartıyla- birden çok menfaat kuruluşunun üyesi olabilir. Oysa bu kültürel anlamdaki bir sosyal bütünleşmede söz konusu olamaz. Aynı zamanda bu tür bir bütünleşme de insanların her şeyiyle bu organizasyonların bir parçası olması beklenmez.³⁰³ Örneğin perakendeciler derneğine mensup olan bir kimse, perakende sektörüyle ilgili faaliyetlerinde bu kuruluşun bir üyesi olurken, toptan ticaretinden dolayı bir başka kuruluşa veya mezun olduğu üniversitenin de mezunları derneğine üye olabilir. Bu kuruluşlar, üyesi olan şahsın tüm varlığı ile kendi kuruluşlarının bir parçası olmasını bekleyemez.

İnsanlar birer biyolojik varlık oldukları kadar, aynı zamanda birer sosyal varlıktırlar. Yaşamlarını sürdürmek için bir takım biyolojik ihtiyaçlarının karşılanması yeterli değildir. İnsanlar toplumsal varlıklar oldukları için birtakım tüketim maddelerini de sırf toplumda bir statü gereksinimi için alırlar ve kullanırlar. Böylelikle diğer insanlara farklılıklarını kabul ettirmeye ve statülerini göstermeye çalışırlar.³⁰⁴ Uçaklarda ekonomi yerine busines sınıfında uçmak bir ihtiyaçtan ziyade statü göstergesidir. Teknolojinin ilerlemesi, sanayileşme, hızlı şehirleşme nasıl bir takım sorunları beraberinde getiriyorsa, aynı şekilde sağlıklı olmayan liberal ekonomik gelişmelerde fertlerin duygu ve düşüncelerinde köklü değişiklikler meydana getirmek suretiyle kendi çıkarını düşünen homo ekonomik zihniyetin filizlenmesine yol açmaktadır.³⁰⁵ Özellikle muasır cemaatlerin teşekkülünde ve gelişmesinde iktisadi kaygıların ve gerekçelerin ne denli etkili olduğunun da araştırılması gereken bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

II. Dünya savaşı sonrasında insanların savaşın sıkıntılarını ortadan kaldırmak için ekonomik bir seferberlik içine girdikleri bilinmektedir. Savaşta yıkılan Avrupa'nın yeniden yapılanması ve aksayan dünya ticaretinin düzenlenmesi gereklilikleri bazı milletlerarası ekonomik kurumların kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kurumlarla birlikte ekonomik bütünleşme gayretleri de artmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) gibi kuruluşlar bunlara örnek olarak verilebilir. Bu bütünleşmeler neticesinde birliğe dâhil olan ülkelerin, dışarıda kalanlara

³⁰³ Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, (Çev. Nermin Abadan), Sevinç Matbaası, Ankara 1963, s.107-109

³⁰⁴ Özkalp, s.,157.

³⁰⁵ Orhan Türkdoğan, *Kültür – Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Yay., İstanbul 2007, s.235

karşı ekonomik güçleri artmakta, sonuç olarak ta toplu hareket etmenin avantajını yaşamaktadırlar.³⁰⁶

Emile Durkheim, toplumsal dayanışmayı, mekanik ve organik dayanışma olarak ikiye ayırmakta, mekanik dayanışmanın, basit sosyal yapıları olan geleneksel toplumları, organik dayanışmanın ise, karmaşık yapıları olan modern toplumları ifade ettiğini belirtmektedir. Ona göre; toplumlar büyüyüp geliştikçe mekanik dayanışmayı bir kenara bırakıp organik dayanışmaya geçeceklerdir. Organik dayanışmanın esası işbölümüdür. Sanayi toplumlarında bireyler birbirlerine karşılıklı bir şekilde bağımlıdır. İleri sanayi toplumlarında hiç kimse tek başına kendine yeterli değildir.³⁰⁷ Böylece Durkheim, iş bölümünün sadece bir ekonomik olay değil, moral yönleri de olan bir olgu olduğu sonucuna varmaktadır.³⁰⁸ Aynı zamanda kapitalist toplumlarda oluşabilecek sosyal problemlerin önüne geçmenin de ekonomik dünyadaki mesleki gruplara bütünlüğün kazandırılması ve istikrarın sağlanması ile mümkün olacağını savunmaktadır.³⁰⁹ Durkheim, bir zorunluluk olarak ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sosyal bütünleşmeyi doğurduğunu ifade etmektedir.

Marks'a göre toplumsal sınıfların tamamı ekonomik ilişkilerin ürünüdür. Toplumların tarihi de sınıflar arasındaki mücadelelerin tarihinden ibarettir. Marks her toplumda çatışmaların sürekliliğini ortaya koymuş ve bunun neticesinde de zorunlu olarak iki grubun ortaya çıktığını ve bu iki grubun da çatışmalar neticesinde zıtlaştığını söylemiştir. Toplumların var olmasının, tarihi seyirinin, değişmesinin ve bütünleşmesinin tamamıyla sınıf mücadelesinden ibaret olduğunu ifade etmiştir.³¹⁰ Tarihteki hareketi var eden ve ayakta tutan, toplumun, bir yanda üretim araçlarını sömüren ve elinde tutan (burjuva), diğer yanda da yalnız çalışma gücüne sahip olup sömürülen (proletarya) sınıflara bölünmüş olmasıdır.³¹¹ Ancak bu tez toplumları bir araya getiren manevi dinamikleri ve yine toplumlarda tarihin belli dönemlerinde ekonomik kaygılardan ziyade manevi kaygıların ön plana çıktığı ve toplumların buna göre tasnif edildiği gerçeğini de göz ardı etmektedir. Nitekim, Weber de sosyal

³⁰⁶ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, s.242.

³⁰⁷ Bahar, s.47.

³⁰⁸ Dönmezer, s.154.

³⁰⁹ Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.58.

³¹⁰ Özkalp, s.277-279.

³¹¹ İbrahim Sezgül, "Marx'ın Diyalektik – Tarihsel Materyalizmi ve Etik", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(8), Temmuz –Aralık 2010, s.240.

sınıfların ekonomik gücün ürünü olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik güçleri ve çıkarları benzeşen gruplar Weber'e göre sosyal sınıfları oluştururlar.³¹² Ona göre, eğer bütünleşme sürecinin sonu bir topluma varıyorsa, bu toplumsal etkinliklerin güdülenmesinin çıkar düşünceleri ya da bağlarındanadır. Hisse senetli bir ortaklık, bir sözleşme, belirli bir amaca göre akılcı bütünleşmedir.³¹³ Bir anlamda sosyal sınıfların, dolayısıyla bütünleşmenin temelinde ekonomik çıkarlar yatmaktadır. Weber bazı yaşam şartlarına sahip olanların, otomatik ve kaçınılmaz bir biçimde birleşmeyi meydana getireceğine inanmaktadır.³¹⁴ Weber'e göre sadece ekonomik çıkarlar toplumsal bütünleşmeyi sağlamamakta, aynı zamanda dinî grupların yapısı da beraberinde bir takım ekonomik olayları doğurmaktadır. Nitekim ona göre kapitalizmi doğuran, ne demokrasi, ne hukuk ne de toplumsal hadiselerdir. Kapitalizmi doğuran ve ona ruh veren kapitalizmin ruhudur ve bunuda Protestanlıktan almıştır.³¹⁵ Kapitalist toplumda her ne kadar sosyal düzen ağırlıklı olarak ekonomik düzene bağlı olarak biçim kazansa da, söz konusu ekonomik düzen her zaman için sosyal düzenin etkisi altında bulunur.³¹⁶ Bununla birlikte Weber, sadece dinî faktörlerden hareketle kapitalizmin doğuşunu izah etmek istememektedir. Kapitalizmin oluşumunda ve gelişmesinde başka faktörler de etkilidir.³¹⁷ Weber'e göre, ekonomik eylem, insanın inanç ve yargılarından olduğu kadar kişisel tutum ve davranış eğiliminden de kopuk bir halde değildir.³¹⁸

Dönmezer ise, ekonomik faaliyetlerin çoğunun kâr etmek amacıyla kurulmuş büyük menfaat birlikleri tarafından yürütüldüğünü ifade etmekte, ekonomik usulleri kullanan bu birliklerin servetin üretilmesi, dağıtılması, hizmet ve malların mübadelesiyle uğraştıklarını belirtmektedir. Bu birliklerin tipik bir türünü rekabet esasına dayanan özel teşebbüs çerçevesindeki şirketlerin, diğer bir türünü de

³¹² Özkalp, s.285.

³¹³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yay., Ankara 1994, s. 383.

³¹⁴ Özkalp, s.285.

³¹⁵ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, ss.63-138.

³¹⁶ Weber, *Sosyoloji yazıları*, s. 177.

³¹⁷ Günay, s.109.

³¹⁸ Kürşat Haldun Akalın, "Max Weber'in İktisat Sosyolojisi Açısından Yorumunda Orta Çağın Katolik Asketikizminden Kopuş", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 61(1), 2011, ss.239-259, s.240.

hizmetlerini kiralayan işçilerin meydana getirdikleri birliklerin oluşturduğunu belirtmektedir.³¹⁹

Ekonomik faktörün, toplumların sadece bütünleşmesinde etkin olduğunu veya toplumların sadece ekonomik gerekçelerle bütünleşebildiklerini iddia etmek aşırı materyalist bir yaklaşım olacaktır. Yukarıda da izah edildiği gibi ekonomik faktörler, özellikle sanayi devriminden sonra toplumların bütünleşmelerinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Bununla birlikte ekonomik faktörün toplumsal çözülmeye neden olduğu ve toplumun gruplaşmalara ve “çatışma” ortamına sürüklenmesine neden olduğu da bir gerçektir. Bizim toplumumuzda yer alan “sermayenin renklendirilmesi”, renklenen sermaye ile paralel farklı sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkması bunun en bariz örneğidir. Şüphesiz toplumların gerek bütünleşmelerinde gerekse çözülmelerinde ekonomik etkenler tek belirleyici faktör değildir. Ekonomik faktörler kadar diğer sosyal faktörlerinde etkisi büyüktür. Ancak ekonomik faktör sanayi toplumlarında en önemli unsur haline gelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu gün ekonomik anlamda kurulmuş olan her türlü organizasyon ve birlikler aynı zamanda ötekini dışarı da bırakan faaliyetlerdir. Kendi içlerinde birlik ve beraberliği dolayısıyla bütünleşmeyi tesis ederlerken, dışarıda kalan grupların dışlanması ile yeni bir çatışmanın, rekabetin ve çözümlenin de başlangıcını oluştururlar. Örneğin Avrupa Ekonomik Topluluğu kendi üyelerinin huzur ve istikrarı için çalışırken, ekonomik anlamda başkalarının huzur ve istikrarını yok sayacağından, bu aynı zamanda bir sosyal çatışmanın da başlangıcını oluşturacaktır. Diğer taraftan ülkemizde de son yıllarda tüm sektörlerde, siyaset, cemaat ve vakıf gibi kültürel temellerin esas alındığı bazı ekonomik organizasyonların arttığı da bilinmektedir. Bu organizasyonlar rekabet ve çatışmayı da beraberinde getirmektedirler.

Yimpaş Holding ortaklarından Kımış “... dünyanın değişik yerlerinde değişik kuruluşlar kuruluyor. Bunlar menfaatleri için dünyanın her yerinde faaliyet gösteriyorlar. Sürekli olarak kazanıyorlar. Kendi menfaatleri için petrole bulanmış karabatak kuşunu bahane edip Irak’a saldırdılar. Ama Bosna Hersek’te öldürülen binlerce Müslüman’a seyirci kaldılar. Bu duruma İslam coğrafyası da maalesef kayıtsız kaldı. Bunun en önemli nedenlerinden birisi ekonomik bağımsızlığın kazanılamamış olmasıdır. Eğer Müslümanlar ekonomik bağımsızlığını kazanmış olsalardı, onlarında

³¹⁹ Dönmezer, s.186-187.

söyleyecek sözü olurdu....” demektedir. Yine aynı şekilde ortaklardan Kılıç mülakatımız esnasında “ekonomik birliktelik”, “ekonomik bağımsızlık” gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere çok ortaklı şirketlerin kurulmasında ve gelişmesinde dünya ölçeğinde, farklılaştığını düşünen ve bunun neticesinde alternatif arayışı içerisinde olan insanların yoğun olmamakla birlikte ön plana çıktıkları görülmektedir. Yine aynı şekilde ortakların bazılarının “ülke içerisinde bir takım ekonomik yapılanmaların alternatifi olarak bu tür kuruluşların ön plana çıkmasından” bahsettikleri de görülmektedir.

3.1.2. Ekonomik Nedenler

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerden birisi de ekonomik gerekçelerdir. Gerek Marks’da ve Weber’de, gerekse diğer ilk dönem ve muasır önde gelen sosyologlarda toplumların tabakalaşması ya da sınıflandırılması hadisesinde iktisadi etkenlerin önemli bir unsur olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan sınıfsal yapılanmada, kast veya feodalite sisteminde olduğu gibi tabakalaşma siteminden farklı olarak hareketliliğin mümkün olduğunu hatta bu hareketliliğin bazen yüksek seviyede seyrettiğini ifade etmiştik. Burada incelememiz Türkiye’de özellikle cumhuriyetin ilanından sonraki süreç içerisinde toplumumuzun iktisadi temeller üzerine sınıflandırılması ve bunun neticesinde alternatif arayışların nedenleri üzerinde yoğunlaştırılacaktır.

Şirket yöneticilerinden Özsoy çok ortaklı şirketlerin kuruluş sürecini şu şekilde ifade etmektedir; “...Osmanlı’nın yıkılışı ve Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte halkın temel ihtiyaçlarına cevap verecek üretim alanlarına yatırım yapacak zenginler ve gerekli özel sermaye birikimi yoktu. Bu nedenle ulusal ve uluslararası ticaret ve sanayi sektörlerine yapılan ilk yatırımlar devlet eli ile gerçekleştirildi. Küçük esnaf ve zanaatkarlık ile çok fazla hacimli olmayan ticaret dışında, 1950’li yıllara kadar her sahada devlet tekeli hakim oldu. 1950’den sonra Türkiye Cumhuriyeti’ne hakim olan bürokratik yapı ülkenin kendi zenginlerini ve teşebbüs gücünü oluşturmaya karar vererek, seçilmiş bazı aile veya müteşebbislere destek vermeye başladılar. Daha önce Kamu İktisadi Devlet Teşekkülleri eli ile yapılan bazı önemli devlet yatırımları, özel şahıs ve şirketlere ihale edildi. Bu sistemde, iş verilmek üzere seçilmiş olan kişi ve

kuruluşların yeterli sermaye birikimine sahip olması değil, devletçe himayeye mazhar olması önemli idi. Bu dönemde devletle çalışan özel kuruluşlar, aldıkları ihaleleri işe başlama avansları ve ara ödemeler ile gerçekleştirip, ciddi paralar kazanıyorlardı. Yaptıkları işlerde ihtiyaç duydukları tecrübe ve teknoloji için, Türkiye’de iş yapmak isteyen yabancı şirketlerle işbirliğine gidiyorlardı. Böylece devam eden bir süreçte, devlet destekli Türk özel sektörü bir bakıma doğmuş oluyordu. Ancak bu sistem içinde gelişen Türk özel sektörü veya devlet destekli zenginler, hep kazanmaya; sütün kaymağını, etin bonfilesini yemeye alışmışlardı. Bu nedenle hiçbir zaman risk almıyorlar, öz kaynakları ile asla yatırım yapmıyorlar, devlet teşvik ve kolaylıkları sağlanmadan işe başlamıyorlar, ülkenin çok küçük bir kısmı dışındaki bölgelere hiç ilgi duymuyorlardı. Oysa Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesi vardı. Bunlardan sadece bir iki tanesine yoğunlaşan kamu ve özel yatırımlar, diğer bölge insanlarını mutlu etmiyordu. Çünkü her bölge halkının iş ve temel ihtiyaçları karşılanmadan sosyal denge kurulamaz, sosyal barış sağlanamazdı. Devletin zaman zaman diğer gelişmemiş bölgelere de yatırımı teşvik etme teşebbüslerine rağmen, yeni türemiş zenginlerin buna ilgi duyması bir türlü sağlanamadı. Bu başarısızlıktaki en büyük etken izlenen devlet politikaları arasındaki çelişkilerden kaynaklanmaktaydı. Bütün bu olup bitenler karşısında ihmal edilmiş Anadolu insanı içinde bulunduğu çemberi kırmak için çeşitli düşünceler geliştirmeye ve kendi göbeğini kesme denemeleri yapmaya başladı. Anadolu sathında bu kıpırdanışların olduğu yıllar, Türkiye’nin gelişmiş Avrupa ülkelerine işçi gönderdiği yılların arkasından gelir. 1960 sonrasında yaşanan büyük işgücü göçü ile beraber, fakir Anadolu illerine akan gurbetçi dövizleri, bu yörelerin ekonomisinde görünür bir canlanmayı da birlikte getirdi. Tabir yerinde ise ihmal edilen yöreler para ile tanıştı. Zengin Avrupa ülkelerindeki büyük sanayi kuruluşlarında çalışan fedakar Anadolu insanı, ülkesine geldiğinde aradaki uçurumu fark etmeye ve bizde de dumanı tüten fabrika bacalarının hayalini kurmaya başladı. 1970’li yıllar, birer işçi kuruluşu olan şirketlerin Anadolu illerinde doğması için gerekli sosyal ve psikolojik zemini hazırlamıştı. Ancak bu potansiyelin farkında olmayan siyasi irade ve bürokrasi, gerekli hukuksal zemini hazırlayarak yardım etme, rehberlik etme ve güven verme gibi hiçbir teşebbüste bulunmadı. Çünkü bürokrasi ve siyaset erbabı, işçi dövizlerine ödemeler dengesindeki açığı kapatacak bir kalem olarak bakıyordu...” Özsoy’un bu açıklamaları her ne kadar tarihi süreç içerisinde oluşturulmuş olan burjuva sınıfı ve sınıfın tavırlarına

karşı alınan bir tavır niteliğini taşıyorsa da, işçi şirketleri, halk şirketleri veya çok ortaklı şirketlerin Anadolu'da oluşmaya başlamasının temel nedenini ekonomik gerekçelerle izah etmektedir.

Osmanlı devleti 1840 yılında ilk kâğıt parayı basmış ancak zaman içerisinde kâğıt paralar sikke karşısında değer yitirmiştir. Bunun üzerine devlet kaime denilen bu kâğıt paraları 1860 yılında piyasadan toplamıştır. Tekrar banknot basma yetkisi 1863 yılında kurulan Fransız İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası'na verilmiştir. Devletten bağımsız çalışan bu banka uyguladığı para politikası ile ekonominin canlanmasına izin vermemiş, ayrıca Rus harbinde de Osmanlı'nın kredi talebini reddederek devleti zor durumda bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında da devlet bu bankaya tanımış olduğu ayrıcalıkları kaldırarak kendisi banknot basmıştır. Ayrıca Avrupalı sermaye sahipleri Osmanlıya verdikleri kredilerden büyük oranda faiz gelirleri elde ettiklerinden sürekli borçlandırmanın artırılması için baskı yapıyorlardı. Nitekim 1876 yılında Osmanlı borçlarını ödeyemez hale gelmiş, bunun üzerine 1881 yılında Duyun-u Umumiye kurulmuş ve böylece yabancı alacaklıların Osmanlı topraklarından vergi toplayıp Avrupa'ya aktarmalarına olanak sağlanmıştır.³²⁰

Genel olarak Osmanlı döneminde, özellikle de Tanzimat dönemi ile başlayan süreç içerisinde Müslüman Türklerin ticari hayat içerisinde pek etkili olamadıkları görülmektedir. Bunun nedenlerinden birisi Osmanlı İmparatorluğu'nun kısmen de olsa endüstri devriminden sonra Avrupa'ya bağlanma biçimidir. Ülkedeki geleneksel sanayi ile modern Avrupa sanayisinin rekabet edemeyecek durumda olması tüm tebaayı ilgilendiren bir durum olsa da, Müslüman nüfus açısından daha da olumsuz bir sonucun oluşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan yine Tanzimat ile başlayan süreç içerisinde Müslüman nüfus Bürokratik görevlere merak salmış ve devlet bürokrasisinde parlak bir gelecek ticari hayatı ikinci plana itmiştir.³²¹ Ancak zaman içerisinde bürokratik görevlerde belli ellerde tekelleşmeye başlayınca, sanayide zanaattan ileri geçememiş, ticarete yerelliği aşamamış, ekonomik olarak kendini ispatlayamamış bürokraside de etkinliğini kaybetmiş bir toplum meydana gelmiştir.

³²⁰ Cem Somel, *Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*, (Türkiye Ekonomisi, ed. Mustafa Özer), Anadolu Ün., Yayınları, Eskişehir 2009, s. 6-7.

³²¹ Ayşe Buğra, *Devlet ve İş adamları*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s.65-67.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hem modern bir ulus-devletin kurulması, hem de ulusal bir ekonominin oluşturulması yönünde faaliyetler gösterilmeye başlanmıştı. Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı ekonomik yapı için, dünya ekonomisi ile tarım ürünleri ve madenler ihraç edip, sınaî mamuller ithal eden bir ‘yarı-sömürge’ ülke nitelenmesi uygun görülmektedir. 1953 yılına kadar süren dönemde dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminde (tarım ülkesi olmak bakımından) köklü bir değişiklik yaşanmazken, ulusal bir ekonominin inşası ve ulusal bir burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından önemli adımlar atılmıştır. Ulusal ekonominin inşası ve burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından, asıl olarak devletten aldığı çeşitli imtiyazlara odaklanmış bulunan yabancı sermayeli kuruluşların millileştirilmesi ile burjuvazinin Türkleştirilmesi iki önemli adımdır. Burjuvazinin Türkleştirilmesinde de, özellikle iç ve dış ticarete önemli bir ağırlığa sahip olan gayrimüslim burjuvazinin çeşitli yollarla bu konumundan edilmesi ile tehcir, mübadele vb. uygulamalarla boşalan mülklere el konulması temel mekanizmalar olarak görülmektedir. Özel sermaye birikiminde ithal ikameci sanayileşme döneminin başlayacağı 1950’lere kadar bu süreç büyük ölçüde tamamlanmıştır.³²²

Türkiye’de 1950 öncesi özellikle ticari ve iktisadi burjuvazinin sosyolojik olarak özel bir incelenmesine ihtiyaç duyulmakla birlikte, 1950’li yıllara kadar olan dönemde sermaye birikiminde ve burjuvazinin oluşumunda belirleyici iki ana alan, iç ve dış ticaret ile büyük toprak sahipliğidir. Bunlara eklenebilecek olan diğer faaliyetler ise müteahhitlik, imtiyazlı şirketler, bankacılık ve sanayidir. Özellikle sonradan ülkenin büyük holdingleri durumuna gelecek olanların önemli bölümünün bu dönemde ticaretle uğraşanlar ile üst düzey siyasi ya da bürokratik konumlarda bulunurken iş hayatına geçenlerden çıktığı görülmektedir.³²³ Bu dönemde Anadolu’nun kentleri iki önemli işlev görmekteydi. Bir taraftan ticaretle uğraşma kapasite ve imkânına sahip olan küçük tüccarlar kırsal kesimin ürünlerini toplayıp diğer bölgelere aktarırlarken, diğer taraftan da sınaî ürünlerini kırsal kesime dağıtmakta, hem de küçük sanayi ve zanaatlar, kamu hizmetleri ve özel hizmetleri etki alanındaki kırsal yerleşim merkezlerine sunmaktaydılar. Anadolu’nun kırsal kısmının sağlamış olduğu bir diğer katkı ise iş gücü potansiyelidir. Bu dönem içerisinde savaştan çıkmış, dünyayı sarsan ekonomik krizleri

³²² Faruk Ataay, “Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü”, *Praksis*, Sayı: 2, 2001, ss.53-96, s.56.

³²³ Buğra, s.91.

yaşamış, seferberlik ve kıtlık dönemlerini atlatmış olan Anadolu insanı gündelik geçimini sağlamak düşüncesi ile büyük şehirlere akın etmekte ve dolayısıyla ciddi manada bir iş gücü oluşturmaktaydı. Bu dönemde kentlerle, etkisi alanındaki kırsal kesim arasındaki bu işbölümü büyük ölçüde oturmuştur. Temelde tarımsal üretimden kaynaklanan artığa ticaret yoluyla el konulmasına dayanan ekonomik yapıda kentler, artığın sermaye birikimine dönüşme alanlarıdır.

Türkiye tarihinde ithal ikameci sanayileşmenin büyük ivme kazandığı dönem 1950'lerden sonra başlatılmıştır. Sermaye birikim süreçleri ve egemen sınıfların şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan ithal ikameci sanayileşme, aynı zamanda sermayenin ve emeğin, dolayısıyla nüfusun mekânda yeniden dağılımı bakımından belirleyici yenilikler getirmiş, ülke içindeki nüfus hareketlerine büyük ivme kazandırmıştır.³²⁴ 1950'lerin ortalarına doğru başlayan ve 1960'tan sonra egemen politika durumuna gelen ithal ikameci sanayileşme, egemen sınıf bloğunu da yeniden şekillendirmiştir. 1970'lere doğru Türkiye'de sermaye artık holding biçiminde örgütlenmiş, hemen her sektörde faaliyet yürütebilen, banka sahipliği ile bütünleşen, örgütlenebilmiş, genellikle büyük şehirleri merkez olarak seçen, yabancı sermaye ile ortaklık yapan bir büyük burjuvazi oluşmuştur. Türkiye'de büyük burjuvazinin oluşum sürecinin temel özelliği, genellikle iç ve dış ticaretten sanayiciliğe ve bankacılığa geçiş biçiminde ortaya çıkması olmuştur.³²⁵ Anadolu sermayesi ise, sanayide devlet ve büyük sermaye ile ticari ilişkilere girip girmemesine göre gruplandırılabilir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi birincisi, yerelde üretilen ve önemli bir kısmı tarımsal ve hayvansal üretime dayalı hammaddelerin ilk aşama sınaî işleminden geçirilmesinden sonra gerekli yerlere aktarılmasıdır. Bu çoğu zaman birinci el ile sermaye sahiplerinin direk buluşması şeklinde olmamıştır. Diğer bir ilişki biçimi ise, büyük sermaye veya devlet tarafından üretilen yarı mamul malların montaj vb. işlemlerden geçirilerek yerel-bölgesel pazara sunumu şeklinde gerçekleşmiştir.³²⁶ Tüm bu ticari ilişkiler, büyük sermayedarlarla ilişki içerisinde olabilen, bürokrasi ile diyalog kurabilen ve çevresinde bulunanları yönetip yönlendirme beceri ve kabiliyetine sahip yerel anlamda bir küçük burjuvazinin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Yerel

³²⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yay., İstanbul 1989, s.86.

³²⁵ Mustafa Şen, "Türkiye Büyük Burjuvazisinin Anatomisi", *Toplum ve Bilim*, 1995, 66, 46-68.

³²⁶ Fuat Ercan, *Sermaye Birikim Sürecinde Bölgesel Kalkınma / Planlama ve Anadolu Sermayesi*, *Ekonomide Durum*, Sayı: 6, 1999, s. 29-54.

boyutlardaki ticaret burjuvazisinin büyük burjuvazi ile eklemlenmesinde önemli bir yenilik, sınaî mallar ticaretine aracılık edilmesinin dönem içinde tarımsal ürünlerin ticaretine aracılık edilmesine karşı baskın duruma gelmesidir. Büyük sermaye ve kamu kesimince üretilen ürünlerin bayiliğinin üstlenilmesi zamanla Anadolu kentlerindeki yerel sermayeler için varlığını koruyabilmenin en önemli yollarından biri durumuna gelmiştir. Bunların dışında, inşaat, ulaştırma vb. hizmetlerle uğraşan bir kesim de gelişmesini sürdürmüştür.³²⁷ Tüm bu gelişmeler içerisinde sermayenin belli ellerde toplanmaya başladığı, kalkınmanın tabana yayılmadığı, servetin halka yayılmasında ciddi problemlerin olduğu da görülmektedir. Bunun sonucu olarak halk ile burjuvazi arasında uçurum artmakta ve Marksist ifade ile yeni bir proletarya ve dolayısıyla da çatışma doğmaktaydı. Bunun neticesinde ekonomik olarak farklılaştığını/farklılaştırıldığını düşünen kesim alternatif arayışlar içerisine girmeye başlamıştır. Bu arayışlar zaman içerisinde sadece günü kurtarmanın ötesine geçmiş, bir takım yönlendirmelerin de neticesinde daha büyük projeler geliştirilmeye başlanmıştır.

Bu genel yapılanma ekonomik olarak farklı şekillerde tezahür etmiştir. Bir taraftan, ekonomik olarak kendi kendine yetemeyen bir ülke konumuna gelinmesiyle birlikte tebaa farklı arayışlar içerisine girmiştir. Yabancı ülkelerde iş aranması da bunlardan birisidir. Diğer taraftan ülke içerisinde bürokrasi ile iç içe geçmiş ve ülkeyi her anlamda yönetme imkanına sahip burjuvaziye karşı alternatif arayışları içerisine girilmiştir. Çok ortaklı şirketler bir yönüyle işte bu yapılanmaya karşı bir alternatif oluşturma karakterini hep içerisinde barındırmıştır.

3.1.2.1. Renklendirilmiş Sermaye Yapılanması

Cumhuriyet dönemi boyunca belli dönemlerde sermayenin, sermayedarların dinî ve dünyevi inanç ve yaşayış biçimleri ile devleti yöneten seçkinlerle olan diyalogları baz alınarak renklendirildiği ve böylece farklı bir sınıflandırma kategorisi oluşturulduğu görülmektedir. Bu nitelendirmenin bürokrasinin burjuvazi ile olan ilişkilerinden mütevellit olduğu iddia edilebileceği gibi yeni devletin kurucuları ve koruyucularının ideolojik yapılanması ile tezat teşkil edenlerin farklılaştırılmasından kaynaklandığı da ifade edilebilir.

³²⁷ Ataay, s.61.

Esas itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme ya da iktisadi alanda farklılaşması ya da “öteki”nin oluşturulması sürecinde mirasını devraldığı Osmanlı'nın son yüzyılının etkisini görmek de mümkündür. Şöyle ki, Osmanlı da sanayileşmeyi önceleri devlet üstlenmiş ve nihayet Abdülmecit döneminde fabrikalar kurulmaya başlanmıştır.³²⁸ Aynı geleneğin cumhuriyet döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim, 1923 de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde, “*Devlet yavaş yavaş iktisadi görüşleri de olan bir organ haline gelmeli ve özel sektörler tarafından kurulamayan teşebbüsler devletçe ele alınmalıdır*” kararı alınmış ve böylece siyasi alanda mevcudiyetini ortaya koymuş ve bağımsızlığını kazanmış olan devletin, iktisadi hayatta da etkin bir rol oynaması, ilkesi benimsenmiştir. Diğer taraftan, özel sektörün önünü açacak ve gelişmesini sağlayacak kararlar da yine bu kongrede ele alınmıştır. Ancak milletin ve devletin sosyo-ekonomik konumundan kaynaklanan gerekçelerle olsa gerek ki özel sektör o dönemde henüz canlanma noktasına gelememiştir. Aynı şekilde bu kongrede alınan “aşar vergisinin kaldırılması” kararının gerekliliği olarak 1925 de bu vergi kaldırılmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması savaştan çıkmış bir ekonomiyi canlandırmaktan çok büyük toprak sahiplerinin işine yaramış ve toprak ağalığına dayanan burjuvazinin elini güçlendirmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulan iktisadi teşekküllerin incelenmesi devletin bu dönemdeki benimsemiş olduğu yatırım politikalarının genel yapısını yansıtması açısından önemlidir. Bu dönemde oluşturulan teşekküllerin yönetim kurulunda bulunan bir kişinin sıradan bir kimsemi yoksa iktidar partisinin bir temsilcisi mi olduğunu kestirmek çoğu zaman zordur. Bu kimselerin şirketlerde üstlendikleri rolleri daha çok politik konumları ile bağlantılıdır.³²⁹ Bunun en önemli örneği İş Bankası'dır. Bu dönemde kurulan İş Bankası'nın başına İktisat Bakanı Celal Bayar getirilmiştir. Yine 1922 yılında kurulan Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin kurucuları ve yöneticileri dönemin siyasi seçkinlerinden oluşmaktaydı.

Kamu ve özel sektör iktisadi teşekküllerin seçkin bürokratlarla iş yapma ve onları bünyelerinde bulundurma mahiyetindeki karşılıklı ilişkileri cumhuriyet tarihi boyunca devam ede gelmiştir. Yakın tarihimizde dahi emekli olan askeri ve sivil

³²⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.451.

³²⁹ Buğra, s.71.

bürokratların çoğunun emeklilik hayatlarını bir takım holdinglerin, bankaların yönetim kurulu üyesi veya danışmanı olarak devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir.³³⁰ Bu durumun iktisadi anlamda birçok açıklaması olabilir ama sosyolojik anlamdaki en önemli açıklaması weberyan ifade ile statüden kaynaklanan gücün iktisatta kullanılması hadisesidir.

Özelleştirme furyası başlayıncaya kadar Cumhuriyet Türkiye'sinde en önemli sermayenin devlete ait olduğu ve devlet olmanın da bir gerekliliği olarak özel sektör tarafından yapılamayan (ASELSAN, TCDD, TAI gibi) bazı yatırımların devlet eliyle yapıldığı, bazen de devletin özel sektöre örnek olmak düşüncesi ile bir takım yatırımlara (TİGEM gibi) giriştiği görülür. Türkiye'de bir takım yatırımlar halen devlet tekelinde bulunmaktadır.

Geride bıraktığımız tarihi süreç içerisinde sermayeyi, dolayısıyla burjuvaziyi etkileyen ve kısmen belirleyen en önemli unsur bürokratik devlet yapısı olmuştur. Bu yapı özellikle 1950'li yıllara kadar “*kızıl sermaye*” olarak adlandırılan komünizme karşı korumacı bir tavır takınırken, bu amacına ulaşmak için zaman zaman Anadolu sermayesinin büyümesine de destek vermiştir. Ancak özellikle 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan ve iktisadi faaliyetin sadece kapitalden ibaret olmadığını ifade eden, kişisel yaşantı ve ekonomi anlayışı itibariyle “*geleneksel burjuva*” ile çatışan sermaye grupları da “*yeşil sermaye*”³³¹ “*laik sermaye*” gibi gruplara ayrıştırılmıştır.

Netice itibariyle, Türkiye ekonomisi cumhuriyetin kuruluşundan bu güne kadar geçen süreç içerisinde Türkiye'de, olgunlaşmış bir burjuva demokrasisi yerine, popülizm ile çeşitli renklerde, özellikle sivil ve askeri bürokratların baskısı altında var olmaya mahkûm kalmıştır. Bununla birlikte, sermayenin sınıfsal ilişkileri ve karmaşık

³³⁰ Eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar (Akbank Yönetim Kurulu Üyesi), 12 Eylül'ün orgenerallerinden Turgut Sunalp (Netaş ve Garanti Bankası Yön. Kur. Üyesi), Emekli Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Fisünoğlu (Sümerbank Yönetim Kurulu Üyesi), Emekli Jandarma Genel Komutanı ve MİT Müsteşarı Orgeneral Teoman Koman (İnterbank Yönetim Kurulu Üyesi), Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vural Beyazıt (Etibank Yönetim Kurulu Üyesi), Orgeneral Adnan Ersöz (İşbankası Yönetim Kurulu Üyesi), Orgeneral Süreyya Yüksel (Yaşar Holding Danışmanı), Orgeneral Vecihi Akın (AKSİGORTA Yönetim Kurulu Üyesi), Orgeneral Doğan Özgöçmen (Yapı Kredi Bankası Yönetim Kur. Üyesi), Orgeneral Suat Aktulga (LASSA Yönetim Kurulu Üyesi), Orgeneral Şeref Akıncı (Doğuş Holding Yönetim Kurulu Üyesi),

³³¹ Konumuzla da alakalı olması bakımından buraya aldığımız “yeşil sermaye” terimi sadece çok ortaklı şirketler için kullanılan bir terim değildir. Bu terim genel olarak, dini değerlerine bağlı, gündelik hayatlarında dinsel öğeleri ve referansları kullanan insanların oluşturmuş olduğu sermaye için kullanılmıştır. Çok ortaklı şirketlerden bazıları için kullanıldığı gibi, Bazen bireysel bir işletme için kullanıldığı da olmuştur.

bağlantılar, vesayet ve temsil ilişkileri doğurmuştur. Türkiye’de sermaye sınıflandırılırken bile, tarihi süreç içerisinde var olmuş olan burjuvazi gücünü, kıyasıya rekabet koşullarında, etkinliğini ve üstünlüğünü, her gün ekonomik olarak kanıtlaya zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, bürokratik mekanizmanın kendisine sağladığı özel imkânlardan kazanmış, dolayısıyla başarısını bu mekanizmaya ulaşmada ve onu etkilemedeki becerilerine borçlu olmuştur. Bu özellikleri ile burjuvazi, Batıdaki benzerlerinden farklı olarak, toplumun demokratikleşme sürecine olumlu katkılar yapan değil, aksine bu sürece ayak bağı olan bir konumda olmuştur.

Türkiye’de sermayenin sınıflandırılması anlamında renklendirilmesi bakımından toplum incelendiği zaman, pür sınıfsal bir yapıdan bahsedilmesi zordur. Çünkü devletin ekonomik anlamda toplum üzerinde oldukça etkin olduğu ve sınıfsal anlamda bir yapılanmanın tarihi süreç içerisinde kendiliğinden şekillenmekten, ya da piyasa şartlarının gerekliliğinin doğal bir sonucu olmasından daha çok, özellikle seçkin sınıflar ve bürokrasinin müdahalesi ile ortaya çıkmıştır. Bürokrasi, zaman içerisinde sınıfların oluşumuna neden olduğu gibi, sınıflar arası geçişlerinde en önemli aktörleri arasında yer almıştır. Diğer taraftan lehte ya da aleyhte uygulanan iktisadi ve sosyal politikalar sermayenin oluşmasında ve alternatif sermayelerin gelişmesinde etkin rol oynamıştır.

Renklendirilmiş sermaye yapılanması içerisinde yeşil sermaye olarak ifade edilen sermaye yapılanmasının aynı zamanda alternatif sermaye oluşumu ve bunun sonuçlarını hedef alması, insanların bu yapılanmaya bir reaksiyon olarak daha çok rağbet ettiğini göstermiştir. Nitekim 28 şubat sürecinde çok ortaklı şirketlere, *“sakıncalı kuruluşlar”* listesinde yer alan firmalara ve bunların ürettikleri ürünlere ilginin artarak devam ettiği bilinmektedir. Nitekim ortaklardan Çay *“... çok ortaklı şirketler, bürokratlar ve askerler tarafından sıkıştırıldıkça biz onların ezilmemesi anlamında daha çok ilgi gösteriyorduk. Çünkü onların Anadolu’yu kalkındıracağını, bunun yıllardır ülkenin kaynaklarını kendi kaynakları gibi kullanmak suretiyle bir yerlere gelmiş olanlar tarafından istenilmediğini, bu emellerini gerçekleştirmek için de başta askerler üzere tüm bürokratları kullandıklarını düşünüyorduk...”* demektedir. Yine aynı şekilde *“... yeşil sermaye denildiği zaman biz kendimizi anlıyorduk. Kendimizin dışlandığını hissediyorduk. Sanki bunu söyleyenler hep birlikte bize karşı cephe almış gibi hissediyorduk...”* tarzında ifadeleri ortaklardan sık sık duymak

mümkündür. Tüm bu yapılanma bir reaksiyonun ve sahiplenme duygusunun tezahürü olarak çok ortaklı şirketlere olan ilgiyi artırmıştır.

3.1.2.2. Sermayenin Örgütlenmesi

3.1.2.2.1. TÜSİAD

Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) 1971 yılında bir grup iş adamının bir araya gelmesi ile kurulmuştur. TÜSİAD Türkiye'deki sermaye sınıfının bir araya gelerek örgütlenmiş ilk biçimidir. Ancak hemen şunu da ifade etmek gerekir ki TÜSİAD her ne kadar bir sermaye sınıfının örgütlenmesi niteliğinde oluşmuş olsa da, Türkiye'nin siyasi hayatındaki etkisi şüphe götürmez bir gerçektir. TÜSİAD'ın özellikle basını da kullanmak suretiyle kamuoyu oluşturmaya çalıştığı, böylelikle bürokratlarda istendik davranış biçimlerini geliştirme ve iktidarı yönlendirme çabası içerisinde oldukları da bilinmektedir. Öyle ki zaman zaman siyasal hayatın en önemli aktörlerinden olan hükümetlerin kurulmasında ve yıkılmasında etkin rol oynamıştır. TÜSİAD'ın işleyiş biçimi Türkiye'de sermayenin oluşturduğu burjuvazinin bürokrasi ile olan ilişkilerini ifade etmesi bakımından da önemli bir örnek teşkil etmektedir.

TÜSİAD'ın kurulmasıyla büyük sermaye sahibi sınıfı hem çıkarlarını koruyacak bir örgüt, hem de burjuvaziye küçük sermayeden ayıran bir işlev görmüştür. Bu durum burjuvazide sınıf bilincinin geliştiğini göstermektedir.³³² Ancak bu durum sadece burjuvazide sınıf bilincini geliştirmekle kalmamış aynı zamanda zaman içerisinde küçük grupların da sınıf bilinci ile hareket etmelerine katkı sağlamıştır. Alternatif sınıfların varlığı, aynı fikir ve düşünceye sahip olmayan grupları farklı arayışlar içerisine yönlendirmiştir.

TÜSİAD üyeleri genel itibariyle ülkenin ilk büyük sermaye sahiplerinden oluşmaktadır. Bunların önemli bir kısmı aile şirketleri ve yine bu şirketlerden oluşan holdinglerdir.³³³ TÜSİAD özel sektörün toplumsal varlığını kanıtlamak için kurulmuş olan bir sınıf örgütü niteliğindedir. Zaman zaman işadamlarının şahsi çıkarları örgütün çıkarları ile çatışmış ve bunun sonucunda da sınıf içi bir çatışmanın meydana geldiği

³³² Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I-II*, Remzi Yay., İstanbul 1994, s.456

³³³ Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Raşit Özsaruhan, Ahmet Sapmaz, Feyyaz Berker, Özakat, İbrahim Bodur, Hikmet Erenyolu Osman Boyner, Muzaffer Gazioğlu, Erişim Tarihi: 27/08/2012, <http://www.tusiad.org/tusiad/kurucular-protokolu/>

görülmüştür³³⁴. Toplumsal köken itibariyle de, daha cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen devletle birlikte var olma durumu bu üyeler için güçlü bir gelenek oluşturmaktadır. Bu büyük sermayenin önemli bir kısmının belli ailelerin elinde olduğu görülür. Türkiye ekonomisini uzun yıllar denetleyebilmiş, siyasi ve ticari hayatını yönlendirmiş olan bu aile reisleri, büyük sermaye şirketlerinin üst kademe yöneticileri, sermayenin değişik katmanlarını temsil eden birlik ve odaların temsilcilerinden oluşan seçkin burjuva sınıfı sayı itibariyle azınlık durumdadır.³³⁵

TÜSİAD üyelerinin toplumsal kökenleri, sınıf yapıları itibariyle değerlendirildiğinde, bu büyük sermayedar kesimin kökenleri iki süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Birincisi devlet desteğiyle ortaya çıkan ticari etkinliklerle sermayenin birikmesidir. 1960 yılında yapılan bir araştırmaya göre sanayicilerin %34'ünün babası tüccardır. İkinci sıradakiler ise %17 ile babası bürokrat olanlardır.³³⁶ Görüldüğü gibi bürokratik kesim devletin içindeki bağlantılarından faydalanarak konumunu ekonomik bir ranta dönüştürebilmektedir. Bir diğeri tarımdan sanayiye aktarılan sermaye birikimidir. Toprak ağalığının sürmesi, tarım işçilerinin toplumsal güvenlikten yoksun olmaları, çeşitli vergi ayrıcalıkları ve bağışlıkları, üretimin makineleşmesiyle birlikte, tarım kesimindeki sermaye birikimini hızlandırmış, böylece ticarete ya da bankacılığa doğru bir sermaye aktarılması baş göstermiştir.³³⁷ Bu çalışmalar daha yakın zamana kadar Türkiye'de etkili olan sermaye sahiplerinin kişisel beceri ve gayretleri neticesinde bir takım kazanımlar elde etmekten ziyade geçmişten devraldıkları siyasi ve ticari sermayeyi daha da yukarıya taşıma çabası içerisinde olduklarını göstermektedir. TÜSİAD, kendilerini alternatif sermayenin temsilcisi olarak gören çok ortaklı şirketlerin ortakları tarafından "*alternatifin sebebi*" olarak görülmektedir.

3.1.2.2.2. MÜSİAD

Muhafazakâr sermayenin ilk büyük örgütlenmesi olan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), 1990 yılında İstanbul'da 12 genç işadamı tarafından

³³⁴ Buğra, s.337.

³³⁵ Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s.67.

³³⁶ Kongar, s.456.

³³⁷ Kongar, s.457-458.

kuruldu. Bunlar küçük işletme düzeyindeki firmaların temsilcileri, bir bakıma 1980’li yıllardan sonra liberal ekonomik politikalar sonucu ortaya çıkan yeni aktörlerdir.

Bugün Türkiye’de muhafazakâr sermaye olarak nitelendirilen toplumsal kesim içinde ekonomik olarak en güçlü ve kapsayıcı örgütlenmeyi oluşturan yapılanmalardan birisi MÜSİAD’dır. Muhafazakâr sermayenin tekabül ettiği en önemli sosyolojik ve politik nokta geleneksel merkezin dışında yeni bir merkez kabul eden ve alternatif bir oluşumu temsil etmesidir. Bu durum Türkiye’de merkeze yakınlaştırılmayan, devlet desteğinden fazla yararlanamayan, kendi emek ve gayreti ile bir yerlere gelebilme başarısı göstermiş, daha çok Anadolu kökenli yatırımcıların kendilerine alan açarak örgütlenmesidir.

MÜSİAD üyelerinin çoğunluğunu 1980 ve 1990’lı yıllarda kurulmuş orta ölçekli şirketler oluşturmaktadır. Bunun yanında muhafazakâr sermayenin örgütlenmesinde güven ve ötekileştirmenin verdiği motivasyon önemli yer teşkil etmektedir. Bu yönüyle de çok ortaklı şirketlerin yapılanmaları ile benzerlik arz etmektedir. Diğer bir ifade ile bu tür şirketlerin en önemli sermayelerini güven ve sahiplenme duygusuna dayalı *sosyal sermaye* oluşturmaktadır. Sosyal sermaye olarak bu etkileşimi oluşturan da muhafazakar duyarlılıktır. Zaten bu sermayenin Türkiye’deki diğer sermaye gruplarından ayrıldıkları temel nokta İslami duyarlılığın bu sermaye grubunda daha yüksek düzeyde olmasıdır. Ayrıca çeşitli İslami cemaatlerle organik ilişkiler içerisinde olan bu sermaye grupları diğer taraftan da İslami hareketleri finanse etmektedirler. İslami hareketler de hem motivasyon hem de güven gibi iki önemli sosyal sermayeyle bunu desteklemektedir.³³⁸ İslami hareketlerin finansmanı meselesi Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle 1980’li yıllardan itibaren İslami kaygıların ön plana çıktığı sermaye yapılanmasının kendini göstermeye başlaması ile birlikte daha çok telaffuz edilir olduğu görülmektedir. Bunun sosyolojik tabanından ziyade ülkenin ekonomisinde söz sahibi olan veya dünya ölçeğinde işletme sahiplerinin kendi ideolojik eylemlerinin finansmanında sermayelerini kullanmaktan çekinmiyor olmalarının etkisinin olduğu da muhtemeldir. Nitekim küresel bazı şirketlerin dış güçlerle ve dinî gruplarla ilişkilendirilmesi alternatif sermayenin ve farklı yapılanmaların oluşmasında bir motivasyon unsuru olmaktadır. Bu açıklamalar aynı zamanda çok ortaklı şirketlerin dinî

³³⁸ Bedir Sala, *Türkiye’de Seçkin Sınıflar ve Siyasal Yapı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens., 2009, s.141.

duygu ve düşünceleri ön plana çıkarmaları ile birlikte toplumda anlamlı bir karşılık bulmaktadır.

İslami hareketlerin Türkiye’deki canlılığına ve etkisine ilişkin Hakan Yavuz “*fırsat alanları*” kavramının önemine değinir. Buna göre fırsat alanları “ortak anlam ve birlikteliği destekleyecek yeni imkânlar sağlayan bir sosyal etkileşim formudur.” Kilit fırsat alanı ise piyasadır. Piyasadaki değişim ile gelen ekonomik refah sosyal ve siyasal ölçekte daha geniş imkânlar oluşturur.³³⁹ Yavuz’un bu tespiti Türkiye’deki muhafazakâr kesimin siyasal, sosyal ve iktisadi güçlenmesinin birbiriyle bağlantılı ve birbirini destekleyici nitelikte olduğunu göstermektedir. Muhafazakâr kesimin piyasa ekonomisine vurgu yapması ve genelde bu kesimin desteklediği partilerin serbest piyasa politikalarına önem verdikleri düşünülürse, serbest piyasa ile muhafazakâr kesim için ortaya çıkan fırsat alanları arasında nasıl doğrusal bir ilişki olduğu anlaşılır.

MÜSİAD’ın varlığı TÜSİAD tarafından temsil edilen devlet destekli az sayıdaki büyük sermaye sahibi kişilere karşı mücadele eden bir örgüt olarak kabul edilmektedir. Örgüt Türkiye ekonomisinin devlet destekli ve rekabeti olmayan ortamdan kurtulması için ekonominin liberalleşmesi ve özerkleşmesini savunmakta, İstanbul merkezli burjuvaziyi üreten siyasal bağların karşısında yer alan bir örgütlenme³⁴⁰ olarak nitelendirilmektedir. MÜSİAD’ın kuruluş döneminde Türkiye’deki en büyük sermaye örgütü TÜSİAD’dı. Bu anlamda MÜSİAD hem farklı bir sermaye grubunu hem de kültürel anlamda farklı bir kesimi temsil ediyordu. MÜSİAD ile çok ortaklı şirketler arasında organik bir bağ olmamakla birlikte alternatif yapılanmayı oluşturuyor olmaları bakımından benzerlik göstermektedirler. Aynı zamanda çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasından daha sonra kurulmuş olmakla birlikte, gelişme dönemleri ile MÜSİAD’ın gelişme dönemi paralellik arz etmektedir. Bunda da siyasal gelişmelerin etkisi büyüktür.

Sivil bir oluşum olarak MÜSİAD, kalkınmanın ekonomik ve teknolojik boyutuyla birlikte kültürel boyutunun da önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Nitekim bu konuda üyelerle yapılmış derinlemesine mülakatta işadamlarına göre köklü bir atılımın gerçekleşebilmesi için “halkın öz değerlerine, geleneklerine ve Müslüman

³³⁹ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.41.

³⁴⁰ Yavuz, s.131.

kimliğine” dayanarak gerçekleşebilir. Derneğin kullandığı “Yüksek Moral/Etik Değerler, İleri Teknoloji” sloganı bu durumu açıklamaktadır.³⁴¹

3.1.2.2.3. TUSKON

Anadolu sermayesinin bir diğer örgütlenmesi olan Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) yeni bir örgüt olmasına karşılık üye sayısı ve üyelerin uluslararası iş bağlantılarıyla Türkiye'nin iktisadi alanında önemli bir ağırlık oluşturmasıyla dikkat çekmektedir. TUSKON ülke genelindeki yedi ayrı bölgesel iş federasyonunun bir araya gelmesiyle 2005 yılında İstanbul'da kuruldu. Bu gün Türkiye genelinde 172 işadamı derneği TUSKON bünyesinde faaliyet göstermektedir.³⁴² 1990 sonrası dönemde eğitim faaliyetleriyle gerek Türkiye'de gerekse de Yurt dışında birçok ülkede hızla büyüyen ve birçok iktisadi faaliyette bulunan, Fethullah Gülen etrafında toparlanmış olan grubun iktisadi alandaki örgütlenmesi olan TUSKON, bu yönüyle dinsel motivasyonun iktisadi alana tahvil edilmesinin tipik örneğini oluşturmaktadır. Cemaatin uluslar arası alanda oluşturmuş olduğu eğitim ağının yanı sıra, dayanışma ve örgütlenme ağının meydana getirdiği iletişim imkânını ve sunduğu muhtelif fırsatları oldukça rasyonel bir şekilde kullanan TUSKON, Asya ve Afrika'daki ülkelerle Türkiye'deki diğer örgütlenmelere nazaran daha kolay bir interaktif piyasa ilişkisi kurmaktadır. Türkiye'deki işadamları ile Asya ve Afrika ülkelerindeki işadamlarını değişik platformlarda, iş toplantılarında bir araya getiren ve böylece üyelerini uluslararası ekonomiye entegre eden TUSKON, Anadolu sermayesinin küresel kapitalist sistemle entegrasyonunu hızlandırmaktadır.³⁴³

TUSKON, özellikle son dönemdeki siyasi konjonktürün de etkisiyle, bugün ulaştıkları üye sayısı ve bu üyelerin iktisadi alandaki başarıları ve etkileriyle Türkiye ekonomisinde yeni bir merkezin oluşmasına öncülük ederek, iktisadi alanda rekabeti daha da arttırmaktadırlar. Türkiye'de oluşmakta olan bu yeni merkez ve dolayısıyla yeni muhafazakâr demokrat sınıf iktisadi alanda da başarılı olmanın örneklerini sergileme gayreti içerisindedir.

³⁴¹ Sennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.73.

³⁴² Tuskon Hakkında, Erişim Tarihi: 22/07/2012, <http://www.tuskon.org/hakkimizda/?id=tuskon>.

³⁴³ Sala, s.144.

Türkiye’de sermayenin örgütlenme biçimi muhafazakar yapılanmalar özelinde iktisadi faaliyetleri incelendiği zaman, bu kuruluşların etrafında oluşan ve yaşam standartları itibariyle, özellikle lüks ve israfa geleneksel Anadolu hayat nizamıyla bağdaşmayacak derecede farklı bir hayat tarzı benimsemiş olan, ancak bununla birlikte milli ve manevi değerlerine de bağlı yeni bir burjuvazi sınıfı oluşmaktadır.

3.1.2.3. Ekonomik Beklentiler

Yüzyıllar öncesinden gelen bir unsur olarak kişinin servet sahibi olması, toplum içerisindeki yerini, bir başka ifade ile sosyal statüsünü belirleyen en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Genellikle her toplumda servet ve üretim araçları mülkiyet sahipleri, toplumda özel bir yer işgal etmişlerdir. Köleci toplumlarda köle sahipleri, feodal toplumlarda toprak sahipleri, kapitalist toplumlarda ise sermaye sahipleri daima toplumun diğer kesimlerine göre özel bir önem ve yere sahip olmuşlardır. Gerçi günümüzde bu şekilde kesin sınırları çizilebilecek, toplumda çok özel yeri olan ve tarihteki örnekleri gibi çok az sayıda kişiden oluşan bir sınıfsal yapılanmadan bahsedilemezse de, kişilerin sahip oldukları servetin bir saygı unsuru olmaya devam ettiği görülmektedir.³⁴⁴ Diğer taraftan özellikle toplumların modern sınıflandırmaları içerisinde servet ve mülkiyetin yanı sıra tüketim alışkanlıkları ve buna duyulan özlemin ayrı bir yerinin olduğundan bahsetmiştik. Çok ortaklı şirketlerin ilgi görmesinin nedenlerinden birisi ve beklide en önemlisi olarak bunlar gösterilebilir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasının başlangıç noktasını artığın değerlendirilmesi sorunu oluşturur. Bu artığın ne şekilde değerlendirileceği ve sonucunda elde edilecek olan kazanım çok ortaklı şirketlerin gerek kurulmasında gerekse ilgi görmesinde ki en önemli unsur olagelmıştır. Nitekim ülkemizin değişik yerlerinde kurulan ve başta yurt dışındaki işçilerimiz olmak üzere yöre halkının ortak edilmesine dayalı olan bu sistem gerçekten yöre halkının kalkınmasına, ulusal ve uluslar arası alanda adını duyulmasında önemli katkılar sağlamış, adeta şehirler bu şirketlerin adı ile anılmaya başlanmıştır.

³⁴⁴ İsmail Mazgıt, *Mülkiyetin Tabana Yayılması ve Servet Dağılımının Sağlanmasında Sermaye Piyasasının Rolü ve Etkisi*, (Yayımlanmamış Tez), s.22, İzmir 1991.

Çok ortaklı şirketlerin, din referanslı olanlar ile olmayanlarının ortak noktası, insanların küçük tasarruflarını bir araya getirmek suretiyle kendi yörelerinde kendi insanlarına iş imkânı sağlamaktır. Nitekim Vırt “... biz bu şirketlere ortak olurken başta memleketimize yatırım yapılsın istedik. İnsanlarımız iş imkanlarına kavuşsun. Çoluk çocuğumuz, akrabalarımız dışarıya çıkmak zorunda kalmasın...” demektedir. Diğer bir nedeni ise ülkemizin sanayileşmesine katkı sağlamaktır. Bu aynı zamanda çok ortaklı şirketlerin önemli lokomotifleri arasında yer alan siyasal İslam’ın söylemleri ile paralellik arz etmekte idi. Nesime “... bizim ortak olduğumuz şirketler, ülkenin değişik yerlerine yatırım yapacaklar, kendi kullandığımız ürünleri kendimiz üretecek, dışarıya bağımlı kalmayacaktır. Avrupa’nın sahip olduğu teknolojik imkanlara biz de sahip olacaktık. Aynı zamanda bu şirketler ülkenin geri kalmış bölgelerine de yatırım yapacaklar, böylece ülkenin her yeri kalkınmış olacaktır..” derken, ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmak gibi bir ülküden bahsetmektedir. Nitekim Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar da: “...bu tür kuruluşlar sayesinde insanların kendi bölgelerine kendilerinin yatırım yapacakları, küçük tasarrufların ekonomiye kazandırılması suretiyle büyük yatırımların meydana getirileceği, ülkenin her yerine yatırım ve gelirin eşit dağılacakını...” ifade etmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin, özellikle Yimpaş’ın ortak sayısının artmasındaki en önemli ekonomik nedenlerden birisi istihdam garantisinde bulunmasıdır. Nitekim, Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar, “Yozgat’ta 1982 yılında ‘Kendi fabrikayı kendin kur’ parolasıyla yola çıktıklarını ve Avrupa’daki işçilerden 20 bin mark tutarında hisse alana ‘bir kişilik iş hakkı veriyoruz’ diyerek işe başladıklarını, bunun Almanya’da çok büyük bir yankı bulduğunu, bunun zamanla 50 bin, 100 bin, 200 bin hatta 250 bin marklara kadar çıktığını, o insanların parasıyla hem o insanları işe alırken, hem de yöreden ve etraftan fakir işçiler istihdam etmeye başladıklarını”³⁴⁵ belirtmektedir. Ortaklardan da sadece “... bir yakınının işe girmesi için...” ortak olduğunu ifade edenlerin sayısı bir hayli yüksektir.

Çok ortaklı şirketlerin ilgi görmesinin önemli ekonomik nedenlerinden birisi de yüksek oranlardaki kâr payı dağıtımıdır. İstenildiği zaman geri alınacağı belirtilen ve önceden hazırlanmış olan matbu evraklar vasıtasıyla kayıt altına alınan, daha sonrada

³⁴⁵ Dursun Uyar CNN TÜRK’te soruları yanıtladı: Asıl Biz Mağduruz, Erişim Tarihi: 15/12/2012, <http://www.milliyet.com.tr/2006/11/01/guncel/gun03.html>.

yönetim kurulunca onaylanmış sanayi bakanlığı tarafından tescil edilmiş hisse senetleri taraflarına gönderilen ortakları cezbeden en önemli unsurlardan birisi de yüksek orandaki kâr payları olmuştur. Nitekim TBMM araştırma raporunda bu durum “... fonların toplanmasına ilişkin faaliyetleri sürdürülürken, bankacılık sisteminde fon değerlendirmenin ve faiz geliri elde etmenin İslami esaslar çerçevesinde yasak olduğu hususuna değinilmiş ve sistemin ortaklık esasına dayandığı iddia edilmiştir. Kurulumuzca 1997 yılından itibaren yapılan denetim çalışmalarında, bu şirketlerin faaliyetlerine bağlı olmaksızın Alman Markı bazında %20’den başlayan oranlarda kar payı taahhüdünde buldukları tespit edilmiştir. Diğer yandan, izinsiz halka arz fiilinin işlenmesi suretiyle fon toplayan şirketlerin hızla artış gözlendiği dönemlerde, birbirleriyle giriştikleri rekabet sonucu, yatırımcılara taahhüt edilen kâr payı oranları Alman Markı bazında %50’lere ulaşmıştır...”³⁴⁶ şeklinde ifade edilmektedir. Aynı şekilde ortakların kendileri de “elde edebilecekleri yüksek kar payının kendilerini cezp ettiğini” ifade etmişlerdir. Ortaklardan Pehlivanoğlu “... köydeki tarla ve evlerimin hepsini satıp, ilçeye yerleştim. Bu satıştan elde ettiğim parayı da Yimpaş’a yatırdım. Kendime bir ev bile almadım, kiralık bir ev tuttum. Ev almak için harcayacağım paranın karşılığında elde edeceğim yüksek kar payı, ödeyeceğim kiranın çok çok üzerinde idi. Ayrıca hiçbir yatırım yapmamış hayatımı Yimpaş’tan elde edeceğim kar payına endekslemiştim...” demektedir. Yimpaş özelinde incelendiği zaman araştırma komisyonu raporunda bahsi geçen %50 lere varan oranlarda kâr payı verildiğine rastlanılmamıştır. Ancak yüksek miktardaki kâr payının Yimpaş ortaklarını da cezp ettiği önemli bir gerçektir. Bu ortaklar arasında Yimpaş Holding’e yatırdığı parayı faiz oranı düşük olan Avrupa bankalarından kredi olarak çektiğini, ödünç araba ve traktör almak veya vadeli ürün alıp peşin satmak suretiyle kaynak temin ettiğini ifade edenler de olmuştur. Çok sık rastlanılmamakla birlikte faizle borç alıp yatırdığını ifade edenler de bulunmaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin gelişmesindeki en önemli ve yaygın ekonomik nedenlerden birisi de, artık değer ne yapılacağı düşüncesidir. Nitekim çok ortaklı şirketlerin ortakları ile yapılan mülakatlarda “... biz Avrupa’da çalıştığımız zaman ister istemez paramız artıyordu. Artan paramızın bir kısmını, memlekette özellikle

³⁴⁶ Meclis Komisyon raporu s. 93.

gayrimenkule yatırıyorduk. Bir kısmı ile de farklı harcamalar yapıyorduk, borç isteyen eşe dosta borç olarak veriyorduk. Bazı arkadaşlar yaptıkları yatırımlarda hüsrana uğradılar. Borç verdiklerimiz geri öderken sıkıntı çıkardılar. Bu yüzden akrabalarımız ile kötü olduğumuz oldu. Ama çok ortaklı şirketlere yatırdığımız zaman istediğimiz zaman yatıracak, istediğimiz zaman alacaktık. Üstelik paramız değerlenecekti...” ifadelerine sık sık rastlamaktayız. Avrupa’da yaşayan vatandaşlarımızın bu tür sorunları alternatif ve güvenli olduğunu düşündükleri şirketlere olan ilginin artmasını sağlamıştır.

Ortakların çok ortaklı şirketlere bu denli rağbet göstermelerinin önemli nedenlerinden birisi de, ortaklık miktarlarının döviz cinsinden kaydedilmesidir. Nitekim çok ortaklı şirketler Avrupa bölgesi ortak para birimine geçinceye kadar, Alman Markı, ortak para birimine geçtikten sonra da Euro cinsinden ortaklık kaydetmişler ve yatırılan paranın cinsi ne olursa olsun, ortaklara ortaklık miktarları döviz cinsinden beyan edilmiştir. Bu durum dövizin dengeli olmadığı ve Türk Lirası karşısında sürekli değerlendirildiği dönemde ortakların “*aynı zamanda paralarının değerini koruyacağı...*” düşüncesi ile daha çok rağbet göstermelerine neden olmuştur.

3.1.3. Dinî Nedenler

İnsanlığın ne kadar iptidai dönemlerine gidilirse gidilsin daima bir “*din*” ile karşılaşıldığı, fertlerin nasıl bir takım gruplar içerisinde yaşamışsa aynı şekilde, bir dinde de yaşadığı ve bir takım olağanüstü varlıkların mevcudiyetine inandığı kabul edilmekle birlikte,³⁴⁷ bu dinin tanımı ve mahiyeti üzerinde bir mutabakatın sağlanamadığı da görülmektedir. Esas itibarıyla din sosyolojisini, dinin mahiyeti değil, onun toplum içerisindeki yeri ve diğer toplumsal kurumlar ile olan ilişkileri ilgilendirmektedir.³⁴⁸

Tüm dinleri kapsayacak din tanımının ilk defa Rudolf Otto tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Sonraları birçok sosyolog tarafından da kabul edilen bu tarif dini, “*kutsalın tecrübesi*” olarak tanımlamaktadır.³⁴⁹ Wach’ın da aynı tanımı benimsediği ve

³⁴⁷ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.31.

³⁴⁸ Kemalettin Taş, *Sosyolojik Din Tanımları*, (Din Sosyolojisi El Kitabı, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), Grafiker Yay., Ankara 2012, s.37.

³⁴⁹ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s.32

bunu yapılan en zengin, en kısa ve en basit tanım olarak kabul ettiği görülmektedir.³⁵⁰ Durkheim ise, dini, toplumun kendisi ile açıklamaya çalışmış; dinin kaynağının toplumun kendisi olduğunu, toplumun heyecanının ve ruhunun dinde ortaya çıktığını savunmuştur.³⁵¹ Mircea Eliade ise, dinin sosyal bir olay olduğunu kabul etmekle birlikte, dini yalnızca toplum veya bireyle izaha kalkışmanın yanlışlığına işaret etmekte ve bu tür bir yaklaşım dinin kendine özgü derin anlamını görmemek, dinin aşkınlığı ile kutsal boyutunu gözden kaçırmak, dini toplumun gölgesi yapmak ve dini davranış ve tavırları kendi öz dinî muhtevalarından uzaklaştırmakla eşdeğer olacağını ifade ederek dini olayı bu kadar basite indiren Durkheim'in yaklaşımına karşı çıktığı görülmektedir.³⁵² Marx ise, insanların yaşamının her safhasında dinin bulunduğunu kabul etmektedir. Hatta Marx, dinsel acının gerçek acının bir anlatımı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre din, ezilen kişilerin sığındığı bir limandır, dünyanın duygusu ve ruhsuz koşulların ruhudur. Marx'ın ünlü deyişi ile “*din insanların afyonudur.*” Toplumda var olan eşitsizliklere karşı insanlar dine sığınmaktadırlar.³⁵³ Marks, dinin bu dünyanın genel bir kuramı olduğu, dünyanın evrensel düzeyde ahlakî açıdan onaylanması, törensel tamamlayıcısı, tesellisi ve haklılaştırılması olduğu görüşünü taşımaktadır.³⁵⁴

Dinin kendisinin tanımında olan çeşitliliğin dindarlığın tanımında da olduğunu ve sosyal bilimcilerin çeşitli dindarlık tanımları yaptıklarını görmekteyiz. Nitekim Max Weber, Farklı toplumsal tabakalara göre farklı dindarlık tiplerinin olduğunu belirterek, bu ayrımı “*statü tabakalaşması*” olarak kavramlaştırmış ve bu doğrultuda değişik meslek gruplarının ve sosyal sınıfların dindarlığı ile ilgili birçok tipolojiler tanımlamıştır. Onun dindarlık tanımlamalarında entelektüellerin ve aydınların, köy, şehir, çiftçi, şövalye ruhlu savaşçıların, burjuva, tüccar ve zanaatkârların, ayıncı, büyüsel dindarlık-dindarlığı gibi kategoriler mevcuttur.³⁵⁵ Yine Mensching, sosyal sınıfları esas alarak geliştirdiği tipolojide göçebe ve asillerin, köylü ve burjuvazi

³⁵⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), İFAV Yay., İstanbul 1995, s. 37

³⁵¹ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, (Çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1923, I, 84.

³⁵² Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 6-7, 19, 39

³⁵³ Karl Marx, *Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler*, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yay., İstanbul 2005, s. 39

³⁵⁴ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişim ve Din*, (Din Sosyolojisi, Ed. Talip Küçükcan), Anadolu Üniv Yay., Eskişehir 2013, ss.80-103, s. 90

³⁵⁵ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s.277-286.

dindarlığından bahsetmektedir.³⁵⁶ M. Taplamacıoğlu ise, dini hayatın yoğunluğunu baz alarak bir dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. Bunlar, namaz kılmayan, oruç tutmayan ve cenaze törenleri dışında başka bir törene katılmayan gayri amil dindarlar; içinde bulunduğu topluma göre dinî davranışlarını belirleyen idare-i maslahatçı dindarlar; namazlarını kılan, oruçlarını tutan ve bunların dışında kendi işleriyle uğraşan dini bütün veya amil dindarlar; sünnet ve bunların yanında nafile ibadetlerini de yerine getiren, vakitlerinin çoğunu ibadetle geçiren, yenilikleri tenkit eden zarar verici davranışları olmayan sofı dindarlar; normal karşılanacak çoğu şeyi haram olarak kabul eden, yeniliklere karşı olan, şüpheli ve karamsar bir tutumla dinin ve imanın dünyadan bu gidişle silineceğini düşünen softa veya yobaz dindarlar şeklindedir.³⁵⁷

Günay ise dindarlığı, “kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibariyle belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanması” şeklinde ifade ederken,³⁵⁸ şiddetin azlık veya çokluğu açısından beş tip dindarlık tipolojisi öne sürer. Bunlar; dini emir ve yasaklara sıkı sıkıya bağlı olup, dini gereklere dünyevi hayatlarını kapsayacak şekilde bağlanmış bulunanlar için “ateşli dindarlar”, dini inanç ve geleneklere saygılı ve içten bağlı olup, buna karşılık dini pratiklere bağlılıklarında düzensizlik hakim olanlar için, “alaca dindarlar”, dinî inançlara az çok saygılı olmakla birlikte, dini pratiklere yalnızca kolektif dindarlığın doruk noktasına ulaştığı anlarda ilgi gösterenler için “mevsimine göre dindarlar”, dinî inançlara karşı az çok saygılı olmakla birlikte, dini pratikler yaşantılarında çok az yer tutan, çok ender durumlarda bazı dini pratikleri yerine getirmelerinin dışında dinle fazla bir ilgileri olmayanlar için “oportünist dindarlar”, ve temel dini inançlara saygılı olmakla birlikte pratikte dinin yaşantılarında hemen hemen hiçbir yer tutmadığı kimseler için “ilgisiz dindarlar” tipolojisini kullanmaktadır. Biçimine göre dini yaşayış tipolojisinde ise Günay, dindarlığı dört ayrı tipoloji içinde değerlendirir. Bunlar; “geleneksel halk dindarlığı”, “seçkinlerin dindarlığı”, “laik dindarlık” ve “tranzisyonel dindarlık”tır.³⁵⁹

³⁵⁶ Mensching, s.253-259.

³⁵⁷ Kemalettin Taş, *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma*, (Dindarlığın Sosyopsikolojisi, Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik), Karahan Yay., Adana 2006, ss.175-206, s.181.

³⁵⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.22.

³⁵⁹ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1978, s.234-238.

3.1.3.1. Dinî Manevi Duyguların Etkisi

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin nedenlerinden birisi de, manevi değerlerdir. Hatta çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki en önemli nedenlerden birisi olarak da kabul edilebilir. Mana etrafındaki bütünleşme tipinde, bütünleşmenin maddi olduğu kadar manevi bakımdan da bütünleşme durumu olarak göze çarptığı ifade edilmektedir.³⁶⁰ Manevi bütünleşme; inanç, saygı-sevgi ve zevkler gibi manevi değerlerde ortaklığın sağlanması olarak tanımlanabilir.

Mana etrafında bütünleşme durumunun göze çarptığı toplumlarda çeşitli unsurlar sadece bir fonksiyonun gerekliliği olarak değil, ihtiva ettikleri içerik olarak da birbirlerini tamamlamaktadırlar. Böyle bir kültürün unsurları, mesela bir konserin yapıları halinde dağılıp parçalanmış notaları gibi dağınık durumda görünse bile, birlikte ifade ettikleri anlam, böyle bir müzik parçasının her birinin özel yeri belli olan beste bölümleri gibidir. Benzer şekilde “gotik” mimari tarzında inşa olunmuş bir binanın her kısmı nasıl bir manevi bütünlükle birbirini tamamlıyorsa ve ahenk meydana getiriyorsa, manevi olarak bütünleşmiş toplumların kültür unsurları da taşıdıkları manevi karakteristikleri dolayısıyla böyle bir bütün teşkil etmektedir. Bir milli ülkü çevresindeki birleşme buna bir örnek olarak verilebilir. Milli ülkü etrafında birleşmeden kasıt, milli futbol takımının maçı sırasında, farklı kültür ve düşünceye sahip bireylerin milli takımı desteklemesi mana etrafında bütünleşmeye örnek olarak verilebilir.

Durkheim’e göre, geçici de olsa buhran ve savaş dönemlerinde toplum daha çok bütün haline gelmektedir. İşbölümü teorisinden hareket eden Durkheim işbölümünün artışı ile bütünleşmenin gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu konuya eğilen Sorokin’e göre ise, işbölümünün artışı önemli bir olaydır, ancak ekonomik kalkınma ve modernleşmeye rağmen, toplumda çeşitli bunalımların ve krizlerin ortaya çıkmasını azaltmamaktadır. Bu bakımdan Sorokin fonksiyonel bütünleşmenin yetersizliğini gidermek ve sosyal değişimin sürekliliği içindeki gelişmeleri de göz önünde tutarak “mantiki-manalı” bir bütünleşme görüşünü ileri sürmektedir.³⁶¹ İşte sosyal bütünleşmenin belki de en önemlisi olan mana etrafında bütünleşme bizim araştırma konumuz olan çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkış ve gelişme süreçlerini ifade etmesi

³⁶⁰ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s. 293.

³⁶¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, 2. Filiz Kitabevi, İstanbul 1983, s.222-223.

bakımından da önemi, toplumu oluşturan sosyal gruplar birtakım birlikteliklerin mahsulü olarak ortaya çıkabiliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak özellikle din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda manevi bütünleşmenin diğerlerinden çok daha fazla önem arz ettiği bir gerçektir. Aynı zamanda bir sosyal grup olan çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkışlarının ve gelişme süreçlerinin ifade edilmesi bakımından mana etrafında bütünleşme önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

3.1.3.2. Din Kaynaklı Yasaklar ve Teşvikler

İslam dinindeki faiz yasağının, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasını hazırlayan dinî nedenlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. İslam dinindeki faiz yasağı dolayısıyla ülkemizde yaşayan insanların bir kısmı tasarruflarını faizle çalışan sistemlerde değerlendirmemişler, alternatif sistem arayışlı içerisine girmişlerdir. Yatırımcılar da insanların dinî inançları ile uyumlu bir sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Nitekim ortaklardan Çaysuyu, yatırım yapmasının nedenini “... *kazancının helal yollardan değerlendirilmesi..*” olarak ifade etmektedir. Avrupa’da bulunan vatandaşlarımız ve bu şirketlere ortak olanlara yönelik çalışmalarda din ve dindarlığın önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Çok ortaklı şirketler ile ilgili olarak yapılan bir araştırma da araştırmaya katılanların % 95’inin kendisini inançlı olarak tanımladığı görülmüştür.³⁶²

Tarihi süreç içerisinde Türkiye’de alternatif sermaye oluşumunun gerçekleşmemesinin birçok nedeni olmakla birlikte *yaşanan dinin* etkisi inkâr edilemez. Özellikle bilinçli bir politikanın mahsulü olduğunu düşündüğümüz, “*hacca gidenin teraziye dokunmaması*”, “*dindar insanların ticaretten uzak durması*”, “*helalinde hesap, haramında azap vardır*” gibi bir takım düşüncelerin, bir dönem alternatif sermayenin oluşumuna olumsuz katkı sağladığı ve belli kesimleri iktisadi hayatın dışında tutma çabası olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan dinin “*veren ele alan elden üstündür*” gibi toplumsal motivasyonu teşvik edici unsurları yerine dindarların “*bir lokma bir hırka*” ya talip kılınması da yine dindarların lehine sermaye çeşitliliğinin oluşmasını engelleyici önemli etkenler arasında yer almaktadır. Çok ortaklı

³⁶² Kübra Küçükşen, *Dindarların Para İle İmtihani*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s. 169.

şirketlerin oluşması ve gelişmesinde tasavvufi mistisizmin oluşturmuş olduğu bu etkinin meydana getirdiği sosyolojik durum önemli bir yer tutmaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin gelişmesindeki önemli dinî argümanlardan birisi de “ekonomik cihat” kavramıdır. Zira ortaklar bu şirketlerin büyümesi ile birlikte dinin de güç kazanacağını dolayısıyla bunun ekonomik anlamda bir cihat olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim ortaklardan savcı, “...biz dünyada geri kaldığımızı düşündüğümüz Müslüman coğrafyanın bu ortaklıklar sayesinde kalkınacağını düşünüyorduk. Ekonomik kalkınmanın da zamanımızın en iyi cihadı olduğunu düşünüyorduk...” demektedir. Yine ortaklar, Avrupa ortaklık servisi görevlilerinin de konuşmalarında sık sık cihat kavramını kullandıklarını ifade etmektedirler.

3.1.3.3. Dinî Semboller ve Kişiler

Çok ortaklı şirketlerin, çalışmaları esnasında Avrupa ülkelerinde cami ve dernek gibi dinî sembollerini yoğun bir şekilde kullandıkları da çalışmamıza katılanların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Nitekim ortaklardan Avrupa’da bulunanların önemli bir kısmı yatırdığı parayı cami ve derneklere yatırdıklarını ifade etmişlerdir. Cimşit “... bir gün camide iken holdingin temsilcisi olduğunu söyleyen bir kimse geldi, birlikte namaz kıldık. Daha sonra cami derneğinin misafirhanesine geçtik. Kalabalık bir topluluktu. Kendisi bize orada sohbet etti. Sohbetinde ekonomik cihat ve Türkiye’de yapılacak yatırımlarla Müslümanların kalkınacağından bahsediyordu. Sık sık peygamberimiz ve onun arkadaşlarında örnekler veriyor, hepimizi coşturuyordu. Bu sohbetin neticesinde ben ne kadar param varsa yatırdım...” demektedir. Burada caminin yanı sıra din adamları da ön plana çıkmaktadır. Nitekim ortaklık toplamakla görevli olan kimselerin dinî hassasiyeti yüksek olan kimselerden seçtikleri ve konuşmalarında din ve dindara duyulan güveni ön plana çıkardıklarını ifade eden ortakların sayısı bir hayli yüksektir. Bu durum çok ortaklı şirketlere dinin ekonomik değere katkısı olarak yansımıştır. Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar ise, “... camileri özellikle kullanmadıklarını, camilerin Avrupa’da Türkiye’deki gibi sadece ibadet edilen bir yer değil, aynı zamanda bir çok sosyal görev ifa eden yerler olduğunu, hafta sonları ve boş zamanlarında insanların buralarda toplandığını, bu yüzden tercih ettiklerini” ifade etmektedir.

Ortaklardan Şaban, “... bunlar camilere geldiler, yanımızda abdestsiz dahi oturmuyorlardı. Bir çoğu din görevlisi ya da dini konularda bilgili kimselerdi. Bize dinin emir ve yasaklarından bahsediyor. Bu kurumlara sahip çıkmanın imanî bir mesele olduğunu anlatıyorlardı. Biz de bu duyguların etkisiyle ortak olduk, ancak daha sonra şirket sıkıntısına girince bizi tanımadılar bile...” demektedir. Burada ortağın dini sembol ve kişilerden etkilendiğini açık bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Ancak bu durumların gerçekçiliğinin ölçülmesi güç bir durumdur. Nitekim bu söylem dini argümanların ticari hayatta kazanç vesilesi olarak kullanıldığını ve bunun neticesinde bir takım gelirlerin elde edildiğini ifade edebileceği gibi, değişik beklentilerle şirketlere ortak olanların bu beklentilerini karşılayamamasının neticesinde, dini bir aracı kurum olarak kullanmalarının yansımaları olabileceği de muhtemeldir.

3.1.4. Siyasal Nedenler

3.1.4.1. Genel Siyasi Konjonktür ve Neticeleri

Marksizm toplumu çatışan ve gittikçe kutuplaşan bir mücadele ortamı olarak ele almakta, sınıf çatışmasının sonucunun ise, organik bütünlüğü olmayan, birbirine karşıt unsurlardan oluşmuş, çatışan bir toplum oluşturduğunu ifade etmekteydi. Böyle toplumlarda devletin üstün olanın yanında olacağını, yani devletin egemen sınıflar tarafından baskı aracı olarak kullanıldığını ifade etmekteydi.³⁶³ Toplumsal kurumların normal evrimleri içerisinde, ekonomik bakımdan egemen olan sınıf devleti de kontrol eder. Egemen sınıfın alt grupları arasında değişen güç dengeleri siyasal iktidarın biçimini ve içeriğini belirlerler ve bu sorun sınıf içi çatışmaların nedenini oluşturur. Esas itibarıyla Osmanlı – Türkiye toplumunun geçmiş yüzyılı burjuvazi ile bürokrasi arasında süren bir sınıf mücadelesidir. Zaman zaman bu mücadele iki taraf açısından da inişli çıkışlı bir grafik izlemişse de, koalisyonların yapıldığı da görülmüştür. Bu mücadelenin esasını ise “ekonomiyi kim kontrol edecek” sorusu teşkil etmektedir. Bu süreç içerisinde Türkiye Cumhuriyeti tarihi, burjuvazinin yükselme dönemleri ve buna mukabil bürokrasinin rövanşı ile doludur. Burada bürokrasi tarihi gelenek ile bütünleştirilerek ebedi bir yönetici sınıf hakkı olarak görülmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, zaman içerisinde bir takım burjuvazi yapılanmanın bürokrasi ile

³⁶³ Mollaer, s. 6.

iş birliği içerisine girdiği ve bazı durumlarda birlikte hareket ettikleri de bir gerçektir.³⁶⁴ Bu ilişkinin de karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde yürüdüğü gözlemlenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, ancak ardından Türkiye halkını bekleyen önemli bir mücadele, Kurtuluş Savaşı başlamıştı. Kurtuluş savaşını kazanan Türk halkı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etmiş, hemen ardından 3 Mart 1924 de hilafet kaldırılmış ve son halife, saltanat iddiasında bulunmaması ve iç karışıklığa sebebiyet vermemesi gerekçesi ile yurt dışına gönderilmişti. Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan süreç, Türk modernleşmesinde yeni bir sayfa açıyordu. Kurucu ideolojinin siyasi ve toplumsal proje olarak, yeni bir vatan, yeni bir toplum, yeni bir kimlik oluşturma girişimi, onu somut idealler üzerinden tanımlar getirmeye zorunlu kılmıştı. Bunun içinde cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra bir takım reform hareketlerine yönelinmişti. Hilafetin kaldırılması ile birlikte başlayan laikleşme süreci ve İslami motiflerin yönetimden uzaklaştırılmaya başlanması bir takım direnç hareketleri ile karşılaşmış ise de bu dirençler kurulan İstiklal Mahkemeleri ve çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu ile baskı altına alınmıştır.

Daha sonraki süreç içerisinde, bir dönem yönetimin belli ellerde toplanması, her ne kadar yasal olarak kabul edilmemişse de, fiili olarak sağlanmış ve halkın yönetime bizzat katılımına müsaade edilmemişti. Kurulan ilk hükümetler yeni devletin kurucuları ve onların yakın çevrelerinden seçilmekteydi. Kurulan siyasi partilerin değişik gerekçelerle kapatılması, yasama yürütme ve yargı erklerinin tek elde toplanması bunun en bariz örnekleridir. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yapılan eski rejimden kopuşu sağlayacak reformlar, nüfusun büyük bölümünü oluşturan köylü kitlelerin gündelik hayatında önemli bir yer tutan dini-geleneksel değerlere karşı, otoriter, üstten, yabancı değerler sistemini dayatır görüntüsüne muhalefet eksenini siyaset sahnesine yeni isim ve sınıfların çıkmasını sağlamıştır. Böylelikle yönetsel sınıf ayrımının yavaş yavaş ortadan kalktığı görülmekle birlikte, zihniyet yapısı itibariyle aynı sınıfsal yapının yönetenleri denetim ve kontrol altında tuttukları, belirlemiş oldukları çizginin dışına çıkanları da değişik gerekçe ve vasıtalarla ikaz ettikleri, zaman zaman da bu ikazlarında demokrasinin *istedikleri şekilde* yeniden ayarlanması yolunu benimsedikleri görülmektedir. Yönetimi fiili olarak

³⁶⁴ Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, s. 19-22.

halka bırakmakla birlikte, kurdukları değişik kurumlarla yönetimi etkin bir şekilde denetledikleri ve zaman zaman *balans ayarı* yaptıkları bilinmektedir. Bununla birlikte yönetim yapısı itibariyle tutucu olan ve zihni birlikteliklerinin olmadığı kimseye yönetsel hak tanımak istemeyen bir sınıf ile aidiyetini sahiplendiği devletin, yönetiminde de hak sahibi olması gerektiğini iddia eden ve bu uğurda mücadele eden sınıflar ve bu sınıflar arasında bir mücadele ortaya çıkmaktaydı.

Esas itibariyle bürokrasi, toplumdaki tüm sınıflara açık bir sistemdir. Ancak bu sistem içerisine girilince genel olarak halktan uzaklaşmaktadır. Küçük memurlar bürokratik seçkinler tarafından kullanılmakta ve memurlara eğitim yoluyla batıcı ve kapitalist bir ideoloji aşılacaktır. Böylece değişime öncülük eden memur, ideolojik olarak halka yabancılaşmaktadır.³⁶⁵ Cumhuriyetin kısa tarihi incelendiği zaman bürokrasinin kendi iç mekanizmasıyla oluşturduğu ilişkiler ağıyla ve sınıfsal ayrışmanın getirdiği anlayış farklılığıyla toplumdan ayrışmayı bir gelenek haline getirdiği görülecektir. Bu ayrışmayı toplumun önemli bir kesiminin, kültürel etkenler ve tarihi süreç içerisinde uygulanan politikalar neticesinde içselleştirdiği görülmektedir. Diğer taraftan bürokraside görev alan şahısların, gerek kendi konumlarını, gerekse çapraz ilişkiler içerisinde ellerinde bulundurdukları siyasal imkânları, başta ekonomik olmak üzere şahsi çıkarları doğrultusunda kullandıkları da müşahede edilmektedir. Sonuçta bürokratların sınıfsal ve statüsel bu konumları devlet – toplum yabancılaşmasını beraberinde getirmektedir. Bürokrat ile halk arasındaki bu kopukluk, aynı zamanda devlet ile vatandaş arasında onarılması güç kırılmalara yol açmaktadır. Bunun neticesinde de resmi kurum ve görevlilerle hayatiyetini devam ettiremeyeceği veya refah seviyesini yakalayamayacağı kanısı hâsıl olan ya da kendisine dayatılan sistemi kültürel değerleri ile bağdaştıramayan tebaa kendi mekanizmasını oluşturma sürecine girmektedir. Nitekim ortakların söylemlerinde de “... *kendilerinin sistemin dışına itilmesi, ilerlemelerine müsaade edilmemesi, sermayenin belli ellerde toplanması*” gibi kavramlar dikkat çekmektedir.

Önemli siyasal konjonktürlerden birisi de Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren başlayan makineleşme ve sanayileşme akımının neticesi olarak, Anadolu sermayesinin elinde bulunan üretim araçlarının değerini yitirmesi ve sanayileşmeye mağlup

³⁶⁵ İdris Küçükömer, *Sivil toplum yazıları*, Bağlam Yay., İstanbul 1994, s. 100.

olmasıdır. Bunun sonucunda Anadolu sermayesi yeni arayışlar içerisine girmek durumunda kalmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda başlayan sınıfsal yapılanmalar Anadolu’da orta direğin yönünün ve yerinin değişmesine neden olmuştur. Bu süreç içerisinde adeta sınıflar yeniden belirlenmiş, yeni bir yapılanma içerisine girilmiştir. Nitekim bu dönem Anadolu’da Siyasal İslam’ın seyri ile de paralellik arz etmektedir.

Şirket yöneticilerinden Özsoy; “...1983 yılı, Türkiye’de Özal döneminin başlangıcıdır. O günleri yaşayanlar bilir ki, Özal dönemi ile birlikte Türk halkının morali yükselmiş, kendine güveni artmış, yarınından endişesi azalmıştır. Uygulanan liberal politikalarla bütün vatandaşlar ve müteşebbisler temel hak ve hürriyetlerin tadını alır gibi olmuştur. O dönemde özellikle Anadolu menşeli müteşebbis “biz de bir şeyler yapabiliriz” demeye, kendine güvenmeye ve komplekslerden kurtulmaya başlamıştır...” demektedir. Özsoy’un ifadelerinden şirketlerin palazlanmaya başladığı dönemin aynı zamanda Türkiye’de merkez sağ olarak ifade edilen siyasal kesimin de kendisini tüm varlığı ile hissettirdiği dönem olduğunu çıkarmak mümkündür. Nitekim çok ortaklı şirketlerin sıkıntı yaşamaya başladıkları süreç te yine siyasi iktidarların marjinalleşmeye başladıkları döneme denk gelmektedir.

3.1.4.2. Siyasal İslam ve Alternatif Modellerin Oluşturulması

1980 sonrası devlet ve siyaset ekonomideki dönüşümlere de bağlı olarak yeni bir düzleme taşınmıştır. 1970’lerle birlikte ekonomik ve siyasi alanda güçlenmeye başlayan İslami hareket, siyasette koalisyonlar süreciyle iktidar ortağı olarak devlet tecrübesi yaşamış, güç odakları içinde kendine alan açmış ve siyasi iktidarın nimetlerinden faydalanarak Cumhuriyet sonrası ara dönemin açığını kapatma şansı yakalamıştır. Kadrolaşma, uzmanlaşma ve devlet bürokrasisi içinde derinleşmeye dönük atılımlar bu dönemin tali siyasi kazanımları olmuştur. 1980’li yıllara gelindiğinde, Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi kaos döneminde, karmaşadan bağımsız ve diri bir siyasi odak olarak güç toplamaya devam etmiştir.³⁶⁶ Siyasal İslam’ın önemli temsilcilerinden olan “*Milli Görüş*” hareketinin ve o dönemdeki başat siyasal örgütü olan Refah Partisi’nin ekonomik süreçlerdeki alt yapısı da bu dönemde belli bir olgunluk evresine girmiştir.

³⁶⁶ Ayşe Buğra, “Dini Kimlik ve Sınıf”, *Sürekli Kriz Politikaları*, (Der. Sungur Savran, Neşecan Balkan), Metis Yay, İstanbul 2004, s.91.

1990’de Milli Görüş hareketinin etkisinde örgütlenip faaliyete geçen MÜSİAD ekonomik bir meslek örgütlenmesi olmanın yanında toplumsal projeleri ve hedefleri de olan bir örgüttür. G.Kore, Endonezya, Malezya gibi Güney Doğu Asya ülkelerini hem ekonomik hem de toplumsal yapılarıyla örnek almaktalar. Geleneklerin, kültürün ve esas olarak dinin ekonomik kalkınmadaki rolüne biçtikleri anlam bu değerlemede ön plan çıkmaktadır. Bu toplumların kültürel kimliklerine ve geleneklerine bağlılıkları ile ekonomik yapı ve işleyişin uyumu arasında birbirini besleyen pozitif bir ilişki kurulmakta ve benzer bir modelin Türkiye içinde uygulanabilirliğinin ötesinde kalkınmasının tek alternatifi olduğu düşünülmektedir. Kurulduğu dönemin siyasal atmosferinde genelde İslam’ın özelde ise “Milli Görüş” hareketinin rüzgârını arkasına alarak hareket etmiştir.

Araştırmamıza katılan ortaklar *“ortaklıkların milli görüş camilerinde toplandığını, refah partisi eski milletvekillerinin ve belediye başkanlarının bu şirketlerde yönetici olarak çalıştıklarını, Avrupa’ya gelip ortaklık topladıklarını dolayısıyla milli görüş teşkilatı ile bu şirketlerin dolaylı olarak bağlantısının olduğunu”* ifade edenler olduğu gibi, *“bu şirketlerin sermayenin Anadolu’ya yayılması ve faizsiz çalışan bir sistemin de kurulabileceğini gösteren teşekküllerin oluşturulmasını amaçlayan Milli Görüş’ün projesi olduğunu”* iddia eden ortaklar da olmuştur. Ortakların genel söylemlerinden, özellikle Aytaç öncesi ortak olanların ifadelerinden, çok ortaklı şirketlerin aynı zamanda bir ekonomik cihat vesilesi olarak algılandığını, bunun da siyasi aktörler tarafından ön plana konulduğu sonucunu çıkarmak da mümkündür.

3.2. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN GERİLEMESİNİN NEDENLERİ

3.2.1. Toplumsal Nedenler

Çok ortaklı şirketlerin oluşumlarında sosyal psikolojinin ve buna bağlı olarak gelişen kitle hareketlerinin etkisi büyük olmuştur. İster yüksek kar beklentisi gibi şahsi beklentiler, ister siyasi ve ideolojik düşünceler, isterse bir yakının işe yerleşmesi veya memleketin kalkınması gibi diğer gam düşünceler, gerekçesi ne olursa olsun *“toplumun çoğunluğu tarafından yapılanın doğru”* olduğunu kabul eden kitleler, çok ortaklı şirketlerin büyümelerini sağlamışlardır. Ortakların şirketlere ilgi göstermesinde

güvendiği karakterlerin etkisi kadar topluluk içerisinde yatırımcıların varlığındaki artışta etkili olmuştur. Bu kitleler siyasi, ideolojik, psikolojik veya şirket içi-dışı bir takım nedenlerle oluşturulan olumsuz havanın neticesinde de toplu halde şirketten ayrılmaya başlamışlardır. Ortaklara sorulan “*sizin ortak olarak tedirgin olmanızdaki en önemli neden nedir?*” sorusuna verdikleri cevapta önemli bir kısmının sermayeye ihtiyacının olduğundan vs değil, oluşturulan olumsuz havanın etkisinden bahsettikleri görülmektedir. Nitekim şirket yöneticilerinden Aksu da “... 28 Şubat sürecinde bir finans kurumunun tasfiye edilmesi ile birlikte şirketimiz aleyhine de propaganda yapılmaya ve tıpkı o finans kurumu gibi tüm çok ortaklı şirketlerin, ‘yeşil sermaye kurumlarının’ teker teker batacağı izlenimi oluşturulmaya başlandı. Buna inanan ortakların bir kısmı, ortaklıktan ayrılmak istediler. Biz de şirkete olan güven sarsılmasının düşüncesi ile, değişik yöntemlerle hisselerine karşılık ödemeler yaptık. Ancak bu durum her geçen gün artmaya başlamış, ortaklık için müracaat eden hiç olmazken, ayrılmak için müracaat edenlerin sayısı gittikçe artmıştı. Biz ödeme yapamayacak duruma gelince, ortakların talepleri daha da şiddetlenerek arttı. Ayrılmak istemeyecekler de ayrılmak için müracaat ettiler...” demektedir. Burada toplumsal bir olgu olan sosyal psikolojiye dikkat çekilmektedir. Oluşturulan sosyal etkiler ile kitleler harekete geçmiş ve bunun neticesinde şirketler sosyal sermayesini kaybetmiştir. Bu kaybetme hadisesi sadece şirketin ortakları ile ilişkilerinde değil, aynı zamanda müşterileri ile ilişkilerinde de ön plana çıkmıştır. Şirketler sadece ortaklarını değil, ortakların mağdur olduğunu görmeye başladıkça hem ortak veya yakını olan müşterilerini hem de diğer müşterilerini de kaybetmeye başlamışlardır.

Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin toplumsal nedenlerinden birisi de şirketin ortaklarının ve yöneticilerinin toplumsal yapılarından kaynaklanmaktadır. Bu şirketlerin ortaklarının ve özellikle yöneticileri olmak üzere, çalışanlarının daha önceden ticari anlamda ciddi bir iş tecrübelerinin olmaması, oluşan krizlerin önüne geçilmesinde basiretli bir iş adamı gibi davranılması yerine panik havası ve ortamı oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar; “*bizim krizin ilk zamanlarında ciddi problemlerimiz yoktu. Her iş adamının olabileceği tarzda sıkıntılarımız vardı. Hatta borçlarımız onların borçlarına göre çok daha az ve çevrilebilir nitelikte idi. İşletmelerimizin hepsi faaliyette ve iyi denilebilecek kârlılıkta çalışmalarını sürdürüyorlardı. Ancak oluşturulan panik havası şirket içinde ve dışında*

bizi sıkıntıya sokmaya başladı.” demektedir. Bu Yimpaş gibi çok ortaklı şirketlerin gerilemesinde ekonomik nedenlerden farklı bir unsura, toplumsal ögeye işaret etmektedir. Yine şirketlerin kuruldukları bölgelerin de, dünya ölçeğinde iş yapma azminde olan şirketlerin yapılanması için uygun ortamlar olmadığı da ortaklar tarafından ifade edilmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisi de toplumsal hazır bulunuşluk düzeyinin düşük olmasıdır. Nitekim çok ortaklı şirketlerin ortaya çıktığı ve geliştiği yerlerle sosyolojik çevresi incelendiği zaman genel olarak bu tür şirketlerin telaffuz ettiği hukuki terimlere, iktisadi literatüre, rakamlara ve yatırımlara yabancı oldukları görülür. Aynı zamanda çok ortaklı şirketlerle birlikte ortaya çıkan ortaklık yapısı toplumun şimdiye kadar işlerini halletmede yaygın bir işlem olarak kullandığı karşılıklı güven esasına dayanan sözleşme usulüydü. Bunun hukuki boyutları toplum tarafından bilinmiyor fazla da irdelenmiyordu. Şirketlerin işlerinin iyi gittiği süreç içerisinde durum böyle olmakla birlikte şirketlerin sıkıntıya girmesi ile birlikte hukuki durumlar sorgulanmaya başlanmıştır.

3.2.2. Siyasal Nedenler

28 Şubat 1997 tarihinde MGK’da askeri kanat tarafından, dönemin hükümeti Refah-Yol hükümetine karşı dikte edilen uygulamalar ile başlayan süreç, siyasi tarihimizde 28 Şubat meşhur ismiyle bir post modern darbe olarak yer almıştır. 28 Şubat sürecinin her ne kadar demokrasi ve siyasete yön verme işlevi ön planda tutulsa da asıl nedeninin ekonomik kaynakların dağılımı ve ticari kuruluşların iktisadi hayat içerisindeki yapılanması ile ilgili olduğunu iddia edenler de olmuştur.³⁶⁷ Bu ekonomik nedenler arasında bazı vakıf ve kuruluşların ekonomik güçlerinin artması,³⁶⁸ MÜSİAD’ın üye sayısının Refah-Yol hükümeti döneminde çoğalması,³⁶⁹ hükümetin yönünü batıdan doğuya çevirmesi ve buna paralel olarak D-8 zirvesini toplaması gibi iktisadi nedenleri sayanların yanı sıra, araştırmamızın konusunu teşkil eden çok ortaklı şirketlerin büyümesini, sermaye toplama biçimleri ve yaşam tarzları ile ekonomik güce

³⁶⁷ Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Güncesi*, Birey Yay., İstanbul 2001, s.61-62.

³⁶⁸ Şevket Kazan, *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*, Keşif Yay., Ankara ty., s.68-71.

³⁶⁹ Mustafa Erdoğan, *28 Şubat Süreci*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.262.

sahip kesimin alternatif oluşturacağı, bunun da sıkıntılara sebep olacağı³⁷⁰ gibi nedenleri gösterenler de olmuştur.

Tarihe post modern darbe olarak geçen 28 Şubat sürecinin çok ortaklı şirketlere ekonomik anlamda yaptığı en önemli tahribat kamuoyunda “*tabela holding*” olarak bilinen ve gurbetçileri dolandıran şirketlerin sayısında söz konusu dönemde büyük patlama yaşanmasıdır. 28 Şubat 1997’deki MGK toplantısının ardından gündeme gelen uygulamaların sonuçlarına bakıldığında, o dönemde bazı işletmeler “*yeşil sermaye*” şeklinde ayrımcılığa tabi tutulmuş, holdinglere olan bu tavır, halkın beklenmedik bir yoğunlukla bu holdinglere sahip çıkmasına ve para aktarmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da kötü niyetli kimselere fırsat doğmuş, sadece tabeladan ibaret olan onlarca holding doğmuş, bunlar 28 Şubat’a tepki gösteren vatandaşlardan trilyonlarca lira toplayıp, ortadan kaybolmuş, bunun sonucu olarak da en büyük sıkıntıyı gerçek holdingler çekmiştir. Konya ticaret odası kayıtlarına göre, gurbetçileri dolandıran tabela holdinglerin büyük çoğunluğu 28 Şubat sürecinden hemen sonra kurulmuş, kurulduktan kısa süre sonra, herhangi bir yatırım yapmadan topladıkları paralarla birlikte ortadan kaybolmuşlardır.³⁷¹

Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Başkanı Dursun Uyar “...1997 yılından sonra şirket aleyhine çok büyük bir kampanya başlatıldığını, bu kampanyanın zaman zaman kamu kurum ve kuruluşlarını da etkilediğini, 28 şubat sürecinde ülkemizin insanlarının ve bu kuruluşların kategorilere ayrıldığını, ülke kaderine hakim olan otoritenin sürekli olarak aleyhlerine tahrik edildiğini, bunun neticesinde yasal haklarını dahi kullanamaz hale geldiklerini, 28 Şubat sürecinde yaşanan bütün baskılara karşı, holding adı altında kurulan işletme sayısında bu dönemde patlama yaşandığını, medya ve bürokrasinin yapmış olduğu ayrımcılık ve haksızlık nedeniyle halkın mazlum durumunda gördüğü kişi ve kuruluşlara sahip çıktığını, ancak bürokrasinin bu oluşumların tamamının işlemlerini askıya alması nedeniyle iyi niyetlilerin önlerinin kesildiğini, SPK, Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi kurumların sürekli kendilerine engeller çıkardığını, 18 tane büyük yatırımlarına teşvik belgesi verilmediğini, SPK elemanlarına bazı işlemlerinin yürütülmesi için adeta aylık

³⁷⁰ Ekber Doğan, “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, 2006, 60-63.

³⁷¹ Küçükşen, s. 157-158.

bağladıklarını...’’³⁷² ifade etmektedir. Uyar burada bir taraftan 28 Şubat sürecinde mazlum durumuna düşen holdinglere halkın sahip çıkmasının toplumsal bir reaksiyon olarak ortaya çıktığını ifade ederken, diğer taraftan bu durumun bazı fırsatçılar tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Yine Yimpaş Holding Yöneticilerinden Özsoy 28 Şubat sürecinde yaşananları, “...Bilindiği gibi 1996 yılında RP-DYP hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin kuruluşuna baştan beri karşı olan medya kuruluşları ve diğer etkili bürokratik çevreler hükümete karşı savaş açmışlar ve sonunda Türkiye, 28 Şubat süreci denilen döneme girmiştir. Refahiyol döneminde iktidara savaş açan çevreler, kendi bakış açılarından iktidar ile bağlantılı gördükleri kişi ve kurumları da hedef almışlardır. O ana kadar çok fazla bir varlık gösterememiş olan çok oraklı şirketler de 28 Şubatçıların hedef tahtasında gördüklerindedir. Toplumunu çeşitli kamplara bölen 28 Şubat çevreleri Türkiye’deki sermayeyi de kategorize ederek bütün Anadolu sermayesi ile çok ortaklı şirketleri ‘yeşil sermaye’ diye yaftalamıştır. Bu kamplaştırma eylemlerinde, yazılı ve görsel medya acımasızca kullanılmıştır. Buna rağmen 28 Şubat süreci ile bu şirketler, ortak olmak isteyen insanların hücumuna uğramıştır. Yeni ortaklık taleplerini karşılamak için şirketler sermaye artırımına gitmiş, fakat SPK’nın onlara yardımcı olmak, önlerini açmak gibi bir derdi olmadığı için bir türlü iletişim kurulamamıştır. Bu nedenle, özellikle 1996 yılından sonra kurulan çok ortaklı şirketlerin tamamına yakını SPK’ya kayıtlı değildir. Bu şirketlerin tamamı çok ortaklı şirket olduğu iddiasındadır. Her biri değişik miktarlarda halktan ortak kabul ederek para toplamış, toplanan paraları da çoğunlukla yatırımda kullanmıştır. 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan halk desteği ile mevcut şirketlerde kısa süre içinde aşırı büyümeler görülmüş ve ağırlığı Konya ilinde olmak üzere birçok yeni şirket daha kurulmuştur. Fakat, olumlu gibi görünen bu gelişmeler yaşanırken, o anda estirilen baskıcı hava ile bütün kamu kuruluşları ve özellikle Sermaye Piyasası Kurumu bu şirketlere kapılarını kapamış, kanundan doğan yol gösterme yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Pusuda bekleyen bir avcı gibi bu şirketlerin hataya düşecekleri zamanı beklemiştir...” şeklinde ifade etmektedir. Kombassan Holding Yönetim Kurulu Eski Başkanı Haşim Bayram da 28 Şubat sürecini ve yaşadıklarını “...Bizi 28 Şubat çok fazla etkiledi. Devlet zulüm etti. En fazla darbeyi bu dönemde yedik. Ama Allah o günleri geri döndürmesin. Uçaklarımızın koltuklarını

³⁷² Meclis Araştırma Kom Raporu, s. 46.

dahi yırttılar, acaba bunlar eroin mi taşıyor diye. Biz bunları açıklamadık. Baskı yapıldı ama ülkemize ve insana olan sevgiden dolayı sabrettik. Daha önceden tehdit almıştık, kağıt fabrikamızı iki sefer yaktılar. İşler engellendi. Biz bazı şirketleri dondurduk bazılarını da yok ettik. Air Alfa gibi. Yöneticilerimize baskı gelince kapattık. Erbakan'ın yıkıldığı gün Petlas'ta 45 milyon dolara el koydular. Başbakan'la görüştüm, o talimatı verdi ama yapacağı bir şey yoktu... ”³⁷³ şeklinde özetlemektedir. Bu durumu ortaklardan Aydoğan “... devlet 28 şubat sürecinde, bu şirketlerin önüne geçmek için özellikle Konya bölgesinde bazı holdingler kurdurdu. Bunlar milli ve manevi değerleri kullanarak para topladılar, daha sonrada ortadan kayboldular. Biz sonradan öğrendik ki, bunların çoğunun aslında ne milli, ne de manevi değerlerimizle hiçbir alakası yokmuş. Bunlar sadece kendi menfaatlerini düşünen veya çok ortaklı şirketlerin imajını zedelemek için kurdurulmuş olan şirketlerdi...” şeklinde özetlemektedir. Bu yaklaşım aşırı komplocu bir tez olarak değerlendirilebilir. Ancak ortakların şirketlerle yaşamış oldukları tüm olumsuzluklara rağmen bunu dillendirenlerin sayısı azımsanamayacak miktardadır. Diğer taraftan çok ortaklı şirketlerin gelişmesinin 28 Şubat sürecinde sivil ve askeri bürokratlar tarafından engellendiğini ifade eden ortakların sayısı bir hayli yüksektir. Burada 28 Şubat sürecinde yaşanan genel havanın aksine şirketlerinin sermaye artırımına izin verildiğini ifade eden çok ortaklı şirket yöneticileri de olmuştur. Örneğin İttifak Holding Yönetim Kurulu Başkanı Seyit Mehmet Buga “...ekonomik ve siyasi ortamın bozulduğu dönemlerde SPK ile hiçbir sorun yaşamadıklarını, 28 Şubat sürecinde sermaye artırımını için yaptıkları başvurunun olumlu sonuçlandığını...” ifade etmiştir.

Bürokrasinin çok ortaklı şirketlerle olan münasebeti sadece 28 Şubat sürecinde değil öteden beri hep dillendirilen bir husustur. Bir yönüyle çok ortaklı şirketlerin gerek ortaklık toplamalarında, gerekse “*tarafar müşteri*” oluşturmalarında en önemli argümanlardan birisi olmuştur. Bir yönüyle de bu şirketler milletin bürokrasi ile olan sınıfsal çatışmasının iktisadi yansıması olarak nitelendirilebilir.

Çok ortaklı şirketlerin siyasetle olan ilişkilerinin zaman zaman uluslar arası boyuta taşındığı da olmuştur. Nitekim Kombassan Holding Yönetim Kurulu Eski

³⁷³ Kombassan Holding Yönetim Kurulu Başkanı Haşim Bayram; Genel Müdürüm CIA Ajansı Çıktı, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14619-genel-mudurum-cia-ajani-cikti.html>.

Başkanı Haşim Bayram, ABD de aldıkları, tekstil üzerine faaliyet gösteren mağazalar zincirinin iflasının nedenini açıklarken, genel müdürlerinin CIA ajanı çıktığını ifade etmekte³⁷⁴ ve piyasada kendilerinin uluslar arası örgütler tarafından da izlendiği görüntüsünü oluşturmaktadır.

28 Şubat sürecinin çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin yanında, oluşturulan baskıcı rejim ile bu şirketlerin daha sağlam temeller üzerine oturmaya başladığını, kar dağıtımında ve sermayelerin geri ödenmesinde ponzi sistemi yerine şirketin kendi kaynakları ile hareket etmeye başladığını ifade eden ortaklar da bulunmaktadır. Lefika, *“...bunların kar falan ettikleri yoktu. Aslında yatırımlarının önemli bir kısmı ya hiç ortada olmayan yatırımlar, ya da rantabl olmayan yatırımlardı. Gelen sürekli sıcak paranın oluşturduğu etki ile şirket yöneticileri şirketin geleceğini göremiyorlardı. 28 Şubat süreci ile ortaklardan gelen sıcak para kesilince kendi kendilerini daha iyi değerlendirmeye başladılar, gözlerinin önünü görmeye başladılar...”* demektedir. Burada ortak, şirketin daha reel sistemler üzerine oturmasında 28 Şubat sürecinin olumlu katkısından bahsetmektedir. Bunun yanında bu şirketlerin gerçekte olmayan karlılığı dağıttığını, aslında bir kısmının zaten iflasın eşliğinde olduğunu, 28 Şubat sürecinin de bunun bahanesi olduğunu ifade eden ortaklar da bulunmaktadır. Nitekim, Karadaş *“... bunlar Avrupa'nın değişik yerlerinde topladıkları paraları sanki kendi paralarıymış ve şirketin kariymış gibi dağıtıyorlardı. Ayrıca dağıttıkları kar payları makul ve mantıklı oranlar değillerdi, batacakları ortada idi. Ama bizi bilgisayar çıktısı, olmayan fabrikalar ile kandırdılar...”* demek suretiyle çok ortaklı şirketlerin batmasının asıl nedeninin 28 Şubat süreci olmadığını, 28 Şubat sürecinin bu işin bahanesi olduğunu ifade etmektedir. Ancak özellikle 28 Şubat sürecinin bu işin bahanesi olduğunu ifade edenler, şirketleri iyi niyetli olanlar ve olmayan olarak ayırmakta ve 28 Şubat süreciyle birlikte iyi niyetli olmayanların ayıklandığını, ancak bundan iyi niyetli olanların da ciddi zararlar gördüğünü ifade etmektedirler.

Çok ortaklı şirketlerin tabanını kaybetmesinde Milli Görüş geleneğinin, oluşan yenilikçi gelenekçi tartışmasını müteakip siyasal anlamda farklılaşmasının etkili olduğunu ifade edenler bulunmaktadır. Hatta bunu daha ileri götürüp çok ortaklı

³⁷⁴ Kombassan Holding Yönetim Kurulu Başkanı Haşim Bayram; Genel Müdürüm CIA Ajanı Çıktı, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14619-genel-mudurum-cia-ajani-cikti.html>.

şirketlerin ayrılma döneminde Erbakan'lı partiyi desteklemek yerine Erdoğan'lı AK Parti'yi desteklediğini, buna karşılık olarak da Erbakan'ın ve dolayısıyla Milli Görüş Teşkilatı'nın Avrupa'da çok ortaklı şirketlere lojistik destek sağlamayı bıraktığını belirtenler de vardır.

Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisi olarak da ortaklar tarafından medyanın etkisinin gündeme getirildiği görülmektedir. Nitekim ortaklardan Özkan; “...*Medya organları aldıkları direkt veya dolaylı talimatlarla kendilerine hedef gösterilen çok ortaklı şirketlere ve yöneticilerine ceza verme misyonu ile hareket eder duruma gelmişlerdir. Bütün medya bu şirketlerin olumsuzluklarından bahsediyordu. Biz de bunların hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu ayırt edemez hale gelmiştik. Oluşturulan bu olumsuz hava da bizim tedirgin olmamızda önemli rol oynamıştır...*” demektedir. Ortığın bu ifadelerinden medya kanalı ile oluşturulan olumsuz havanın çok ortaklı şirketler üzerindeki etkisini açık bir şekilde görmek mümkündür. Ortaklar çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişme sürecinde olduğu gibi, gerileme dönemlerinde de medya grubunun yerini tam olarak takdir edememişler ve hangi habere tabi olacaklarını tam olarak tespit edememişlerdir.

3.2.3. Ekonomik Nedenler

İşletmelerin büyümesi yöneticiler için kontrol kaybına yol açabilmektedir. Büyüyen işletmelerde, çalışanların ve hiyerarşik seviyelerin sayısı arttıkça yönetimin işletme üzerindeki kontrolü ve işletmeyle ilgili bilgi düzeyi azalabilmektedir. Karmaşık ve değişken bir çevrede faaliyet gösteren ve hızlı büyüyen işletmelerde, eşgüdüm sorunları ortaya çıkabilmektedir.³⁷⁵ Nitekim çok ortaklı şirketlerden bazılarının çok hızlı büyümeleri ve çok farklı alanlarda yatırım yapmaları şirketler üzerindeki yönetim ve denetim mekanizmasının etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Ortaklardan Haris “...*şirket çok büyüdü, dünyanın her yerine, otelcilikten mağazacılığa, hayvancılıktan otomotiv sektörüne kadar her alanda yatırım yapmaya başladılar. Bunun sonucunda bu şirketleri kontrol edemez hale geldiler. İçlerinde iyi niyetli olmayanlar da vardı ve onlar şirketlere hem maddi hem de manevi anlamda zarar verdiler..*” demektedir. Burada

³⁷⁵ Özlem Sayılır, *İşletmelerin Büyümesi*, Anadolu Üniv Yayınları, (İşletme İlkeleri, Ed. Zafer Erdoğan, Didem Paşaoğlu), s.126, Eskişehir 2012.

ortak çok ortaklı şirketlerin yapmış oldukları yatırımların ve yatırım yerlerinin çeşitliliğinden bahsederken yönetim ve denetimin zaaflarından da bahsetmektedir. Nitekim aynı şekilde çok ortaklı şirketlerin yöneticilerinin liyakatsizliğinden bahseden ortaklar da bulunmaktadır. Ancak burada asıl olan şirketlerin büyümesinin getirmiş olduğu ekonomik problemlerdir. Nitekim iktisat bilimciler de yatırımlarda, işletmenin aktif büyüklüğüne göre büyük fon gerektiren yatırımlarda, işletmelerin özellikle son derece hassas davranmak zorunda olduklarını, yanlış yatırım kararlarının işletmeyi önemli büyüklükte ve uzun vadede etkisini devam ettiren finansal zararlarla ve nakit güçlükleri ile karşı karşıya bırakabileceği gibi, işletmenin varlığını sona erdirecek bir sonuç da doğurabileceğini ifade etmektedirler.³⁷⁶

Çok ortaklı şirketlerin bir kısmının sıkıntıya girmesinin en büyük ekonomik nedenlerinden birisi de, yapılan yatırımların mevcut kaynaklar değerlendirilerek değil, ortaklardan gelecek olan fonlar hesap edilerek yapılmış olmasıdır. Nitekim 2001 krizi geldiği zaman Yimpaş Holding'in yurt içinde ve dışında 20'den fazla devasa inşaatlarının olduğu, bu inşaatların ortaklardan gelecek olan kaynaklara güvenilerek bazı sipariş ve borçlanmalarda buldukları, 2001 krizi ile birlikte ortaklardan fon sağlanması bir tarafa, tersine fon akışı taleplerinin geldiği, dolayısıyla şirketin daha vadesi gelmemiş olan borçlarının finansmanında ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kaldıkları, bu sıkıntıları aşmak için gayri menkullerini değerlerinin altında elden çıkarmak zorunda kaldıkları belirtilmektedir. Bu durum bir yönüyle domino taşı misali silsile halinde ve sebep sonuç ilişkisi içerisinde devam eden bir süreci ifade etmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin ekonomik nedenlerinden birisi de 28 Şubat sürecinde finans kurumlarından birisinin tasfiyeye gitmesi ile birlikte çok ortaklı şirketlere yapmış olduğu etkidir. Nitekim söz konusu finans kurumunun tasfiyeye gitmesi ile birlikte, piyasada “yeşil sermaye” nin güvensizliği ve olası sıkıntılar durumunda muhatabın bulunamayacağı izlenimi oluşturulmaya başlanmıştır. Kısa sürede kurulup çok yüksek kar marjları ile piyasadan kar payı toplayan ve ortadan kaybolan tabela holdingleri de bu tezi adeta doğrulamıştır. Bu toplumsal olayların sonucunda iyi niyetli olan ve hayatiyetini devam ettirme düşüncesinde olan holdingler

³⁷⁶ Turgut Özkan, “Giderek Artan ve Maksimizasyon Sonrası Giderek Azalan Nakit Çıkış ve Girişlerine Sahip Yatırım Projelerinin Analitik Analizi ve Bir Örnekleme”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 2004, s.70.

ortaklarına ödeme yapma kararı almışlar ve milyonlarca mark ödeme yapılmıştır. Bu ödemelerdeki asıl amaçlardan birisi ortakların güvenini kazanmak ve diğerlerinden farklı olduğunu ifade etmek, dolayısıyla hem fon çıkışının önüne geçmek, hem de oluşturulan güven ortamı ile yeni fonların girişini sağlamaktır. Ancak ortaklara ödenen paralarda geriye dönüş olmadığı gibi, ortaklıktan ayrılanların sayısında ciddi artışların olmasına neden olmuştur. Şirketin kasasından çıkan nakit ödemeler şirketleri sıkıntıya sokmuş ve kısa süre içerisinde hem ortaklarına hem de tedarikçilerine ödeme yapamaz hale getirmiştir.

Yimpaş Holding'in piyasadaki imajı ve lokomotif sektörlerinden en önemlisi mağazacılık sektörü idi. Mağazacılık sektörünün en önemli iki özelliği tedarik zinciri ile oluşturulan güven ve iyi niyet ortamı ile karşılıksız kredi kullanıyor olması ve buna paralel sıcak para akışının sürekli olarak sağlanabilmesidir. Diğer ise, taraftar müşteri oranının yükseltilmesidir. Taraftar müşteri oranının yükseltilmesi ile birlikte markanın hem piyasa değeri artmakta hem de Pazar ve karlılık oranları yükselmektedir. Yimpaş, mağazalar zinciri olarak özellikle 1997 yılından itibaren Adana mağazası ile Güneydoğu Anadolu Bölgesine açılmış, perakende sektörünün henüz pazarda ciddi payını alamadığı dönemde ciddi yatırımlar ile dikkat çekmeye başlamış, oluşturulan bir takım sosyo kültürel etkilerle de pazarda ciddi bir pay sahibi haline gelmiştir. Ancak gerek ortaklarla yaşanan problemler, gerekse şirketin içerisinde çekilen ve holdingin diğer borçlarının ödemesinde kullanılan sıcak paranın, şirketin tedarikçilerine ödenememesi dolayısıyla, tedarikçilerin ürün ve hizmetlerini aksatmalarına ve taraftar denilebilecek müşterilerin elden çıkmasına neden olmuştur. Yani şirket ticarete zayıflayınca itibarını kaybetmiş, itibarını kaybedince de sermayesini iyice zayıflatmak durumunda kalmıştır. Şirket eski yöneticilerinden Çoban "... mağazalardan birisine yeni tayinim çıkmıştı. Mağaza, tedarikçileri ile sıkıntı içerisinde olduğu için ürün tedarikinde ciddi sıkıntılar yaşıyor, ürünleri ancak mağazaya yöneticileri ve personellerinin gayretleri, şahsi kefalet, kredi kartı gibi yollarla çözmeye çalışıyordu. Benim yeni tayin olduğum mağazada da reyonlar bomboş, ürün çeşitliliği yok denilecek kadar azdı. Örneğin reyonlardan bir tanesi baştan başa maliyeti az olmakla birlikte doluluğu sağlayan peçete ile doldurulmuştu. Buna rağmen müşteriler geliyor ve azımsanamayacak kadar güzel işler oluyordu. İlk geldiğim günlerde mağazada reyonlar arasında gezerken, sonradan öğretmen olduğumu düşündüğüm bir müşteri yanıma yaklaşarak bana 'size hakkımı

helal etmiyorum, bunun vebalini zor ödersiniz' dedi. Ben kendisinin ortak olduğunu ve hissesini alamadığı için bunu söylediğini düşünürken, o bana mağazaya geldiği zaman aradığı çeşitleri bulamadığını, sadece bulabildiklerini alıp gittiğini, bulamadıklarını da dışarıdan almak sorunda kaldığını, bunun bir vebal olduğunu ve bu vebalin sorumlusunun da şirket yöneticileri olduğunu açıklıyordu...” demektedir. Bu münferit bir hadise olmakla birlikte olayın bireysel bir olay olmaktan öte sosyolojik olgu haline dönüştüğü de gerek şirket yöneticilerinin gerekse ortakların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Bu açıklamalar bir taraftan müşteri sadakatini ortaya koyarken diğer taraftan da şirketin gerilemeye başlayışının ekonomik nedenlerinden birisini, tedarikçilerle yaşanan problemleri ortaya koymaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin yaşadıkları problemlerin ekonomik nedenlerinden birisi de finansal yapılanma ile ilgili problemlerdir. Büyüklüğü ne olursa olsun finansal planlama tüm firmalar için temel bir faaliyettir. Firmanın ileriye dönük faaliyetleri finansal planlama ile şekillendirilir. Finansal planlama, işletmenin, gelecekte bir bütün olarak hangi noktada olmasının istendiğinin belirlenmesidir. Finansal plan ise, firmanın gelecekte nasıl davranacağını, hedeflerini, hareket tarzını belirleyen, gelecekteki alternatif yatırımlarının ve finansal kararlarının finansal yönden etkilerini değerlendiren ve şekillendiren sistematik bir yaklaşımdır.³⁷⁷ Yapılan mülakatlardan çok ortaklı şirketlerin finansal planlama hususunda yeterince aktif olmadıklarını, gelen sıcak para ile hareket ettiklerini ifade etmektedirler. Ortaklarla yapılan söyleşilerden çıkarılan bir diğer sonuç da, yatırımlara fizibilite çalışması yapılmadan karar verilmesi ve bunun sonucunda da şirketin yanlış yatırımdan mütevellit sorunlar yaşmasıdır. Kombassan ortaklarından Kırbayır “... yaptıkları yatırımlarda her hangi bir araştırma yapmıyorlar, ortakların gözüne hitap edecek yatırımlar yapıyorlardı. Tarsus'ta yaptıkları mağazayı gördüm otoparkına kadar granit döşemişler. Otoparka kadar granit döşemeye ne gerek vardı. Ayrıca yaptıkları yer mağazanın hiç çalışmayacağı bir bölgede bulunuyor, nitekim sonunda da kapattılar..” demektedir. Yimpaş ortaklarından ve çalışanlarından elde edilen yanlış yatırımlarla ilgili söylemlerden bazıları ise şunlardır: “Karden Otomotiv'i aldılar, Yozgat'a Türkiye'nin en büyük mobilya ve tekstil fabrikalarını yaptılar, çalışmayacak yerlere mağazalar yaptılar, yurt dışına özellikle Türki

³⁷⁷ Mehmet Şen, *Finansal Yönetim*, Anadolu Üniv Yay., Eskişehir, 2012, s.139.

Cumhuriyetlere ve Avustralya kıtasına kontrol dahi edemeyecekleri yatırımlar yaptılar, spor işine girdiler”. Bu yanlış yatırımlarla ilgili ortakların görüşlerini açıklarken şunu da ifade etmek gerekir ki, bu yapılan yatırımların hemen hemen tamamı ortakların hissedar olarak yatırım yapmalarından önce yapılmış olan yatırımlardır. Şirketlerin yapmış oldukları yanlış yatırımların yatırımcılarını sıkıntıya sokacağı iktisadi bir gerçektir. Ancak ortaklar açısından durum farklıdır. Çünkü aynı yatırımlar ortaklarla sorun yaşanmadığı dönemlerde motive edici unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. Yanlış yatırımların varlığı şirketlerin sıkıntıya girmeleri ile birlikte dillendirilen bir husus olmuştur.

Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin ekonomik nedenlerinden birisi de ortaklık miktarlarının ve ortaklardan gelecek olan fonun kuru ile aynı olması düşüncesinden mütevellit borçlanmaların bir kısmının döviz olarak kaydedilmesi ve ülke ekonomisinin yaşamış olduğu sıkıntılar neticesinde dövizin TL karşısında aşırı değerlenmesidir.

3.2.4. Yönetmel Problemler

Çok ortaklı şirketlerin yaşadıkları problemlerle ilgili olarak ortaklar tarafından dile getirilen en önemli unsurlardan birisi de yöneticilerin liyakati ile ilgilidir. Nitekim ortaklardan Kızılboğa “... *şirketi yöneticilik vasfı iyi olmayan, bu alanda eğitim almamış, yöneticilik tecrübesi olmayan insanlara teslim ettiler. Bu şirketlerin iyi yönetilememesine neden oldu*” demektedir. Bunun gibi şirketlerin yönetimi ile ilgili olarak sıkıntılar ortaklar tarafından sık sık dile getirilmektedir. Ayrıca profesyonel olarak çalışma gayreti içerisinde olanların da üst yönetim tarafından itibar görmediğini ve kısa süre içerisinde sistemin dışına itildiklerini yada pasifize edildiklerini ifade etmektedirler. Ancak dikkat çekici olan önemli bir husus, yine ortakların bir kısmı ve çalışanlar tarafından gündeme getirilen bir tezdır. Bu tez, şirketin yönetimin profesyonelleşmesi için bir dönem çalışmalar yapıldığını, bu çalışmalar neticesinde şirketin çalışanlarının amatör ama ibadet ediyor gibi çalışması fikrini yok ettiğini, manevi değerlerden çok maddi unsurların ön plana çıkmaya başladığını, bunun da şirketlerin sıkıntı yaşamalarının başlangıcını oluşturduğunu ifade etmektedir.

Şirketlerin geri kalmasının önemli nedenlerinden birisi de kurumsallaşmanın sağlanamamış olmasıdır. Nitekim şirketin ilk günkü kurucu ve yöneticileri ile dünya

ölçeğinde yatırımlar planladıkları dönemdeki yapılanmaları aynı şekildedir. Şirkette istihdam edilen insan sayısı artmış ancak, şirketi kurumsallaştıracak girişimlerde bulunulamamıştır. Aile şirketi gibi çalışıldığını, yetenek ve deneyimlere bakılmaksızın işe almaların olduğunu, hatta işe göre kişilerin değil, kişilere göre işin ayarlandığını ifade eden ortaklar da bulunmaktadır. Şirketlerin kurucularında girişimci ruh, karizmatik bir kişilik, doğal bir liderlik ve risk alabilme özellikleri ön plana çıkmaktadır. Ancak şirketlerin büyümesi ile birlikte, bu özellikler iyi kullanılmadığı takdirde avantajdan çok dezavantaja dönüşmüştür. Çünkü, profesyonellerin istihdamı patronun bu özelliklerinin baskın olmasından kaynaklanan tek adamlık konumunu tehlikeye atmakla kalmıyor, aldıkları yüksek ücretler ile şirketleri sıkıntıya sokacağı ve dengeleri bozacağı düşünülüyordu. Bir süre şirket büyüyor ve patron, şirketi her yönüyle kontrol edebiliyor, tüm enerjisini ve mesaisini tüm sosyal hayatı bir tarafa bırakarak şirkete harcamaya başlıyor, olayların detaylarına ve gelişimine hakim olduğu için pratik çözümler de üretebiliyor. Tüm bunlara paralel olarak şirketler büyüyor. İşte sorun tam da bu noktada başlıyor. Çünkü şirketin her şeyi olmak isteyen patronlar bu noktada en azından fiziki olarak ve insani özellikleri itibarıyla cevap veremez konuma geliyorlar.

Şirketlerin yönetimle ilgili en önemli problemlerinden birisi de, şirketi kurup büyüten ve belli bir noktaya getiren kimselerin, kriz esnasında elden çıkarılması ve böylelikle krizin derinleşmeden önlenmesi gereken noktada duygusal davranışlarla buna izin vermek istememesidir. Nitekim eski yöneticilerden Gönül, “... krizin ilk çıktığı zamanlarda ufak tefek bir kaç gayri menkulü elden çıkarsaydık, kriz bu kadar büyümeyecek ve derinleşmeden, piyasada itibarımız zedelenmeden çözecektik. Ancak yönetim kurulu alınan gayri menkullerin elden çıkarılmasının piyasada sıkıntı oluşturacağı gibi tamamen duygusal gerekçelerle buna izin vermediler. Daha sonra sattık ancak artık kriz bir hayli derinleşmiş ve önüne geçilemez olmuştu...” demektedir. Yine şirketleri ekonomik olarak sıkıntıya sokan “ortaklara para ödenmesi” kararının nedenlerinden birisi de, ortaklarla sürekli yüz yüze olan ve onlarla duygusal bir ilişki içerisinde bulunmuş olan yönetimin “hayır” diyememesinin neticesidir. Bu da bir yönüyle duyguların iktisadi alana nüfuz etmesidir.

Koordinasyon ve denetim eksikliği veya yetersizliği de çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin yönetsel problemleri arasında gösterilebilir. Nitekim Kombassan Holding Yönetim Kurulu Eski Başkanı Haşim Bayram ABD’de yaptıkları yatırımın iflasla sonuçlanmasının nedenini “...Hit or Mis'i biz aldığımızda müdürü Yahudi idi. Bazı şeyleri 100 bin çizip 10 bin yapmış. Sonra onu değiştirdik. Sonraki müdür ilânla bulduğumuz bir kadındı. Ama o kadın CIA namına çalışmış. Kontrole gitmek için geç kaldık, her hafta aradığımızda bize ‘Şirket süper’ diyordu. 10-15 trilyonu kendi hesabına geçirmiş. Şirketi gönüllü iflasa götürdük...”³⁷⁸ şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklama bir taraftan şirketin büyümesi sonucu, kontrol edilemez hale geldiğini ifade ederken diğer taraftan yönetimin en önemli unsurlarından olan denetim mekanizmasının yeterince çalıştırılmadığı için söz konusu şirketin iflas ettiğinin itirafı mahiyetindedir. Aynı şekilde Yimpaş Holding eski yöneticilerinden Ahmet “...1999 yılında Renault’un en büyük bayilerinden olan Ankara Bayisi Karden Otomotiv’i satın aldık. Ancak bir yıl boyunca hiç denetlemeye gitmedik, biz ortak olmuştuk ancak şirketi eski sahipleri yönetiyordu. Denetlemeye gittiğimizde iş işten geçmiş şirket milyonlarca lira zarar etmişti. Üstelik Karden Otomotiv, Holdingin teminatlarını da piyasada kullanmış ve şirketi büyük miktarlarda borç yükünün altına sokmuştu. Şirket bunun faturasını çok ağır ödedi...” demektedir. Yine, şirketin denetimle görevli müfettişlerinin öğretmen ve okul müdürü kökenli olduğu, işlerinde uzmanlaşmış kimseler olmadıkları da ortaklar tarafından ifade edilmektedir.

3.2.5. Dinî Nedenler

Çok ortaklı şirketlerin gerek ortaklarının gerekse mavi yakalı ve beyaz yakalı çalışanlarının dinî karakter taşıyor olmaları dolayısıyla, çok ortaklı şirketlerin gerilemesinde dinin rolü ve konumu çalışmamızın içerisinde yer almaktadır. Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinde genelde dinin özelde de İslam dininin bir rolünün olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Nitekim ortaklardan bazıları, “... yöneticileri içerisinde genelde ilahiyat mezunları vardı. Şirketin yöneticileri genelde dinine bağlı kimselerdi. Bu aslında Müslümanların bu işi başaramamaları anlamına gelir.

³⁷⁸ Kombassan Holding Yönetim Kurulu Başkanı Haşim Bayram; Genel Müdürüm CIA Ajanı Çıktı, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14619-genel-mudurum-cia-ajani-cikti.html>.

Müslümanlar bu işte tecrübeli olmadıklarını ticareti başaramadıklarını göstermişlerdir... ” demektedirler

İslam dünyasında, yaklaşık olarak, üçüncü hicri asrın ortalarına kadar fikhî problemlerin çözümü konusunda bir merci ve makam kısıtlaması bulunmuyor, ehliyetine güvenilen herhangi bir âlimin görüşleriyle yetiniliyordu. İslam hukukçuları, Kur'an ve Sünnet'te yer almayan yeni sorunlara özgürce yaklaşarak buldukları çözüm önerileriyle insanlara rasyonel çıkış yolları gösteriyorlardı. Büyük müçtehitlerin ortaya koyduğu yenilikler, hem kalkınmayı destekledi hem de insanların görüş açılarının genişlemesine yardımcı oldu. Ancak bu tarihten sonra mezheplerin usul ve yöntem ile ilgili görüşlerinin tedvin edilerek toplum hayatına iyice yerleşmesi, daha sonra ortaya çıkacak her problemin çözümü konusundaki temel ilkelerin belirlenmiş olduğu kanısına yol açtı. Dolayısıyla bilhassa dördüncü asrın başlarından itibaren “bir mesele hakkında fetva vermek ancak önceki imamların yetkisindedir” görüşü toplumda yerleşmeye başladı. Bu durum, toplumun bazı kesimleri tarafından “içtihat kapısının kapandığı” ve “halk için taklitten başka çare olmadığı” şeklinde yorumlandı.³⁷⁹ “İçtihat kapısının kapanması, bütün cevapların verilmiş bulunduğu, bu yüzden yapılması gereken tek işin önceden belirlenen hüküm ve kurallara harfiyen uymak olduğu anlamına geliyordu”.³⁸⁰ Adeta hayat adeta önceden düşünülerek planlanmış bir planın zamanla düzenli ve sistemli bir şekilde işleyişi olarak değerlendirilmiştir. Bütün meseleler geçmişte çözüme kavuşturulmuş, doğrudan bizim çözmemize bağlı hiçbir mesele bırakılmamıştır.³⁸¹ Bu durum tarihi süreç içerisinde dinamik bir yapıya sahip olan toplumsal hayat içerisinde statik bir yapı görünümünde olan dindar toplumun oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla süreç içerisinde dinamik toplumun geliştirmiş olduğu kurumsal argümanlara uyum sağlayamayan bir dindar tipolojisi oluşmuştur. Nitekim dindarların zihniyet oluşumunu etkileyen bir takım problemler arasında, gerek dinî gruplar gerekse dinî referansları kullanarak varlığını sürdüren sosyal sınıflar dinî sosyalleşmemiz açısından en büyük problemlerden biri olarak kabul edilmektedir.³⁸² Genel olarak İslam dünyasına bakıldığı zaman, özel sektörün ömrünün kurucularının ömrü ile sınırlı

³⁷⁹ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İçtihat*, DİB, Ankara 1975, s. 180.

³⁸⁰ Timur Kuran, *İslamın Ekonomik Yüzleri*, s. 238.

³⁸¹ Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.7.

³⁸² Fazlı Polat, “Türk Toplumunda Zihniyet Oluşumu Açısından Dini Sosyalleşme ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, Erzurum 2002, ss.207-217, s.212.

çekirdek işletmelerden oluştuğu görülür. Bireylerin kaynaklarını işletmelerde topladıklarında, oluşturulan işbirliğinin genellikle kısa vadeli kâr odaklı olduğu ve uzun ömürlü olmadığı görülür. Günümüzde ileri sayılan ülkeler ise, tasarruflarını topluca seferber edebilmekte, yapısal olarak karmaşık örgütler aracılığıyla, yeni teknolojilerin oluşturulması ve yararlanılmasında önem taşıyan kurumlar oluşturmakta daha aktif ve pratik davranmaktadırlar. Aynı şekilde küçük sermayenin birleştirilmesinde daha sistemli ve karşılıklı hakların korunacağı sistemlerin oluşturulmasında daha erken davranmışlardır. Tüm İslam dünyasının batı karşısında geri kalmasındaki en temel neden modern ekonominin kilit kurumlarını benimsemeye geç kalmış olmasıdır.³⁸³ Benimsediklerini de kendi inanç sistemleri ile yeterince uyarladıkları ve inananlar tarafından tam olarak kabul görüp görmediği öteden beri tartışılan bir konu olmakla birlikte,³⁸⁴ pazarda da yeterince pay aldıkları söylenemez. Nitekim finans kurumlarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payı Mayıs 2011 tarihi itibarıyla toplanan fonda, %5.4, kullanılan fonda %5.6, net karda %3.4 olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁵

Bu gün dünya ülkeleri içerisinde, ekonomik olarak aktif olan ve dünya ticaretine yön verenlerden önde olanların iktisadi zihniyet yapıları itibarıyla ayrı bir incelemeye tabi tutulmaları gerekmele birlikte, büyük bütçelerle yönetilen şirketler içerisinde kaynağını özellikle sınaî üretimden ve pazarlama dehasından alan, İslam ülkelerinden çıkmış bir şirketin olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durumu açıklarken Weber, İslam'ın başlangıçta aktif ve savaşçı bir din olduğunu, fakat zamanla bedeviler ve mutasavvıflar tarafından uzlaşmacı ve öte dünyacı bir din haline getirildiğini, sonuçta da İslam'ın kapitalizmin alt yapısını üretmediğini ifade etmektedir.³⁸⁶ Sabri Ülgener'de, iktisadi ahlak ile iktisadi zihniyeti birbirinden ayırmakta, dinlerin ekonomiye dair temel yargılarını iktisadi ahlak, müntesiplerinin algılarını ise iktisadi zihniyet olarak tanımlamaktadır.³⁸⁷ İslam dinin de özünde insanların ekonomik faaliyet göstermelerine ve iktisadi gereklilikler doğrultusunda hareket etmelerine –temel ritüellere bağlı kalmak şartıyla- karşı çıkmadığını, ancak zamanla gelişen tasavvufî – mistik düşüncenin eseri

³⁸³ Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s. 21.

³⁸⁴ Finans Kurumlarının Verdiği Kredi Kartları, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00111.htm>.

³⁸⁵ BDDK Finansal Bilgiler, Erişim Tarihi: 26/01/2013, http://www.tkbb.org.tr/download/BDDK-FINANSAL_MAYIS2011.pdf.

³⁸⁶ Ergün Yıldırım, "Toplumsal gelişme açısından Protestanlık ve İslam", *DPÜSBE Dergisi*, Sayı: 12, 2005, ss.51-64, s.62

³⁸⁷ Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, s.17.

olarak maddeyle ilişkisi olmayan bir anlayışın ortaya çıktığını, bunun da İslam ekonomisinin gelişmesine engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Nitekim, ahirete göre dünyanın geçiciliğini vurgulayan Kur'an-ı Kerim ayetleri, bazı kimseler tarafından, dünyanın bizatihi önemsiz olduğu şeklinde yorumlanarak, dünyaya gereken önemi vermeyen bir zihniyetin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Böylece dünyevî olandan uzaklaşmanın dinî bir gereklilik olduğuna dair kabuller ortaya çıkmış; çalışma ile ilgili dinî ve ahlâkî temel değerlere, bu çerçevede anlamlar yüklenmiştir.³⁸⁹ Buna verilebilecek çarpıcı örneklerden birisi “tevekkül” anlayışında meydana gelen değişimdir. Gerçekte tevekkül, tüm dünyevî etkinliklerde olduğu gibi, çalışma hayatında gözetilmesi gereken dinî ve aynı zamanda ahlâkî bir değerdir. “İnsanın gerçekleştirmek istediği bir iş için gereken her şeyi yaptıktan sonra, sonucu Allah'tan beklemesi hali”nin adı tevekküldür. Bu anlamda tevekkül, aslında etrafına güvenmesini telkin ettiği için, insanı çalışma konusunda harekete geçiren ve ümitsizliğe düşmekten kurtaran önemli bir sosyal sermaye unsurudur. Çünkü tevekkül, yapılması gerekenlerin tümünü gerçekleştiren insanın Allah'a teslim olarak, işin normal bir şekilde sonuçlanacağına ilişkin bir güveni ifade eder. Oluşabilecek olumsuz sonuçlar onun eseri değildir artık. İnanan mütevekkil için her türlü sonuç bir kaderdir ve kadere rıza göstermekten başka bir yol da yoktur. Bir anlamda bu, güven enjekte eden duygusal bir mekanizmadır. Güven duygusunun iş dünyasında işlem maliyetlerini azaltan ne kadar önemli ve temel bir faktör olduğu bugün iyi bilinmektedir.³⁹⁰

Tarihi süreç içerisinde dindarların bir takım sosyo kültürel etkenlerle iktisadi hayattan geri kalmalarının nedenleri içerisinde Ülgener'in ifadesi ile iktisadi ahlak ile iktisadi zihniyet arasındaki fark önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim İslam dininin *ticaret, helal kazanma, rızkın aranması* gibi kavramlara özel bir yer vermiş olmasıyla birlikte, zaman içerisinde bir takım iktisadi unsurlar dindarlarla mesafeli kavramlar haline dönüşmüştür. Örneğin hala Anadolu'nun bir çok yerinde *hacca gidenin ticaretle uğraşmaması, dünya malı yerine daha çok ahirete müteallik çalışması* gibi bir takım ritüeller kullanılmaktadır. Bunlar ister bilinçli bir politikanın sonucu olarak ortaya

³⁸⁸ Özkiraz, s.60.

³⁸⁹ Recep Kılıç, “Çalışma Hayatımızın Problemleri Üzerine”, *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu (25-27 Kasım-2005)*, İzmir İlahiyat Fak Vak. Yay., 2008, s. 363.

³⁹⁰ Abdurrahman Kurt, “İslam ve Geri Kalmışlık Sorunu”, *Uludağ Ün., İlahiyat Fak., Dergisi*, 17(2), Bursa 2008, s.62.

çıkmiş olsun, isterse toplumun kendi dinamiklerinin doğal bir sonucu olsun, zaman içerisinde iktisadi hayatın, dünya günahlarından temizlenmiş olan hacıların uğraşamayacağı kadar aşağı bir iş olduğu kanaatinin hâsıl olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla inananların iktisadi hayatta geri kalmaları dinin özünü oluşturan iktisadi ahlaktan değil, zamanla özellikle tasavvufî mistik ortamlarda gelişen riyazi hayatın oluşturduğu iktisadi zihniyetten kaynaklanmaktadır. Çok ortaklı şirketlerin başarılı olamamalarının önemli nedenlerinden birisi de, şartların ve temellerinin kendileri tarafından oluşturulmadığı ortamlarda kendi ritüelleri ölçüsünde mücadele etmeye çalışmalarıdır. Örneğin bu gün iktisadi hayat içerisinde bankacılık sektörü önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bankacılık sektörü İslam dünyası tarafından oluşturulmuş bir sistem değildir. Eğer İslami usullerle çalışan bankacılık sistemi varsa bile, bunlar kapitalist sistemin İslamileştirilme gayretinin bir parçasıdır.

3.3. ÇOK ORTAKLI ŞİRKETLERİN SONUÇLARI

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkışları ve sonuçları itibariyle toplumsal, ekonomik, dinî ve siyasi bir takım sonuçlar doğurduğu muhakkaktır. Tüm sosyal olay ve olgular şiddet dereceleri farklı olmakla birlikte, bir yönüyle sosyal hayatın diğer unsurlarını etkisi altına alır ve etkilerler. Gerek işçi şirketleri gerekse çok ortaklı şirketler bir takım sosyolojik sonuçları da beraberinde getirmişlerdir. Bu sonuçları, toplumsal sonuçlar, ekonomik sonuçlar, dinî sonuçlar ve siyasal sonuçlar olarak tasnif etmek mümkündür.

3.3.1. Toplumsal Sonuçları

3.3.1.1. Toplumsal Çözülme ve Güvensizlik

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkışlarının nedenleri arasında bir takım etkenlerle oluşmuş bir sosyal bütünleşmeden bahsetmiştik. Bu bütünleşmeden bahsederken de bunun bir yönüyle sosyal çözülme olduğu hususuna da değinmiştik. Çok ortaklı şirketlerin toplumda özellikle birinci derecede akrabalık bağları ve milliyetçilik duygusu ön planda tutulmak suretiyle bir bütünleşme meydana getirdiği görülmüştür. Bu bir yönüyle alternatif dış etkenler tarafından ötekileştirildiğini düşünen toplumun alternatif bütünleşmesi olarak kabul edilebilir. Nitekim şirketlerin gelişme dönemlerinde bu

bütünleşmenin etkin olduğu, bütünleşmiş toplumların özelliklerini arz eden bir takım sosyo kültürel faaliyetlerin birlikte organize edildiği gözlemlenmektedir. Bu organizasyonlar içerisinde de, şirketlerin gerek çalışanlarının gerekse ortaklarının özellikle siyasi ve kültürel birliktelikleri ön planda tuttıkları görülmektedir. Yine dinsel, toplumsal ve siyasal öğelerin bu bütünleşme içerisinde aktif rol oynadıkları müşahade edilmektedir. Ancak şunu hemen ifade etmek gerekir ki, bu grup içi bütünleşme olarak kabul edilebilir. Fakat bu sosyolojik olgu, çok ortaklı şirketlerin oluşturmuş olduğu toplumsal psikolojinin etkisi ile bu grupların aynı zamanda ana gruptan kopmaları yani bütünleşme ile birlikte meydana gelmiş bir çözülmüdür. Ayrıca grup içi bütünleşme, şirketlerin ekonomik olarak gerilemeye başlaması ile tersine işlemeye başlamış ve toplumda özellikle güvensizliğe dayanan bir çözülmünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim ortaklardan Öz “... biz şirketlerin işlerinin iyi olduğu zamanlarda birbirimiz ile daha sıkı ilişkiler içerisinde idik. Akrabalar arkadaşlar arasında borç para alış verişleri, yardımlaşmalar vs. sorun olmazdı. Özellikle memlekette ticaretle uğraşan akrabalarımıza fazla olan paralarımızı emanet olarak verirdik, hem onların işi halledilir hem de lazım oldukça onlardan alır harcardık. Ancak bu şirketler bu duruma düşünce kimseye güvenimiz kalmadı. Para isteyen herkese bizi dolandıracak düşüncesi ile baktık...” demektedir. Burada ortak bir yönüyle toplumsal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan birisi olan ekonomik birlikteliğin kaybolması ile birlikte sosyal bütünleşmede meydana gelen problemlerden bahsederken, diğer taraftan çok ortaklı şirketlerin oluşturduğu güvensizlik nedeniyle toplumsal çözülmenden bahsetmektedir. Bu durum bir yönüyle toplumda alternatif olma iddiası ile ortaya çıkan unsurların bütünleşmelerinin önünde önemli bir engel olarak görülmekte, toplumsal çözülmünün nedenleri arasında sayılmaktadır.

3.3.1.2. Yeni Toplumsal Sınıflar ve Burjuva

Sınıf kuramını tanımlarken çeşitli kuramlar içerisinde, aynı iktisadi hayat şartları içinde yaşayan, aynı hayat tarzını süren, aynı menfaatleri güden, aynı öğretim ve terbiyeden geçen ve bunlarla beraber bu dört şart bakımından bir ve beraber olmayanlara hasmâne bir tutum takınanların birliği olarak tanımladığını belirtmiştik.³⁹¹

³⁹¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 202.

Yine, herhangi bir sosyal kategorinin sınıf sayılabilmesi için bu kategorideki insanların sadece üretim vasıtaları bakımından aynı durumda bulunmasının yetmeyeceğini, aynı zamanda bu grubun kendini başka gruplardan ayrı tutması ve onlarla zıt menfaat ilişkileri içinde olduğunu bilmesinin gerektiğini de ifade etmiştik.³⁹² İşte çok ortaklı şirketlerin sosyolojik ifadesi bir yönüyle hem kurucu ve yöneticilerinin, hem de ortaklarını alternatif bir yapılanma içerisinde olmaları ve alternatif bir sınıfsal yapı oluşturmalarıdır. Her ne kadar çok ortaklı şirketlerin gerek ortakları gerekse çalışan ve yöneticileri farklı saiklerle bir araya gelmiş olsalar da, bu alternatif sınıfsal yapılanma sadece ekonomik ya da dinî kriterleri ön planda tutan bir sınıfsal yapı değildir. Bu yapılanmanın bir bütün olarak sosyo kültürel nedenlerle sınıfsal bir yapılanmanın karakterlerini taşımaktadır. Tarihi süreç içerisinde farklılaştığını ve ötekileştirildiğini düşünen toplumsal gruplar, bu farklılığının ve ötekileştirmenin farkına vararak alternatif bir sınıfsal yapılanma oluşturmuşlardır.

Toplumsal sınıflanmadan ve alternatif bir sınıfsal yapılanmadan bahsederken bunun homojen bir yapılanma olduğundan bahsetmek doğru bir tez olmayacaktır. Oluşmuş olan bu yapılanma heterojen bir yapılanma görünümündedir. Nitekim çok ortaklı şirketler, sermayenin alternatifler halinde örgütlenmesi ve renklendirilmiş yapılanması içerisinde gelişen gerek İslami sermaye, gerekse bir bütün olarak Anadolu sermayesinin heterojen bir şekilde yapılandığını görmekteyiz. Bu yapılanma içerisinde yeni sınıflar ve yeni bir burjuva oluşmaya başlamıştır. Oluşan bu burjuvayı tipolojik olarak batılı değerlerle özdeşleşmiş bir yaşam ve tüketim biçiminin benimsenmesi olarak tarif etmek³⁹³ mümkünse de oluşan bu yeni sınıfsal yapılanmanın yeniden ifade edilmesi de bir gerekliliktir. Bu yapılanma içerisinde çok ortaklı şirketlerin sosyolojik temelini ve büyümesini sağlayan “*adanmışlar*” ın oluşturduğu sınıftır. Bu sınıfın karakteristik özellikleri, tüm varlığı ile şirketlerin büyümesi ve yaşaması için çalışan, ortak olmak için sadece artık değerleri değil, hanımının altınlarından, oturduğu eve kadar tüm mal varlığını ortaya koyan, şirketin dağıttığı kâr payını şirketin daha da büyümesi düşüncesi ile almayan, şirketin krize girmesini daha çok siyasi nedenlere bağlayan ve tekrar bu şirketlerin toparlanacağını, yeni şirketler kurulması halinde de

³⁹² Raymond Aron, *Sınıf Mücadelesi*, s.58.

³⁹³ Bkz. M. Zeki İşcan, “Allah’tan Ferrari İstemek ya da Türkiye’de Ana Akim İslami Gruplar ve Modernite”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: 31, Ankara 2011, s. 285.

destek vereceklerini ifade eden kimselerdir. Bu ortakların genelde ilk dönem ortaklardan oluştukları son döneme gelindikçe azaldığı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde çalışanlar açısından değerlendirildiğinde, şirketle mesaisi sadece iş saatleri içerisinde sınırlı kalmayan, mesai ve tatil mefhumlarını gözetmeksizin çalışan, şirketlerde fedakar ve özverili çalışmayı ibadet kabul eden, şirketler ekonomik sıkıntı yaşadığında, şahsi kredi kartı, evinin, arabasının ipotek veya teminat verilmesi, maaşının verilmemesi veya geç verilmesi gibi fedakarlıklardan çekinmeyen kimselerdir. Bu kimseler tüm varlıklarını şirkete adanmışlar ve bu şirketlerin varlığını kutsal bir mesele olarak addetmektedirler. Diğer bir sınıfsal yapılanma ise *orta sınıftır*. Bu sınıfın karakteristik özellikleri ise ne adanmışlarda olduğu gibi bedeni ve mali olarak tüm varlıkları ile şirkete adanmış olanlar, ne de burjuvazinin tüketim ve yaşam biçiminde olduğu gibi farklı bir yaşam biçimine sahip olanlardır. Bunlar artık değerleri yatırım aracı olarak değerlendirmişler, bir kısmı yaptığı yatırımın karşılığında kar payını almış, yada daha çok kazanma düşüncesi ile almamış olan, bir yakınının işe girmesi gibi ortaklığı karşılığında bir takım menfaatler elde etmiş, şirketin krize girmesini daha çok ekonomik ve yönetsel problemlere bağlayan kimselerdir. *Yeşil burjuva* ise, bir yönüyle kaymak tabakasını oluşturmaktadır. Bu sınıf İslami hassasiyetleri taşımakla birlikte, tüketim alışkanlıkları ve yaşam biçimleri itibariyle batılı kültürün tüm unsurlarını kullanan, Avrupa'nın tüketim kültürünü benimsemiş, en lüks alışveriş merkezlerinde alışveriş yapan, tesettür defileleri düzenleyen, kendi tatil ve eğlence merkezlerini oluşturan, vs kimselerin oluşturduğu tabakadır. Bu sınıfa mensup olanlar sadece bu imkanlardan faydalanmakla kalmayıp aynı zamanda bu imkanların bir kısmının ticaretini de yapmaktadırlar. Bu sınıfı genellikle şirketlerin patronları ile üst düzey yöneticileri oluşturmaktadır. Ancak şunu da hemen ifade etmek gerekir ki bu sınıfsal yapılanmasını sadece çok ortaklı şirketlere mahsus olduğunu ifade etmek yetersiz olacaktır. Nitekim özellikle 90'lı yıllardan itibaren Müslümanlar tarafından ülkemizin bir çok yerinde tesettüre uygun tatil beldelerinin, gece geç saatlere kadar açık olan İslami eğlence merkezlerinin, tesettür defilelerinin, İslami müziklerin sık sık kullanılan argümanlar arasında olduğu bilinmektedir.³⁹⁴ Şirket ortakları ile yapılan mülakatlarda da gerek bu şirketler vasıtasıyla gerekse Türkiye'de İslami sermayenin güç kazanması ile

³⁹⁴ İşcan, s. 285.

birlikte yeni bir kaymak tabakasının oluştuğundan ve bu kaymak tabakasının ülkenin imkanlarından kendilerine nispeten daha fazla faydalandıklarından bahsetmektedirler.

3.3.1.3. Güç ve Statünün Alternatif Bir Şekilde Yeniden Yapılanması

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasının nedenlerinden birisi gerek ulus ve uluslar arası alanlarda gerekse daha mahalli anlamda yaşanan çevrede güç, statü ve iktidar elde etme arzusu olduğunu belirtmiştik. Nitekim Hayrettin “...*bu şirketlerin elde edeceği ekonomik gücün, iktidarlar üzerinde etkili olacağını, zaten Türkiye’de iktidar olabilmeyen yolunun ekonomik güce kavuşmaktan geçtiğini...*” ifade ederken, Değirmenci “...*ekonomik olarak iyi bir konumda bulunmaları durumunda çevrelerinde saygınlıklarının artacağını...*” ifade etmektedir. Öztaş ise; “...*devletler arasındaki ilişkilerin bile ekonomik bağımsızlığın boyutlarına bağlı olduğunu, iktisadi bakımdan durumu iyi olan ülkelerin iyi olmayanların içişlerine bile müdahale ettiğini, borç verirken aynı zamanda bazı yaptırımlar uyguladığını...*” ifade etmektedir. İsmihan ise; “...*ekonomik durumu iyi olan köylülerin daha çok saygı gördüğünü...*” ifade etmektedir. Tüm bunlar bir yönüyle gerek Türkiye’nin genel siyasi konjonktürü içerisinde gerekse daha yerel ve mahalli anlamda güç elde etme düşüncesinin tezahürüdür. Nitekim çok ortaklı şirketler vasıtasıyla hem elde edilen gelirler, hem de çok ortaklı şirketlere yapılan yatırımlar neticesinde elde edilen bir takım menfaatlerin toplumsal bir statüye neden olduğu gözlemlenmektedir. Yimpaş Holding çalışanlarından Çınar “... *biz Yimpaş’ta çalışırken toplum nezdinde ayrı bir konumumuz vardı. Esnafta kime gitsek herhangi bir teminat, kefil vs istemeden istediğimiz eşyayı istediğimiz vadede bize verirdi. Toplum nezdinde itibarımız yüksekti, saygı görürdük...*” demektedir. Yine ortaklardan Öztürk “... *Yimpaş’a ortak olmak bir ayrıcalıktı. Bunun ayrıcalıklarını şirketin iyi olduğu dönemlerde yaşadık. Şirketlere ortak olduğumuzu sanki o şirketin sahibi gibi anlatıyorduk. Mağazalarından alışveriş yaparken kendimizi, kendi mağazamızdan yapıyormuş gibi hissediyorduk. Fabrikaların önünden geçerken kendi malımız gibi anlatıyor ve hissediyorduk. Ancak şirketin işleri sıkıntıya girince ortak olduğumuzu kimseye söyleyemez hale geldik. Fabrikaların ve mağazaların önünden geçerken aldatılmışlık hissini taşıyoruz..*” demektedir. Ortağın bu anlatımları her ne kadar şirketlerin sıkıntıya girdikleri dönemde oluşan olumsuz intibadan bahsetse de, bir yönüyle toplumda ekonomik olarak varlığını ancak yurt dışında işçi çalışarak

küçükte olsa bir tasarrufta bulunmuş olan kimselerin yıllardır ülkede ekonomik olarak varlığını ispatlamış ve statüsel farklılığı aleni olan sınıfların statülerine ve konumlarına duyulan bir özlemi, dolayısıyla çok ortaklı şirketler vasıtasıyla bu statü seviyesine ulaşmayı ifade etmektedir. Diğer bir yönüyle de çok ortaklı şirketler Anadolu sermayesinin ülke genelinde söz sahibi olmasını ve alternatif güç oluşturmasını sağlamıştır. Nitekim TÜSİAD'ın karşısında MÜSİAD ve ASKON gibi örgütlenmeler Anadolu sermayesinin güçlenmesini müteakip ortaya çıkmıştır. Bu sermaye örgütlenmeleri bir yönüyle belli güç elde etmiş olan kültürel yapının kendi kurumlarını oluşturmasıdır. Yine ortakların bir kısmı Türkiye'de siyasi iktidarların belirlenmesinde ekonomik etkenlerin önemli bir faktör olduğunu, Anadolu sermayesinin güçlenmesinin siyasi anlamda da güç anlamına geldiğini ifade etmektedirler. Nitekim aynı ortaklar çok ortaklı şirketlerin dolayısıyla Anadolu sermayesinin gelişmesi ile birlikte siyasi iktidarların da Anadolu kültürü lehine farklılaşacağını ifade etmektedirler. Ortaklardan bir kısmı da, Türkiye'de yıllardır sermayenin farklı kültürel unsurların ellerinde toplandığını, bunun Anadolu insanın aleyhine bir durum teşkil ettiğini ekonomik olarak varlığını ispat edememiş olan insanların, ekonomik olarak güçlü olanlar karşısında hep ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü, çok ortaklı şirketlerin güçlenmesi ile birlikte büyük sermaye ortaya koyamayan insanların küçük tasarruflarını bir araya getirerek alternatif sermaye oluşturduklarını ifade etmektedirler. Bu Anadolu insanının farklı sınıfsal mücadele içerisinde alternatiflerin güç ve statü kazanması anlamını taşımaktadır.

3.3.1.4. Toplumun Farklı Kesimlerinin Ekonomiye Kazandırılması

Yimpaş Holding'in 2012 Aralık ayı yönetim kuruluna bakıldığı zaman, 11 tane yönetim kurulu üyesinden 8 tanesinin özellikle öğretmenlik olmak üzere memur kökenli olduğu, 3 tanesinin de şirketin alt yapısından yetiştirdiği kimseler olduğu görülmektedir.³⁹⁵ Şirket yöneticilerinin memur kökenli yada şirketin alt yapısından yetişen yönetim kadrosu bir yönüyle ortakların şirketlerin geri kalmalarındaki nedenlerin arasında zikrettikleri yönetimin tecrübesizliği tezini doğrular gibi gözükabilir. Ancak bu aynı zamanda farklı toplumsal sınıfların ekonomiye

³⁹⁵ Yimpaş Holding Yönetim Kurulu, Erişim Tarihi: 16/12/2012, <http://yimpas.com.tr/index.php?git=isayfa&id=25&sid=13>.

kazandırılması anlamını taşımaktadır. Diğer taraftan ortaklardan özellikle Avrupa'da bulunanların demografik yapıları incelendiği zaman genellikle kırsal kesimden, ekonomik durumu Avrupa'ya gelmeden önce iyi olmayan, inşaat işçiliği, ırgatlık, çobanlık, gündelikçi gibi aşağı işlerde çalışan kimselerden oluştuğu görülmektedir. Çok ortaklı şirketlerle birlikte toplumun bu kesimleri, fabrikalar, ihracat, istihdam, gelir dağılımı gibi daha makro ekonomik kavramlardan bahsetmeye başlamışlar, bu yatırımların hayalini kurmaya başlamışlardır. Bu çok ortaklı şirketlerin toplumsal anlamda elde ettiği en önemli başarılar arasında zikredilebilir.

Pazar ekonomisine alternatiflerin kazandırılması ile birlikte pazarın genel olarak genişlediği kabul edilmektedir. Nitekim yerli içecek sloganı ile pazara çıkmış olan Cola Turka, pazara ilk çıktığı yıl olan 2003 yılında %13, ikinci yılda ise %27 kola pazarının toplamında büyüme sağladığı kabul edilmektedir.³⁹⁶ Bunun nedeni Cola Turka ile birlikte kola içmeyen ve evlerine kola girmeyen insanların evlerine kolanın girmiş olmasıdır. Çok ortaklı şirketler de tıpkı kola örneğinde olduğu gibi küçük sermayelerin bir araya getirilmesi ile birlikte sadece ekonomik anlamda bir varlığın ortaya konulmasını sağlamamış aynı zamanda toplumun farklı kesimlerini de ekonomik hayata kazandırılması hususunda cesaretlendirmiştir.

Çok ortaklı şirketlerle ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi de bu şirketlerin varlığıyla birlikte Anadolu insanının tarım ve emek gücüne dayanan ekonomiden ticaret ve sanayi ekonomisine, mavi yakalıktan beyaz yakalığa yükselişinde önemli bir rol oynamış olmasıdır.

3.3.2. Ekonomik Sonuçları

3.3.2.1. Alternatif Sermaye ve Kalkınma Modeli

Cumhuriyetin ilanı, modern bir ulus-devletin kuruluşu ve ulusal bir ekonominin inşası bakımından önem taşımaktaydı. Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı ekonomik yapı için, dünya ekonomisi ile tarım ürünleri ve madenler ihraç edip sınaî tüketim malları ithal eden bir 'yarı-sömürge' ülke nitelmesi uygun görünmektedir. 1953 yılına

³⁹⁶ İlke Karagöz, *Meşrubat Sektörünün Pazarlama Yapısı Ve Sektör Tarafından Yürütülen Tüketicilere Yönelik Satış Geliştirme Araçlarının Analizi; Tekirdağ Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniv. Fen Bilimleri Ens., 2006, s.32

kadar süren dönemde dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminde köklü bir değişiklik yaşanmazken, ulusal bir ekonominin inşası ve ulusal bir burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından önemli adımlar atılmıştır. Ulusal ekonominin inşası ve burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından, asıl olarak devletten aldığı çeşitli imtiyazlara odaklanmış bulunan yabancı sermayeli kuruluşların millileştirilmesi ile burjuvazinin Türkleştirilmesi iki önemli adımdır. Burjuvazinin Türkleştirilmesinde de, özellikle iç ve dış ticarete önemli bir ağırlığa sahip olan gayrimüslim burjuvazinin çeşitli yollarla bu konumundan edilmesi ile tehcir, mübadele vb. uygulamalarla boşalan mülklere el konulması temel mekanizmalar olarak görünmektedir. Özel sermaye birikiminde ithal ikameci sanayileşme döneminin başlayacağı 1950'lere kadar bu süreç büyük ölçüde tamamlanmıştır.³⁹⁷ Söz konusu dönemde sermaye birikiminde ve burjuvazinin oluşumunda iki ana alan, iç ve dış ticaret ile büyük toprak sahipliğidir. Bunlara eklenebilecek olan diğer faaliyetler ise müteahhitlik, imtiyazlı şirketler, bankacılık ve sanayidir. Özellikle sonradan ülkenin büyük holdingleri durumuna gelecek olanların önemli bölümünün bu dönemde ticaretle uğraşanlar ya da üst düzey siyasi ya da yönetsel konumda bulunurken iş hayatına geçenlerden çıktığı görülmektedir.³⁹⁸ Türkiye tarihinde II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile başlayan dönem pek çok bakımdan önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme büyük ivme kazanmıştır. Sermaye birikim süreçleri ve egemen sınıfların şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan ithal ikameci sanayileşme, aynı zamanda sermayenin ve emeğin, dolayısıyla nüfusun mekânda yeniden dağılımı bakımından belirleyici yenilikler getirmiş, ülke içindeki nüfus hareketlerine büyük ivme kazandırmıştır.³⁹⁹ 1980'li yıllarda başlayan hareketlilik ile birlikte de, sanayileşme hareketleri daha çok İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde ve onlara yakın olan yerleşim yerlerinde şekillenmeye başlamıştır. Anadolu'da sermaye yatırımı bakımından en önemli etkenlerden birisi de devlet yatırımlarıdır. Anadolu'nun bir çok yerinde yegâne kalkınma aracı olarak devlet yatırımları etkin rol oynamıştır. Örneğin Kırıkkale 1925'de 12 hanelik bir köy iken burada İmalatı Harbiye Fabrikası'nın kurulması ile gelişmeye

³⁹⁷ Ataay, s.56.

³⁹⁸ Buğra, *Devlet ve İş adamları*, s.91

³⁹⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, s.86

başlamış ve yine MKEK'nin kurmuş olduğu sanayi tesisleri ile gelişerek⁴⁰⁰ bu gün TUİK verilerine göre 2012 yılsonu itibariyle 232,959 nüfuslu bir il haline dönüşmüştür.⁴⁰¹ Anadolu'da devlet yatırımlarının olmadığı bölgelerde sanayi gelişmemiş bunun sonucunda da alternatif arayışlar içerisine girilmiştir. Gerek işçi şirketleri gerekse çok ortaklı şirketler bu anlamda Anadolu sermayesinin dönüşümünü sağlamış, alternatif bir şekilde sermayenin yeniden yapılanmasını sağlamıştır. Anadolu'nun birçok yerine yatırımlar çok ortaklı şirketlerle birlikte gelmeye başlamıştır.

Sermayenin oluşumunda ve dağılımında önemli unsurlardan biriside sermayenin kaynaklarıdır. Çok ortaklı şirketlerin ve işçi şirketlerinin oluşturmuş olduğu alternatif sermaye yapısı bu bakımdan da önem arz etmektedir. İşletmeler yeni yatırımlara gidebilmek için finansmanın yeterli olmadığı durumlarda banka kredilerine ya da sermaye piyasasına başvurmak zorundadırlar. Yatırımların finansmanı için bankalara başvurulması halinde uzun vadeli finansman sağlanma imkânı oldukça güçtür. Temelde para piyasasının kurumlarından olan ticari bankalar genelde kısa vadeli fonları toplamaktadır. Kısa vadeli fonlarla, uzun vadeli fon ihtiyacı ilerde tarafların önemli sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir. Gerçi bankaların orta ve uzun vadeli kredi vermeleri de mümkün olmakla birlikte, verilen kredi tutarının az, maliyeti de yüksektir. Ayrıca bir şirket, yatırım veya işletme sermayesi olarak büyük meblağlı fonlara ihtiyaç duyduğu zaman, bu fonları hisse senedi ihracından başka hangi yoldan sağlarsa sağlasın bunun bir aracılık maliyeti vardır. Aracılık maliyetinin en yüksek olduğu finansman türü de banka kredisidir. Bankalar kredi işlemlerinden, mevduat toplarken mevduat sahibine verdikleri mevduat faizinin çok üzerinde bir faiz alırlar. Çünkü bankacılık sektörü yapı itibariyle masraflı çalışan bir sektördür.⁴⁰² Buna göre yatırımların uzun vadeli finansmanının temin edileceği yer, anonim şirketlerin halka açılması suretiyle sermaye piyasaları olmaktadır. Halka açılmanın en önemli avantajı yukarıda da belirtildiği gibi fonların hem uzun vadeli, hem de düşük maliyetli olmasıdır. Bankalardan sağlanan fonların kullanımı karşılığında faiz verilirken, sermaye piyasasında hisse sendi ihracıyla fon karşılanması karşılığında faiz yerine kazanılan

⁴⁰⁰ Kırıkkale İlinin Tarihi Oluşumu, Erişim Tarihi: 16/01/2013, http://www.kirikkale.gov.tr/default_b0.aspx?content=1027.

⁴⁰¹ Türkiye Nüfus İstatistiği, Erişim Tarihi: 29/01/2013, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>.

⁴⁰² Işık, s.110.

gelirden pay verilmektedir. Yani işletme ilgili dönemde hisse senetleriyle sağladığı fonları geri ödemeyecek, sadece kar ettiği oranda kardan pay verecektir. Oysa banka kredilerinde ilgili dönemde kar olsun olmasın anapara, faiziyle birlikte geri ödenmek zorundadır. Diğer taraftan yurt içi faizlerin yüksek olması sonucu yabancı finansal varlıklara olan talebin artmasıyla döviz arzı fazlaşır ve yerli para değer kazanır. Yatırımcılar böyle durumlarda, faiz oranları paritesi sağlanıncaya kadar yerli yatırım araçlarını talep etmektedir. İkinci kanala göre ise yükselen faiz oranları, firma ve bankaların faiz yükünü arttırdığı için karlarını azaltır. Böyle bir durumda nakit akışı yavaşlar, firmaların borç yükü artar, kredilerin geri ödeme sorunu ortaya çıkar. Geri ödenmeyen krediler banka bilançolarını bozar ve ekonomik aktiviteyi yavaşlatıp kötümser beklentilere yol açar. Böylece ülke parası değer kaybeder. Üçüncü ve son kanala göre ise faiz oranlarının yükselmesi, kamu maliyesinde faiz yükü ile birlikte enflasyonist beklentileri ve risk algılamasını arttırmaktadır.⁴⁰³ Çok ortaklı şirketlerin borsa yapılanmasından farklı olarak ekonomiye sermaye anlamında katkısı Borsa gibi komplike bir yapılanmayı anlamayan ve takip etme yeteneğine sahip olmayan, faizli sitemle de çalışmak istemeyen kesimlerin ekonomiye kazandırılması olmuştur.

Çok ortaklı şirketlerin sermaye anlamında ekonomik katkılarından birisi ve beklide en önemlisi sermayenin tabana yayılmasını sağlamasıdır. Çok ortaklı şirketler binlerce insanın bir araya gelmesi ile oluşmuş teşekküllerdir. Sermaye, her ne kadar yeni bir burjuvazinin oluşuna neden oluyorsa da, genel olarak tabana yayılmakta ve geniş kitleleri sonuçtan istifade ettirmektedir.

3.3.2.3. Küçük Tasarrufların Ekonomiye Kazandırılması

Dünyada yaşanan ekonomik krizler incelendiği zaman bir çok nedenin yanında en etkin olanının kişilerin ve ülkelerin ürettiğinden çok tüketmek istemelerinin yattığı gözlenmektedir. Bu durumda üretim eksik kalmakta ve kriz giderek büyümektedir. Üretim eksikliğinin çeşitli nedenleri arasında, tüketim eğilimi artışı yanında üretimde kullanılan kaynakların kıtlığını, bu kıt kaynakların kullanımında seçimlerin doğru

⁴⁰³ Rıdvan Karacan, *Faiz*, “Döviz Kuru İlişkisinin Makroekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kocaeli 2010, ss. 72 – 92, s.73.

yapılamamasını da sayabiliriz.⁴⁰⁴ Ancak bu arada işletmelerin pazarlama kabiliyet ve kapasitelerinin de ekonomik hayatıyetlerinin devamı açısından önemini belirtmek gerekir. Üretim sürekli artırılması yeni yatırımların yapılarak üretim kapasitesinin çoğaltılmasına ve buna paralel olarak yeni pazarların keşfedilmesine bağlıdır. Yatırımlar ise tasarruf-tüketim ilişkisi ile paralellik arz eder. Bir ülkede tasarrufta bulunacak grupları hane halkı ya da bireyler, işletmeler ve kamu kuruluşları olarak sınıflandırmak mümkündür. Bireyler tüketimlerinden kısıtları miktarlarla, işletmeler ise kârlarından ayırdıkları miktarlarla tasarrufta bulunurlar.

Çok ortaklı şirketlerin daha aktif ve güvenli bir şekilde ticari hayatın içerisinde yer alması ile birlikte, toplumda tasarrufların atıl olarak ve verimsiz bir biçimde değerlendirilmesinin önüne geçilecek ve atıl tutulan tasarrufların ekonomiye katkı sağlaması bir yana, atıl tutulan bu tasarrufların, para arzı meydana getirerek, enflasyon oluşturup ekonominin dengesini değiştirmesi önlenmiş olacaktır. Bir diğer alternatif olan tasarruf sahiplerinin doğrudan yatırımda bulunmaları halinde, çok ortaklı şirketlerin yapmış oldukları büyük ve ekonomik olan yatırımların gerçekleştirilmesi imkânsızlaşabilecektir. Öte yandan her tasarruf sahibinin iyi bir müteşebbis olması da mümkün değildir. Bilindiği üzere, işletmecilik aynı zamanda bilgi, beceri ve tecrübeyi de gerektirmektedir. Bu nedenle doğrudan tasarruf sahipleri tarafından kullanılan fonlardan elde edilecek verimlilik de az olacaktır.

Dünya ekonomisinin genel olarak olduğu gibi Türkiye'nin de önemli problemlerinden birisi yastık altı olarak ifade edilen küçük tasarrufların ekonomide değerlendirilmesi meselesidir. Nitekim ekonomik değeri olmayan yastık altının Türkiye'de 115 milyar dolar civarında olduğu⁴⁰⁵ tahmin edilmektedir. Çok ortaklı şirketlerin yapılanmalarına bakıldığı zaman genel olarak binlerle ifade edilen ortak sayılarından bahsedilmektedir. Kombassan Holdingin 50.000'i aşkın⁴⁰⁶ Yimpaş Holdingin 100.000'i aşkın⁴⁰⁷ ortağından bahsedilmektedir. Bu rakamlar şirketlerin tabana yayılmaları ve küçük tasarrufların ekonomide değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira bu holdinglerin topladıkları ortaklık miktarlarının spekülatif bir

⁴⁰⁴ Hatice Bengin, *Türkiye'de Menkul Kıymetler Borsası*. U.Ü.İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Bursa 1993, s.99.

⁴⁰⁵ Türkiye'de Yastık Altında 115 Milyar Dolar Var, Erişim Tarihi: 17/01/2013, <http://gazeteci.tv/turkiyede-yastik-alti-115-milyar-dolar-var-157818h.htm>.

⁴⁰⁶ TBMM komisyon Raporu s. 82.

⁴⁰⁷ TBMM komisyon Raporu s. 86-87.

şekilde bahsedilen milyarlarca dolardan ibaret olduğu⁴⁰⁸ kabul edilse bile bu aynı zamanda küçük sermayelerin ekonomiye kazandırılması anlamını taşımaktadır. Ortaklarla yapılan mülakatlardan da özellikle yurt içinde bulunan işçi, memur, çiftçi, emekli gibi ortakların tasarruflarının çok büyük olmadıkları 285 Euro'dan başlayan ve 1000-2000 aralığında yoğunlaşan bir yapıda olduğu görülmektedir. Avrupa'da bulunan ortaklarını tasarruflarının da ortalamasının düşük olduğu ve istisnaları olmakla birlikte küçük tasarruflarının değerlendirildiği görülmektedir.

3.3.2.4. Gurbetçilerin Ekonomik Sıkıntıları

Çok ortaklı şirketlerin ekonomik sıkıntıya girmeleri ile birlikte oluşturdukları en önemli problemlerin başında gurbetçilerin yaşamış oldukları ekonomik sıkıntılar gelmektedir. Çok ortaklı şirketlerin piyasada oluşturmuş olduğu problemlerin neticesinde ülkemiz için önemli bir kaynak olacak olan gurbetçi dövizlerinin ülkeye girişi durmuştur. Nitekim ortaklardan Satılmış “... biz çok ortaklı şirketlere çok güvenmiştik. Din, vatan, millet, ezilmişlik, ikinci sınıf vatandaş olma gibi bize güven verecek ve bizi heyecanlandıracak her türlü argümanı kullanmışlardı. Ancak bu şirketler bizi mağdur edince biz ülkemize tasarruflarımızı göndermek yerine yabancı bankalar, altın, gayri menkul gibi yatırımlara yöneldik...” demektedir. Avrupa ülkelerinin ortak para birimine geçişleri ve Avrupa ülkelerinde bulunan vatandaşlarımızın sosyo kültürel durumlarında meydana gelen değişmelerle birlikte tasarruf miktarlarında değişikliklerin olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu gün Alman bankalarında yaklaşık olarak 300 milyar dolar Türk vatandaşının parasının bulunduğu iddia edilmektedir.⁴⁰⁹ Bu yönüyle işçi şirketleri ile başlayan sürecin devamında çok ortaklı şirketlerin ülkemize döviz girişine negatif etkisinin olduğu sosyolojik bir gerçektir.

Çok ortaklı şirketlerin gurbetçiler nezdinde oluşturmuş olduğu ekonomik problemlerin bir diğeri de bireysel olanıdır. Yatırımcıların önemli bir kısmı mağduriyetlerinden bahsetmektedir. Hatta bunlardan ailelerinin dağıldığını, çoluk çocuğuyla ve çevresiyle problemler yaşadığını iddia edenler olduğu gibi, intihar

⁴⁰⁸ Birol Uzunay, “Küskün Alamancılar”, *Aksiyon*, 30/03/2002, Erişim Tarihi: 25/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-6612-35-kuskun-alamancilar.html>.

⁴⁰⁹ Fahri Sarrafoğlu, *Türkiye'ye Gelen İşçi Dövizleri Düşüyor*, Erişim Tarihi: 25/01/2013, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=99892>.

girişiminde bulunanlardan dahi bahsedilmektedir. Avrupa'dan emekli olduğunda aldığı ikramiye de dahil tüm tasarruflarını çok ortaklı şirketlerde değerlendirdiğini, bu şirketlerden aldığı kar payı ile geçimini sürdürdüğünü, şirketler sıkıntıya girince elinden bir iş gelmediği ve varlığı da kalmadığı için ancak çevresinin yardımı ile geçimini temin etmek durumunda kaldığını ifade edenler de bulunmaktadır.

3.3.3. Dinî Sonuçları

Çok ortaklı şirketlerin dinî sonuçlarını açıklamadan önce, dinin ya da dindarlığın çeşitlerinin tek bir nedene bağlanması eksik bir açıklama olacaktır. Dindarlığın açıklık koyuluğunu, insanların din ile ilgili duygu ve düşüncelerini, müntesiplerinin bağlılık derecelerini etkileyen birçok unsur vardır. Nitekim bunlar arasında aile, cinselliğe bakış açısı, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, coğrafi bölge, kırsal-kent hayatı, sosyo-ekonomik statü⁴¹⁰ sayılmaktadır. Bu unsurlar zikredilirken genel olarak ekonomik gelişmişlik düzeyi ile dindarlık arasında bağlantı kurulmaya çalışılır ve genel olarak ekonomik gelişmişlik ile dindarlık arasında ters ilişkinin varlığından bahsedilir. Dinî kaynaklar kadar sosyolojik kaynaklar da dindarlık ve zenginlik arasında çoğunlukla bir uyumsuzluk görürler. Büyük dinler servet düşmanlığı yapmadıkları halde, dinî yaşayış açısından servet ve zenginliklerin hep tehlikeli olabileceği konusunda müntesiplerini uyardıklarını ifade ederler.⁴¹¹ Ancak araştırma konumuz içerisinde çok ortaklı şirketlerin gelişmişlik düzeyi ile dindarlıkları arasındaki ilişki değil, çok ortaklı şirketlerin, ortak olan ve olmayan insanların dinî pratik, teori, sembol ve cemaatsel algıları üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Hayrettin Karaman, çok ortaklı şirketlerin gelişme dönemlerinde *“Türkiye’de biz Müslümanlar olarak başarmak mecburiyetindeyiz. Çünkü başaramazsak bu sadece bizim hanemize yazılmaz. Aynı zamanda temsil ettiğimiz dinin, davanın hanesine menfi olarak yazılır”*⁴¹² demek suretiyle dindarların oluşturduğu teşekküllerin başarı ya da başarısızlıklarının, sadece bireysel olarak algılanmayacağını, genel olarak mensubu olunan cemaate mal edileceğini ifade etmektedir. Burada çok ortaklı şirketlerin dinî

⁴¹⁰ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 18(2), Bursa 2009, ss.1-26, s.3.

⁴¹¹ Kurt, s.18.

⁴¹² Hayrettin Karaman, *İttifak I. Ulusal Ekonomi Sempozyumu*, Konya 17-18 Ekim 1998, s.95.

sonuçları teori, ibadet, sembol ve cemaatler ilgili ortaklar ve ortak olmayanlar üzerindeki sonuçları ortaya konulacaktır.

3.3.3.1. Çok Ortaklı Şirketlerin Din ve Dindarlarla ilgili Tutum ve Davranışlarda Etkileri

Çok ortaklı şirketlerin genel olarak din algısı ve dinî tutum ve davranışlarla ilgili etkilerine geçmeden önce, ortak ya da çalışan olmayan yani şirketle organik bağı olmayanlar üzerindeki din algısına değinilmesi gerekmektedir. Çok ortaklı şirketlerin sadece olumsuz tutum ve davranışlarının değil, genel olarak din ve dindarlarla birlikte anılır hale geldiği bilinmektedir. Nitekim çok ortaklı şirketlerden bahsedilirse *yeşil sermaye*, *din soygunu*,⁴¹³ *din ticareti*,⁴¹⁴ *din rantı*⁴¹⁵ gibi isimlerle birlikte anılmaktadır. Burada din ile soygun, dinin kendisinin kullanılarak yapıldığı ticaret, yine din kullanılarak elde edilen rant birlikte zikredilmektedir. Böylece din ve dindarlarla bu kelimeler birlikte zikredilmek suretiyle din ve dindarların imajını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ifadeler sadece dışarıdan kullanılan ifadeler olmayıp ortaklar tarafından da farklı şekillerde ifade edilmektedir. Nitekim ortakların bir kısmı da “... *bizden ortaklık toplarken camileri, din adamlarını ve dinî argümanları kullandılar. Bize cihattan bahsettiler, peygamberimizin hayatından örnekler verdiler. Aslında bizden ortaklıklar toplarken dinî kullandılar...*” demektedir. Bu dışarıdan değil aynı zamanda şirketlerin ortakları tarafından da dinin kullanıldığı yönünde bir düşüncenin oluştuğunun ifadesidir. Ancak burada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, ortaklar burada şirketlerden iyi niyetli olanlar ve olmayanları ayırt etmekte ve dinin daha çok iyi niyetli olmayan daha baştan insanları dolandırmayı kafasına koymuş olan kimseler tarafından kullanıldığını belirtmektedirler. Nitekim kendilerine zarar veren kimselerin gerçekte dindar olamayacaklarını, ancak dindarmış gibi gözüktüklerini belirtmektedirler. Burada dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi de ortakların şirket yöneticilerini iyi niyetli olanlar ve olmayanlar diye ayırdıkları ve iyi niyetli olanların kendilerini aldatmadığını ancak daha önce zikrettiğimiz özellikle siyasi olmak üzere, ekonomik ve yönetsel bir

⁴¹³ Din Soygunu, Erişim Tarihi: 25/01/2013, <http://sozcu.com.tr/din-soygunu.html>.

⁴¹⁴ Din Ticareti, Erişim Tarihi: 25/01/2013, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-161721>.

⁴¹⁵ Din ve Ticaret Din ve Siyaset Bir Arada Gitmez, Erişim Tarihi: 25/01/2013, <http://www.chp.org.tr/?p=74284>.

takım nedenlerden dolayı şirketlerin sıkıntıya girdiğini ifade etmeleridir. Bununla birlikte ortakların yaş ve eğitim durumu ve yatırılan ortaklık miktarına göre dindarlarla ilgili tutumlarında farklılıkların olduğu görülmektedir. İleri yaş düzeyinde bulunanlar ile mezuniyet durumu düştükçe dindarların kendilerini aldattığı ifadesi sık kullanılmaktadır. Bununla birlikte orta yaş grubunda ve eğitim düzeyi yükseldikçe dindarların değil dindar görünenlerin kendilerini aldattıkları ifade edilmektedir. Diğer taraftan yatırımları fazla olanlar da dindarlar tarafından kendilerine zarar verildiğini ifade etmektedirler. Buradan hareketle kaybı fazla olanların din duygusunu ön plana çıkardıkları ifade edilebilir. Bu yanlış bir tez olmayacaktır. Nitekim fazla miktarda yatırım yapanların da genel olarak dindarlara güven duygusunu ön plana çıkardıkları da görülmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de güven duygusudur. Nitekim çok ortaklı şirketlerin ekonomik olarak iyi oldukları dönemlerde insanların resmi evrak ve belgeleri incelemeden ortak oldukları görülmektedir. Ortalık servisinde çalışan personellerden Salih “...ben ortaklık servisinde çalışırken bir gün tanımadığım bir bayan geldi elinde bir miktar Euro vardı. Bana ortak olmak istediğini ancak acil halletmesi gereken işlerin olduğunu söyleyip, bana parayı kimliğini bırakıp, daha sonra gelip ortaklık evrağını alacağını söyleyip gitti...” demektedir. Bu çok ortaklı şirketlerin zaman içerisinde oluşturmuş oldukları güvenin bir sonucudur. Aynı zamanda oluşturulan bu güvenin sonucu olarak, kurulan çok ortaklı şirketlerin tamamı az ya da çok toplum da ilgi görmüştür. Bu durum çok ortaklı şirketlerin piyasada din ve dindarlarla ilgili güven duygusunun gözden geçirilmesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim çok şirketlerin iktisadi olarak iyiye gitmemeleri ile birlikte güven duygusu tersine dönmeye başlamıştır. Çok ortaklı şirketler nezdinde yaş, eğitim, ortaklık miktarı, ortaklık nedeni gibi durumlarla da ilişkili bir şekilde dindarlara olan güven duygunu olumsuz yönde etkilemiştir.

3.3.3.2. Dinî Akide ve Pratiklerle İlgili Tutum ve Davranışlar

Çok ortaklı şirketlerin dinî akide ve pratiklerle ilgili tutum ve davranışlar üzerinde etkilerinin olduğu iddia edilebilir. Nitekim çok ortaklı şirketlerle ilgili yapılan bir araştırma da holdinglerde kaybedilmesi ve olumsuz ekonomik tecrübe yaşanmasının

%45.4 gibi yüksek bir oranda, hac, zekât, umre, sadaka gibi mal ile yapılan ibadetlerini olumsuz yönde etkilediğini, %8,8' inin de namaz ve oruç gibi ibadetlerine olumsuz etkilerinin olduğunu söyledikleri ifade edilmiştir.⁴¹⁶ Burada mal ile yapılan ibadetlerle mal ile yapılmayan ibadetler arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. Ancak bu farklılıkları mal ile yapılan ibadetle ticari hayat arasındaki iktisadi payda baz alınarak değerlendirmek eksik olur. Burada ibadetlerin devamlılığı ve toplum tarafından ön plana çıkarılıp çıkarılmayışı ile de ilişki içerisindedir. Nitekim devamlı yapılması gereken en önemli dinî argüman olarak algılanan namaz ibadetine etkisi ile, ömürde bir kez yapılacak olan hac ibadetine etkisi aynı derecede değildir. Bu bir yönüyle camide, cami derneğinde ve din adamları tarafından toplanan ortaklıkların karşılığında muhatap bulunamaması sonucunda, bunların şahsında temsil ettikleri sembollere kırgınlığın yanında ondan da vazgeçememenin yansımasıdır. Nitekim ortaklar içerisinde “... *beni camide, din görevlisi olduğunu iddia edenler ortak ettiler. Sonra da benimle muhatap olmadılar, Müslümanlık bu ise ben Müslüman değilim...*” diyenler olduğu gibi, “... *bunda dinden kaynaklanan bir sorun yok. Hem bizden hem de şirketlerden kaynaklanan sorunlar var...*” diyenlerde bulunmaktadır. Bu iki ifadeden de ortakların dinin kendisinden değil dindarlardan kaynaklanan bir probleme dikkat çektikleri görülmektedir.

Çok ortaklı şirketlere yatırdığı para ile bir süre sonra hacca veya umreye gitmeyi planladıklarını ancak bu şirketlerin paralarını vermediği için bu ibadeti yerine getiremediklerini ifade edenler de bulunmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu ortak, yatırdığı paranın kâr payı ile hacca gitmeyi planladığını, nitekim daha önce kendisine verilen kâr payını daha çok kazanmak düşüncesi ile almadığını, ortaklık miktarının üzerine eklediğini ifade etmiştir. Burada ilk bakışta ortağın parasını alamadığı için hacca gidemediği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu aynı zamanda Müslüman'ın kapitalist düşünce ile iktisadi zihniyetini şekillendirmeye çalıştığının bir göstergesidir.

3.3.3.3. Dinî Sembollerle İlgili Sonuçları

Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmeleri ifade edilirken hem ortaklar tarafından hem de çalışanlar tarafından, cami, cami derneği, din görevlisi, vaaz, sohbet,

⁴¹⁶ Küçükşen, s.197-199

cihat, kuran, ayet, hadis gibi argümanların sık sık kullanıldığı görülmektedir. Ortaklardan bazıları “... çok ortaklı şirketlerin para toplamaları için cami dernekleri kendileri ile anlaştı bunun karşılığında komisyon aldılar. Dolayısıyla kendi menfaatleri için bizi kullandılar...” derken, bazılarının da “... şimdiye kadar Avrupa’da ne zarar gördüysem cemaatlerden gördüm. Bizi hep para olarak gördüler. Aidatlarımızı vermeyelim ne kendileri camiye gelirler ne de bizi camiye koyarlar...” demektedir. Mustafa ise, “... bize bir hoca geldi ve camide vaaz etti. Sonuçta da çok ortaklı şirketlerden birisinde ortaklık toplamaya geldiklerini teferruatlı bir şekilde anlattı. Sonra kalktık namaza kılacaktık. Tam cemaatle namaz kılacakken yanımda bulunan ve daha önceden ortak olan birisine, şu kıldığımız namaz hakkı için olumsuz bir durum varsa bana söyle dedim. O da aynı şekilde kıldığımız namaz hakkı için olumsuz bir durum yaşamadım dedi. Ben de güvenip yatırdım...” demiştir. Yine çok ortaklı şirketlerin sıkıntılarının ilk ortaya çıktığı zamanlarda cami ve cemaatten soğuduğunu, ancak zamanla bu durumun geçtiğini ve artık cami ve cemaate devam etmeye başladığını ifade edenlerde bulunmaktadır. Yine ortaklık toplanmasında vaaz ve sohbet gibi dinî sembollerin sık kullanılan bir yöntem olması şirketlerin işlerinin iyi olduğu zamanlarda cami ve cemaate olan ilgiyi artırırken, işlerinin sıkıntılı olduğu dönemde bu sembollerle kaybedilen kıymetler arasında kurulan bir bağlantının sonucu olarak, genel bir ön yargılı yaklaşıma sebep olduğu görülmektedir. Burada çok ortaklı şirketlerin dinin sosyolojik anlatımı olan dinî cemaatlere katılımı olumsuz etkilediği görülmektedir.

SONUÇ

Sınırsız olan insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla karşılanması olarak tanımlanan iktisadın sosyoloji olan münasebeti iktisadî gereklilikle birlikte başladığı kabul edilmekle birlikte, esas münasebeti özellikle sanayileşme ile birlikte başlayan ve artık değerlerin üretilmesi sürecinde yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim sanayi inkılâbı ile birlikte insanlık sadece mevcut durum için değil aynı zamanda gelecek için de çalışmaya, kazanmaya ve birikimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum artık değerlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, artık değer de beraberinde değerlendirilme ve el konulma problemlerini iktisadın olduğu kadar sosyolojinin de ilgi alanlarından birisi haline getirmiştir.

Sosyolojinin iktisatla olan münasebeti tartışılmaz bir durumdur. Ancak bu münasebetin şekli hususunda farklı teorilerin ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Sosyolojinin iktisatla olan münasebetinde, tüm sosyal olayların belirleyicisi durumunda kabul edilen, insanlık tarihini de mülkiyet ve sermayeye sahip olup olmama durumuna göre sınıflandırıp, sonuçta da bu sınıflar arasındaki çatışmadan ibaret gören kapitalist anlayışın temsilcisi Karl Marks ile, kapitalist ruhun kökenindeki asketik Protestanlık ile kapitalist ekonominin farklı düzeylerindeki toplumsal tabakalar arasında tarihsel bir ilişki olabileceğini, bu ilişkinin başlangıcının genelde gelenekçiliğin, özelde de dinî otoritelerin terk edilmesiyle başladığını savunan Max Weber iki önemli isimdir. Bunun yanında İbn Haldun'un toplumu bedevi ve hadari olmak üzere iki sınıfa ayırdığını ve bu sınıflar arasında zorunlu hareketlilikten bahsettiğini görmekteyiz. Diğer taraftan Ülgener, iktisadi gücün rasyonel zihniyetin değil, içtimai politik kıymetlerin, bilhassa gösteriş ve ihtişam hevesinin emrinde olduğunu belirtmektedir. Şarkın ticaret kapitalizminin de, garptaki gibi, uzun zaman siyasi ihtirasların, tahakküm hevesinin bilerek veya bilmeyerek hizmetinde bulunduğunu ve daima o ihtiraslardan kuvvet aldığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Ülgener'in iktisadi ahlak ile iktisadi zihniyetin birbirinden ayrıldığını ve İslam dünyasının asıl probleminin dini öğretilerin özünü teşkil eden iktisadî ahlaktan değil, müntesiplerinin anlayışını ifade eden zihniyet dünyasından kaynaklandığını ifade ettiğini görmekteyiz.

Toplumsal hayatın dolayısıyla sosyolojinin vazgeçilmez ilgi alanlarından birisi olan dinin iktisatla olan münasebeti, Ülgener'in tasnifi ile iktisadi ahlaka göre özellikle

büyük semavi dinlerde farklılık göstermemekle birlikte iktisadi zihniyet bakımından farklılaştığını görmekteyiz. Örneğin faizin yaşayan semavi dinlerin tamamında yasaklandığını ancak Yahudilerin bu yasağı sadece birbirlerine karşı uyulması gereken bir yasak olarak algıladıklarını, Hıristiyanların da özellikle Calvin ile birlikte faizi yasak olarak algılamaktan vazgeçtiklerini görmekteyiz. İslam dünyasında ise şekil itibariyle farklı tartışmalar olmakla birlikte faizin her türlü yasak olarak adlandırılmaktadır. Burada dikkat-i şayan bir hususta, İslam dünyasında hâkim olan tasavvufî mistik oluşumların etkisiyle dünyadan soyutlanmış ve kapitali ahiret mutluluğunun önünde engel olarak gören bir Müslüman portresi ile, yıllardır devam edegelen fütuhatların İslam dünyasında ticari hayatın önüne geçmiş olduğu hususudur. Ancak fütuhatın kesilmesi ve şartları gayri müslimler tarafından belirlenen, kökü sanayi inkılâbına kadar uzanan kapitalist ekonomik düzen içerisinde Müslümanlar kendilerine yeni bir yer edinme arayışı içerisine girmişlerdir. Bu arayışın neticesinde İslam dünyasının önceleri kapitalist ekonominin kurumlarını ve zihniyetini taklit etmeye başladığını görmekteyiz. Nitekim bu çabalardan birisinin ürünü olarak tüm İslam dünyasında bankacılık sistemine alternatif olarak finans kurumları oluşturulmuş, ancak oluşan bu kurumların çalışma sistem ve şekilleri Müslümanlar tarafından algılanamamış ve dolayısıyla tartışma konusu olmaktan kurtulamamıştır.

Türkiye’de kendine has bir özellik arz eden çok ortaklı şirketlerin kuruluşu sanıldığı gibi İslami olarak adlandırılan holdinglerle birlikte başlamamaktadır. Çok ortaklı şirketlerin veya işçi şirketlerinin toplumun bütün kesimlerinin kendi gücü nispetinde ekonomiye kazandırılması gibi fonksiyonel bir bütünleşmeden bahsedilmesi mümkündür. Ülkemizde çok ortaklı şirketlerin doğuşu ve gelişimi yurt dışında bulunan işçilerimizin kurdukları işçi şirketleri ile başlamış, halk şirketleri ve halka açık anonim şirketler şeklinde gelişme göstermiştir. İkinci dünya savaşının neden olduğu ekonomik sıkıntıların bertaraf edilmesi için kalkınma seferberliğine giren Avrupa ülkelerinde görülen ekonomik kalkınma hamlesinin, beklenenin üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle fazla işgücü ihtiyacı doğmuş, bunu karşılamak için de gelişmemiş ve işgücü fazlası olan ülkelere, özellikle Akdeniz ülkelerinden işgücü transferi gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Türk işçilerinin çalışmak için yurt dışına gitmeleri 1961 yılında Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan işgücü anlaşması ile başlamış, bunu diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar izlemiştir. Ancak yurt dışı işçi hareketleri sadece Avrupa

lkelerine yönelik olmayıp aynı zamanda Ortadoğu ülkelerine yönelik olarak da gerçekleşmiştir. Yurt dışına çıkan ilk işçiler incelendiği zaman bunların yurt dışına çıkmadan önce ekonomik olarak dk seviyede buldukları, çobanlık, yevmiyecilik, inşaat ve tarım işçiliği gibi dk seviyeli işlerde çalıştıkları görülür. İlk dönemde buldukları çevrede ekonomik durumu iyi olanlar ve kendi kendine yetebilenler yurt dışına gitmeyi tercih etmemişlerdir. Yurt dışına çıkan bu iilerimizin bir süre sonra artık değer oluturmular, bu da artık değerlerin ülke ekonomisine kazandırılması problemini oluşmuştur. Bu erevrede işçi Şirketlerinin kurulması gündeme gelmiş ve nitekim zamanın devlet ricalinin de desteği ile ilk işçi Şirketleri kurulmaya balanmıtır. 1980’li yıllardan itibaren ise ülkede siyasetin ve ekonominin rengi farklılaşmaya balamı, siyasal İslam gelişme göstermiş ve kendisine ekonomik destek aramıştır.

Çok ortaklı Şirketlerin ortaya çıkmasının birçok nedeni vardır. Bunların başında milliyetçilik duygusunun geldiği görülmektedir. Bu durum araştırmamızın sayıtlıları arasında yer alan *“İlk teşekkül eden çok ortaklı Şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki en önemli unsurların başında ‘milliyetçilik’ duygusu gelmektedir”* varsayımını teyit etmektedir. Nitekim kendisi gurbete çıkmış olmanın ezikliğini yaşamanın yanında Avrupa’da gördüğü kalkınmayı ülkemizde görememenin burukluğunu hisseden vatandaşlarımız memleketlerinde bir yatırım olması, insanlara faydalarının olması ve g – statünün göstergesi olarak fabrikalar kurmanın hayali ile bu Şirketleri hayata geçirmişlerdir. Zaten ilk kurulan Şirketler de daha çok kalkınma kooperatifleri gibi yöresel kalkınmayı amaç edinmektedirler.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Őkillenmeye balanan sınıfsal yapılanma ve oluşturulan burjuva çok ortaklı Şirketlerin kurulmasında ve gelişmesinde ki önemli etkenlerden birisidir. Türkiye’de her ne kadar kölelik, kast tipi bir yapılanmadan bahsedilmesi imknsızsa da bazı karakteristik özellikleri itibariyle zümre tipi bir yapılanmanın özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıktığı ve zaman içerisinde de iktidar seçkinlerinin ayrı bir zümre oluşturdukları müşahede edilen bir gerçekliktir. Bununla birlikte öteden beri aristokrasi, bürokrasi ve iktisadi glerin birbirleri ile ilişki içerisinde buldukları ve toplumda tekiletirilmi bir sistemin kendiliğinden ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sistem sürekli döngü içerisinde kendi burjuvazisini ve seçkinlerini var ederek kendi kendini korumaktadır. Bu var edilen seçkinler sistemi

toplumsal çatışmayı da beraberinde getirmektedir. Zira tarihi süreç içerisinde ötekileştirildiğini düşünen toplumsal sınıflar varlığını ispat içerisine girmekte ve İbn Haldun'un ifadesi ile zorunlu bir mücadele başlamaktadır. Bu mücadele içerisinde de, Marksist teori ile çatışma, sürekli devam etmektedir. Bu çatışmanın ana amaçlarından birisi de, weberyan ifade ile, güç ve statü elde etmektir. Çok ortaklı şirketler içerisinde bu toplumsal teorilerin hepsine de rastlamak mümkündür. Diğer taraftan çok ortaklı şirketler toplumsal çatışma ve bütünleşmeyi de içerisinde barındırmaktadır. Kalkınma, ilerleme gibi aynı ülkü ve gayeye hizmet etme düşüncesi ile ana grup ile bütünleşik bir görüntü arz ederken, oluşan burjuvaziye karşı bir reaksiyon geliştirmesi itibariyle de çözümlenme özelliği göstermektedir.

Çok ortaklı şirketlerin kurulmasındaki önemli nedenlerden birisi de ekonomik nedenlerdir. Bu nedenler arasında şüphesiz kazanma hırsı yer almaktadır. Nitekim çok ortaklı şirketlere yatırım yapanların önemli gerekçelerinin arasında daha yüksek kazanç sağlama düşüncesinin yattığı görülmektedir. Bunun için bazı ortakların Avrupa'daki bankalardan kredi çektikleri, bazılarının borç ilişkisi içerisine girdikleri görülmektedir. Ancak bunu genele şamil bir açıklama olarak takdim etmek eksik ve yetersiz olacaktır. Zira Yimpaş özelinde incelendiği zaman ortakların Aytaç öncesi ve sonrası farklılaştığı, istisnaları olmakla birlikte, Aytaç sonrası ortaklarda daha çok maddi unsurlar ön plana çıkarken Aytaç öncesi ortaklarda manevi unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanında ekonominin farklı şekillerde renklendirilmesi ve sermayenin alternatif şekilde örgütlenmesinin de çok ortaklı şirketlerin oluşmasında etkin rol oynadığı görülmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki önemli unsurlardan birisi de siyasi nedenlerdir. Bu siyasi nedenleri genel siyasi konjonktür ve siyasal İslam'ın gelişmesi olarak nitelendirebiliriz. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulan iktisadî teşekküllerin incelenmesi devletin bu dönemdeki benimsemiş olduğu yatırım politikalarının genel yapısını yansıtması açısından önemlidir. Bu dönemde oluşturulan teşekküllerin yönetim kurulunda bulunan bir kişinin sıradan bir kimsemi yoksa iktidar partisinin bir temsilcisi mi olduğunu kestirmek çoğu zaman zordur. Bu kimselerin şirketlerde üstlendikleri rolleri daha çok politik konumları ile bağlantılıdır. Diğer taraftan ekonomik bakımdan egemen olan sınıf devleti de kontrol eder. Egemen sınıfın

alt grupları arasında değişen güç dengeleri siyasal iktidarın biçimini ve içeriğini belirlerler. Türkiye’de ekonomik güç ile siyasal iktidar arasında sürekli ve karşılıklı bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda siyasal İslam’ın çok ortaklı şirketleri alternatif bir sermaye modeli olarak sunduğu da görülmektedir. Ortaklardan elde edilen veriler de göz önünde bulundurulduğu zaman Milli Görüş Teşkilatı’nın çok ortaklı şirketlerin yayılmasında ki etkisi dikkat çekmektedir. Bu etki bir yönüyle de karşılıklılık esasına dayanmaktadır. Yani çok ortaklı şirketlerin kuruluşunda başlangıç aşamasında siyasal nedenler diğer nedenler gibi yegâne etkin sebep değildir. Ancak 1980’li yıllardan itibaren farklılaşan siyasal konjonktür çok ortaklı şirketlerde de kendisini göstermiştir. Bu durum bizim *“Çok ortaklı şirketlerde dinsel temalar ise özellikle 1980’li yıllardan sonra ön plana çıkmaya başlamıştır.”* Varsayımımızı doğrular niteliktedir. Nitekim siyasal İslam’ın önemli argümanlarından olan dinî hassasiyetin göz önünde bulundurulmadığı alkollü içki üretimi için kurulmuş olan çok ortaklı şirketlerin varlığı da bilinmektedir.

İslam dinindeki faiz yasağının, çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkmasını hazırlayan dinî nedenlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. İslam dinindeki faiz yasağı dolayısıyla ülkemizde yaşayan insanların bir kısmı tasarruflarını faizle çalışan sistemlerde değerlendirmemişler, alternatif sistem arayışı içerisine girmişlerdir. Yatırımcılar da insanların dinî inançları ile uyumlu bir sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Çok ortaklı şirketlerin yayılmasında Türkiye’deki gibi sadece vakit namazlarında kullanılan bir ibadethane olmanın ötesinde Avrupa’da önemli bir sosyal görev ifa eden cami, dernek gibi dinî mekânların yanında, vaaz, sohbet, cihat gibi dinî sembollerin de kullanıldığı görülmektedir.

Çok ortaklı şirketler 2000’li yılların başından itibaren gerilemeye başlamışlar, hatta ekonomik durumu ve yatırımı iyi olmayanlar kısa süre içerisinde ekonomik hayata veda etmek durumunda kalmışlardır. Bu gerilemenin 28 Şubat sürecinin hemen sonrasına rastlaması olayın siyasal boyutunu ön plana çıkarmıştır. Ancak çok ortaklı şirketlerin gerilemelerinin birçok nedeni vardır. Şirketlerin gerilemesinde tıpkı kurulmasında ve yükselmesinde olduğu gibi nedensiz kitlesel hareketlerin etkisi olduğu gibi, şirketlerin kurulduğu sosyal çevrenin ve kurucu ve yöneticilerinin sosyo kültürel durumlarının etkisi vardır. Yine şirketlerin yapmış oldukları yanlış yatırımların, almış

oldukları yanlış ekonomik kararların, olmadığı halde verdikleri yüksek kar paylarının şirketlerin büyümesinin getirmiş olduğu kontrol ve yönetsel güçlüğü, yönetimde bir takım liyakatsizliklerin, başarının ve büyümenin aksayan yönleri göz ardı ettirmesinin etkileri de muhakkaktır. Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinde dinin özünden kaynaklanan bir neden değil, dindarların sosyo kültürel durumlarından kaynaklanan bir durum söz konusudur. Yani Ülgener'in ifadesi ile dinin ahlaki boyutu değil zihniyet boyutu şirketlerin gerilemesinde etkili olan unsurlardan birisi olmuştur. Şirketlerin gerilemesinde ve bazılarının ticari hayattan çekilmelerinde 28 Şubat sürecinin etkisi ise iki türlü olmuştur. Birincisi iktisadî olarak durumu iyi olmayan, çoğu tabela şirketleri için 28 Şubat süreci bir bahane olmuş ve ticari hayattan çekilmelerinin adeta meşru zeminini oluşturmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki bu şirketlerin sistemle kavgalı olmaları, kendilerine toplumsal anlamda zarardan ziyade fayda sağlamış daha çok rağbet görmelerine neden olmuştur. Ancak resmi anlamda işlerin sıkıntıya girmesine neden olmuştur. Normalde ticari hayat içerisinde sıkıntısız halledilecek bir mesele bu şirketler tarafından halledilemez ya da çok güç halledilir hale gelmiştir. 28 Şubat sürecinin bir diğer etkisi ise çok ortaklı şirketlere karşı başlatılan kampanya ile tamamen güven ilişkisine dayanan zeminin kaybolmasına neden olmuştur. Bu dönem hızlı bir şekilde kurulan ve çoğu saadet zincirini andıran şirketlerle ekonomik hayattan çekilen sermaye yapısı benzerlik arz eden iktisadi teşekküllerin siyasi boyutunun araştırılması gerekmektedir. Ancak bu sosyologlardan ziyade istihbaratçıların ve adli mercilerin araştırma alanına giren bir konudur. 28 Şubat sürecinin bu şirketlerin kendilerine çeki düzen vermelerine neden olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bir başka ifade ile 28 Şubat süreci daha geç yaşanmış olsaydı özellikle iyi niyetli olmayan müteşebbis görünümlü kuruluşların vatandaşlarımız üzerinde oluşturmuş oldukları tahribat çok daha büyük ölçülerde olabilirdi. Ancak bu sürecin iyi niyetli olan kuruluşları da olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Çok ortaklı şirketler birçok sonucu da beraberinde getirmişlerdir. Dinsel, toplumsal ve siyasal öğelerin etkisiyle bütünleşme içerisinde aktif rol oynadıkları müşahade edilmektedir. Ancak şunu hemen ifade etmek gerekir ki, bu grup içi bütünleşme olarak kabul edilebilir. Fakat bu sosyolojik olgu, çok ortaklı şirketlerin oluşturmuş olduğu toplumsal psikolojinin etkisi ile bu grupların aynı zamanda ana gruptan kopmaları yani bütünleşme ile birlikte meydana gelmiş bir çözülmüdür. Ayrıca

grup içi bütünleşme, şirketlerin ekonomik olarak gerilemeye başlaması ile birlikte tersine işlemeye başlamış ve toplumda, özellikle güvensizliğe dayanan bir çözülmenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tarihi süreç içerisinde farklılaştığını ve ötekileştirildiğini düşünen toplumsal gruplar, bu farklılığının ve ötekileştirmenin farkına vararak alternatif bir sınıfsal yapılanma oluşturmuşlardır. Toplumsal sınıflanmadan ve alternatif bir sınıfsal yapılanmadan bahsederken bunun homojen bir yapılanma olduğundan bahsetmek doğru bir tez olmayacaktır. Oluşmuş olan bu yapılanma heterojen bir yapılanma görünümündedir. Nitekim çok ortaklı şirketler, sermayenin alternatifler halinde örgütlenmesi ve renklendirilmiş yapılanması içerisinde gelişen gerek İslami sermaye, gerekse bir bütün olarak Anadolu sermayesinin heterojen bir şekilde yapılandığını görmekteyiz. Bu yapılanma içerisinde yeni sınıflar ve yeni bir burjuva oluşmaya başlamıştır. Oluşan bu burjuvayı tipolojik olarak batılı değerlerle özdeşleşmiş bir yaşam ve tüketim biçiminin benimsenmesi olarak tarif etmek mümkündür. Bu durum bizim *“Çok ortaklı şirketlerin, hem ekonomik hem de dinî ve siyasi bakımdan kendi içerisinde farklı, yeni bir toplumsal tabakalaşmanın oluşmasını da beraberinde getirdiği”* varsayımımızı doğrulamaktadır.

Çok ortaklı şirketlerin güçlenmesi ile birlikte büyük sermaye ortaya koyamayan insanların küçük tasarruflarını bir araya getirerek alternatif sermaye oluşturduklarını bunun sonucunda da alternatif bir gücün oluştuğunu görmekteyiz. Bu Anadolu sermayesinin yeni bir statü edinmesi anlamına gelmektedir. Böylece *“Çok ortaklı şirketler küçük sermaye sahibi olan insanlara, büyük işlerin sadece belli zümrelere ait olmadığını, dolayısıyla bir takım işlerin herkes tarafından yapılabileceğini gösterdiği bununla da toplumun ekonomik olarak mikro birimlerinin makro düzeyde entegresinin sağlanması suretiyle toplumsal meşruiyet düzeyini artırdığı varsayılmaktadır. Bu durumun toplumda var olduğu düşünülen tabakalar arasında sosyal çatışmayı beraberinde getirdiği varsayılmaktadır.”* varsayımımızın doğrulandığını görmekteyiz.

Pazar ekonomisine alternatiflerin kazandırılması ile birlikte pazarın genel olarak genişlediği kabul edilmektedir. Çok ortaklı şirketler küçük sermayelerin bir araya getirilmesi ile birlikte sadece ekonomik anlamda bir varlığın ortaya konulmasını sağlamamış, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin de ekonomik hayata kazandırılmasını gerçekleştirmiştir.

Çok ortaklı şirketlerin sermaye anlamında ekonomik katkılarından birisi ve beklide en önemlisi sermayenin tabana yayılmasını sağlamasıdır. Çok ortaklı şirketler binlerce insanın bir araya gelmesi ile oluşmuş teşekküllerdir. Sermaye, her ne kadar yeni bir burjuvazinin oluşumuna neden oluyorsa da, genel olarak tabana yayılmakta ve geniş kitleleri sonuçtan istifade ettirmektedir. Diğer taraftan çok ortaklı şirketler bu yapılanması ile alternatif bir sermaye sistemi oluşturmaktadır. Burada aynı sistemin borsa ile de sağlanabileceği iddia edilebilir. Borsanın sermaye teminin de önemli bir görev üstlendiği muhakkaktır. Ancak çok ortaklı şirketlerin borsa yapılanmasından farklı olarak ekonomiye sermaye anlamında katkısı Borsa gibi komplike bir yapılanmayı anlamayan ve takip etme yeteneğine sahip olmayan, faizli sitemle de çalışmak istemeyen kesimlerin ekonomiye kazandırılması olmuştur.

Ekonomik olarak gurbetçi vatandaşlarımıza bir takım sıkıntılar yaşattıkları da bilinmektedir. Çok ortaklı şirketlerin piyasada oluşturmuş olduğu problemlerin neticesinde ülkemiz için önemli bir kaynak olacak olan gurbetçi dövizlerinin ülkeye girişi durmuştur. Döviz girdilerinin durmasında Avrupa bölgesinin ortak para birimine geçişinin getirdiği ekonomik faktörleri de dikkate almak gerekir. Bunun yanında gurbetçilerimize bir takım ekonomik sıkıntılar yaşattıkları da bilinmektedir.

Çok ortaklı şirketlerin en önemli sonuçlarından birisi de dinî sonuçlarıdır. Çok ortaklı şirketlerin sadece olumsuz tutum ve davranışlarının değil, genel olarak din ve dindarlarla birlikte anılır hale geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla tüm sonuçlarının da genel olarak din ve dindarlara fatura edilme olasılığı yüksektir. Din anlamındaki en önemli sonuçlarının başında imaj sorunu gelmektedir. Bu şirketlerin sıkıntıya girmesi ile birlikte dindarların imajına yönelik zarar verici faaliyetlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu şirketler nezdinde dinin önemli kurumları olan, güven, sadakat, emanet, sadaka, zekât, cihat gibi kavramlar aşındırılmaktadır. Diğer taraftan dindarlar arası dayanışmanın önündeki olumsuz bir örnek teşkil etmektedir. Yine çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gelişmelerinde dinî mekân ve sembollerin ağırlıklı olarak kullanılması bu mekânlara reaksiyon gelişmesinin nedeni olarak gösterilebilir. Ancak bu durumun süreç içerisinde farklılaştığı ve süreç eskidikçe müntesipleri tarafından olayın ekonomik boyutunun ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

“Dini sembollerin ve kavramların ticari hayatta ön planda tutulması sonuçlarının da din ve dindarların hesabına yazılmasına neden olmaktadır.” varsayımımızın araştırmamızdan elde ettiğimiz verilerle paralellik arz ettiğini gormekteyiz. bu sadece dışarıdan gelen saldırılarda kullanılan bir argüman olarak kalmayıp, zaman zaman içerde de bir kırgınlık ve burukluğu ifade etmektedir.

Türkiye’de Osmanlıdan devralınan mirasla birlikte özellikle Cumhuriyet dönemi din-ekonomi-devlet ilişkilerinin iyi incelenmesi bu tür şirketlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira bu şirketlerin sosyolojik yapısını bu yapılanmalar oluşturmaktadır. Bu tür şirketler yapıları itibariyle var olan kapitalist sistem içerisinde alternatif bir kalkınma modeli olarak kullanılmalı ve geliştirilmelidir. Zira gerek yöresel gerekse ulusal anlamda kalkınmak için kullanılabilir modeller arasında yer almaktadır. Küçük sermayenin ve yastık altının ekonomiye kazandırılması konusu sadece Anadolu’nun değil, tüm muasır ekonomik sistemlerin önemli problemleri arasında yer almaktadır. Bu problemin halledilmesi sosyoloji ilmi bertaraf edilerek halledilebilecek bir mesele de değildir.

Çok ortaklı şirketler probleminin çok yönlü olduğu düşünülerek başta ekonomi ve psikoloji olmak üzere diğer bilim dalları ile işbirliği yapılarak farklı boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Özkan, “Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme ile İlgisi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 32, İstanbul 2005, 91-123,
- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (2. Baskı), Pınar Yayınları, İstanbul 2001.
- Ahmet Özkiraz, “Sabri F. Ülgener’in Max Weber Eleştirisi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No: 28, İstanbul 2003, 49-61.
- Akalın, Kürşat Haldun, “Max Weber’in İktisat Sosyolojisi Açısından Yorumunda Orta Çağın Katolik Asketikizminden Kopuş”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 61(1), İstanbul 2011, 239-259.
- Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986.
- Akkaş H. Hüseyin, “Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, 5(2), 241-254.
- Akyüz, Niyazi, Çapcıoğlu, İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara 2010.
- Armağan, Servet, *Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.
- Armağan, Sibel, Armağan İbrahim, *Toplum Bilim*, Barış Yayınları, 1988.
- Aron, Raymond, *Sınıf Mücadelesi*, (Çev. Erol Güngör), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.
- _____*Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yay., Ankara 1994.
- Arslan, Ahmet, *İbn Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi Yay., Ankara 1997.
- Arslan, Mahmut, “Türkiye’de İslam ve Çalışma Ahlakı Değerleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 2003, 7-21.
- Arslantürk, Zeki, Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, Kaknüs Yay., İstanbul 2000.
- Ataay, Faruk, “Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü”, *Praksis*, Sayı: 2, 2001, 53-96.
- Aydın, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara 1997.

- Aydoğmuş, İsmail, Erdal Demirhan, *Bir Sosyal Bilim Olarak İktisat ve İktisatta Yöntem*, (Ed. Ö. Faruk Çolak), İktisada Giriş, Kitabevi Yay., Ankara 2007.
- Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yay., Ankara 2011.
- Bahar, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, Usak Yay., Ankara 2005.
- Başgümüş, Abdulkaki, *Özel Finans Kurumlarının Sermaye Piyasası İçindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens., 1997.
- Baykan, Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 13, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006
- Bayramoğlu, Ali, *28 Şubat Güncesi*, Birey Yay., İstanbul 2001.
- Bengin, Hatice,. *Türkiye’de Menkul Kıymetler Borsası*, U.Ü.İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Bursa 1993.
- Benjamin, Walter, “Din Olarak Kapitalizm”, (Çev. Akın Sarı), *Praksis*, Sayı: 26, 2011, 183-186.
- Benligiray, Yılmaz, *Muhasebe Uygulamaları*, Anadolu Üniv Yay., Eskişehir 2006.
- Berrak Kurtuluş, “İşahlakı: Geçmişte ve Günümüzde”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 50, 2005, İstanbul 2005, 738-759.
- BDDK Finansal Bilgiler, http://www.tkbb.org.tr/download/BDDK-FINANSAL_MAYIS2011.pdf Er. Tarihi, 26/01/2013
- Bilgin, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, Düşünce Yay., Bursa 2010.
- _____ *Sosyal Çözülme ve Din*, Etüt Yay., Samsun 1997.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- _____ *Sosyoloji*, MEB Devlet Kitapları, ty,
- _____”Türkiye’de Sosyal Çözülme Tehlikesi Olarak Alevi Sünni Ayrılığı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul 1994, 33-49.

- Boratav, Korkut, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- _____ *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yay., İstanbul 1989.
- Bottomore, T. & Nisbet, R, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev, Mete Tunçay & Aydın Uğur), Ayraç Yayınları, Ankara 2002.
- Bozkurt, Veysel, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Yay., Bursa 2011.
- Buğra, Ayşe, "Dini Kimlik ve Sınıf", (Der. Sungur Savran, Neşecan Balkan), *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yay., İstanbul 2004.
- _____ *Devlet ve İş Adamları*, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- Bulut, Faik, *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*, Doruk Yay., Ankara 1997.
- Candan, Nesrin, "İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı", *Celal Bayar Üniv. İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 2007.
- Caplow, Theodore, *Elementary Sociology*, New York 1971.
- Ceylan, S., *İşçi Şirketlerinde Finansman Sorunları*, DESİYAB Yayınları, Ankara 1984.
- Çağatay, Tahir, *Günün Sosyolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.
- Çapar, Selim, "Düzenleyici Kurumlara Türkiye'den Üç Örnek: SPK, BDDK ve Şeker Kurumu", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 81, Sayı: 462, Ankara 2009, 198-223.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, (Çev. Şehnaz Layıkal), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Çolak, Ömer Faruk, *İktisada Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.
- Danacı, Mahmut, *İslami Finans Teknikleri –uygulama biçimleri, Sorunları Ve Çözüm Biçimleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İstanbul 1991.
- Din Soygunu, <http://sozcu.com.tr/din-soygunu.html> er tarihi, 25/01/2013
- Din Ticaret, Erişim Tarihi: 25/01/2013,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-161721>.

- Din ve Ticaret Din ve Siyaset Bir Arada Gitmez, Erişim tarihi: 25/01/2013,
<http://www.chp.org.tr/?p=74284>.
- Doğan, Ekber, “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Ankara 2006.
- Doğan, İsmail, *Sosyoloji*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Doğru, Cem, “Osmanlı Toplumunda Kapitalist Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler”, *AÜSBED*, 11(1), Ankara 2008, 75-91.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul 1976.
- Döviz Kurları, Erişim Tarihi: 22/07/2012rları, <http://www.tcmb.gov.tr>
- Duncan, F. Koley, *Kapital'i Anlamak*, (Çev. Hakan Öngel), Arkadaş Yay., Ankara 2010.
- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, (Çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1923.
- _____ *Sosyoloji Dersleri*, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Dursun Uyar CNN TÜRK’te soruları yanıtladı: Asıl Biz Mağduruz, Erişim Tarihi: 15/12/2012, <http://www.milliyet.com.tr/2006/11/01/guncel/gun03.html>.
- Ebaugh, Helen Rose, *Gülen Hareketi*, (Çev. Ömer Baldık), Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- Ekonomi Anlayışının Temel Esasları, Erişim Tarihi: 17/07/2012,
<http://tr.fgulen.com/content/view/17104/3/>.
- Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- Erbaş, Hayriye, “*Fark/Kimlik, Sınıf*”, (Ed., Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun & Deniz Yüzüak; Fark/Kimlik, Sınıf,) EOS Yayınları, Ankara 2007.
- Ercan, Fuat, “Sermaye Birikim Sürecinde Bölgesel Kalkınma / Planlama ve Anadolu Sermayesi”, *Ekonomide Durum*, Sayı: 6, İstanbul 1999, 29-54.
- Erdoğan, Mustafa, *28 Şubat Süreci*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Ergin, Feridun, *Para Politikası*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1975.
- _____ *Para ve Faiz Teorileri*, İstanbul Üniv. İkt. Fak. Yay., İstanbul 1981.

- Erkal, Mustafa E., *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Der Yay., İstanbul 2000.
- _____ *Sosyoloji* (Toplumbilimi), Der Yay., İstanbul 2011.
- _____ *Sosyoloji*, 2. Filiz Kitabevi, İstanbul 1983.
- Erkan, Hüsnü, *Ekonomi Sosyolojisi*, Bayraklı Matbaası, İzmir 1986.
- Eröz, Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1973.
- Ertüzün, Tevfik, "Prof. Ülgener'in İktisadi Kalınma Yaklaşımı", *İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 43, İstanbul 1987, 13-25.
- Faizsiz Bankacılık Hakkında, Erişim Tarihi: 16/07/2012,
http://www.bankasya.com.tr/hakkimizda/faizsiz_bankacilik_hakkinda.jsp#1.
- Faizsiz Bankacılık, Erişim Tarihi: 17/07/2012,
http://www.kuveytturk.com.tr/pages/faizsiz_bankacilik.aspx.
- Faizsiz Sistem Hakkında, Erişim tarihi:17/07/2012,
http://www.turkiyefinans.com.tr/tr/hakkimizda/faizsiz_sistem_hakkinda.aspx#.
- Fethullah Gülen'in Sosyo-Ekonomik Kalkınma hakkındaki Görüşleri, Erişim Tarihi: 17/07/2012, <http://tr.fgulen.com/content/view/1907/24/>.
- Fichter, Jeseoph, *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi), Atilla Kitabevi, Ankara 1996.
- Finans Kurumlarının Verdiği Kredi Kartları, Erişim Tarihi:19/01/2013,
<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00111.htm>.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ank. Üniv. Basımevi Ankara 1964.
- _____ *Sosyolojiye Giriş*, (Çev. Nermin Abadan), Sevinç Matbaası, Ankara 1963.
- Fulcher, John, John Scot, *Sociology*, Oxford University Pres, 1999.
- Giddens, Anthony, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Çev. Ümit Tatlıcan), İletişim Yay., İstanbul 2009.
- _____ *Sosyoloji*, (Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yay., Ankara 2000.

- Grusky, D.B., *Social Stratification*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, s.14443-14452, Erişim Tarihi: 25.01.2013, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767019744>.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998.
- _____ *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1978.
- _____ “İktisadi Ahlak ve Din”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Erzurum 1986, 109-128.
- Güngör, Erol, *Sosyal Sınıflar ve Sınıf Kavgası* (R.Aron, Sınıf Mücadelesi önsöz), Dergah Yay., İstanbul 1992.
- Güngör, Özcan, “Kuranda Sosyal Bütünleşme”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 40(3), Ankara 2004.
- Gürbüz, Ali Osman, *İşçi ve Halk Şirketleri Örneğinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Alternatifleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 1987.
- Haldun, İbn, *Mukaddime*, (Çev. Z. Kadri Ugan), MEB Yay., İstanbul 1991.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.
- Işık, Sevgi, *Servetin Yaygınlaştırılmasında Çok Ortaklı Anonim Şirketlerin Yeri ve Önemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2011.
- İsraf Nimesi Gönderene Karşı Saygısızlıktır, Erişim Tarihi: 17/07/2012, <http://tr.fgulen.com/content/view/14487/18/>.
- İşcan, Mehmet Zeki, “Allah’tan Ferrari İstemek Ya Da Türkiye’de Ana Akim İslami Gruplar Ve Modernite”, *Türk Yurdu Dergisi*, 31(285), Ankara 2011.
- _____ *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Kalkınma Bankası İştirakleri, Erişim Tarihi: 22/07/2012, <http://www.kalkinma.com.tr/istirakler.aspx>.
- Kanunlar, Erişim Tarihi:18/07/2012, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/445.html>.

- Karacan, Rıdvan, “Faiz, Döviz Kuru İlişkisinin Makroekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kocaeli 2010, 72 – 92.
- Karagöz, İlke, *Meşrubat Sektörünün Pazarlama Yapısı ve Sektör Tarafından Yürütülen Tüketicilere Yönelik Satış Geliştirme Araçlarının Analizi; Tekirdağ Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniv. Fen Bilimleri Ens., 2006.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihat*, DİB, Ankara 1975.
- _____*İttifak I. Ulusal Ekonomi Sempozyumu*, 17-18 Ekim, Konya 1998.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yay., Ankara 2002.
- Kazan, Şevket, *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*, Keşif Yay., Ankara ty.
- Kazıcı, Sami, “İslami Bankacılık Sisteminin Yapısı ve Uygulaması”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 77, Ocak 1988
- Kemerlioğlu, Eyüp, *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Saray Kitabevleri, İzmir 1996.
- Kılıç, Ramazan, Demirçelik, Mine, “Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketi”, *Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, Sayı: 30, Kütahya 2011, 181-190.
- Kılıç, Recep, “Çalışma Hayatımızın Problemleri Üzerine”, *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu (25–27 Kasım-2005)*, İzmir İlahiyat Fak Vak. Yay., 2008.
- Kırıkkale İlinin Tarihi Gelişimi, Erişim Tarihi: 16/01/2013, http://www.kirikkale.gov.tr/default_b0.aspx?content=1027.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Yayınları, Konya 1994.
- _____*Marx'ın Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2007.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2004.
- Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı I-II*, Remzi Yay., İstanbul 1994.
- Koray, S., Şen, F., *Türkiye'den Avrupa'ya Göç Hareketleri*. Önel Yayınevi, Köln 1993.

Kombassan Holding Yönetim Kurulu Başkanı Haşim Bayram Genel Müdürüm CIA Ajanı Çıktı, Erişim Tarihi: 19/01/2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-14619-genel-mudurum-cia-ajani-cikti.html>.

Kozak, İ. Erol, *İnsan Toplum İktisat*, Değişim Yay., Adapazarı 1999.

Kuran, Timur, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yay., İstanbul 2002.

_____ *Yollar Ayrılırken* (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

Kurt, Abdrurrahman, *Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, Emin Yay., Bursa 2004.

_____ "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 18(2), Bursa 2009, 1-26.

_____ "İslam ve Geri Kalmışlık Sorunu", *Uludağ Ün. İlahiyat Fak., Dergisi*, 17(2), Bursa 2008.

_____ "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 19(1), Bursa 2010, 1-23.

Küçükömer, İdris, *Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yay., İstanbul 1994.

Küçükşen, Kübra, *Dindarların Para İle İmtihanı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Löwith, K., *Max Weber ve Karl Marx*, (Çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara 1999.

Löwy, Michael, "Din Olarak Kapitalizm: Walter Benjamin ve Max Weber", (Çev. Akın Sarı), *Praksis*, Sayı: 26, 2011, 187-198.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2006.

Margaret, M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hayriye Erbaş). Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

- Marx, Karl, *Toplumbilimsel Yazılar: Seçme Metinler*, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yay., İstanbul 2005.
- _____ *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Heyet), Sol Yay., Ankara 1993.
- _____ *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yay., Ankara 1979.
- Mazgit, İsmail, *Mülkiyetin Tabana Yayılması ve Servet Dağılımının Sağlanmasında Sermaye Piyasasının Rolü ve Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.
- Mehmet Zahit Kotku, Erişim Tarihi: 17/07/2012,
<http://www.yenisafak.com.tr/Diziler/Default.aspx?i=287851>.
- Mensching, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, (Çev. Mehmet Aydın), Tekin Kitabevi, Konya 1994.
- Mollaer, Fırat, "Türk Kolasının Düşündürdükleri: Bir Muhayyile mi, Süreklilik mi? Cola Turka ve Milli İktisat", *Bilgi*, Sayı:7, 2003, 1-19.
- Odabaşı, Harun, *Jet-Pa'nın Kural Dışı Yatırımı*, Erişim Tarihi: 19/01/2013,
<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-5530-35-jet-panin-kural-disi-yatirimi.html>.
- _____ *Tabela Holdingler Son Virajda*, Erişim Tarihi: 19.01.2013, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-7623-tabela-holdingler-son-virajda.html>,
- Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişim ve Din*, (Din Sosyolojisi, Ed. Talip Küçükcan), Anadolu Üniv Yay., Eskişehir 2013, 80-103.
- _____ *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul 2010.
- Orhan, Osman S., Erdoğan, Seyfettin, *İktisada Giriş*, Palme Yay., Ankara 2010.
- Ozankaya, Özer, *Toplumbilim*, Cem Yay., İstanbul 2007.
- Özdemir, Sennur, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- _____ "Din Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar", *OMÜİFD*, Sayı:23, Samsun, 2007, 153-164.

- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yay., Bursa 2011.
- Özkan, Turgut, “Giderek Artan ve Maksimizasyon Sonrası Giderek Azalan Nakit Çıkış ve Girişlerine Sahip Yatırım Projelerinin Analitik Analizi ve Bir Örnekleme”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), Sivas 2004.
- Özsoy, İsmail, *Faiz ve Problemleri*, Nil Yayınları, İzmir 1994.
- _____ “Faiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1995.
- _____ *Özel Finans Kurumları*, Asya Finans Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- Özüğurlu, Metin, *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Kalkedon Yay., İstanbul 2008.
- Penninx, R., H.Renselaar, *Gurbet Mihnet Üç Kuruşluk Servet*, Ankara Ajans Türk Matbaacılık, 1979.
- Polat, Fazlı, “Türk Toplumunda Zihniyet Oluşumu Açısından Dini Sosyalleşme ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, Erzurum 2002, 207-217.
- Sabır, Hasan, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 62, Ankara 2006, 3-19.
- Sabri Ülgener’in Melamileri, Erişim Tarihi: 17/07/2012,
<http://Lutfibergen.blogcu.com/Sabri-ulgener-in-melamileri/7625271>
- Sala, Bedir, *Türkiye’de Seçkin Sınıflar ve Siyasal Yapı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens., Konya 2009.
- Sarrafoğlu, Fahri, *Türkiye’ye Gelen İşçi Dövizleri Düşüyor*, Erişim Tarihi: 25/01/2013,
<http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=99892>
- Sayar, Ahmet Güner, *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi Sabri F. Ülgener*, Ötüken Yay., İstanbul 2007.
- Sayılır, Özlem, *İşletmelerin Büyümesi*, Anadolu Üniv. Yayınları, (İşletme İlkeleri, Ed. Zafer Erdoğan, Didem Paşaoğlu), Eskişehir 2012.
- Serter, Nur, *Giydirilmiş İnsan Kimliği*, Der Yay., İstanbul 1996.

- Sermaye Piyasası Kurulunun Oluşumu, Erişim Tarihi: 21/05/2013,
<http://www.spk.gov.tr/indexcont.aspx?action=showpage&menuid=0&pid=0&submenuheader=-1>.
- Sezgül, İbrahim, “Marx’ın Diyalektik – Tarihsel Materyalizmi ve Etik”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(8), Ankara 2010.
- Sombart, Werner, *Kapitaizm ve Yahudiler*, (Çev. Sabri Gürses), İleri Yay., İstanbul 2005.
- Somel, Cem, *Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*, (Türkiye Ekonomisi, ed. Mustafa Özer), Anadolu Üniv., Yayınları, Eskişehir 2009.
- Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınhay). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- Şahinkaya S., *Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası’ndan Türkiye Kalkınma Bankası’na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler*. s. 4-5, Erişim Tarihi: 20.01.2013
<http://www.econ.utah.edu/ehrbar/erc2002/pdf/P139.pdf>.
- Şen, Mehmet, *Finansal Yönetim*, Anadolu Üniv Yay., Eskişehir 2012.
- Şen, Mustafa, “Türkiye Büyük Burjuvasının Anatomisi”, *Toplum ve Bilim*, 1995.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1988.
- _____ *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2008.
- Taş, Kemalettin, “Sosyolojik Din Tanımları”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu,) Grafiker Yay., Ankara 2012.
- _____ *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma*, (Dindarlığın Sosyopsikolojisi, Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik), Karahan Yay., Adana 2006, 175-206.
- Taşlıca, Ali Osman, “Çok Ortaklı Şirketler”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), Eskişehir1984, 33-54.
- Tatar, Taner, *Sömürgecilik Sosyolojisi Ders Notu*, Malatya 2009.

- Torun, Fatma, Duran, Hacı, “Sabri F. Ülgener ve İki Farklı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 42, İstanbul 2010, 63-75.
- Torun, İshak, “Kapitalizmin Zorunlu şartı Protestan Ahlak”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), Sivas 2002, 89-98.
- TUİK, Türkiye İstatistiği, 2010.
- Turner, S. Bryan, *Max Weber ve İslam*. (Çev. Yasin Aktay) Vadi Yay., Ankara 1991.
- Tuskon Hakkında, Erişim Tarihi: 22/07/2012,
<http://www.tuskon.org/hakkimizda/?id=tuskon>
- Türkdoğan, Orhan, *Kültür – Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Yay., İstanbul 2007.
- _____ *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Türkiye’de Yastık Altında 115 Milyar Dolar Var, Erişim Tarihi: 17/01/2013,
<http://gazeteci.tv/turkiyede-yastik-alti-115-milyar-dolar-var-157818h.htm>,
- Umerova, Zenife, *Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Uysal, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yay., İstanbul 2006.
- Uzunay, Birol, *Küskün Almancular*, Aksiyon, 30/03/2002, Erişim Tarihi: 25/01/2013,
<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-6612-35-kuskun-alamancilar.html>,
- Ülgen, Pınar, “Orta Çağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mardin Artuklu Üniversitesi, Mukaddime Dergisi*, Sayı: 1, Mardin 2010, 1-18.
- Ülgener, Sabri F., *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.
- _____ *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay., İstanbul 2006.
- _____ *Zihniyet ve Din*, Der Yay., İstanbul 1981.
- Ülken, H. Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1992.
- Ünal, Ahmet Zeki, *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik*, Birleşik Yay., Ankara 2011.

- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), İFAV Yay., İstanbul 1995.
- _____ *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), AÜİFY, Ankara 1987.
- Waters, Malcolm, *Modern Sosyoloji Kuramları*, (ed. Zafer Cirhinlioğlu), Gündoğan Yay., İstanbul 2008.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yay, Ankara 1997.
- _____ *Sosyoloji Yazıları* (Çev. Taha Parla), Hürriyet vakfı Yay., İstanbul 1993.
- _____ *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- Wilson, Francis Graham, *The Case For Conservatism*, Penguin Books Ltd., New York.
- Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Bilgin, *Türkiye’de Özel Finans Kurumları ve Türk Ekonomisine Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Eskişehir 1993.
- Yıldırım, Ergün, “Toplumsal Gelişme Açısından Protestanlık ve İslam”, *DPÜSBE Dergisi*, Sayı: 12, Kütahya 2005, 51-64.
- Yıllar İtibariyle Nüfus İstatistiği, Erişim Tarihi: 29/01/2013,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>.
- Yıllar İtibariyle Asgari Ücretler, Erişim Tarihi: 22/07/2012,
http://www.alomaliye.com/yillar_iti_asgari_ucretler.htm.
- Yimpaş Holding Yönetim Kurulu Üyeleri, Erişim tarihi: 16/12/2012,
<http://yimpas.com.tr/index.php?git=isayfa&id=25&sid=13>.
- Zaim, Sabahattin, *İslam - İnsan Ekonomi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992.
- _____ *İslam ve İktisadi Nizam*, Teknik Elemanlar Birliği Karabük Şubesi, Karabük 1979.
- 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 620 md, Erişim Tarihi: 18/07/2012,
<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6098.html> erişim

EKLER

Ek 1. Mülakat Soruları

- A. Ortakların genel olarak demografik yapılarını ölçmeye yönelik sorular?
1. Doğum yeri
 2. Doğum tarihi
 3. Eğitim durumu
 4. Mesleği
 5. Yaşadığı yer
 6. Medeni Durumu
- B. Ortakların dindarlık durumlarının ölçülmesine yönelik sorular
1. Size göre kimlere dindar denilir?
 2. Kendinizi dindar olarak tanımlar mısınız?
 3. Kendini itikadî olarak nasıl tanımlarsınız?
 4. Dini ibadet ve törenlere hangi sıklıkta riayet edersiniz?
 5. Hayatınızı dini emir ve yasaklara göre düzenler misiniz?
 6. İşlerinizi yürütmek için faizli kredi almak zorunda kalırsanız ne yaparsınız?
 7. Sünnet, mevlit gibi dinî toplumsal etkinliklere katılma durumunuz nedir?
 8. İnsanların dini ritüelleri yerine getirmelerinde toplumsal faktörler ne derecede önemlidir?
 9. İslam dininin iktisadi emir, tavsiye ve uygulamalarını biliyor musunuz?
- C. Çok ortaklı şirketlerin kuruluş ve gerilemesinin nedenleri ve sonuçlarının ölçülmesi
1. Şirket ve şirketleşme sürecine yönelik hukuki bilginiz var mı?
 2. Çok ortaklı şirketlerle ilgili bilgileri nereden edindiniz?
 3. Ne zaman, nerede ve ne şekilde ortak oldunuz?
 4. Ortak oldukları sermayeyi ne şekilde temin ettiniz?
 5. Şirketlere niçin ortak oldunuz?
 6. Yüksek oranda dağıtılan kar paylarının ortak olmanızdaki etkisi nedir?
 7. Çevrenizde işsizlik problemi yaşayan insanlar var mı?
 8. Yurtdışına çıkmadan önce Türkiye’de ne iş yapıyordunuz?
 9. Ortak olmanızda yakınlarınızı işe yerleştirme düşünceniz var mıydı?

10. Şirketlerin yaptığı yatırımları gördüğünüzde bir ortak olarak ne hissediyordunuz?
11. Türkiye’de sermayenin farklılaşması sizin ortak olmanızda nasıl bir etkiye sahip oldu?
12. Ortaklık miktarının döviz cinsinden kaydedilmesi sizin ortak olmanızı nasıl etkiledi.
13. Şirketin kurucularını ve yöneticilerini dinî bakımdan nasıl görüyorsunuz?
14. Ortak olmanızda dinî duygu ve düşüncelerinizin etkisi ne oldu?
15. Ortaklık işlemlerinde cami ve dernek gibi dinî mekânlar kullanıldı mı? Kullanıldıysa sizin ortak olmanıza etkisi ne oldu?
16. Ortak olmanızda mensubu bulunduğunuz dini cemaatin veya siyasi örgütün etkisi oldu mu?
17. Ortak olmanızda din adamlarının rolü ne oldu?
18. Ortak olma bakımından sizi “*vatan hasreti*” nasıl etkiledi
19. Dünya ölçeğinde bir toplum tanımlaması yapabilir misiniz? Burada kendinizi nereye koyarsınız?
20. Sizce Türkiye’de insanlar arasında sınıflandırma ve bu sınıflar arasında ayırım varmı?
21. Sizce Türkiye’de veya dünyada toplumsal sınıflanma var mı?
22. Avrupa ülkelerinin gelişmişlik düzeyleri size ne hissettiriyor?
23. Sizce bu çok ortaklı şirketlere ya da işçi şirketleri nasıl ortaya çıktı?
24. Çok ortaklı şirketlerin oluşmasında Türkiye’deki siyasal gelişmelerin etkisi ne oldu?
25. Milli görüş teşkilatının bu şirketlerin kuruluş ve gelişmesindeki etkisi ne oldu?
26. Türkiye’nin genel siyasî yapısı bu şirketleri nasıl etkiledi?
27. Sizce diğer dinlerin dünya ekonomisindeki etkisi nedir?
28. Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinin en önemi nedeni sizce nedir?
29. Şirketlerin gerilemesinde siyasal etkiler neler olmuştur?
30. Sizce 28 Şubat süreci çok ortaklı şirketleri nasıl etkilemiştir?
31. Türkiye’nin siyasi tarihi ile çok ortaklı şirketlerin gerilemesi arasında bir bağlantı var mıdır?

32. Sizin ortak olarak tedirgin olmanızdaki asıl amaç nedir?
33. İhlas Finans krizi sizi nasıl etkiledi?
34. Sizce medyanın çok ortaklı şirketlerin gerilemesindeki yeri ne olmuştur?
35. Sizce çok ortaklı şirketlerin gerilemesindeki toplumsal nedenler nelerdir?
36. Çok ortaklı şirketlerin gerilemesinde sizce milli görüş teşkilatının etkisi oldu mu?
37. Şirketlerin gerilemesinde yatırımların etkisi var mıdır, varsa ne şekilde olmuştur?
38. Şirket yöneticilerinin şirketlerin gerilemesindeki etkisi neler olmuştur?
39. Çok ortaklı şirketlerin ortaya çıkardığı sonuçlar
40. Çok ortaklı şirketlerin yaşamış olduğu problemler sizde ne gibi etkiler yaptı?
41. Çok ortaklı şirketlerin gerilemesi sizde güven duygusunu etkiledi mi?
42. Çok ortaklı şirketlerle Anadolu insanının durumunda ne gibi değişiklikler oldu?
43. Sizce çok ortaklı şirketler alternatif oluşturdu mu, oluşturduysa neye karşı bir alternatif ti ve bunun sonuçları neler oldu?
44. Çok ortaklı şirketler ülkede gelir dağılımını etkiledi mi?
45. Çok ortaklı şirketler ülkemizde ekonomik dengeleri değiştirdi mi?
46. Çok ortaklı şirketler gurbetçilere ekonomik sıkıntılar yaşattı mı? Yaşattıysa boyutu ve sonucu ne oldu?
47. Şirketlerin yaptığı yatırımları gördüğümüzde bir ortak olarak şu an ne hissediyorsunuz?
48. Çok ortaklı şirketlerin mevcut durumu sizde dini duygularınız bakımından ne gibi değişiklikler oluşturdu?
49. Çok ortaklı şirketlerin gerilemeleri ülkemize ve dindarlara karşı güveninizi nasıl etkiledi?
50. Ortaklığınız ile dinî ibadetleriniz arasında bir bağlantı kuruyor musunuz? Kuruyorsanız sizi gerek gelişmeleri gerekse sonuçları nasıl etkiledi?
51. Çok ortaklı şirketler sizin cami ve cemaatle olan ilişkilerinizi nasıl etkiledi?
52. Çok ortaklı şirketlerin mevcut durumu sizdeki din adamı, cami, cihat zekat gibi kavramları nasıl etkiledi?

Ek 2. İşçi Şirketleri⁴¹⁷

- Abana elektromekanik sanayi ve ticaret A.Ş. abana/ Kastamonu
- Acıselsan Acıpayam selüloz sanayi ve ticaret A.Ş. Acıpayam / Denizli
- Adela A.Ş. / İstanbul
- Afyon gıda sanayi A.Ş. / Afyon
- Afyon yem sanayi A.Ş. / Afyon
- Ahi Kiremit Tuğla Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Kırşehir
- Akalsan Akşehir Alimunyum Sanayi A.Ş. Akşehir/Konya
- Akdağ deri sanayi ve ticaret A.Ş. Akçakışla Köyü Akdağmadeni / Yozgat
- Akdağ İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Ticaret ve Sanayi A.Ş. /Yerköy/Yozgat
- Aker Tarım Makinaları Sanayi ve Ticaret A.Ş./Balıkesir
- Akisaş hayvancılık A.Ş. / Kayseri
- Akkoza Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş. araban yolu 4. Km / Gaziantep
- AKMERSAN Akşehir mermer ve madencilik işletmesi A.Ş. Akşehir /Konya
- Aksantaş Akşehir Tuğla, Sunta, Süt, Yağ Demir Haddehanesi Sanayi ve Ticaret A.Ş.Akşehir/ Konya
- Aksaray Yem Fabrikası A.Ş. , Aksaray/ Niğde
- Aktek Akçaalan Tekstil Sanayi A.Ş. Akçaalan Gediz / Kütahya
- Aktentaş Aksaray tarm Endüstri ticaret A.Ş. , Aksaray / Niğde
- Aktop-aksalur-topuzdağı gıda sanayi A.Ş aksalur, Ürgüp/Nevşehir
- Aktuğ Aktuğla İşçi Özemeği A.Ş. Kozaklı/Nevşehir
- Aküsantaş akümülatör sanayi ve ticaret A.Ş Torbalı/ İzmir
- Akyem Akşehir yem sanayi A.Ş. Akşehir / Konya
- Akyem yem sanayi ve ticaret A.Ş. / Sakarya
- Altınbuğday Gıda ve Un Sanayi Ticaret A.Ş /Sakarya
- Ansa Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kozanlı / İçel
- Anso Antalya Soğuk Hava-Buz ve Su Tesisleri A.Ş. /Antalya
- Arhas Arhavi Su, Toprak ve Orman Ürünleri Sanayi A.Ş. /Arhavi/Artvin
- Artaş Araklı Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Araklı /Trabzon
- Astaş Azim Civata Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Denizli

⁴¹⁷ Gürbüz, *agt.*

- Asya Meyve Suyu ve Gıda Sanayi A.Ş. Avanos / Nevşehir
- Ayes Yapı Elemanları Sanayi Ve ticaret A.Ş. Atabey/Isparta
- Aykaş Aydın Kâğıt ve Ambalaj Sanayi A.Ş. / Aydın
- Aykim Aydın Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Aydın
- Aymas A.Ş. / İzmir
- Bafay Bafra Ayçiçeği Yağı ve Yağla Yapılan Maddeler Fabrikası Bafra /Samsun
- Bağdaş Metal ve Ağaç İşleri (Alüminyum Profil Fabrikası) A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi/Konya
- Bağfaş bandırma gübre fabrikaları A.Ş. bandırma / Balıkesir
- Bakırsan Bakır Sanayi Mamülleri Ve Ticaret A.Ş. Pendik/Sakarya
- Balıkesir pamuklu dokuma sanayi A.Ş. / Balıkesir
- Balıkesir yem sanayi A.Ş. / Balıkesir
- Balıkısa balık işletme sanayi ve ticaret A.Ş gerze /Sinop
- Balko Bakkallar ticaret Ve SANAYİ A.Ş. /Balıkesir
- Balsa Balıkesir meşrubet sanayi A.Ş. Yeniköy / Balıkesir
- BAMAŞ Büyük Anadolu Madenleri A.Ş Şavşat/Artvin
- Barantaş Barani Çimento A.Ş. /Ankara
- Barkisan Bartın Kireç Sanayi ve A.Ş./ Bartın / Zonguldak
- Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş. /Bornova/İzmir
- Baysan yem sanayi ve ticaret A.Ş. Bayburt/ Gümüşhane
- Baytaş Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Bayburt /Gümüşhane
- Besaş bursa ekmek ve besin sanayi A.Ş Organize sanayi bölgesi / Bursa
- Beştaş Birlik Ecza Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Samsun
- Betaş İnşaat Malzemeleri Sanayi Ticaret A.Ş. / Balıkesir
- Betonış Ticaret ve Sanayi A.Ş. /Erzincan
- Betonsan Beton konut Sanayi ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi /Manisa
- Bidaş Bursalı İşçiler Depoculuk A.Ş. Ankara Yolu 20. Km/Kestel/Bursa
- Bil-mer-taş Bilecik Mermercilik Sanayi ve Ticaret A.Ş /Bilecik
- Binnur-un İrmik Fabrikası A.Ş Kulu/ Konya
- Bintaş Bartın İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Bartın /Zonguldak
- Bintaş Birleşmiş İnşaatçılar A.Ş. /İstanbul
- Bir –Emek Elektrik – Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Denizli

- Bir-ko Birleşik Koyunlular Mensucat Ticaret ve Sanayi A.Ş. / Niğde
- Birtaş Birlik Gıda İnşaat Ticaret VE Sanayi A.Ş. /Antalya
- Bol-bak Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. Çirçil Köyü / Bolu
- Bolu Çimento Fabrikası A.Ş. Bolu Mengen Yolu Çaydurt /Bolu
- Bor Toprak Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Bor/Niğde
- Borca köyü / Giresun
- Bumas Karaman Bulgur Sanayi ve Ticaret A.Ş Karaman/Konya
- Bursa Çimento Fabrikası A.Ş. Kestel/Bursa
- Bursa Meyve Suları Gıda Pazarlama ve Sanayi A.Ş. / Bursa
- Bur-yem Burdur Yem Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Burdur
- Büğdüz Halı Atölyeleri A.Ş. / Burdur
- Cersan Kaldırma Transport Makinaları ve Cer. Dış A.Ş. /Sakarya
- Cihan Pazarlama ve Ticaret A.Ş. Cihanbeyli /Konya
- Cihan-kur İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Cihanbeyli / Konya
- Cisan Cide Orman Sanayi A.Ş. / Kastamonu
- Çaldağ gıda ve ihtiyaç maddeleri sanayi ve ticaret A.Ş /Ankara
- Çalışkur Çarşamba tarım ürünleri sanayi ve ticaret A.Ş / samsun
- Çamsan Ağaç Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Ordu
- Çankırı Yünlü Sanayi A.Ş. / Çankırı
- Çantaş Çankırı Alçı, Kiremit, Tuğla ve İnşaat Taahhüt A.Ş./ Çankırı
- Çantaş Çankırı Tuz Ürünleri Üretim ve Dağıtım A.Ş /Çankırı
- Çaysan Doğu Karadeniz Çay Entegre Sanayi A.Ş. Hazar Mevki, İyidere / Rize
- Çaytaş Zonguldak İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Hisarönü/Zonguldak
- Çemtaş Çelik Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi/Bursa
- Çepni Gücü Yem ve Besicilik Sanayi A.Ş. Çepni, Gemerek / Sivas
- Çorum Yem Fabrikası A.Ş. / Çorum
- Çum- san Çumra Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. , Çumra/ Konya
- Çum-paş Çomra Patates ve Zirai Ürünleri Değerlendirme Sanayi A.Ş. Çumra / Konya
- Deksaş Defter ve Kağıt Yan Sanayi ve Ticaret A.Ş./ Kocaeli
- Delta Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Akçakoca yolu, Çavuşlar Mevkii, Düzce/Bolu
- Demko demirci konservecilik A.Ş Biga / Çanakkale

- Demtaş oluklu mukavva sanayi ve ticaret A.Ş. / Denizli
- Devrektaş Devrek orman ürünleri sanayi ve ticaret A.Ş. Devrek / Zonguldak
- Ditaş Doğan yedek Parça İmalat ve Teknik A.Ş. Kayseri Yolu/ Niğde
- Doğu gıda ticaret ve sanayi A.Ş. / Erzurum
- Doğu Halk Holding A.Ş. /Erzincan
- Doğusan Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş. Erzincan
- Dokap gıda sanayi ve ticaret A.Ş Devrek/ Zonguldak
- Dokap Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş. Zonguldak
- Dokusan İstanbul Sanayi ve Ticaret A.Ş. / İstanbul
- Dorsan denizli orman ürünleri sanayi A.Ş. / Denizli
- Dostaş, Düzce Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. Düzce/Bolu
- Dostel Alüminyum Sülfat Sanayi A.Ş. Şaphane/Gediz/Kütahya
- Doyasan doğu yağ sanayi ve ticaret A.Ş. / Erzurum
- Düzsan düzce birlik orman ürünleri sanayi ve ticaret A.Ş. Düzce / Bolu
- Edoksan Osmaneli Döküm Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Osmaneli/Bilecik
- Ege cam cam sanayi ve ticaret A.Ş. / Aydın
- Ege derisan deri ve dokuma sanayi ve ticaret A.Ş. Ulubey/ Uşak
- Ege gübre sanayi A.Ş. Aliğa / İzmir
- Ekmaş Niğde gıda sanayi ve ticaret A.Ş /Niğde
- Ektaş holding yatırımlar A.Ş. / Kırşehir
- Elbeton Keban Holding ve Ortakları Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Elazığ
- Elbir Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş. Bozüyük/Bilecik
- Elektro Mekanik Sanayi Tesisleri A.Ş. Ağır Sanayi Bölgesi /Balıkesir
- Elsan Niğde ambalaj sanayi ve ticaret A.Ş. / Niğde
- EOS Ege Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. /İzmir
- Erbosan Erciyas Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş. Ambarköyü, Boğazköprü Mevkii/ Kayseri
- Ereğli gıda sanayi ve ticaret A.Ş Ereğli/Konya
- Ergani gıda sanayi ve ticaret A.Ş Ergani/Diyarbakır
- Ergaz Erzurum Likid Gaz Sanayi ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Erzurum
- Ersan Erzincan Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş /Erzincan

- Ersu Meyve ve Gıda Sanayi A.Ş. / Konya
- Ev-sun Evciler Un Sanayi ve Ticaret A.Ş. evciler Dazkırı/Afyon
- Gediz Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş. Gediz / Kütahya
- Gediz Bilimum Sanayi Ticaret ve Nadencilik A.Ş. Gediz /Kütahya
- Gentaş Genel Metal Sanayi ve Ticaret A.Ş. Mengen / Bolu
- Gesaş Genel Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Konya
- Gimsan Gediz İplik ve Mensucat Sanayi A.Ş. Yeni Gediz / Kütahya
- Gimtaş Kablo Sanayi A.Ş./Kandıra/ Kocaeli
- Girsantaş Giresun Yapı ve Yol Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Göynük /Bolu
- Göktarsan Göksun Tarım Sanayi ve Ticaret A.Ş. Göksun / Kahramanmaraş
- Göлтаş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Isparta
- Gönen Gıda Sanayi Ticaret A.Ş. /İstanbul
- Güçbir İnşaat Ve İnşaat Malzemeleri Ticaret Ve Sanayi A.Ş. / Elazığ
- Güdesan Gümüşhane Değirmencilik Dericilik Ticaret Ve Sanayi A.Ş. /Gümüşhane
- Gümüşhane Kireç Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kalebucağı/Gümüşhane
- Güraş Gıda Ürünleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Merzifon/Amasya
- Güryem Yem Sanayi Ve Ticaret A.Ş. of/ Trabzon
- Halka Açık Osmaniye Gıda Sanayi A.Ş. Osmaniye/ Adana
- Hasat Holding A.Ş. /Denizli
- Hes Hacılar Elektrik Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Kayseri
- Hisaş Hakkari iplik sanayi A.Ş. / Hakkari
- İhataş iç Anadolu hayvancılık ve sanayi A.Ş. yaraşlı köyü kulu/Konya
- İmrentaş Prefabrik Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş. Osmancık / Çorum
- İnesgimtaş İnegöl Esnaf Ve Sanatkârlar Gıda Ve İhtiyaç Maddeleri Temin Ve Tedarik Sanayi Ve Ticaret A.Ş. İnegöl / Bursa
- İspak İzmit Sıvı Paketleme Sanayi A.Ş. / Kocaeli
- İstanbul tekstil A.Ş. , havza, Uzunköprü / Edirne
- İstuk Islahiye Tuğla Kiremit Sanayi A.Ş. Islahiye /Gaziantep
- İşbir Aliminyum Doğrama ve Eloksa Sanayi A.Ş. /İstanbul
- İşbir Elektrik Sanayi A.Ş. Çayırhisar/Eskişehir
- İşbir Holding A.Ş. /Ankara
- İşbir Sentetik Dokuma Sanayi A.Ş. Çayır hisar / Balıkesir

- İşkur İşçi – İşadamı Kimya Sanayi Kuruluşları A.Ş. / Balıkesir
- Jamak Jant ve Makine ve İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş./ Eskişehir
- Jantsa jant Sanayi ve Ticaret A.Ş. Atça/Aydın
- Kadem Kırtasiyecilik Ticaret A.Ş. / Bilecik
- Kağsan Kadeniz Gıda Ve Tarım Sanayi A.Ş. Akçabat/ Trabzon
- Kale Tuğla Kiremit Sanayi A.Ş. /Kayseri
- Kaplamin Ambalaj Sanayi Ve Ticaret halk A.Ş. / İzmir
- Karadeniz Kireç Sanayi ve İnşaat Endüstrisi A.Ş. Trabzon
- Karamanlı Un Makarna Ve Çocuk Maması Ticaret A.Ş karamanlı/ Burdur
- Karbasan Karadeniz Balık Sanayi Ve Ticaret A.Ş Pazar/Rize
- Karbes Karamanlı Besin Ve Kimya Sanayi A.Ş karamanlı/Burdur
- Kariş Karadeniz Nişasta, Gilikoz, Mısırözü, Yağı Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Çarşamba / Samsun
- Karman yem ve un gıda sanayi ticaret a.ş. Karaman / Konya
- Karsan Kars Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Kars
- Kars-et Hayvansal Ürünler Sanayi Ve Ticaret A.Ş Ardahan/Kars
- Kartaş Kars Deri Ticaret Ve Sanayi A.Ş. / Kars
- Karsu Tekstil Sanayi Ve Ticaret A.Ş. / Kayseri
- Karsusan Karadeniz Su Ürünleri Sanayi A.Ş Yomra/Trabzon
- Kars Yem Kars Yem Fabrikası A.Ş. / Kars
- Kartal Ağır Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Ankara
- Karyem Karapınar yem sanayi ve ticaret A.Ş. Karapınar /Konya
- Karyer Karaman Yer Altı ve Yer Üstü Kaynakları ile Tarım Ürünleri Değerlendirme A.Ş. Karaman /Konya
- Kastaş Karadeniz Çimento Kireç ve Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Pazaryeri/Bilecik
- Kazdağı Gıda Ve Orman Ürünleri Ticaret Ve Sanayi A.Ş. Bayramiç / Çanakkale
- Keban Holding A.Ş. /Elazığ
- Keban Holding ve Ortakları Demir Çelik Sanayi A.Ş. /Elazığ
- Keban Holding Ve Ortakları Dericilik Sanayi A.Ş./ Elazığ
- Keban Holding Ve Ortakları Plastik Sanayi A.Ş./ Elazığ

- Kelkitliler Toprak Mahsullerini Değerlendirme Ticaret Ve Sanayi A.Ş. Kelkit/Gümüşhane
- Kemaliye Halı Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Kemaliye / Erzincan
- Kemitaş Karadeniz Elektrikli Makine, İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Çarşamba /Samsun
- Kemsan Kayseri et Ürünleri ve Margarin Sanayi A.Ş. Karpuzatan/Kayseri
- Kentsan Entegre Keten Sanayi A.Ş. Kandıra / Kocaeli
- Ketaş Karadeniz Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Samsun
- Kıntaş Kınık Köyü Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kınık Köyü/Pazaryeri/Bilecik
- Kırşehir Holding A.Ş. /Kırşehir
- Kırşehir Kervansaray İşçi Ekmeği Yem Sanayi Ve ticaret A.Ş. / Kırşehir
- Kırşehir Meytaş Kireç ve Tuğla Fabrikaları Ticaret ve Sanayi A.Ş./ Kırşehir
- Kızılırmak gıda sanayi ve ticaret A.Ş. /Çorum
- Kızılırmak Holding A.Ş. /Çorum
- Kidaş Mardin Kızıltepe İplik ve Dokuma Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kızıltepe / Mardin
- Kimsan Rejenere Kauçuk Sanayi ve Ticaret A.Ş. organize sanayi bölgesi / Bursa
- Kistaş Kızılçakır İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Konya
- Kittaş karaman İşkur Tavukçuluk Ve Ticaret A.Ş. Karaman/Konya
- Konestaş Konya Unlu Gıda İmalatı Ticaret A.Ş./Konya
- Konsantaş Konya Döküm Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Konya
- Konsunta Konya Maden Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Konya
- Korusan Karadenia Orman Ürünleri Ticaret Ve Sanayi A.Ş. Çayeli / Rize
- Köysan Gıda, Dokuma, Turizm Ve Motorlu Araçlar Sanayi t.a.ş./Ankara
- Köytaş Köy Tarım ve Sanayi makinaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.Ortaca /Muğla
- Köytaş Tekstil Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Nazilli / Aydın
- Köyümüz Et Entegre Tesisleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş., kışla köyü, Ulubey/Uşak
- Kristal Tuz Rafinerisi Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Kağızman / Kars
- Kulusan Kulu Yem Ve Un Sanayi A.Ş. Kulu / Konya
- Kurma İşletme Ve Ticaret A.Ş. Bafra /Samsun
- Kutbusan Kutlubey Bira Ve Üzüm Sanayi, (TOPKONAŞ) Topu Konut ve Yapı ve Endüstrü A.Ş. /Denizli
- Kuzey Holding A.Ş. /Trabzon

- Kuzey Holding Sanayi A.Ş. / Trabzon
- Kütahya Porselen Sanayi A.Ş. / Kütahya
- Lüks Kadife Ticaret Sanayi A.Ş. Ambar Köyü/ Kayseri
- Madımak Un, Makarna Yem Sanayi Ve Ticaret A.Ş./Sivas
- Maratş Marmara Tarımsal Ürünleri Değerlendirme A.Ş./Bursa
- Marlit Mardin Asbest Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş./Mardin
- Marsan Mardin Kireç Tuğla Nebati Yağ, İnşaat Malzemeleri, Halıcılık Ticaret ve Sanayi A.Ş./Mardin
- Maryem Kahramanmaraş Yem Sanayi A.Ş. / Kahramanmaraş
- Mastaş Maçka Hayvancılık Ormancılık Ve Yapı Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Maçka / Trabzon
- Meksan Maltıya Makine Sanayi A.Ş. /Malatya
- Meriç Dokuma Sanayi A.Ş. / Edirne
- Meriç Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Edirne
- Meytaş Medet Yem Fabrikası a.ş. Medet Köyü Tavas / Denizli
- Midsan Midyat Tarım Ürünleri Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Midyat/ Mardin
- Milsan Kahramanmaraş İli Maden Sanayi A.Ş. Kahramanmaraş
- Mistaş Meram İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Konya
- Modern Karton Sanayi Ve Ticaret A.Ş. çorlu / Tekirdağ
- Mormaş Malatya Orman Ürünleri Ve Mobilya Tesisleri A.Ş. Eskimalatya / Malatya
- Morsan Mobilya Ve Ağaç Ürünleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Gaziantep
- Mucurtaş Mucur Gıda Ve Yam Sanayive Ticaret A.Ş. mucur/ Kırşehir
- Muğla Kireç Sanayi A.Ş. /Muğla
- Musatafa Kemalpaşa Tarımsal Aletler Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Bursa
- Muş Meyan Kökü Sanayi A.Ş. / Muş
- Nastaş Nazilli Deri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Nazilli / Aydın
- Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Niğde
- Niksan Niksar Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Niksar/ Tokat
- Nimsa Niğde Meyve Suyu Ve Gıda Sanayi A.Ş. / Niğde
- Nüksetaş Musaybin İplik Ve Dokuma Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Nusaybin / Mardin
- Orsan Gıda, İnşaat ve Madencilik A.Ş. / Ordu

- Ortadoğu Gıda Pazarlama A.Ş /Konya
- Ortaş Orman Ürünleri Ticaret Sanayi A.Ş. Bostancı Köyü, Edremit/ Balıkesir
- Otimsaş Ortadoğu Teknik İnşaat Malzemeleri Sanayi A.Ş. /Sivas
- Örgi Örmeye Ve Giyim Sanayi A.Ş. Kalaba / Nevşehir
- Özbisan Özbirlik Otomotiv parçaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kirazlık, Çırakman /Samsun
- Pamuksan Pamukören Pamuk Sanayi ve Ticaret A.Ş.Pamukören / Aydın
- Panter Plastik Sanayi A.Ş. Tomarza / Kayseri
- Pınartaş Devrek Pınarönü İnşaat Elemanları Ticaret ve Sanayi A.Ş. / Zonguldak
- Poriş Porsuk İşçileri Makine ve Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Gümüşova/Düzce/Bolu
- Sargıda Sarioğlan Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş. , Sarioğlan / Kayseri
- Sarkuysan Elektrik Bakır Sanayi ve Ticaret A.Ş. Gebze/Kocaeli
- Sastaş Sakarya Makine İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Sakarya
- Sastaş Samsun Soğutma Tesisleri A.Ş /Samsun
- Savranoğulları Gıda- İnşaat-Makine Sanayi Ve Ticaret A.Ş., Merkez Işıklar Köyü / Balıkesir
- Seklim Selüloz Kimya Sanayim Ve Ticaret A.Ş. Dağlıca Köyü, Nazilli / Aydın
- Sentaş Samsun Elektrik Bakır Ve Maden Sanayi Ticaret A.Ş. Çırakman Köyü/Samsun
- Sestaş Suni Ve Sentetik Elyaf Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Manisa
- Setaş Simav Orman Mahsulleri Endüstri Ve Ticaret A.Ş. Simav / Kütahya
- Seyaltaş Seydişehir Alüminyum Sanayii Ve Ticaret A.Ş. Seydişehir/Konya
- Sidaş Sivas Dokuma Sanayi A.Ş. / Sivas
- Sinpaş İnşaat Malzemeleri ve Gıda maddeleri Pazarlama ve Ticaret A.Ş./ Sakarya
- Sistaş Siirt Meyan Kökü Sanayi ve Ticaret A.Ş. / Siirt
- Sitsataş Sivrihisar Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Sivrihisar/Eskişehir
- SMS Samsun Makine Sanayi A.Ş. /Samsun
- Söğüt Seramik Sanayi A.Ş. Söğüt/Bilecik
- Sökse Sinop Örmeye ve Konfeksiyon Sanayi ve Ticaret A.Ş. Demirci Köyü / Sinop
- Söktaş Pamuk ve Tarım Ürünleri Değerlendirme Ticaret ve Sanayi A.Ş. Söke / Aydın

- Sörmaş Söğüt Refrakter Malzemeleri A.Ş. Söğüt / Bilecik
- Sumaş Suni Tahta ve Mobilya A.Ş. Yolören Köyü, Edremit / Balıkesir
- Şihşan Şihbanak Halı İpliği Sanayi A.Ş. Tomarza / Kayseri
- Şirintaş Denizli Cam Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Şirinköy / Denizli
- Tamak Tarım Makianları Ve Motor Yedek Parça İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Kulu /Konya
- Tamsan yomruk ve ağaç mamulleri sanayi A.Ş. / İstanbul
- Tarımsan Tarım makinaları Sanayi A.Ş. Babeski/Kırklareli
- Tek Tarım Makinaları Ticaret Ve Sanayi A.Ş / Manisa
- Teknik Güç İnşaat Malzemeleri İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Merkez Birlik Köyü/Balıkesir
- Tektaş Yozgat Teknik İnşaat Ve Ticaret A.Ş. Sekili Köyü/Yozgat
- Terme Bakır (Metalsan) Terme Metal Sanayi ve Ticaret A.Ş. Terme /Samsun
- Timaş Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Eğitim pazarlama A:ş. Tavşanlı /Kütahya
- Timgaş Tavaslılar İhtiyaç Maddeleri Ve Gıda Sanayi A.Ş. , Tavas / denizli
- Tire Kutsan Oluklu Mukavva Kutu Sanayi A.Ş. Tire / İzmir
- Tisaş Tekstil Sanayi A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Bursa
- Toktaş İnşaat, Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş: Ortaca/Muğla
- Tosya Meyve Suyu Fabrikası Ve Soğuk Hava Tesisleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. İncesu Tosya / Kastamonu
- Toştaş Tosya Yem ve Gıda Sanayi A.Ş. Tosya / Kastamonu
- Trabzon Giyim Sanayi A.Ş. / Trabzon
- Truva Deri Ve Giyim Eşyası Sanayi A.Ş. / Çanakkale
- Tuğsan Gemerek Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş. Gemerek /Sivas
- Tüdaş Tarım Ürünleri Değerlendirme A.Ş. / İçel
- Tüm Döküm Sanayi A.Ş. Yeniköy/Balıkesir
- Türkmen Kadife Türkmenli Tekstil Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Türkmenli Köyü Çorlu / Tekirdağ
- Türksan İşçi Emegi ve Ticaret A.Ş. /İstanbul
- Türksan Kâğıt Ve Kaplama Sanayi A.Ş. Avcılar / İstanbul
- Türksan otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş. İstanbul
- Türктаş Deri Ve Mamulleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. / Kayseri

- Türsant Tokat Tarım Ürünleri Sanayi Ve Ticaret A.Ş. , Niksar / Tokat
- Tüsan Tütün Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Manisa
- Mintaş Biga Nakliyecilik ve Ticaret A.Ş: Biga / Çanakkale
- Ulaş İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş./Çorum
- ULUTAŞ Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş.Ulubey /Ordu
- Upaş Uşak Elektro Porselen Sanayi A.Ş. Uşak
- Upıdaş Urfa Pemuk İpliği Sanayi A.Ş. / Urfa
- Upmaş Uşak Pamuklu Mensucat A.Ş. / Uşak
- Uşak Mermer Sanayi Madencilik A.Ş/ Uşak
- Uşak Yem Fabrikası A.Ş. / Uşak
- Uygur Motor Ve Parçaları Döküm Sanayi Ve Ticaret A.Ş Abana/Kastamonu
- Uz yem Uzunköprü Yem Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Uzunköprü / Edirne
- Uztaş Umurbey Zirai Ticaret Ve Sanayi A.Ş. , Ürgüp / Nevşehir
- Ürgüp Turizm Ticaret Ve Sanayi A.Ş Mustafapaşa, Ürgüp/ Nevşehir
- Van Yün İpliği Sanayi Ve Ticaret A.Ş. / Van
- Van-et Entegre Et Sanayi Ve Ticaret A.Ş. / Van
- Vantuğ Tuğla Kiremit Sanayi ve Ticaret A.Ş. /Van
- Yakış Yozgat Anadolu Konfeksiyon A.Ş. / Ankara
- Yavukendir Kendir İpliği Sanayi A.Ş. Yavu Köyü Yıldızeli / Sivas
- Yemsan Mabisa Yem Sanayi A.Ş. Organize Sanayi Bölgesi / Manisa
- Yemtaş Isparta Yem Fabrikası A.Ş. / Isparta
- Yemtaş Sakarya Yem Sanayi Ticaret A.Ş. / Sakarya
- Yenice Gıda Sanayi A.Ş. , yenice / Çanakkale
- Yenisan Yenileme Sanayi A.Ş. Orhangazi / bursa
- Yes –Aş Yenişehir Ekmek Sanayi Ve Ticaret A.Ş. , Yenişehir / Bursa
- Yesütaş Süt ve Mamülleri Sanayi A.Ş. , Akyazı / Sakarya
- Yeşilova Halı Yün İpliği Ve Battaniye Fabrikası Ticaret A.Ş. Yeşilova / Burdur
- Yetaş Yapı Elemanları Endüstri Ve Ticaret A.Ş. Sandıklı / Afyon
- Yetsun Yeter Sunta Sanayi Ve Ticaret A.Ş.Kalkandere / Rize
- Yıldız Gemi ve Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş. /İstanbul
- Yibitaş Holding A.Ş. /Yozgat
- Yibitaş Kraft Torba Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Yerköy / Yozgat

- Yibitaş Yozgat İşçi Birliği İnşaat Malzemeleri Ticaret Ve Sanayi A.Ş. Sarayköy/Yerköy/Yozgat
- Yifaş Yeşilyurt tekstil sanayi ve ticaret A.Ş. Yeşilyurt / Malatya
- Yimpaş Yozgat İhtiyaç Maddeleri Ve ticaret A.Ş. Yozgat
- Yonga Mobilya Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Yonga / Denizli
- Yongasan Yonga Levha Sanayi Ve Ticaret A.Ş. / İzmir
- Yozgat Holding A.Ş. /Yozgat
- Yunak Yem Sanayi Ve Ticaret A.Ş. Yunak / Konya
- Yurdumuz Holding A.Ş. /Ankara
- Yüntaş Yürekli İplik Mensucat Yağ Sanayi A.Ş. / Adana

Ek 3. Yimpaş Holding Grup Şirketleri

- Akyudum Doğal Kaynak ve Momba Suları İşletmesi Ltd şti
- Anar Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi Ltd.Şti.
- Asya Mağazacılık Sanayi Ve Dış Ticaret A.Ş.
- Atlas Nehir İletişim A.Ş.
- Aytaç Dış Ticaret Yatırım Sanayi A.Ş.
- Aytaç Et ve Süt Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Aytaç Gıda Pazarlama Ticaret Ve Sanayi A.Ş.
- Aytaç Hayvancılık ve Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
- Aytaç Hızlı Tüketim Gıda Pazarlama Tic.Ve San. A.Ş.
- Betaş Bozok Endüstriyel Yapı malzemeleri Nakliyat Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Birpa Birlik Pazarlama ve Dış Ticaret A.Ş.
- Bozok Hayvancılık A.Ş.
- Demir Metal Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Divan Müzik Yapım Pazarlama San. Ve Tic. A.Ş.
- Emaş Dayanıklı Tüketim A.Ş.
- Emre Bilgisayar ve Elektronik Sistemleri Ticaret ve Sanayi A.Ş.
- Ensar Plastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Ermaş Mobilya ve Market İşletmeciliği San. Ve Tic. A.Ş.
- KAR-DEN ithalat ve İhracat A.Ş.
- Maveria Dış Tic. Gıda San. ve Paz. A.Ş.
- Mertaş Motorlu Araçlar A.Ş.
- Mir Mağazacılık Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
- Muharrem Mobilya Dekorasyon sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Nazar Film Turizm Sanayi ve Ticaret Limited Şti.
- Nehir Medya Yayıncılık Tanıtım San. Ve Tic A.Ş.
- Nehir Petrol ve Gıda Ürünleri Paz. ve Tic. A.Ş.
- Nehir Petrol Ve Gıda Ürünleri Pazarlama Ve Ticaret A.Ş.
- Nora Mobilya Pazarlama Ticaret Ve San. Ve Tic. A.Ş.
- Proma Mağazacılık Ticaret A.Ş.
- Saffron Hotel Turizm Taşımacılık San. ve Tic. A.Ş.

- Sedar Eğitim Araştırma ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Surtaş İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Şarkmir
- Ümran İnşaat Taahhüt Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Vetto Giyim Sanayi Pazarlama ve Dış Tic.A.Ş.
- Vizyon Matbaacılık Gazetecilik ve Medya Hizmetleri A.Ş.
- Yimpaş Ak Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Ayakkabıcılık ve Konfeksiyon Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Çevre İmar ve Sosyal Hizmetler A.Ş.
- Yimpaş Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi ve Pazarlama A.Ş.
- Yimpaş Gıda Sanayi Ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Group A.G.
- Yimpaş Hazır Giyim Tekstil Gıda ve Akaryakıt Paz. San. ve Tic. A.Ş.
- Yimpaş Holding A.Ş.
- Yimpaş Madencilik ve Toprak Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Mağazacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Mobilya Sanayi. Ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Net İletişim Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Otelcilik Turizm Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Sağlık Eğitim Turizm A.Ş.
- Yimpaş Sağlık Hizmetleri A.Ş.
- Yimpaş Turizm Otelcilik İnşaat Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Vakfi
- Yimpaş Verfaltungs Gmbh
- Yimpaş Yozgat İhtiyaç Maddeleri Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
- Yimpaş Yozgat Spor Faaliyetleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Yimteks Yimpaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Ek 4. Çok Ortaklı Şirketler

S.No	Ünvanı	Kurulduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ortak Sayısı	Bağlı Şirket Sayısı	Faal-Değil
1	21. Yüzyıl Büyük Anadolu Holding A.Ş.	İstanbul	1996	2763	9	Faal
2	Adya Holding A.Ş.	Konya	2000			Değil
3	Aksaray Holding A.Ş.	Aksaray	1998		9	Faal
4	Alda Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
5	Alpek Holding A.Ş.	Konya	1998		4	Değil
6	Anadolu Plastik San Tic. A.Ş.	Mersin	1996			Faal
7	Anser Holding A.Ş.	Konya	1998		6	Değil
8	Apitaş Holding A.Ş.	Mersin	1999		7	Faal
9	Asel Alış Veriş Merkezi A.Ş.	Aksaray	2000			Faal
10	Asri Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
11	Avantaj Holding A.Ş.	Yurt Dışı				Değil
12	Ayvina Holding A.Ş.	Konya	2000			Değil
13	Başak Holding A.Ş.	Konya	1997	18	1	Faal
14	Belemir Holding A.Ş.	Konya	1999			Faal
15	Birsa Birlik Gıda A.Ş.	Konya	1996	25		Faal
16	Büyük Avrasya Holding A.Ş.	Konya	1998	17	5	Değil
17	Büyük Grup Holding A.Ş.	Konya	1999	246	9	Faal
18	Büyük Selçuklu Holding A.Ş.	Kayseri	1998	8		Değil
19	Dadaş Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
20	Demirkıran Holding A.Ş.	Yurt Dışı				Değil
21	Emirdağ Sentetik Dokuma A.Ş.	Ankara	1993	600		Faal

22	Endüstri Holding A.Ş.	Konya	1997	12893	37	Değil
23	Esra Holding A.Ş.	Konya	1998			Değil
24	Gema Holding A.Ş.	Tamamlanamadı				
25	Gürteks Holding A.Ş.	Denizli	1995	295	9	Faal
26	Hadeka Holding A.Ş.	Konya	2000	34	4	Değil
27	Halil Demirkaya Holding A.Ş.	Yurt Dışı				Değil
28	Hamatek Holding A.Ş.	Konya	1998		8	Değil
29	Hasandağı Holding A.Ş.	Aksaray	1998		2	Değil
30	İkram Holding A.Ş.	Çorum		750		Faal
31	İlarslan Holding A.Ş.	Konya	1997	34		Değil
32	İmet Holding A.Ş.	Konya	1998			Faal
33	İntergenç Holding A.Ş.	Konya	1997			Değil
34	İşlem Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
35	İttifak Holding A.Ş.	Konya	1993	13269	20	Faal
36	Jetpa Holding A.Ş.	İstanbul	1997		11	Değil
37	Kaizen Teknolojik Üretim ve Genel Paz A.Ş.	Konya	1994	145		Faal
38	Kaldera Holding A.Ş.	Konya	1998	4993	13	Faal
39	Kamer Holding A.Ş.	Konya	1998	114	13	Faal
40	Kamsa Holding A.Ş.	Konya	2000			Değil
41	Kanadya Holding A.Ş.	Konya	2000			Değil
42	Kaşıkcı Holding A.Ş.	Konya	1998			Faal
43	Katılım Holding A.Ş.	Konya	1999	34		Faal
44	Katra Holding A.Ş.	Konya	1998	142	6	Faal
45	Kedaş Konya-Karaman Enerji Dağıt. San Tic. A.Ş.	Konya	1997			Değil

46	Keten Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
47	Kimpaş Holding A.Ş.	Karaman	1998	6245	11	Faal
48	Kombassan Holding A.Ş.	Konya	1995	3021	105	Faal
49	Kombassan İnş Tarım ve Sanayi İşl. A.Ş.	Konya	1997	54232	105	Faal
50	Konya Özel Nakipoğlu Bilgi Hastanesi	Konya	1998	63		Faal
51	Konya Sanayi Holding A.Ş.	Konya	1997	850	6	Faal
52	Köseoğlu Sağlık Tesisleri San. Tic. A.Ş. (21. Yüzyıl Holding Kuruluşu)	İstanbul	1990	100		Faal
53	Kübra Holding A.Ş.	Konya	1998		4	Faal
54	Kübraş Gıda Tekstil, İnş tarım hayv. San. Tic. A.Ş.	Samsun	1997			Değil
55	Mega İht. Mad. Tur. Tic. San ve Taah. A.Ş.	Antalya	1994			Değil
56	Noya Holding A.Ş.	Konya	1998		6	Faal
57	Organize Holding A.Ş.	Konya	1999	34	2	Değil
58	Osmanlı Holding A.Ş.	Kırşehir	1999	185		Değil
59	Palkim Holding A.Ş.	Konya	1999	33		Değil
60	Ray Holding A.Ş.	Konya	1998		2	Faal
61	Sayha Holding A.Ş.	Konya	1995	18113	15	Faal
62	Sebil Holding A.Ş.	Konya	1998	33		Değil
63	Sefa Holding A.Ş.	Konya	1997	150		Değil
64	Ser Group Gıda İnş Plastik Ürünleri San ve Tic. A.Ş.	Konya	1998			Faal
65	Ser Group PVC ve Ahşap Ürünleri İmalat San. Tic. A.Ş.	Konya	1998			Faal

66	Ser Grup Pazarlama ve Dış Tic. A.Ş.	Konya	1998			Faal
67	Sözpa Pazarlama ve İnşaat A.Ş.	Ankara	1999			Değil
68	Sur Holding A.Ş.	Konya	1999			Değil
69	Şafak Holding A.Ş.	Konya	1998		2	Değil
70	Şule Besicilik Süt ve Tarım Ürn. San ve Tic A.Ş.	Konya	1995	229		Değil
71	Tilmo GMBH	Yurt Dışı				Değil
72	Tuğra Holding A.Ş.	Konya	1997		26	Değil
73	Tümelsan Grup Otomotiv İnş Elektronik San. Tic. A.Ş.	Ankara	1999		6	Faal
74	Umpaş Holding A.Ş.	Uşak	1997	6821	11	Faal
75	Yimpaş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Yozgat	1992	23830		Faal
76	Yimpaş Holding A.Ş.	Yozgat	1990	28824	35	Faal
77	Yimpaş Yozgat İhtiyaç Mad. Paz. San. Tic. A.Ş.	Yozgat	1982	44383		Faal
78	Yimpaş Yozgat Spor San ve Tic. A.Ş.	Yozgat	1997			

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Satılmış ÖZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Akdağmadeni - 16/06/1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Harran Üniv. İlahiyat Fak.
Y. Lisans Öğrenimi	Harran Üniv. Sosyal Bilimler Ens.
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Özel Sektör Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	satilmisoz@hotmail.com
Tarih	14/06/2013